

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1960—1962

SZEGED, 1962

JAHRBUCH DES FERENC MÓRA MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
LES ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МОРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

Szerkeszti:

Bálint Alajos

NÉPVÁNDORLÁSKORI TELEPNYOMOK BOKROS HATÁRÁBAN

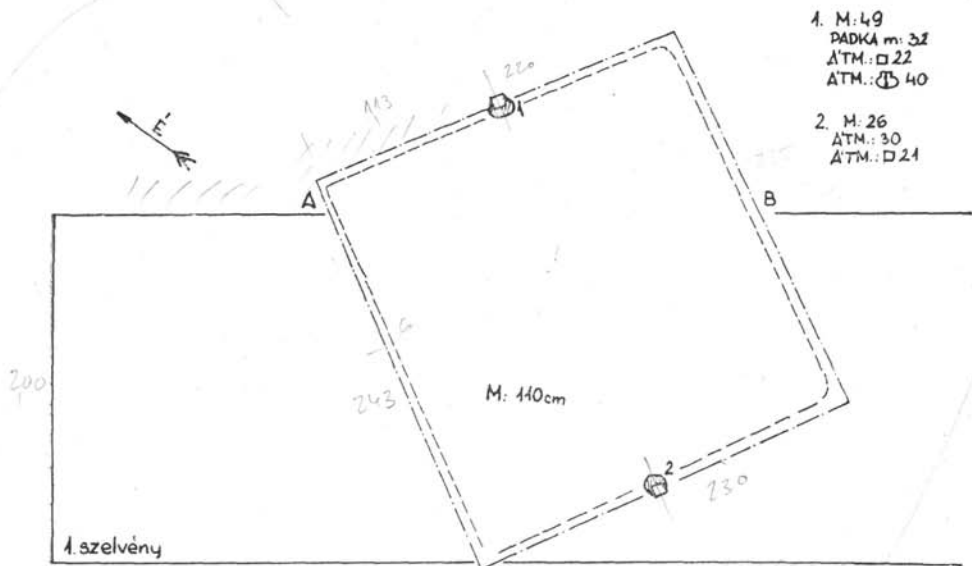
A Csongrád melletti Bokros község határában, építkezés közben csontvázakat és edénytöredékeket találtak. A lelőhely a Fehérkereszt nevű autóbusszmegálló közelében, egy kis, homok talajú dombháton fekszik. Három napos hitelesítő ásatásunk során népvándorlaskori település nyomokra bukkantunk. A már említett csontvázakat — 3 sírt — a munkások szétműtük, bemondás szerint, megközelítőleg Ny—K irányítású, háton fekvő, nyújtott vázak voltak, mindegyik koponyája mellett egy-egy edénnyel. A vázak helyét megközelítő pontossággal megjelölték. A 2.—3. sír egy népvándorlaskori cserepekkal datálható nagyobb gödörkomplexum (?) fölé nyúlt. Innen származik egy szürke, durva munkálású, vastag, félköríves bográcsfűl töredéke (I. 8).

Az építkezések miatt megkezdett homokbánya keleti oldalán 10×2 méteres szelvényt ástunk, hogy a településeket hitelesítsük. A szelvényből 30 cm mélységen alul népvándorlaskori edénytöredékek kerültek elő. Déli végén, a homoktalajban pontosan el nem határolható beásás nyomai látszóttak. Északi végén, 70 cm mélyen, szögletes alaprajzú objektum rajzolódott ki. Az objektum megközelítőleg négyzet alakú, tengelyének irányítása K—Ny. (1—2. ábra). Két végén egy-egy nagyméretű cölöplyuk mélyedt a padlószint alá. A két cölöplyukon belül ki lehetett bontani a beleállított, megközelítőleg négyzetes metszetű, lefelé hegyesedő ágasfa lenyomatát. Padlója kevésbé letaposott, sárga agyag. Kerámiatöredékeket zömmel a 30—70 cm mélységben találtunk, a padlószinten csak néhány, a fentiekkel jellegében megegyező töredék és néhány állatsont töredék feküdt. Az objektum DK-i sarkában, 70 cm mélyen, kettőskúp alakú, kettős hullámvonaldíszű, sárgásbarna, igen finom kidolgozású, 3,7 cm átmérőjű orsógomb feküdt (I. 7). A keleti végén levő cölöplyukkal egyvonalban, több halványabb kerek elszíneződés is látszott, ezek azonban a sárga agyagba csak 1—2 cm-re süllyedtek. Pontosán kibontani nem lehetett, mert a felsőbb homokos szintben sem színben, sem összetételben nem váltak el a környező talajrétegektől.

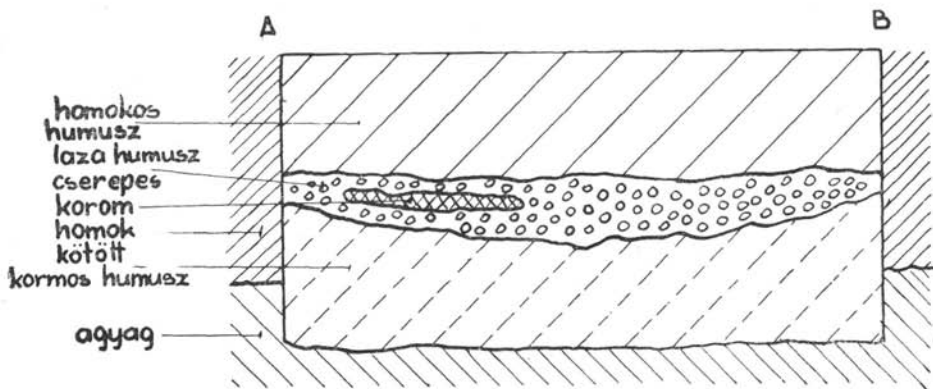
Feltételezhető, hogy két végén, két nagy gerendával tartott nyeregtető, földbe ázott ház (?) vagy verem (?) nyomaira bukkantunk, melynek padlószintje a mai talajfelszíntől 110 cm mélységben van. Úgy látszik, az objektum beomlása után a bemélyedést szemétdörmnek használták, erre utalnak a felsőbb rétegekben talált cseréptöredékek.

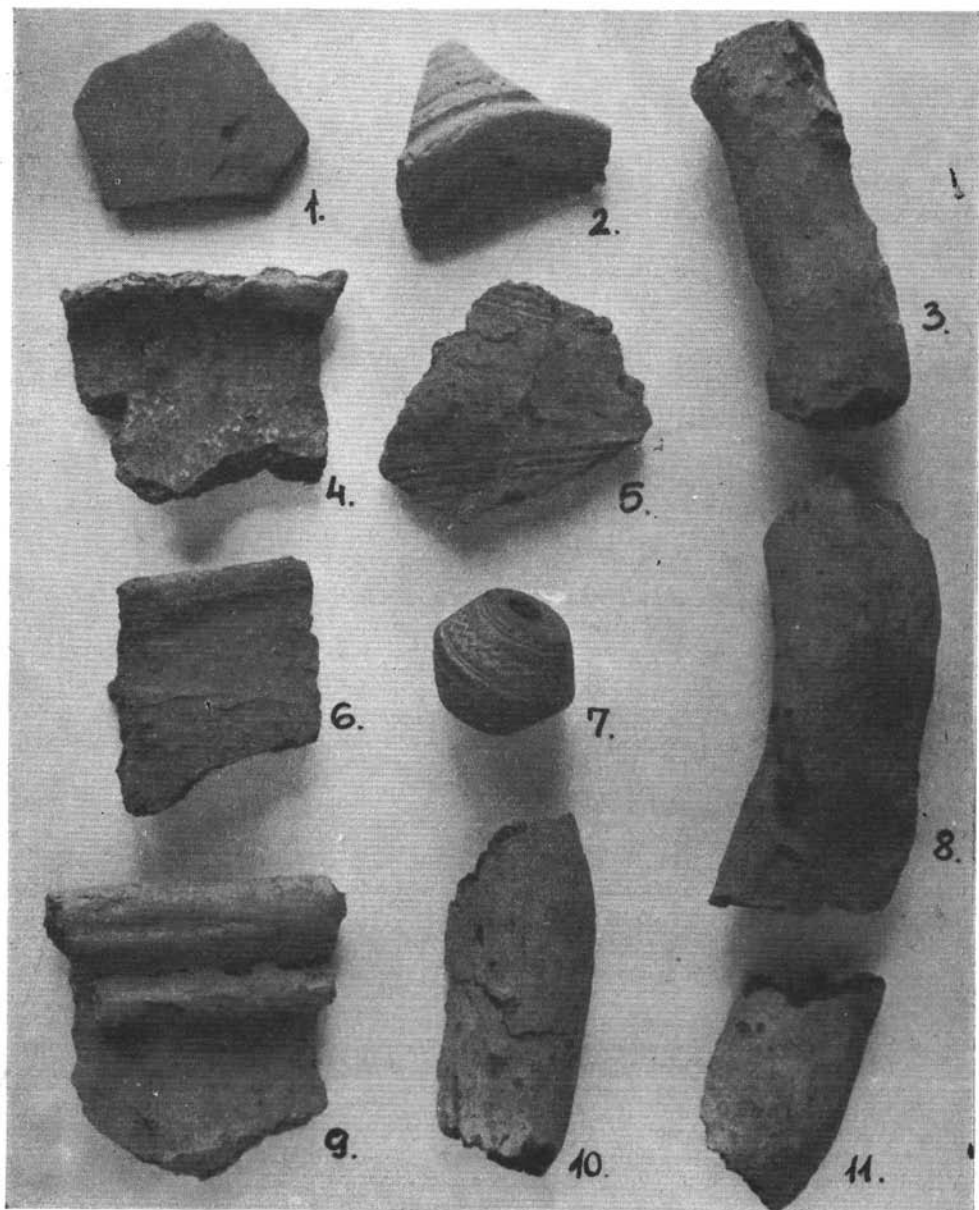
A népvándorlaskor középső szakaszával foglalkozó szakirodalom általában nem említ településekre vonatkozó konkrét adatokat.

Adatközlésünkkel szeretnők felhívni a figyelmet a múzeumok raktáraiban lapangó, feltehetőleg idetartozó, de általában szármatakorinak meghatározott emlék-

4m

Bokros-Febérkereszt
(cca 1 : 2)

anyagra. Ezen az alapon, rendszeres ásatások során, mód adódik a kor településviszonyainak részletekbe menő vizsgálatára.

Az objektum belsejéből előkerült leletanyag zömét a durva, rosszul égetett, vastag falú, meglehetősen nagyméretű, ún. házikerámia töredékei alkotják. Ez az anyag eléggé jellegtelen, korhatározásra nem alkalmas, általánosan előfordul az őskortól a népvándorlás kora végéig. A peremek egyenesek, vagy enyhén kifelé hajlók (I. 6). Egy peremtöredék ujbbenomással tagolt (I. 4). Jellegzetesebbnek mondható egy, a kissé kihajló perem alatt futó vízszintes, plasztikus bordával ellátott nagyobb fazék töredéke (I. 9), valamint a durva vastag bográcsfülek (I. 3, 10, 11). Utóbbiak csoportjába tartozik egy, szórványként már ismertetett előkerült töredék is, amely a sírok alatti gödrök területéről származik (I. 8).

Hasonló fülképzésű edény került elő a szeged-kúndombi temető 44. sírjából (1. kép).¹ A sírban az edényen kívül bronz boglárpárt, dinnyemaggyöngyöket, vaskest és egy zeg-zug mintájú, kettőskúpos orsógombot is letek. Az orsógomb technikában és díszítésben megegyezik a Bokroson találttal. Az ilyen jellegű leletegyüttes a későavar temetők jellegzetes emlékműanyagát idézi.²

A telepről előkerült bográcsfülek, valamint az ujbbenomással tagolt edényperemtöredék igen hasonlítanak a Szőreg-B temető területéről előkerült bográcshez. A temető sírjai a későavar időszakba tartoznak. Sajnos, a lelet előkerülésének körülményeit nem ismerjük, maga a tárgy is elveszett, csak a fényképnegatív őrződött meg a szegedi múzeumban³ (2. kép).

A plasztikus bordával díszített edényperemtöredék technikai hasonlóját a Szeged-Makkoserdő temető 199. sírjában,⁴ valamint a Deszk-N temető 5. sírjában találjuk meg.⁵ Csallány ezeket a típusokat a korai avar időszak leleteihez köti.⁶ Megállapítja, hogy a későavar (griffes indás) csoportban ezek a formák, egy eset kivételével, nem ismeretesek. Megállapításai természetesen a temetők anyagára vonatkoznak. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen díszítési mód, bizonyos változatokban az őskortól kezdve kimutatható.

A későavar kerámiával részletesebben Horváth Tibor foglalkozott.⁷ Három fő csoportra osztja az edényeket. A durva munkálású házikerámiáról már szólottunk. Egy töredék azonban finom megmunkálású és a sárga, vagy sárgásbarna edényekre emlékeztet. Igen finoman iszapolt, vékonyfalú, barnássárga, jó égetésű töredék (I. 1). Technikailag, színbelileg rokon akár a győri,⁸ akár a kúndombi edényekkel.⁹ Ezek a kerámiaformák kizárólag avar temetőkben fordulnak elő, jellegzetesen az avar népesség emlékműanyagához tartoznak.¹⁰

¹ Szegedi Móra Ferenc Múzeum Ltsz. 53. I. 136/a.

² Csallány Dezső: A Deszk—D számú temető avar sírjai. A. É. 1943.

³ Szegedi Móra Ferenc Múzeum fotoleltára Ltsz. 1129—30. vö. Höllrigl József: Árpád-kori keramikánk. A. É. 1932—33. 91. p. 29. kép. 2. Móra közlése szerint az edény népvándorláskori temetőből való, az árpádkori bográcsok formai elődjének véli.

⁴ Csallány Dezső: Kora avarkori edények Magyarországon. Szeged, 1940. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai (V. 2). A tárgy a szegedi múzeumban van. Ltsz. 53. 31. 229.

⁵ Uo. (XV. 8).

⁶ Uo. 11. p.

⁷ Horváth Tibor: Az üllői és a kiskőrösi avar temető. AH. XIX.

⁸ Uo. (XLI. 8—11).

⁹ Szegedi múzeum anyaga.

¹⁰ Ugyancsak igen sok esetben találunk az avarkori kerámia anyagában bearcolt hullámvonal kötegekkel díszített edényeket. A lelőhelyen talált töredék (I. 5) talán egy ilyen díszű edényből származhat.

Horváth Tibor gepida eredetűnek tartott sűrű szürke edényeivel¹¹ hozhatjuk kapcsolatba az objektumból származó három sűrű, jól iszapolt, korongolt edénytöredéket. Közülük kettő edényoldal töredék, egy pedig profilált fenékű edény fenék-töredéke (I. 2). Kétségtelenül idősebbnek látszanak az eddigieknél, de nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy az avarkori népesség igen sokszínű összetételű és azt sem,

Abb. 1. kép.
Kundomb, Grab 44. sír

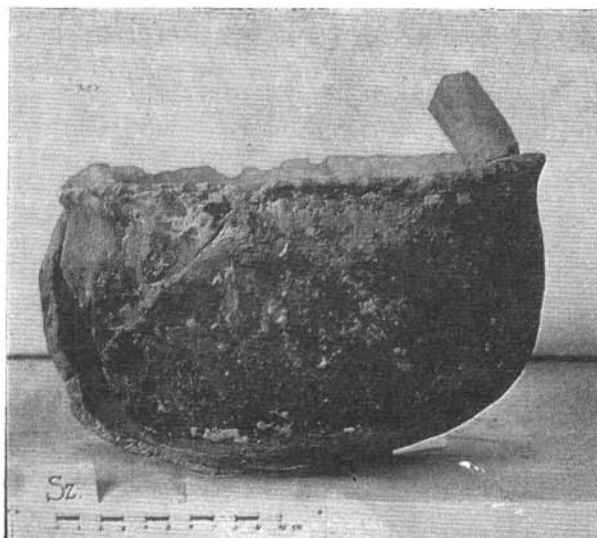

Abb. 2. kép. Szőreg B.

hogy egyes darabok, különösen a nagyobb értéket képviselő finomabb kerámia, meg lehetőségen hosszú életű lehetett ebben a korban.

Az eddigiek figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy a telep a későavar időben használták. Megállapításunkat megerősíti az előkerült orsógomb kronológiai helyzete. Hasonlót ismerünk a kundombi temető 10. sírjából.¹² Itt kétoldalas csontfésű, vaskés, kis bronzkarika, valamint bevagdosott peremű durva agyagedény volt a sírban. A Kundomb 44. sír, leletegyüttesét fentebb már ismertettük. Horváth Tibor Üllőről és Kiskőrösről több darabot közöl.¹³ Üllőről a 46.¹⁴ és az 51. sírből,¹⁵ Kiskőrösről a 15.,¹⁶ 77.,¹⁷ 83.¹⁸ sírből. Ezekben a síregyüttesekben kerek boglárpárral, fülbevalóval, durva agyagedénnyel együtt került elő orsógomb. Ismerjük a típust a jánoshidai temető 140. sírjából is.¹⁹ A szerző a sírokat a VII–VIII. századra datálja,²⁰ sőt feltételezi, hogy az avarirtó hadjárat koráig használták a temetőt. Többek között megvan az ilyen orsógomb típus a homokméggyi temető 93, 98, 155,

¹¹ Horváth Tibor: i. m.

¹² Szegedi Múzeum Ltsz. 53. I. 16.

¹³ Horváth Tibor: i. m.

¹⁴ Uo. (II. 34).

¹⁵ Uo. (V. 20–21).

¹⁶ Uo. (XXV. 32).

¹⁷ Uo. (XXVIII. 8).

¹⁸ Uo. (XXVIII. 15).

¹⁹ Erdélyi István: A jánoshidai avarkori temető. Rég. füz. ser. II. I. 1958. (XXV. 10).

²⁰ Uo. 58. p.

156 sírjában is. Itt VII. századi jellegű leletekkel is volt együtt zeg-zug díszes orsógomb, a temető kora azonban, Ureczky Éva²¹ szerint, ez esetben is felnyúl a VIII. századba. Az eddigiekben csak kiragadott példákat ismertettünk lelettípusunk időrendje szempontjából.

Már Csallány Gábor megállapította,²² hogy a női sírok jellegzetes melléklete az orsókarika, vagy orsógomb. Amennyiben ezek díszítettek, a dísz körbefutó egyenes, hullám, vagy zeg-zug vonalakkból áll. Megfigyelte, hogy a díszített orsógombok inkább indás díszű veretekkel együtt fordulnak elő.

Csallány Dezső²³ határozottan megállapítja, hogy a korai avar orsókarikák mindig élesen elkülönülnek a késői, kettőskúpos orsógomb formáktól.

Osszegezőképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a *Bokros-Fehérkereszt lelőhelyen feltárt objektum*, a belőle előkerült leletanyag alapján, a VIII. századra datálható és az *avarkori népességhez köthető*. Pontosabb kronológiai beosztása a kevés számú, nem eléggé jellegzetes emlékeanyag alapján, egyelőre nem végezhető el. A leletek közötti kevés korai forma, jellegzetesen későavar tárgyakkal együtt mutatkozik. A kérdéses leletanyag földbekerülésének *post quem*-jét a zeg-zug mintákkal díszített orsógomb meglehetősen pontosan rögzíti, mert a temetőkből előkerült hasonló példányok alapján kimutatható, hogy az ilyen jellegű tárgyak a VIII. század kezdete után lépnek fel.²⁴

Trogmayer Ottó

SIEDLUNGSPUREN AUS DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT IM GEBIET VON BOKROS

(Zusammenfassung)

Innerhalb der Gemarkung der Gemeinde Bokros bei Csongrád wurde von uns eine beglaubigende Ausgrabung ausgeführt. Während der Ausgrabung gerieten wir auf die Spur eines Grubenhauses (?) oder einer Grube (?) mit einem Satteldach, das an beiden Enden von je zwei Balken gehalten wurde; das Bodenniveau dieser Grube befand sich in 110 cm Tiefe unter dem heutigen Niveau des Terrains. Nach dem Einsturz des Objektes scheint man die Vertiefung als Mistgrube benützt zu haben, hierauf weisen die in oberen Schichten gefundenen Beruchstücke von Scherben.

Auf Grund des Fundmaterials lässt sich feststellen, dass das auf dem Fundort von Bokros-Fehérkereszt aufgedeckte Objekt auf das VIII. Jh. datiert werden kann und an eine awarische Population zu knüpfen ist. Seine genauere chronologische Einteilung ist wegen der geringzahligen und nicht allzu charakteristischen Fundmaterials vorläufig nicht ausführbar. Unter den Fundstücken machen sich nur wenig frühe Formen mit charakteristischen spätawarischen Gegenständen vermischt bemerkbar. Das *post quem*, als dieses Fundmaterial in die Erde geraten ist, lässt sich mit dem zickzackigen Muster der darunter befindlichen Spindelknöpfe ziemlich genau fixieren, weil auf Grund analoger, in Friedhöfen gefundener Exemplare nachgewiesen werden kann, dass ähnlich aussehende Gegenstände nach dem Anfang des VIII. Jahrhunderts nicht mehr vorkommen.

Otto Trogmayer

²¹ Ureczky Éva: A homokmégy-halomi avar temető. Szakdolgozat. 1957. A leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak. Ltsz. 10/1936.

²² Csallány Gábor: Avarkori és IX—XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban. Dolg. 1933—34. 223. p.

²³ Csallány Dezső: A Deszk-D számú temető avar sírjai. A. É. 1943. 165. p.

²⁴ Ezúton mondok köszönetet dr. Tary Lászlónak a feltárás során nyújtott segítségéért.

X—XII. SZÁZADI MAGYAR TEMETŐ BÉKÉSEN

1958 nyarán a Békés-Povádi Tangazdaság területén leletmentő ásatást végeztünk. Az ásatáson e sorok íróján kívül részt vett Farkas Gyula antropológus és Asztalos György, a békéscsabai múzeum restaurátora. Az ásatást a gazdaság által létesítendő rizstelepek kialakításához végzett kubikmunka tette szükségessé. A lelőhely a Körös jobb partián, a Körös csatorna beömlésével szemben, az úgynevezett „Povádzug” határrészen fekszik. (1. kép.) Itt, kissé kiemelkedő területrészen, tell-szerű őskori telepbe ásott XI—XII. századi sírokat pusztítottak el. Az ásatás célja a temető megmentése volt, a telep hitelesítésére, részint a munka erőteltett üteme, részint a magas vízállás, valamint a környező rizsföldek elárasztása miatt nem adódott lehetőség. Úgy látszik azonban, hogy később a telepjelenségek is hitelesíthetők lesznek, mert a tellnek csak egy részét hordták el. A leletmentés során feltárt 151 sír egy része Árpád-kori, néhány zsugorított váz pedig feltehetőleg rézkori. Az ásatás és a kubikmunka során előkerült őskori és népvándorlaskori edénytöredékeket begyűjtöttük. Ezzel bizonyos határon belül mód nyílik a lelőhely történetének értékelésére. Az ásatás alatt megpróbáltuk egy helyen szondaszerűen tisztázni a telep rétegeit, de a már említett okok miatt csak 120 cm mélyre jutottunk. Három települési szintet figyelhetünk meg, de e mélységen alul a telepnyomok még folytatódtak. Az ásatás során előkerült sírok leírását az alábbiakban adjuk.¹

1. sír. M: 50 cm, K—Ny, 60°—240°. Jobboldalán fekvő zsugorított férfi csontváz. Combok enyhén felhúzva, alszár hátrahajtva, karok a térd előtt nyújtva. Koponyája hiányzik, fél állkapocsa a koponya helyén. Melléklete nincs. A sír földjében neolitikus cseréptöredékek.²

2. sír. M: 80 cm. Ny—K, 300°—110°. Hátán fekvő gyermek csontváza. Koponyája erősen töredékes. Bal alkar a medencén, jobb a csípő mellett. Melléklete nincs.

3. sír. M: 95 cm. Ny—K, 295°—115°. Hátán fekvő férficsontváz. Koponyája jobbra dőlve. Alkarok nyújtva a medence mellett. Állkapocsa előreesve. Szájában pontosan meg nem határozható Árpád-kori pénz.³

4. sír. M: 66 cm. Ny—K, 310°—130°. Nagyon öreg nő háton fekvő csontváza. Állkapocsa előreesve. Alkarok a medencetaraj alatt. Melléklete nincs.

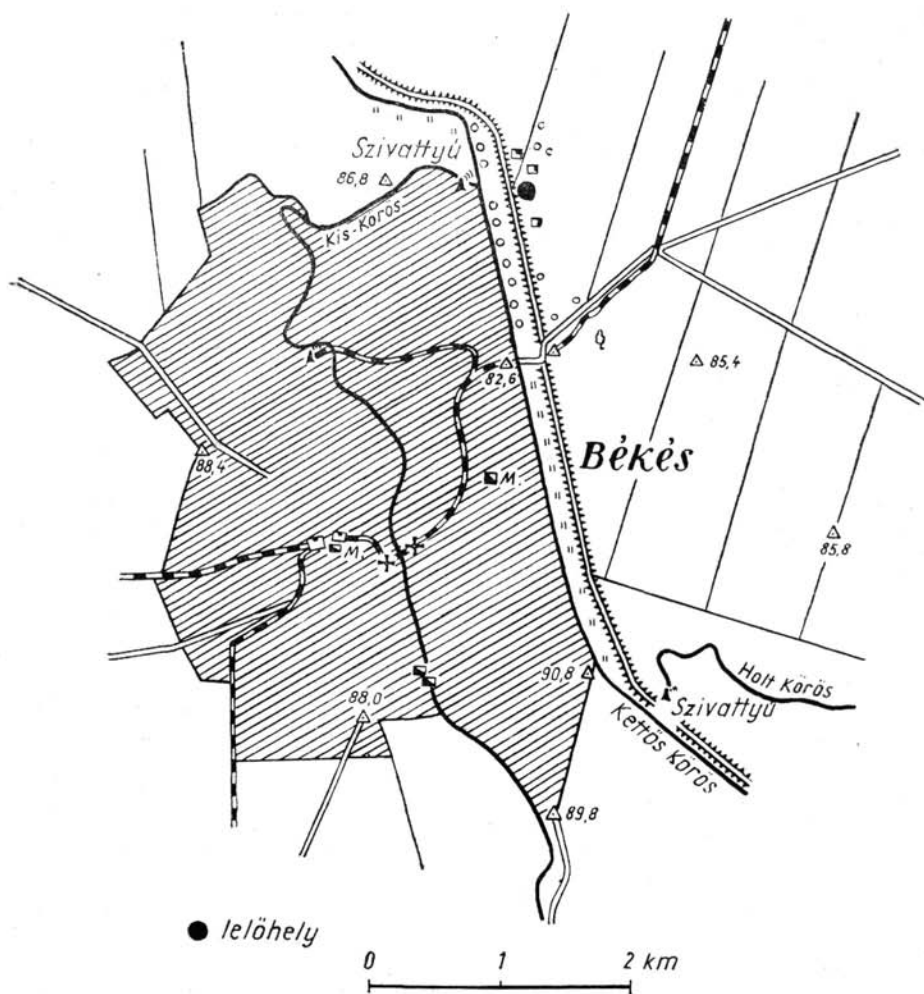
¹ Alapvonalunk a gazdaság vízátemelője beömlő medencéje ÉK-i falát meghosszabbítva (a P. ponttól) fut. Ettől a vonaltól ÉK-i irányban a vonalra merőlegesen 2 méterre esnek alappontjaink. (A/1, A/2, A/3) vö. térkép.

² A sírokat a kubikos munka során igen sokszor megbolygatták, különösen a magasabban fekvő gyermeksírokat.

³ Az érme meghatározását Gedai István végezte, közreműködéséért ezen a helyen mondok köszönetet.

5. sír. M: 65 cm. Ny–K, 295°–115°. 10 év körüli gyermek háton fekvő csontváza. Koponyája balra dőlve, alkarok a medencetaréjon. Bal felső fogsora alatt Salamon (1063–74.) dénára. CNH. I. 19. (II. 1.)

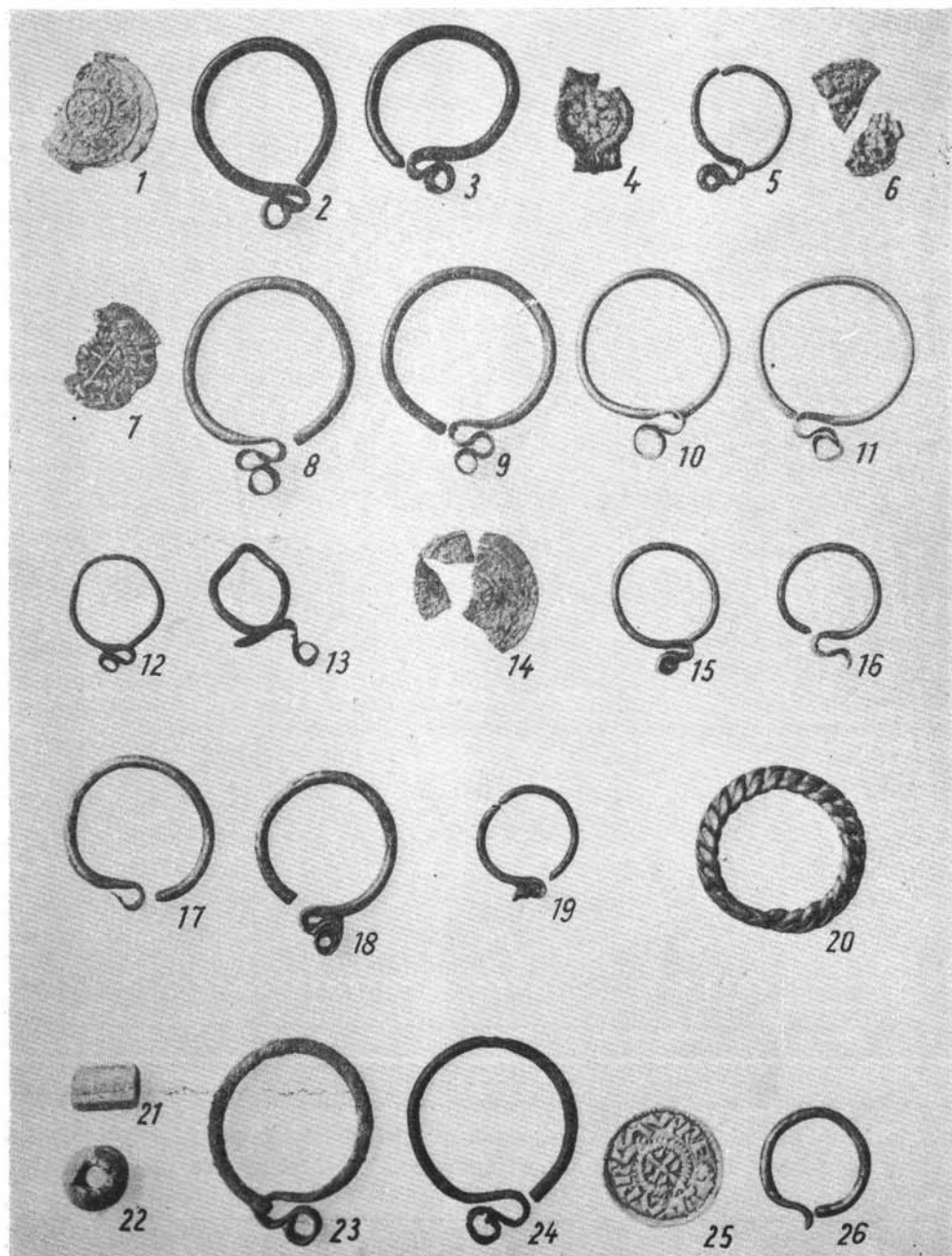
6. sír. M: 72 cm. Ny–K, 295°–115°. Idős nő háton fekvő csontváza. Állkapocs

előreesve. Bal alkar a medence mellett, jobb alkar a medencében. Csicsnyúlványokon egy-egy sima S-végű bronz hajkarika, a visszahajtott rész hátrafelé nézett. Á.: 2 cm. (II. 2–3.) Mellcsont jobb oldalán fél ezüstpénz. (Restaurálás során megsemmisült.)

7. sír. M: 85 cm. Ny–K, 295°–115°. Gyermekek háton fekvő csontváza. Koponya jobbra dőlve, alkarok a medence mellett nyújtva. Melléklete nincs.

8. sír. M: 75 cm. Ny–K, 300°–120°. Háton fekvő férfi (?) csontváza. Alkarok a medencetaréj alatt, ujjak az ágyéktájon. Melléklete nincs.

Békés-Povádzug: 1 Grab 5. sír; 2—3 Grab 6. sír; 4—5 Grab 27. sír; 6 Grab 31. sír;
7—9 Grab 13. sír; 10—13 Grab 34. sír; 14—20 Grab 36. sír; 21—24 Grab 37. sír;
25—26 Grab 40. sír (1 : 1)

9. sír. M: 45 cm. Ny—K, 305°—125°. Másfél év körüli gyermek háton fekvő csontváza. Koponya balra billenve, karok a medence mellett, melléklete nincs.

10. sír. M: 93 cm. Ny—K, 305°—125°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Koponya jobbra dőlve, állkapocs előreesve. Jobb alkar a medencében, bal alkar a csípő mellett. Melléklete nincs.

11. sír. M: 58 cm. Ny—K, 280°—110°. Hátán fekvő női csontváz. Koponya kissé feltámasztva, balra dőlve. Jobb alkar a medencén, bal alkar a csípő mellett. Melléklete nincs.

12. sír. M: 85 cm. Közvetlenül a 10. sír jobb oldala mellett feküdt. Szétdúlt. A csontvázból csak a bal alsó végtag maradt meg. Melléklete nincs.

13. sír. M: 40 cm. Teljesen szétdúlt gyereksír.

14. sír. M: 40 cm. Csecsemő szétdúlt csontváza.

15. sír. M: 40 cm. Ny—K, 325°—145°. Gyermek háton fekvő csontváza. Bolygatott. Jobb alszár kissé behajlítva. Melléklete nincs.

16. sír. M: 80 cm. Ny—K, 265°—85°. Hátán fekvő férfi csontváza. Koponyája balra dőlve, bal tenyér a bal szeméremcsont és csípőtaráj között, jobb kéz a combfej mellett. Melléklete nincs.

17. sír. M: 75 cm. Ny—K, 320°—140°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Állkapocs előreesve. Jobb karja behajlítva, medence balra fordulva, lábak baloldalon egymáson felhúzva. Melléklete nincs.

18. sír. M: 105 cm. Ny—K, 285°—105°. Hátán fekvő férfi csontváza. Koponyája balra billenve. Bal tenyér a szeméremcsonton, jobb kéz a medencetaréjon. Melléklete nincs.

19. sír. M: 76 cm. Ny—K, 275°—95°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Kezek az ölben. Melléklete nincs.

20. sír. M: 60 cm. Feldúlt gyereksír.

21. sír. M: 35 cm. Feldúlt gyereksír.

22. sír. M: 55 cm. Csecsemő szétkorhadt csontváza.

23. sír. M: 60 cm. Ny—K, 280°—100°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Melléklete nincs.

24. sír. M: 45 cm. Feldúlt gyereksír.

25. sír. M: 65 cm. Ny—K, 280°—100°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Bal kar hiányzik, jobb alkar kissé behajlítva a medencetaréjon. Melléklete nincs.

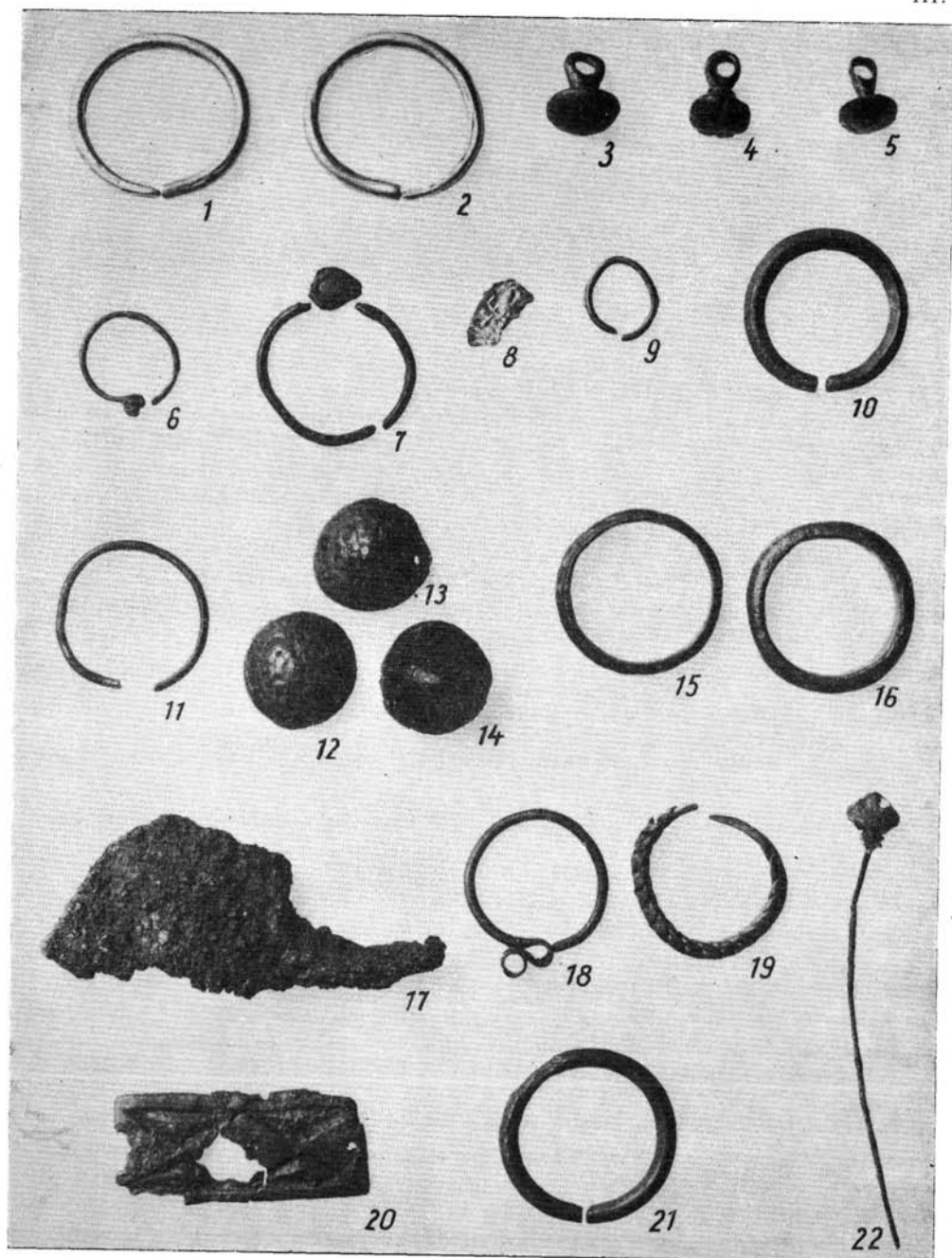
26. sír. M: 50 cm. Ny—K, 275°—95°. Hátán fekvő férfi csontváza. Állkapocs leesve, koponya a jobb váll felett kissé távolabb, bal alkar a medencében, jobb a medencetaráj mellett. Melléklete nincs.

27. sír. M: 75 cm. Ny—K, 270°—90°. Hátán fekvő nő csontváza. Állkapocs előreesve. Jobb alkar a medencetaráj alatt, ujjak a combfejen, bal alkar a medencében. Mellékletei: 1. Bal csecsnnyúlvány alatt bordázott S-végű rossz ezüst hajkarika. Á: 1,4 cm. V: 0,1 cm. (II. 5). 2. Bal váll alatt I. László CNH. I. 36. pénztöredék. (II. 4).

28. sír. M: 55 cm. Ny—K, 310°—130°. Háton fekvő gyermekcsontváz. Koponyája balra dőlve, bal lábszár a jobbon keresztbe téve, kezek a medencében. Melléklete nincs.

29. sír. M: 65 cm. Ny—K, 295°—115°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Koponyája jobbra dőlve, jobb lábszár a balon keresztbetéve. Jobb alkar a medencében. Melléklete nincs.

30. sír. M: 50 cm. Teljesen szétdúlt gyereksír.

Békés-Povádzug: 1—5 Grab 45. sír; 6 Grab 50. sír; 7 Grab 55. sír; 8—10 Grab 57. sír; 11 Grab 59. sír; 12—14 Grab 61. sír; 15—16 Grab 62. sír; 17—18 Grab 64. sír; 19 Grab 72. sír; 20—21 Grab 73. sír; 22 Grab 75. sír
(1:1)

31. sír. M: 67 cm. Ny—K, 305°—125°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Koponyája balra előrebukva, jobb alkar hiányzik, bal alkar a medencetaréjon. Melléklete: szájában I. Béla (vezér) pénz-törredék, CNH. I. 15. (II. 6).

32. sír. M: 76 cm. Ny—K, 295°—115°. Háton fekvő női csontváz. Koponyája balra dőlve, kezek a medencetaréjon, lábfejek szétállnak. Mellékletei: 1. Jobb csecsenyúlványon sima, széles, másfélszeres fordulatú S-végű ezüst hajkarika. Á: 2,4, V: 0,2, Sz: 0,42 cm (II. 8, XII. 11, 15). 2. Állkapocs bal ágán visszahajtásával a szemgödör felé néző sima, széles, másfélszeres S-végű ezüst hajkarika. Á: 2,4, V: 0,2, Sz: 0,41 cm. (II. 9). 3. Nyak bal oldalán I. László pénz-törredék, CNH. I. 25. (II. 7).

33. sír. M: 65 cm. Gyermekcsontok egy csomóba dülva. Melléklete nincs.

34. sír. M: 80 cm. Ny—K, 270°—90°. Hátán fekvő női csontváz. Állkapocs előre- esve, kezek a combfejek mellett. Lábak térdben kissé kifelé görbítve, lábfejek balra hajolva. A szeméremcsonti ívben csecsemő sípcsontjai, térddel a lábfejek felé, medencében a keresztcsonton igen vékony csontocskák, csecsemő koponyacsontok. Mellékletei: 1. Bal vállánál bordázott S-végű arany hajkarika. Á: 2,15, V: 0,15, Sz: 0,36 cm. (II. 10—11). 2. Jobb csecsenyúlvány alatt bordázott S-végű arany hajkarika. Á: 2,23, V: 0,15, Sz: 0,4 cm. 3. Jobb alsó I. őrlőfogán bordázott S-végű ezüst hajkarika. A karikát a fog alakjához idomították. Á: 1,4, V: 0,1, Sz: 0,31 cm (II. 13). A fog igen rossz, csak a gyökér és a korona egy kis darabja maradt meg. Bal alsó I. őrlőfog hiányzik. 4. A csigolyák bal oldalán, az állkapocs alatt kis vékony S-végű bronz hajkarika. Á: 1,3, V: 0,08, Sz: 0,2 cm. (II. 12).

35. sír. M: 65 cm. Gyermekcsontok egy csomóban. Melléklete nincsen.

36. sír. M: 60 cm. Ny—K, 300°—120°. Hátán fekvő női csontváz. Koponyája balra dőlve, bal tenyér a medencetaréj alatt, jobb alkar kissé kifelé a medence mellett. Mellékletei: 1. Az állkapocs bal ága mellett bordázott S-végű ezüst hajkarika. Á: 2,1, V: 0,19, Sz: 0,3 cm, töredékes (II. 17). 2. Az állkapocs jobb ága alatt egy nagyobb bordázott S-végű ezüst, és két kisebb sima S-végű ezüst hajkarika. Á: 1,9, V: 0,16, Sz: 0,32 cm; Á: 1,4, V: 0,1, Sz: 0,25 cm, töredékes; Á: 1,5, V: 0,1, Sz: 0,3 cm, (II. 15, 16, 18). 3. Hajkarikatörredék a koponyában (II. 19). 4. Szájában Salamon pénz töredéke, CNH. I. 20. (II. 14). 5. Bal kéz hüvelykujján fonott ezüstgyűrű. Á: 2,3, V: 0,4 cm (II. 20).

37. sír. M: 60 cm. Ny—K, 305°—125°. Hátán fekvő női csontváz. Koponya balra dőlve, jobb kéz a combfejen, bal a combfej mellett. Lábfejek balra dőlve. Mellékletei: 1. Bal válla mögött széles, bordázott S-végű bronz hajkarika. Á: 2,32, V: 0,2, Sz: 0,42 cm (II. 24). 2. A koponya környékéről a sír földjéből széles, bordázott S-végű bronz hajkarika. Á: 2,25, V: 0,2, Sz: 0,43 cm, (II. 23). 3. Szájában nyomott gömbformájú fehér pasztagyöngy. Á: 0,9 cm (II. 22). 4. Az ötödik nyakcsigolyánál hatszögű hasáb alakú fehér pasztagyöngy. H: 0,9, Á: 0,5 cm (II. 21).

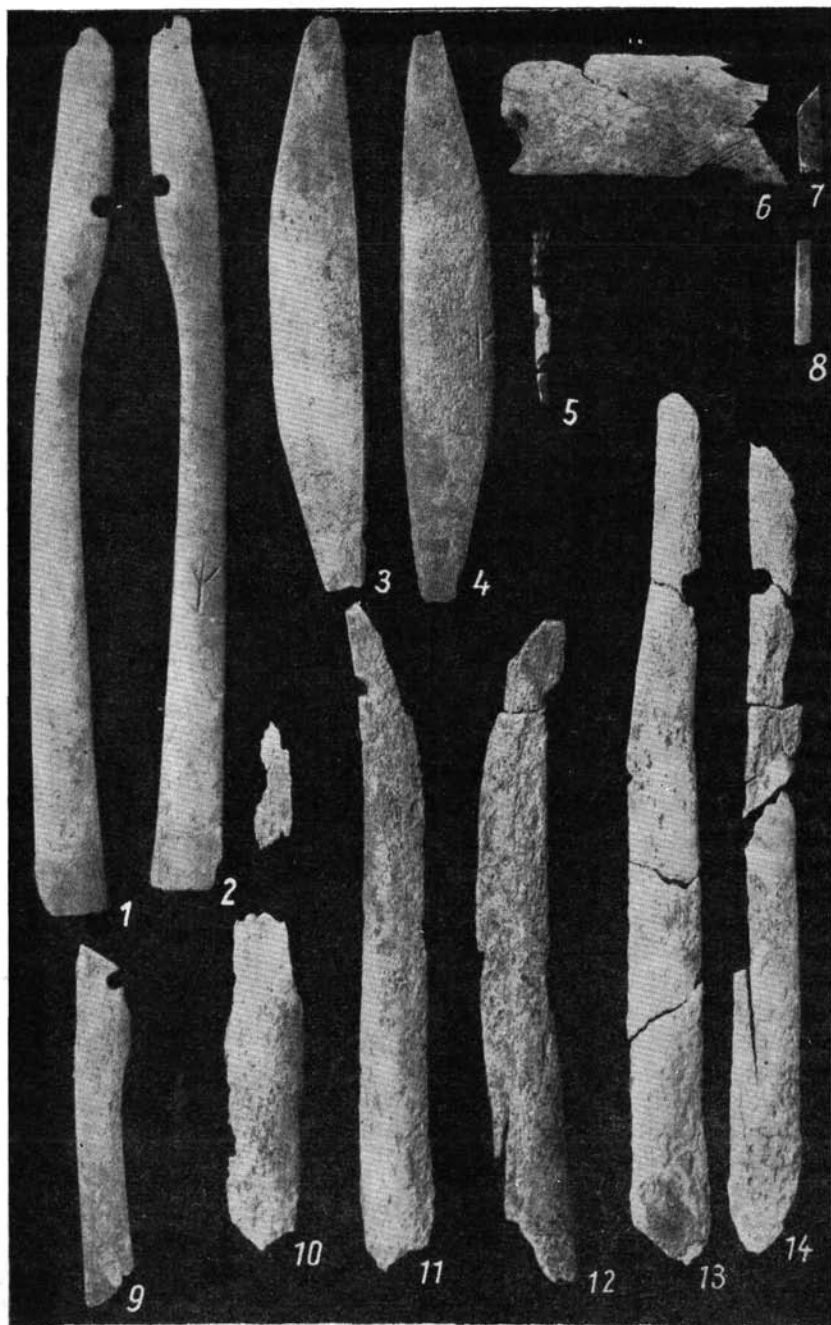
38. sír. M: 50 cm. Nő, bolygatott. Melléklete nincs.

39. sír. M: 45 cm. Bolygatott gyermekcsontváz. Melléklete nincs.

40. sír. M: 85 cm. Ny—K, 310°—130°. Hátán fekvő férfi csontváza. Koponyája kissé balra billenve, bal alkar a combfejen, jobb a medencetaréjon. Mellékletei: 1. Bal válla felett S-végű bronz hajkarika. Á: 1,5, V: 0,18 cm, töredékes. (II. 26). 2. Állkapoca alatt, a bal kulcsont táján I. László pénze, CNH. I. 25. (II. 25).

41. sír. M: 87 cm. Ny—K, 295°—115°. Hátán fekvő női csontváz. Állkapoca a jobb kulcsonton alapjával felfelé, kezek a combfejek mellett. Melléklete nincs.

42. sír. M: 60 cm. K—Ny, 80°—260°. Hasán fekvő jobbra zsugorított férfi csontváza. Arca lefelé néz, jobbkar a medence alatt, bal visszahajlítva az áll mellett. Combok derékszögben felhúzva, alszáruk visszahajtvva. Melléklete nincs.

Békés-Povádzug: 1—9 Grab 45. sír; 10—14 Grab 58. sír
(cca 1 : 2)

14

43. *sír.* M: 60 cm. K—Ny, 80°—260°. Baloldalán fekvő zsugorított női csontváz. Bolygatott. Kezek a nyak előtt, térdek erősen felhúzva. Melléklete nincs.

44. *sír.* M: 50 cm. K—Ny, 50°—230°. Jobb oldalán fekvő zsugorított férficsontváz. Karok keresztben, jobb a medencében, bal az arc fele kifelé. Combok felhúzva, a bal erősebben, alszárak visszahajtv. Melléklete nincs.

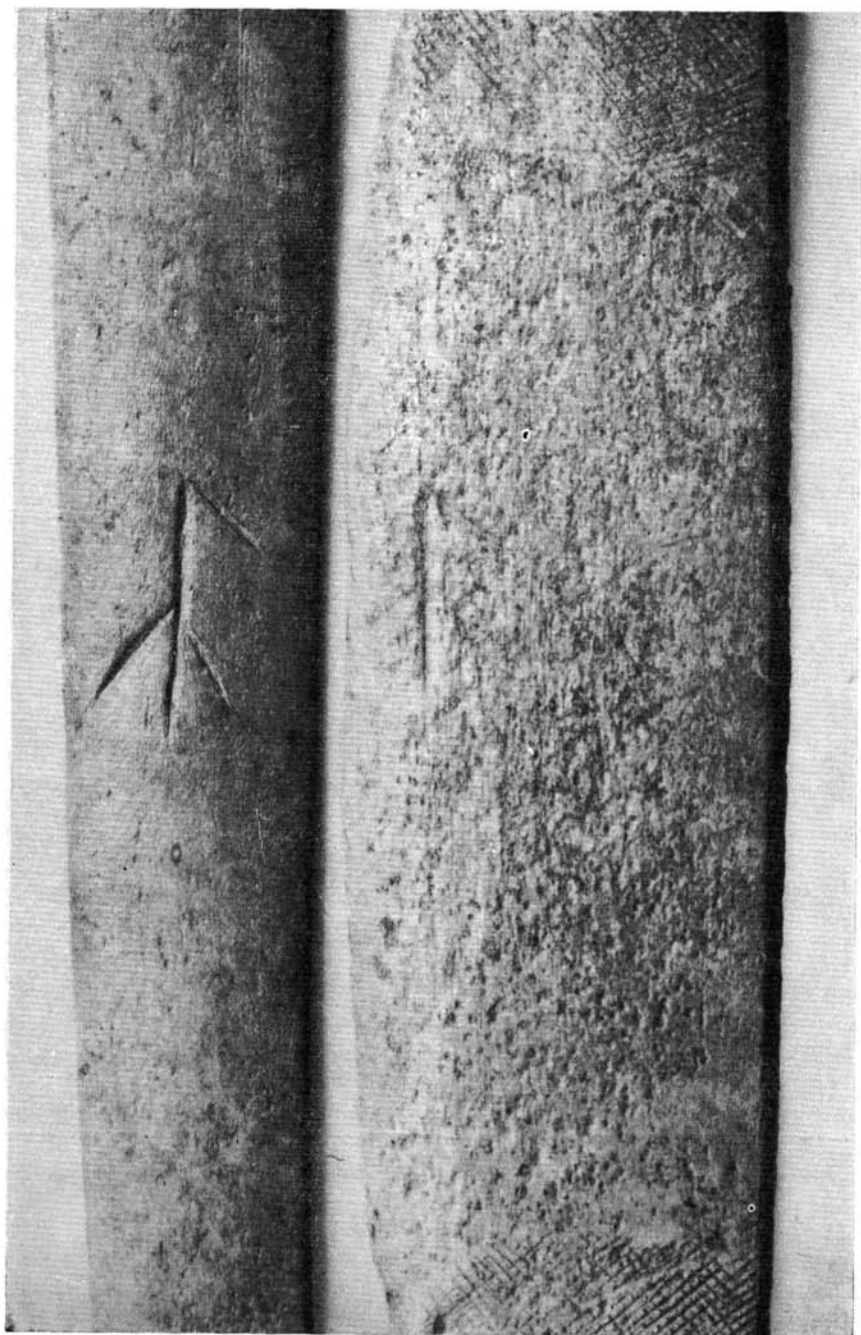
45. *sír.* M: 125 cm. Ny—K, 280°—100°. Hátán fekvő férficsontváz. Koponyája enyhén jobbra billenve. Jobb kéz a combfej mellett, bal kéz a combfejen. Jobb lábfej mellett lókoponya, orral a fej felé, alatta ló lábszárcsontok, patával a fej felé. Mellékletei: 1. Hasán rozsdával átitatott fadarabka. H: 1,6 cm. 2. Bal kar mellett vékony csontléc, hátoldala irdalt. H: 3,1, Sz: 0,5 cm (IV. 8). 3. Jobb könyök és a bordák között vasszegekkel átütött tegeztöredék. (?) 4. Bal szeméremíven vasszeeggel átütött fadarabka, tegeztöredék. (?) 5. Jobb felkar felénél, a bordák fölött, rúdalakú, hengeres metszetű tegezvasalás (?) töredéke. H: 4, Á: 0,6 cm. 6. Bal halánték mellett téglalap alakú, vékonyra csiszolt billenő tegezfedél külső oldalán domború csontlemez töredéke. Egyik végén félkörös kiképzés látszik. Hátoldala és elejének közepe irdalt, H: 9, Sz: 3,4 cm (IV. 6, 7). 7. Bal vállnál csontléc töredéke. H: 4,3 cm, (IV. 5). 8. Jobb vállon összerozsdásodott nyilak, tegezvasalás töredékei. (VIII. 2—3). A hat nyílcsúc közül négy deltoid alakú, tüskés nyílhegy. H: 5,6; 8,8; 7,4; 7,4 cm, hiányos állapotban, tövissel együtt (VI. 3—4, VIII. 1), kettő pedig levél alakú, nagyméretű példány. H: 14,2; 8,1 cm, hiányos, tövissel együtt (VI. 1—2). 9. Bal halántékon, kifelé álló, csapott végű, félkörös bevágású, a bevágás alatt kihasasodó íjvég merevítő csontlemez töredéke. H: 10,7, Sz: 1,8 cm. (IV. 9). 10. A jobb combcsont alsó felénél, ferdén elhelyezett, keskeny, vékonyra csiszolt, igen finom munkálású, lekerekített végű, félkörös bevágású, a bevágásnál kihasasodó íjvég merevítő lemezpár. Alsó végük irdalt. Egyiken pontkörös dísz, a másikon bevéselt *tamga*. H: 26,3, Sz: 2,1 cm. (IV. 1—2). 11. Jobb térd magasságában, a térdtől kifelé 20 cm-re, egyik szélén egyenes, másik szélén ívelt, irdalt végű íj markolatborító lemez. H: 17, Sz: 2,9 cm (IV. 3). 12. A mellkas jobb oldali részén egyik oldalán egyenes, másik oldalán ívelt, irdalt végű íj markolatborító csontlemez. Közepén bevéselt *tamga*. H: 16,6, Sz: 2,9 cm, (IV. 4). 13. Jobb csecsnyúlvány alatt, nyitott, egyik végén hegyesedő arany hajkarika. Á: 2,5, V: 0,25 cm, (III. 1). 14. Bal felkar mellett, a váz szintje alatt nyitott egyik végén hegyesedő arany hajkarika. Á: 2,5, V: 0,25 cm, (III. 2). 15. Jobb felkar és a bordák között, a felkar alsó harmadánál, tömör ékalakú bevágásokkal gerezdelt fejű, bronzból öntött fülesgomb. H: -,2, Á: 0,8 cm, (III. 4). 16. Bal 8. borda alatt félgömbös fejű, tömör, bronzból öntött fülesgomb, fülével felfelé. H: 1,1, Á: 0,8 cm, (III. 3). 17. Bal 7. borda alatt félgömbös fejű fülesgomb. H: 1,2, Á: 1 cm, (III. 5). 18. Bal térden, durva vastag vaskarika. Á: 5,3 cm. (VII. 3.) 19. Bal sípcsont felének külső oldalán durva ovális vascsat. Á: 5,5 cm, (VII. 2). 20. Bal bokánál körtealakú, széles, bordástalpú vaskengyel, fülével a fej felé fordulva. H: 16,5 cm (VII. 4). 21. A lókoponya külső orr részénél egyenes pálcájú vaszabla. Pálcatag H: 15,3 cm. (VII. 1). 22. A zabla mellett kengyel, fülével a fej felé billenve. A kengyelek egymástól való távolsága 34 cm. (VII. 5).

46. *sír.* M: 60 cm. K—Ny, 95°—275°. Jobb oldalán fekvő zsugorított férfi csontváza. Jobb kar a medencén, bal kar derékszögben behajlítva. Lábak felhúzva, visszahajtv. Melléklete: Homlokánál kaptafa formájú, átfúrt kőbalta. Átfúrása vízszintesen feküdt. 15,5 × 4,3 × 3,4 cm. (XIII. 4).

47. *sír.* M: 60 cm. Bolygatott. Baloldalán fekvő zsugorított női csontváz lábai.

48. *sír.* M: 80 cm. Ny—K, 300°—120°. Hátán fekvő férfi csontváza. Koponyája kissé jobbra dőlve, bal kéz a combfejen, jobb a comb mellett. Melléklete nincs.

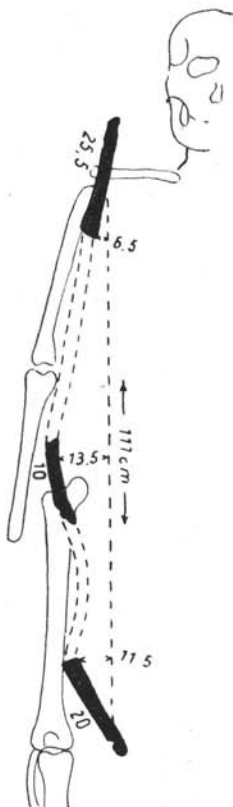
Békés-Povádzug: Grab 45. sír (cca 2 : 1)

49. sír. M: 92 cm. Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő férfi csontváza. Koponyája kissé balra dőlve, kezek a keresztcsonton. Melléklet nincs.

50. sír. M: 80 cm. Ny—K, 280°—100°. Hátán fekvő női csontváz. Állkapocs leesve, kezek a csípőlapáton. Mellékletei: Jobb halánték táján két egész és egy fél vékony S-végű ezüst hajkarika. (Két db a konzerválás során elpusztult.) Á: 1,4, V: 0,09, Sz: 0,15 cm. (VII. 6).

51. sír. M: 92 cm. Ny—K, 280°—100°. Hátán fekvő férfi csontváza. Részben bolygatott, alkarok hiányoznak, melléklete nincs.

52. sír. M: 117 cm. Ny—K, 285°—105°. Hátán fekvő nő (?) csontváza. Koponyája kissé balra dőlve, állkapocs előreesik. Kezek a medencetaráj alatt. Melléklete nincs.

58 sír

53. sír. M: 107. cm. Ny—K, 285°—105°. Hátán fekvő férfi csontváz. Állkapocs előreesve, kezek a combfejen, a jobb kéz valószínűleg a medencetarájról csúszott oda. Bal térd kissé magasabban, alatta, és a jobb térd felett állt csont. Melléklete: bal felkar mellett hengeres vastárgy. H: 4, Á: 1 cm.

54. sír. M: 65 cm. Feldúlt gyermeksír.

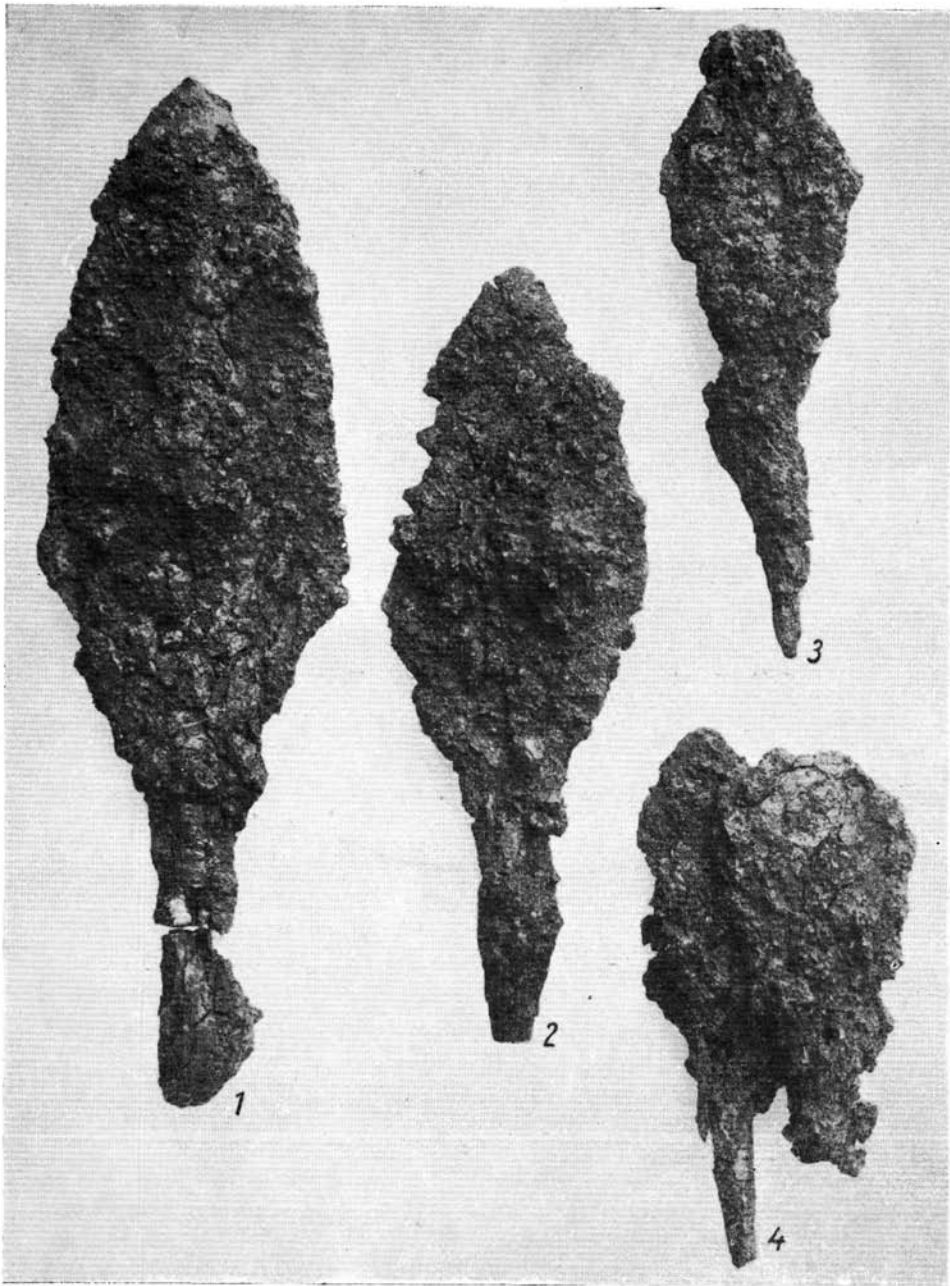
55. sír. M: 107 cm. Ny—K, 285°—105°. Hátán fekvő férficsontváz. Koponyája balra dőlve, kezek a combfej mellett. Melléklete: bal kézen vékony kerek metszetű bronzhuzalból készült, bemélyített körrel díszített lemezfejű gyűrű. Á: 2, V: 0,1 cm. (III. 7).

56. sír. M: 95 cm. Ny—K, 285°—105°. Hátán fekvő férfi csontváza. Koponyája balra dőlve, kezek a combfejen. Melléklete nincs.

57. sír. M: 80 cm. Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő férfi csontváza. Koponyája balra dőlve, jobb kéz a combfejen, bal a comb mellett. Mellékletei: 1. Felső metszőfogakon, meghatározatlan korú Árpád-kori pénz töredéke. (III. 8). 2. Bal váll felett, rombusz metszetű, nyitottvégű bronz karika. Á: 2,2, V: 0,28 cm. (III. 10). 3. Bal halántéktájon, kis kerek metszetű bronzhuzalból készített, nyitott végű karika. Á: 1,15, V: 0,1 cm (III. 9).

58. sír. M: 90 cm. Ny—K, 285°—105°. Hátán fekvő férfi csontváza. Állkapocs előreesve, jobb kéz a combfej mellett, bal a medencében. Keresztcsontja megfordulva. Mellékletei: 1. Jobb vállon, erősen töredékes íjvég merevítő lemezpár, végén kifelé néző félkörös bemélyedés. H: 26, Sz: 2,2 cm (IV. 13—14). 2. A medencetaráj és a jobb kéz között, ferdén fekvő íj markolat-merevítő csontlemez. Erősen töredékes.

H: 10, Sz: 2,5 cm, (IV. 10). 3. Combok között, alattuk, a jobb combcsont közepétől a bal térd felé futó íjvég merevítő lemezpár, végén félkörös bemélyedéssel, mely a jobb térd felé néz. H: 20, Sz: 2,2 cm. (IV. 11—12). 4. Az állkapocs metszőfogán meghatározatlan kora Árpád-kori pénz töredéke. 5. Jobb vállon, kis vékonyra csiszolt csontlemez-kék. Az egyik konzerválás közben elporladt. H: 3,5, Sz: 1,2 cm. 6. Jobb

Békés-Povádzug: Grab 45. sír
(1 : 1)

V

felkar külső oldalán egy köpűs, szakás nyílhegy. H: 9,8 cm (VIII. 6), és két levélforma, kisebb tüskés nyílhegy. H: 6,2, 5,5 cm (VIII. 4–5). A nyílhegyeken textil lenyomatok látszanak.

59. *sír.* M: 80 cm. Ny–K, 295°–115°. Hátán fekvő női csontváz. Jobb alkar behajlítva, a hason keresztben bal kéz, a combfej mellett. Melléklete: jobb csecsenyűlvány mellett kerek metszetű, bronzhuzalból készített nyitott végű karika. Á: 2,1, V: 1,2 cm (III. 11).

60. *sír.* M: 80 cm. Ny–K, 285°–105°. Hátán fekvő nő (?) csontváza. Bal kéz a csípőn, jobb a combfej mellett. Koponya kissé balra dőlve, állkapocs előreesve. Melléklete nincs.

61. *sír.* M: 70 cm. Bolygatott, igen rossz állapotban levő csontok egy csomóba rakva. Melléklete: Három, bronzlemezből készült, félgömbös, rozettaszerű díszű, belül ráforrasztott fülű pityke. Az egyik füle letörött, ez két szélén átfúrt. Á: 1,6; 1,6; 1,5 cm. (III. 12–14). A sírban volt egy kis fémlemezke is, ez a restaurálás során megsemmisült.

62. *sír.* M: 90 cm. Ny–K, 295°–115°. Hátán fekvő női csontváz. Koponya balra dőlve, bal kéz a szeméremívhez hajlik, jobb kéz a combfej mellett. Mellékletei: 1. Jobb kezén öntött bronzgyűrű. Közepén borda fut, mely ferde bevágásokkal díszített, zárt. Á: 2,23, V: 0,5 cm. (III. 15). 2. Bal kézen öntött bronzgyűrű. metszete félkörös. Zárt. Á: 2,3, V: 0,42 cm (III. 16).

63. *sír.* M: 88 cm. Ny–K, 295°–115°. Hátán fekvő férfi csontváz. Koponya kissé balra dőlve, állkapocs előreesve. Kezek a medencetaréj alatt. Melléklete nincs.

64. *sír.* Ny–K, 295°–115°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Koponyája kissé balra dőlve, kezek a jobb csípőcsonton. Mellékletei: 1. Bal válla felett P-alakú vaslemez tárgy, H: 5,5 cm (III. 17). 2. Bal halántéktájon bronzhuzalból készült, bordázott, széles S-végű hajkarika. Á: 1,95, V: 0,12, Sz: 0,42 cm (III. 18).

65. *sír.* M: 105 cm. Ny–K, 285°–105°. Hátán fekvő férficsontváz. Kezek a comb mellett, állkapocs leesve. Melléklete nincs.

66. *sír.* M: 110 cm. Ny–K, 275°–95°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Kezek a medence mellett. Melléklete nincs.

67. *sír.* M: 75 cm. Ny–K, 315°–135°. Hátán fekvő férfi csontváza. Koponyája erősen balra csúszva, kezek a combfejeknél, mellcsont a mellkas baloldali részében. Melléklete: Mellcsont alatt kora Árpád-kori pénz. (A restaurálás közben elpusztult.)

68. *sír.* M: 100 cm. K–Ny, 145°–325°. Jobb oldalán fekvő zsugorított férfi csontváza. Felkarok a törzssel párhuzamosak, jobb alkar hiányzik (feldúlva), bal alkar tompaszögben behajlítva. Combok enyhén felhúzva, alszár erősen visszahajlítva. Melléklete nincs.

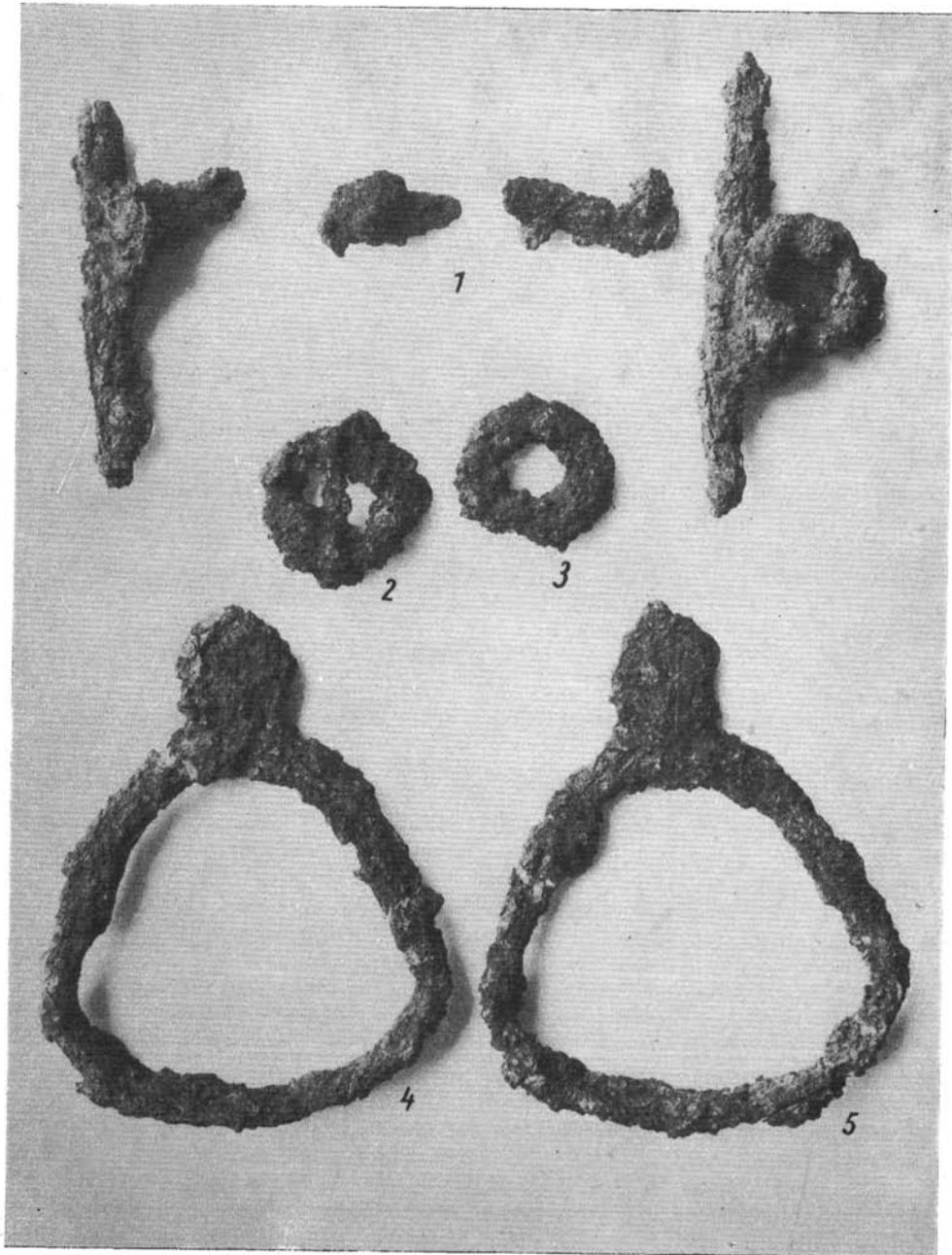
69. *sír.* M: 80 cm. Szétkorhadt, zsugorított (?) csontváz, csak néhány koponyadarab, és hosszúcsont maradt meg. Melléklete nincs.

70. *sír.* M: 115 cm. Ny–K, 285°–105°. Hátán fekvő fiatal férfi csontváza. Koponyája jobbra dőlve, vállak összenyomva, bal alkar a medencetaréjon, jobb kéz a combfej mellett. Melléklete nincs.

71. *sír.* M: 85 cm. Gyermekcsontok egy csomóban. Melléklet nincs.

72. *sír.* M: 95 cm. Ny–K, 290°–110°. Hátán fekvő női csontváz. Koponyája a jobb váll felé tekint, jobb kéz a combcsont fejéhez hajlik, bal kéz a bal csípőcsonton. Melléklete: bal kézen, ezüsthuzalból fonott, hegyesedő, nyitott végű gyűrű. Á: 2,2, V: 0,3 cm (III. 19).

73. *sír.* M: 85 cm. Bolygatott gyermekcsontok egy csomóban. Mellékletei: 1. rombusz metszetű bronzhuzalból készült, nyitott végű gyűrű. Á: 2,4, V: 0,25 cm.

Békés-Bovádzug: Grab 45. sír
(cca 1 : 2)

VII.

(III. 21). Téglalap alakú, két végén átfúrt, szembenálló préselt háromszögekkel díszített bronzlemez. Hátlapján vasrozsa. H: 3,44, Sz: 1,53 cm (III. 20).

74. *sír.* M: 70 cm. NY—K, 295°—115°. Hátán fekvő női csontváz. Koponyája jobbra dőlve, lábak kissé hajlottan, jobb kéz a comb mellett, bal a combfejen. Melléklete nincs.

75. *sír.* M: 80 cm. NY—K, 265°—85°. Hátán fekvő női csontváz. Koponyája balra dőlve, kezek a comb mellett. Mellékletei: 1. A koponya jobb oldalán bronzlemezről préselt kettőskúp fejű, bronzhuzal szárú tű. H: 6,27 cm (III. 22). 2. A koponya jobb oldalán egy kisebb és egy nagyobb bordázott S-végű hajkarika. Á: 1,5, V: 0,1, Sz: 0,27 cm; Á: 2,1, V: 0,1, Sz: 0,34 cm (IX. 1—2). 3. Ugyanitt vasrozsa is volt, ami a restaurálás során elpusztult. 4. A koponya bal oldalán kis sima S-végű, és nagyobb széles, bordázott S-végű hajkarika. Á: 1,5, V: 0,1, Sz: 0,3 cm; Á: 2,35, V: 0,2, Sz: 0,54 cm (IX. 3—4).

76. *sír.* M: 80 cm. NY—K, 290°—110°. Hátán fekvő női csontváz. Koponyája jobbra dőlve, kezek a combok mellett, vállak összenyomva. Mellékletei: 1. Nyakán kettős, lapított gömb formájú, borsóforma szürke, és barna gerezdelt alakú pasztagyöngyök. A gyöngyök megközelítőleg zeg-zug minta szerint futottak, pontosan megfigyelni nem tudtuk. A két gerezdelt hordóforma gyöngy a két váll felé f-küdt, a kisebb borsóforma gyöngyök hátul voltak. (IX. 11). 2. A koponya alatt, egymás mellett egy—egy bordázott S-végű arany hajkarika, Á: 1,6, V: 0,1, Sz: 0,24 cm; Á: 1,63, V: 0,12, Sz: 0,36 cm (IX. 6—7). Mindegyiken egy-egy bronzhuzalból készült, bordázott S-végű kis hajkarika. Á: 1,56, V: 0,1, Sz: 0,3 cm; Á: 1,5, V: 0,1, Sz: 0,3 cm (IX. 9—10). 3. Bal vállon gömbfejű vastű töredéke. H: 2,25 cm (IX. 12). 4. Nyakán II. Béla pénz CNH. I. 57. (IX. 8).

77. *sír.* M: 80 cm, NY—K, 265°—85°. Hátán fekvő gyermek (leány?) csontváza. Koponyája jobbra billenve, kezek a combfejen. Melléklete nincs.

78. *sír.* M: 60 cm, Gyermekcsontok egy csomóban. Melléklete nincs.

79. *sír.* M: 96 cm. NY—K, 290°—110°. Hátán fekvő férfi csontváza. Koponya jobbra billenve, jobb tenyér a medencetaréjon, bal kéz a combfej mellett. Melléklet nincs.

80. *sír.* M: 85 cm. NY—K, 275°—95°. Hátán fekvő férfi csontváza. Koponya kissé jobbra dől, kezek a combfejen, állkapocs a jobb vállra csúsza. Melléklete nincs.

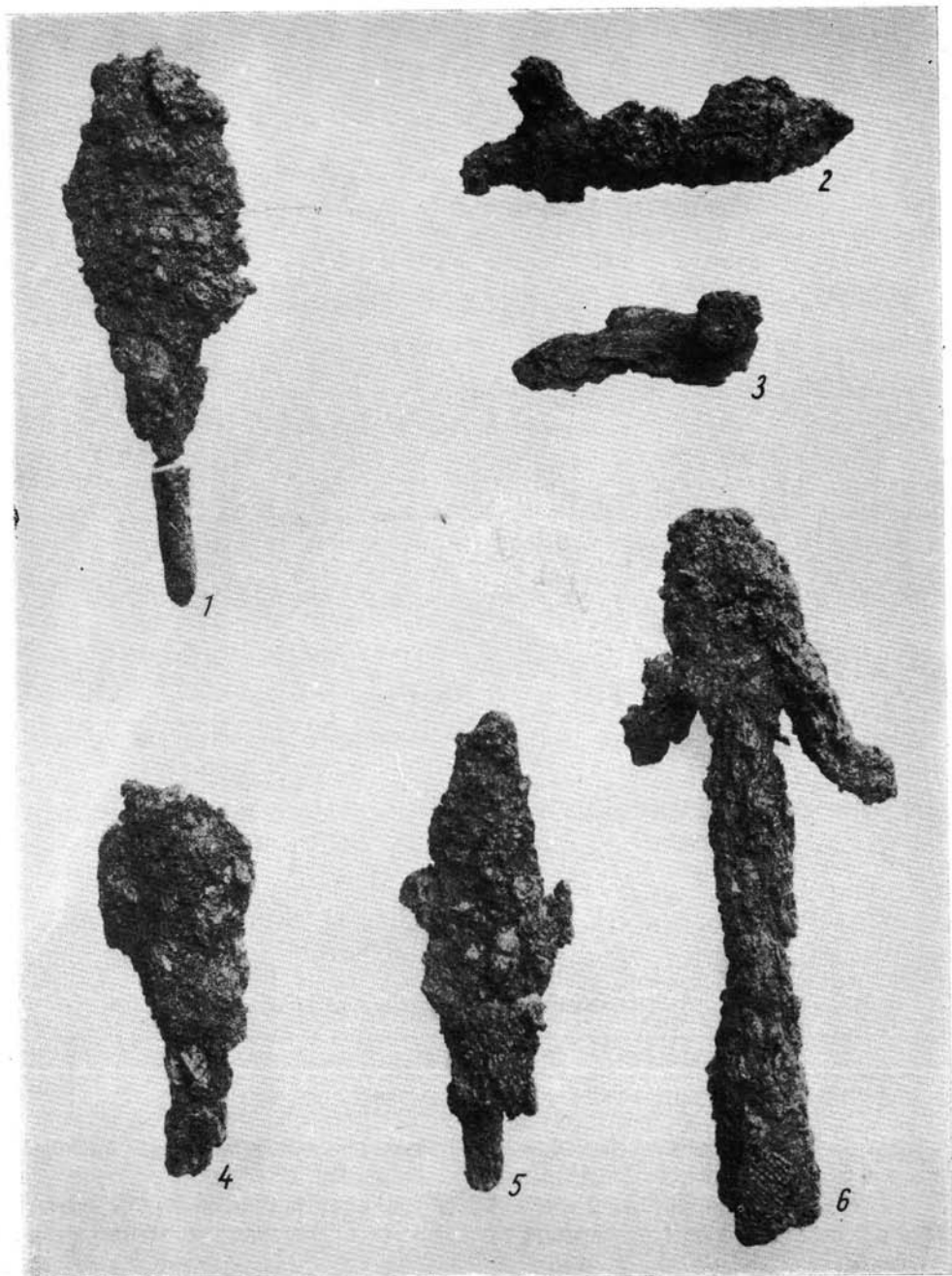
81. *sír.* M: 105 cm. NY—K, 300°—120°. Felnőtt egyén csontváza. Koponyája kissé balra dőlve, kezek az ölben, kissé balra csúsza. Mellékletei: 1. Bal csecsnyúlvány alatt bronzhuzalból készült, sima, S-végű hajkarika. Á: 1,6, V: 0,1, Sz: 0,33 cm (IX. 14). 2. Jobb kulcscsontnál bronzhuzalból készült, sima S-végű hajkarika. Á: 1,74, V: 0,1, Sz: 0,3 cm (IX. 13).

82. *sír.* M: 60 cm. NY—K, 290°—110°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Kezek a comb mellett, koponyája balra dőlve. Melléklete nincs.

83. *sír.* M: 99 cm. NY—K, 275°—95°. Hátán fekvő férfi csontváza. Jobb kéz a combfej mellett, bal a medencetaréjon. Bal alsó végtag kissé behajlítva. Melléklete nincs.

84. *sír.* M: 86 cm. NY—K, 315°—135°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Koponyája jobb oldalán fekszik. Jobb kéz a comb mellett, a váz bal oldala feldúlt. Melléklete nincs.

85. *sír.* M: 110 cm. NY—K, 285°—105°. Hátán fekvő férfi csontváza. Koponyája jobbra dőlve, kezek a comb mellett. Mellékletei: 1. Bal halántéknál kis ezüst hajkarika. S-vége letörött. Á: 1,45, V: 0,07 cm (IX. 21). 2. Jobb csecsnyúlványnál

Békés-Povádzug: 1—3 Grab 45. sír; 4—6 Grab 58. sír
(1 : 1)

három S-végű bronz hajkarika. Egy a restaurálás során elpusztult. Egy töredékes, egynek töredékes S-vége bordázott. $\bar{A}$: 1,64, V: 0,1 cm; V: 0,11, Sz: 0,35 cm (IX. 19–20). 3. Az állkapocs bal ága alatt nagy ezüst, bordázott S-végű hajkarika. $\bar{A}$: 2,2, V: 0,17, Sz: 0,32 cm (IX. 18). 4. Nyaknál öt gyöngy. Kettő a restaurálásnál elpusztult. Egy hengeres, barnabetéts pasztagyöngy — eredetileg ezüst füst borított — (IX. 17)., kettő pedig fehéres, nyomott gomb alakú pasztagyöngy (IX. 15–16). H: 1,3; 0,6; 0,7 cm. 5. Jobb kézen ezüsthuzalból fonott, hegyesedő, nyitott végű gyűrű. $\bar{A}$: 2,35, V: 0,34 cm (IX. 22). 6. Jobb karja mellett, kissé mélyebben két lókoponya, egyik alapjával felfelé, másik oldalán egy lapocka és egy csüdcsont, bal alkar mellett fél ló állkapocs.

86. *sír*. M: 96 cm. Hátán fekvő egyén csontváza, koponyája jobbra dőlve, kezek a comb mellett. Melléklet nincs.

87. *sír*. M: 57 cm. Ny–K, 310° – 130° . Hátán fekvő gyermekcsontváz. Koponyája jobbra billenve. Mellékletei: 1. Állkapocs bal ágán hajkarika töredéke. Bronz, sima, S-végű. V: 0,08, Sz: 0,25 cm (X. 1). 2. Jobb halántékcsonton két vékony, sima, S-végű bronz hajkarika. $\bar{A}$: 1,68, V: 0,1, Sz: 0,21 cm; $\bar{A}$: 1,8, V: 0,08, Sz: 0,2 cm (X. 2, 3). 3. A felső fogsor jobb oldalán egy nagyobb, S-végű bronz hajkarika (restaurálás során elpusztult).

88. *sír*. M: 56 cm. Ny–K, 280° – 100° . Hátán fekvő 13 év körüli gyermek csontváza. Koponyája balra dőlve, jobb kéz a medencében, bal a medence mellett. Melléklete: jobb csecsnyúlvány alatt bronzhuzalból készült, széles, sima, S-végű hajkarika. $\bar{A}$: 2,1, V: 0,1, Sz: 0,4 cm (X. 4).

89. *sír*. M: 79 cm. Ny–K, 280° – 100° . Hátán fekvő férficsontváz. Koponyája balra dőlve, kezek a combfejen. Melléklete nincs.

90. *sír*. M: 86 cm. Felnőtt egyén hátán fekvő csontváza. Melléklete nincs.

91. *sír*. M: 98 cm. Ny–K, 290° – 110° . Hátán fekvő férfi csontváza. Állkapocs előreesve, kezek a combfejek mellett. Melléklete: bal kézen ezüsthuzalból sodrott, hegyesedő, nyitott végű gyűrű. $\bar{A}$: 2,48, V: 0,3 cm (X. 5).

92. *sír*. M: 98 cm. Ny–K, 295° – 115° . Hátán fekvő nő csontváza. Koponyája kissé jobbra előre bukva. Bal kéz a medencetaréjon, jobb a combcsont mellett. Mellékletei: 1. Jobb halántékcsonton egy kis sima, S-végű bronz hajkarika. $\bar{A}$: 1,22, V: 0,1, Sz: 0,25 cm (X. 6). 2. U.-ott egy ezüst S-végű hajkarika, visszahajtása hiányzik. $\bar{A}$: 1,9, V: 0,1 cm (X. 7), és egy ezüsthuzalból készült, egyik végén hegyes, nyitott végű hajkarika. $\bar{A}$: 2,2, V: 0,2 cm (X. 8). 3. Bal halántékon bronz patina, a feltehetőleg itt feküdt hajkarika teljesen elrozsdásodott. 4. Mindkét csuklón egy-egy bronzhuzalból fonott, hegyesedő, nyitott végű karperec. $\bar{A}$: 6, 6,25, V: 0,55 cm (X. 10–11). A fonat metszete háromszögű. 5. Jobb kéz gyűrűs ujján ezüsthuzalból fonott, hegyesedő, nyitott végű gyűrű. $\bar{A}$: 2,25, V: 0,32 cm (X. 9).

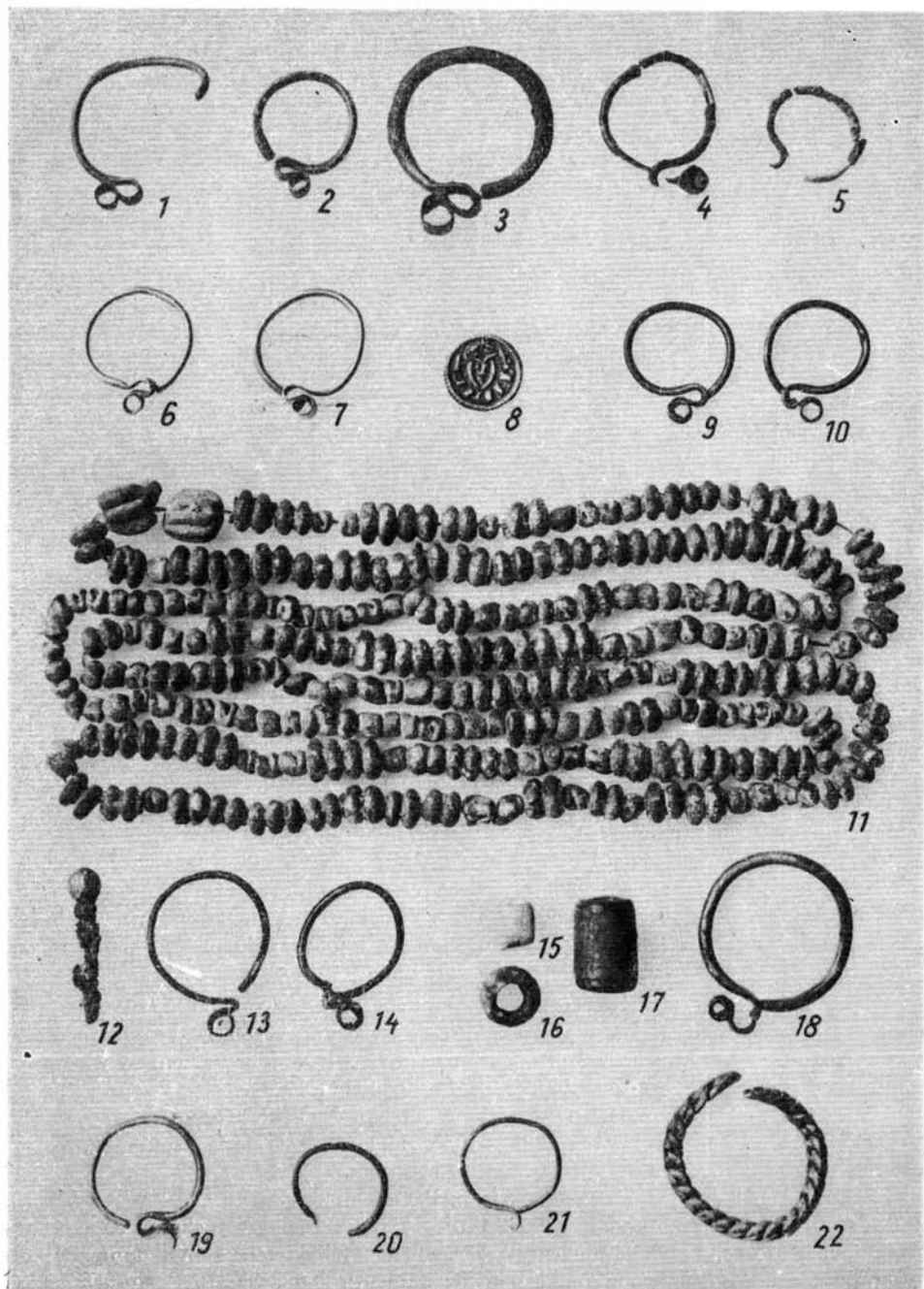
93. *sír*. M: 95 cm. 325° – 145° . Ny–K. Hátán fekvő férfi csontváza. Koponya alappal felfelé, összetörve, jobb kéz a medencetaréjon, bal a combfejen. Melléklete nincs.

94. *sír*. M: 92 cm. Ny–K, 315° – 135° . Hátán fekvő nő csontváza. Állkapocs előreesve, kezek a combfejen. Melléklete nincs.

95. *sír*. M: 90 cm. Ny–K, 290° – 110° . Hátán fekvő férfi csontváza. Koponya balra billenve, jobb kéz a medencetaréjon, bal a combfej mellett. Melléklete nincs.

96. *sír*. M: 80 cm. Ny–K, 290° – 110° . Hátán fekvő gyermekcsontváz. Koponyája jobbra dőlve, jobb kar a csípő mellett, bal bolygatva. Melléklete: nyakán zöld pasztagyöngy, bekarcolt rácsmintájú (X. 12–13).

Békés-Povádzzug: 1—5 Grab 75. sír; 6—12 Grab 76. sír; 13—14 Grab 81. sír;
 15—22 Grab 85. sír
 (1 : 1)

97. sír. M: 100 cm. Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő férficsontváz. Koponyája jobbra dőlve, jobb kéz a combfejen, bal az ülőcsont alatt. Melléklete nincs.

98. sír. M: 92 cm. Ny—K, 310°—130°. Hátán fekvő női csontváz. Koponya hiányzik, bal kéz a combfejnél, jobb a comb mellett. Melléklete nincs.

99. sír. M: 85 cm. Ny—K, 270°—90°. Hátán fekvő férficsontváz. Koponya balra dőlve, jobb kéz a medencében, bal a comb mellett. Melléklete: szájában a fogak között I. Endre pénz töredéke CNH. I. 14. (X. 17).

100. sír. M: 106 cm. Ny—K, 270°—90°. Hátán fekvő női csontváz. Koponya jobbra billenve, bal alkar a medence mellett, jobb oldala bolygatott. Melléklete nincs.

101. sír. M: 96 cm. Ny—K, 305°—125°. A sír a 90. sír alatt feküdt, közöttük 10 cm vastag földréteg volt. Félíg ülő helyzetben eltemetett egyén csontváza. Combcsontjai felfelé állottak, koponyája feltámasztva. Melléklete nincs.

102. sír. M: 130 cm. Ny—K. 265°—85°. Hátán fekvő női csontváz, koponya jobbra dőlve, jobb alkar a medencetaréjon, bal a comb mellett. Mellékletei: 1. jobb kézen bronzrúdból hajlított, nyitott végű gyűrű; metszete: lekerekített sarkú rombusz. Á: 2,6, V: 0,43 cm (X. 18). 2. Jobb felső fogsornál széles, bordázott S-végű ezüst hajkarika. Á: 2,24, V: 0,18, Sz: 0,4 cm (X. 14).

103. sír. M: 69 cm. Ny—K, 285°—105°. Hátán fekvő nő csontváza. Koponya hiányzik, állkapocs két töredéke a nyaknál, jobb kéz a medencetaréjon, bal a medence mellett. Melléklete nincs.

104. sír. M: 88 cm. Ny—K, 295°—115°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Koponyája balra billenve, kezek a medence mellett. Melléklete nincs.

105. sír. M: 78 cm. Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő nő csontváza. Koponyája jobbra előre dőlve, jobb kéz a medencetaréjon, bal a medence mellett. Melléklete nincs.

106. sír. M: 84 cm. Ny—K, 300°—120°. Hátán fekvő gyermek csontváza. Koponyája balra billenve, kezei a medence mellett. Mellékletei: 1. Bal csecsnyúlványnál egymásra futó végű bronzkarika. Á: 2,3, V: 0,1 cm (X. 15). 2. Jobb kézen, kívülről domború, belül sima, öntött bronz gyűrű. Zárt. Á: 2,3, v: 0,35 cm (X. 16).

107. sír. M: 66 cm, Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Koponyája kissé balra billenve, kezek a medence mellett. Melléklete: Bal oldalon, a fogak között Salamon pénz töredéke CNH. I. 19. (XI. 1).

108. sír. M: 74 cm. Ny—K, 295°—115°. Hátán fekvő női csontváz. Koponyája jobbra billent, kezek a medence mellett, térd összenyomva. Melléklet nincs.

109. sír. M: 62 cm. Ny—K, 310°—130°. Hátán fekvő nő csontváza. Jobb kéz a szeméremív mellett, bal a comb mellett. Koponya jobbra billent. Melléklete nincs.

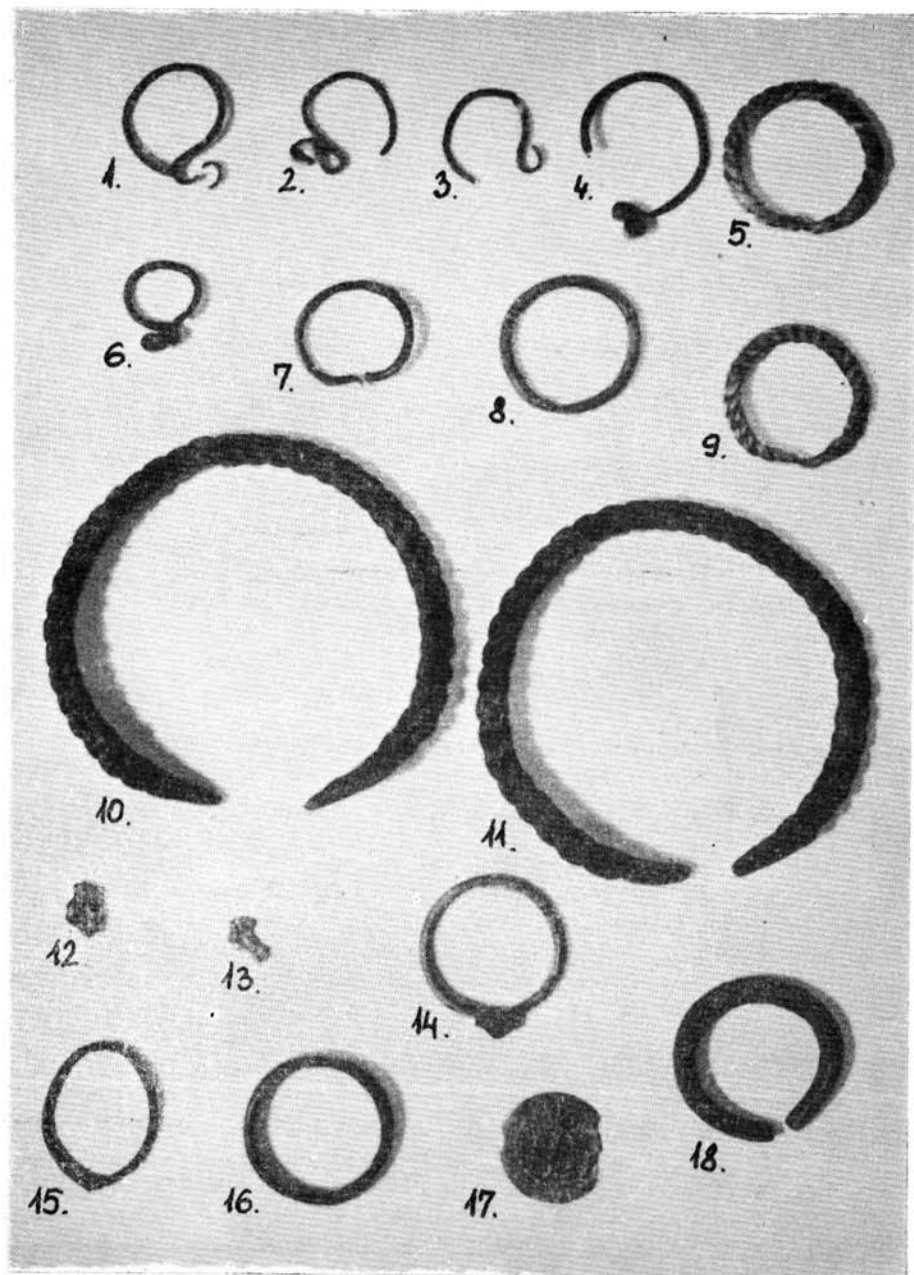
110. sír. M: 80 cm. Ny—K, 310°—130°. Hátán fekvő női csontváz. Állkapocs előreesve, jobb kéz a szeméremcsonton, bal a combfejen. Combjai között csecsemő csontváza. Mellékletei: 1. Bal halántéknál nyitott, egyik végén hegyesedő, ezüsthuzalból készült hajkarika. Á: 2,2, V: 0,15 cm (XI. 2). 2. Jobb kézen ezüstlemezből hajlított, nyitott végű gyűrű. Á: 2,05, V: 0,1, Sz: 0,48 cm (XI. 3).

111. sír. M: 80 cm. Gyermekcsontok egy csomóban. Melléklete nincs.

112. sír. M: 76 cm. Ny—K, 285°—105°. Hátán fekvő férfi csontváza. Kezek a combok mellett, koponya bolygatott. Melléklete nincs.

113. sír. M: 80 cm. Feldúlt gyermeksírről, melléklete nincs.

114. sír. M: 78 cm. Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Koponyája jobbra dőlve, kezek a medencetaréj mellett. Mellékletei: 1. Állkapocs bal oldalán kis sima, S-végű bronz hajkarika. Á: 1,25, V: 0,08, Sz: 0,2 cm (XI. 5). 2. Szájában, a bal oldalon a fogsornál, I. László pénztöredéke CNH. I. 36. (XI. 4).

Békés-Povádzug: 1—3 Grab 87. sír; 4 Grab 88. sír; 5 Grab 91. sír; 6—11 Grab 92. sír; 12—13 Grab 96. sír; 14, 18 Grab 102. sír; 15, 16 Grab 106. sír; 17 Grab 99. sír (1 : 1)

115. sír. M: 90 cm. Ny—K, 300°—120°. Hátán fekvő férfi csontváz. Koponyája balra dőlve. Bal kéz a medencetaréjon, jobb a comb mellett. Térdek összenyomva. Melléklete nincs.

116. sír. M: 85 cm. Ny—K, 305°—125°. Hátán fekvő gyermek csontváza. Koponyája jobbra dőlve. Kezek a comb mellett. Mellékletei: Mindkét kézen kis S-végű hajkarika. (Restaurálás során elpusztultak.)

117. sír. M: 75 cm. Ny—K, 305°—125°. Hátán fekvő gyermek csontváza. Koponyája balra billenve, kezek a medence mellett. Melléklete nincs.

118. sír. M: 60 cm. Feldúlt gyermeksí. Melléklete nincs.

119. sír. M: 60 cm. Feldúlt gyermeksí. Melléklete nincs.

120. sír. M: 58 cm. Feldúlt gyermeksí. Melléklete nincs.

121. sír. M: 98 cm. Ny—K, 295°—115°. Hátán fekvő női csontváz. Koponyája balra dőlve, kezek a comb mellett. Melléklete nincs.

122. sír. M: 81 cm. Ny—K, 310°—130°. Hátán fekvő női csontváz, koponyája balra dőlve, kezek a medencében. Melléklete nincs.

123. sír. M: 129 cm. Ny—K, 315°—135°. Hátán fekvő férfi csontváza. Az egész csontváz jobbra billenve, jobb kéz a szeméremcsontnál, bal a comb mellett. Melléklete nincs.

124. sír. M: 85 cm. Ny—K, 280°—100°. Hátán fekvő gyermek csontváza. Jobb kéz a szeméremcsonton, bal a medencetaréjon. Melléklete nincs.

125. sír. M: 81 cm. Feldúlt gyermeksí. Melléklete nincs.

126. sír. M: 60 cm. Feldúlt gyermeksí. Melléklete nincs.

127. sír. M: 58 cm. Feldúlt gyermeksí. Melléklete nincs.

128. sír. M: 81 cm. Feldúlt gyermeksí. Melléklete nincs.

129. sír. M: 120 cm, Ny—K, 300°—120°. Hátán fekvő idős nő csontváza. Állkapocs előreesve, kezek a combfejen. Melléklete nincs.

130. sír. M: 100 cm. Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő férficsontváz. Koponyája jobbra dőlve. Kezek a combok mellett, térdek összenyomva. Melléklete nincs.

131. sír. M: 98 cm. Ny—K, 275°—95°. Hátán fekvő férfi csontváza. Bal kéz a medencetaréjon, jobb a comb mellett. Mellékletei: 1. Mindkét csecsnyúlványon lapos testű, széles, bordázott S-végű bronz hajkarika. Á: 2,6, V: 0,2, Sz: 0,45 cm (XI. 6—7). 2. Koponya alatt kis sima, S-végű ezüst hajkarika. V: 0,09, Sz: 0,3 cm (XI. 8).

132. sír. M: 90 cm. Ny—K, 275°—95°. Hátán fekvő gyermekcsontváz. Koponyája jobbra dőlve, kezek a comb mellett. Melléklete nincs.

133. sír. M: 88 cm. Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő nő csontváza. Állkapocs leesve, bal kéz a szeméremcsontnál, jobb a medencetaréj mellett. Melléklete nincs.

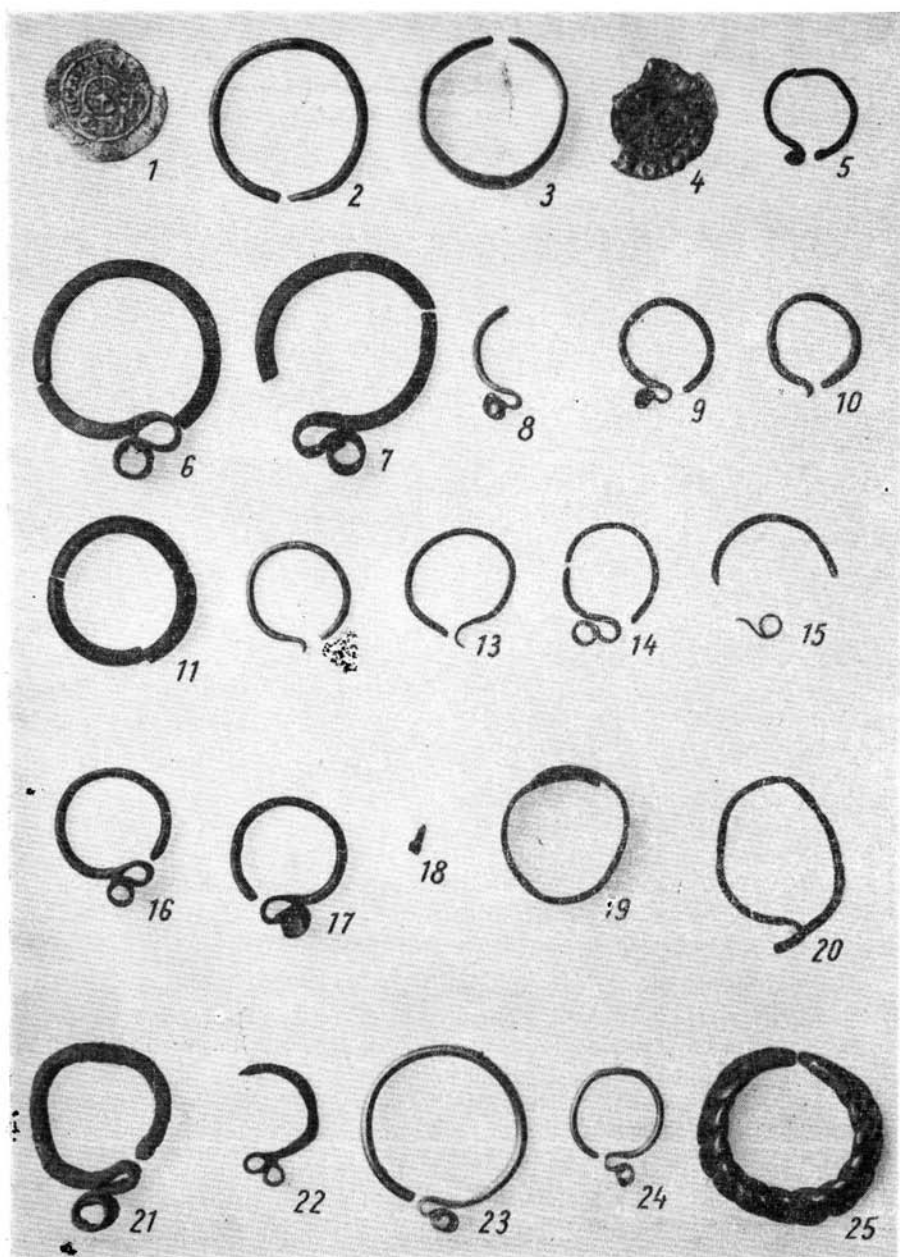
134. sír. M: 60 cm. Feldúlt gyermeksí. Melléklete nincs.

135. sír. M: 62 cm. Feldúlt gyermeksí. Melléklete nincs.

136. sír. M: 60 cm. Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő nő csontváza. Koponyája balra dőlve, kezek a combok mellett. Melléklete nincs.

137. sír. M: 80 cm. Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő női csontváz. Állkapocs előreesve, kezek a comb mellett. Melléklete nincs.

138. sír. M: 80 cm. Ny—K, 300°—120°. Hátán fekvő gyermek csontváza. Koponyája balra dőlve, kezek a combfejen. Mellékletei: 1. Koponyája alatt két kis bordázott, S-végű ezüst hajkarika. Á: 1,3, V: 0,1, Sz: 0,23 cm (XI. 9—10). 2. Bal kézen, kívül domború, belül sima, öntött bronz gyűrű, három darabban. Á: 2,05, V: 0,3 cm (XI. 11).

Békés-Povádzug: 1 Grab 107. sír; 2—3 Grab 110. sír; 4—5 Grab 114. sír; 6—8 Grab 131. sír;
 9—11 Grab 138. sír; 12—15 Grab 139. sír; 16—18 Grab 140. sír; 19 Grab 141. sír;
 20 Grab 147. sír; 21—22 Grab 150. sír; Streufunde 23—25 szórvány
 (1 : 1)

X.

139. sír. M: 70 cm. Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő gyermek csontváza. Koponyája jobbra dőlve, kezek a comb mellett. Mellékletei. 1. Jobb halántéknál négy, igen vékony, sima, S-végű hajkarika, 3 bronz, 1 ezüst, töredékesek. Á: 1,3; 1,4; 1,5; 1,7; V: 0,1, Sz: 0,22 cm (XI. 12—15).

140. sír. M: 80 cm. Ny—K, 280°—100°. Hátán fekvő női csontváz. Állkapocs jobb a ferdén leesve, kezek a comb mellett. Mellékletei: 1. Bal csecsnyúlványon két széles, bordázott S-végű ezüst hajkarika. Á: 1,6, V: 0,13, Sz: 0,44 és 0,5 cm (XI. 16—17). 2. Jobb csecsnyúlványon hajkarika apró töredéke. H: 0,4, V: 0,12 cm (XI. 18).

141. sír. M: 90 cm. Ny—K, 310°—130°. Hátán fekvő gyermek csontváza. Kezek a medencében. Melléklete: Jobb kézen pontkörös díszítésű, egymásra futó végű bronzlemez gyűrű. Á: 1,9, V: 0,06, Sz: 0,45 cm (XI. 19).

142. sír. M: 56 cm. Feldúlt gyermeksis. Melléklete nincs.

143. sír. M: 60 cm. Feldúlt gyermeksis. Melléklete nincs.

144. sír. M: 65 cm. Gyermekcsont töredékek. Melléklete nincs.

145. sír. M: 60 cm. Ny—K, 300°—120°. Hátán fekvő nő csontváza. Kezek a combok mellett. Melléklete nincs.

146. sír. M: 60 cm. Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő gyermek csontváza. Kezek a medencében, melléklete nincs.

147. sír. M: 80 cm. Ny—K, 300°—120°. Hátán fekvő férfi csontváza. Alkarok a vállra visszahajtv. Mellékletei: 1. Koponya alatt ló lábszárcsontok, 2. Bal halántékon vékony bronzhuzalból készült S-végű hajkarika (XI. 23), vége letörött. Á: 2,2, V: 0,1 cm.

148. sír. M: 80 cm. Ny—K, 310°—130°. Hátán fekvő gyermek csontváza. Kezek a comb mellett. Melléklete nincs.

149. sír. M: 70 cm. Ny—K, 300°—120°. Hátán fekvő férficsontváz. Koponyája balra dőlve, állkapocs leesve. Jobb kéz ujjai a szeméremcsontozathoz hajlanak, bal kéz a medencetaréj alatt. Melléklete nincs.

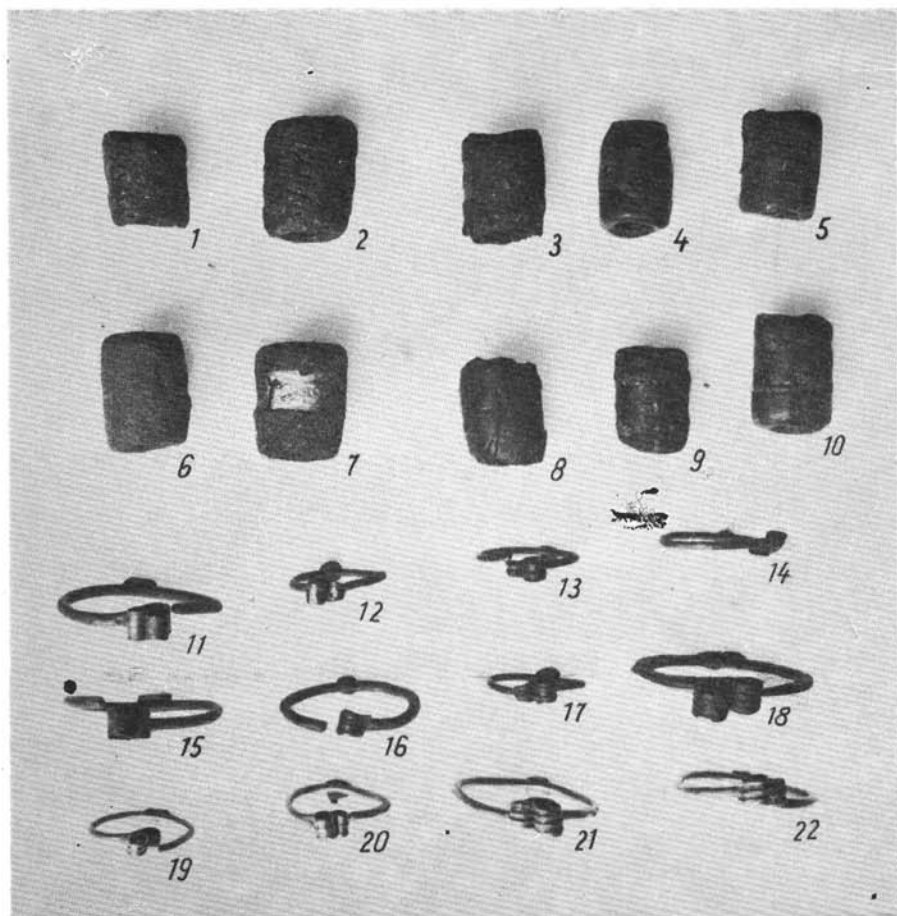
150. sír. M: 60 cm. Ny—K, 290°—110°. Hátán fekvő női csontváz. Koponyája balra dőlve, kezek a comb mellett, térdek kissé kifelé hajlanak. Melléklete: Koponyája alatt egy nagyobb bronz és egy kisebb ezüst, sima, S-végű bronz hajkarika. Á: 2, V: 0,23, Sz: 0,45 cm; Á: 1,33, V: 0,1, Sz: 0,3 cm (XI. 21—22).

151. sír. M: 60 cm. Ny—K, 300°—120°. Hátán fekvő férfi (?) csontváza. Koponya nagyon töredékes, kezek a medencében. Melléklete: Bal oldalán lókoponya töredékei, és lábszont.

A temető területéről az ásatást megelőzően került a békéscsabai múzeumba néhány tárgy, melyek a sírokból előkerült leletegyüttest kiegészítik. 1. Két bordázott S-végű arany hajkarika. Á: 2,3, V: 0,17, Sz: 0,5; Á: 1,3, V: 0,1, Sz: 0,33 cm (XI. 23—34). 2. Hegyesedő végű, ezüsthuzalból fonott gyűrű. Á: 2,5, V: 0,4 cm (XI. 25). 3. 10 db henger alakú, ezüst füsttel borított gyöngy (XII. 1—10). 4. Kampós végű, bronzhuzalból sodrott nyakperec (XIII. 1) és egy körte forma vaskengyel, füle letörött (XIII. 2).

A lelőhely a régészeti irodalomban szereplő legrégebbi őskori lelőhelyek közé tartozik. Banner János kutatásai alapján⁴ tudjuk, hogy már 1885-ben ismerték, azóta

⁴ Banner J.: A kőkori élet Békés vármegyében. Gyulai Dolg. 4. 46. p.
Békés Megyei Közlöny 1885. 78. p.
1886. 59. p.
Békés. 1885. 39. p.

Békés-Povádzug: Streufunde 1—10 szórvány; 11, 15 Grab 32. sír; 12, 16 Grab 36. sír; 13, 17, 19, 20 Grab 76. sír; 14 Grab 85. sír; 18 Grab 131. sír; 21, 22 Grab 34. sír
(1 : 1)

több múzeum és gyűjtemény anyagába került innen leletanyag. Első ismertetése óta igen sok helyen megtaláljuk a lelőhely említését, annak ellenére, hogy rendszeres ásatásra csak most került sor.⁵ A beszámolók általában nagykiterjedésű telepről beszélnek.

A telep a Körös mindkét partján kimutatható, a bal parton is igen sok neolitikus cserép található a felszínen. Mint már említettük, a telep több rétegű. A neo-

⁵ Banner J.: A tiszai kultúra két ismeretlen lelőhelyéről. AÉ. 1930. 224. p. 146. kép.

Banner J.: Újabb adatok a bodrogkeresztúri kultúra elterjedéséhez. AÉ. 1940. 15. p. II. t. 4, 5.

Banner J.: Békéscsaba területének története a legrégebbi időktől a Magyar honfoglalásig. Körös népe. 1956. 3—24. p.

litikumtól a népvándorlás koráig igen sok kultúra és csoport⁶ emlék anyaga mutatható ki, ugyanakkor a neolitikumon belül több települési szintet tudunk, ha csak futólagosan is megfigyelni.

A neolitikus edénytöredékek közül a tárgyak zömét a tiszai csoport jellegzetes díszítésű tárgyai adják. Már Banner megállapította, hogy e helyen főleg újkőkori csoportnak emlékei találhatóak.⁷ Sok tiszai jellegű edénytöredékeket is közöl.⁸

Az általunk bemutatott tiszai töredékek nem változtatják meg a Banner által vázolt képet.

Anélkül, hogy az analógiák sorát hoznók bizonyítékkul, megállapíthatjuk, hogy a kérdéses darabok a tiszai csoport sajátos emlékéanyagát őrzik (XIII. 6, 10, 13), (XIV. 1, 2, 6, 9, 11–15).

A festett töredékek azonban, egy eddig itt meg nem figyelt csoportra hívják fel a figyelmet. Banner szerint festett töredéket még nem találtak ezen a területen, bár feltételezi, hogy a későbbiek során esetleg előkerülhetnek ilyen jellegű darabok.⁹

A festett töredékeken, geometrikus jellegű, égetés előtti, fekete vonalas festéknymok látszanak (XIII. 5, 8, 9, 11, 12; XIV. 3, 4, 5, 7, 8, 10). Az alapot az edény természetes színe adja. A festett dísz elhelyezkedése különböző, néha bekarcolt, tűzdelt mintákkal együtt alkalmazzák (XIII. 7).

Az ilyen jellegű díszítés az utóbbi években közölt, a Herpályi halomból előkerült kerámia egy részével mutat rokonságot.¹⁰ A szerzők megállapításai szerint, újkőkori végi, kora rézkori településről lehet szó.¹¹ Felfigyelnek a Tompa által közölt¹² rokon darabokkal való egyezésre és megpróbálják a helyi csoportokat is elhatárolni.

Ismertetésünk célja, hogy a csoport egy újabb lelőhelyére hívjuk fel a figyelmet. Sajnos, pontos rétegtani megfigyeléseket az ásatás során nem végezhetünk.

A vonatkozó irodalom szerint a lelőhelyen megvan a bodrogkeresztúri jellegű kerámia is.¹³

Az ásatás során szórványos bronzkori cserepeket is találtunk. Valószínű, hogy csak szórványos bronzkori gödrök voltak a lelőhelyen.¹⁴ Ugyancsak szórványként került a múzeumba egy bronz tokosbalta is (XIII. 3). A régebbi kutatások során La Tène-kori¹⁵ és népvándorláskori edénytöredékek is kerültek elő.¹⁶ Szarmatakori cserepeket mi is találtunk.

Az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy a lelőhely a neolitikumtól a népvándorláskoráig, kisebb-nagyobb megszakításokkal lakott volt.

⁶ Vö. Banner J.: A magyarországi újkőkori kutatás néhány problémája. Rég. Dolg. 2. 1960. 15–31. p.

A kultúra és csoport mint terminus technikus szétválasztását indokoltan tartjuk, és dolgozatunkban a hivatkozott meghatározás szerint használjuk.

⁷ Banner J.: Gyulai Dolg. 4. 1941. VI–VIII. t.

⁸ Banner J.: AÉ. 1930. 143–144. kép.

⁹ Banner J.: Gyulai Dolg. 4. 1941. 26. p.

¹⁰ Korek J.—Patay P.: A Herpályi-halom kőkorszaki és rézkori települése. Folia Arch. 1956. 24–42. p.

¹¹ Uo. 39. p.

¹² Tompa Ferenc: A szalagdíszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. Arch. Hung. V–VI. 1929. LII. t. 1–6. LIII. t. 1–5.

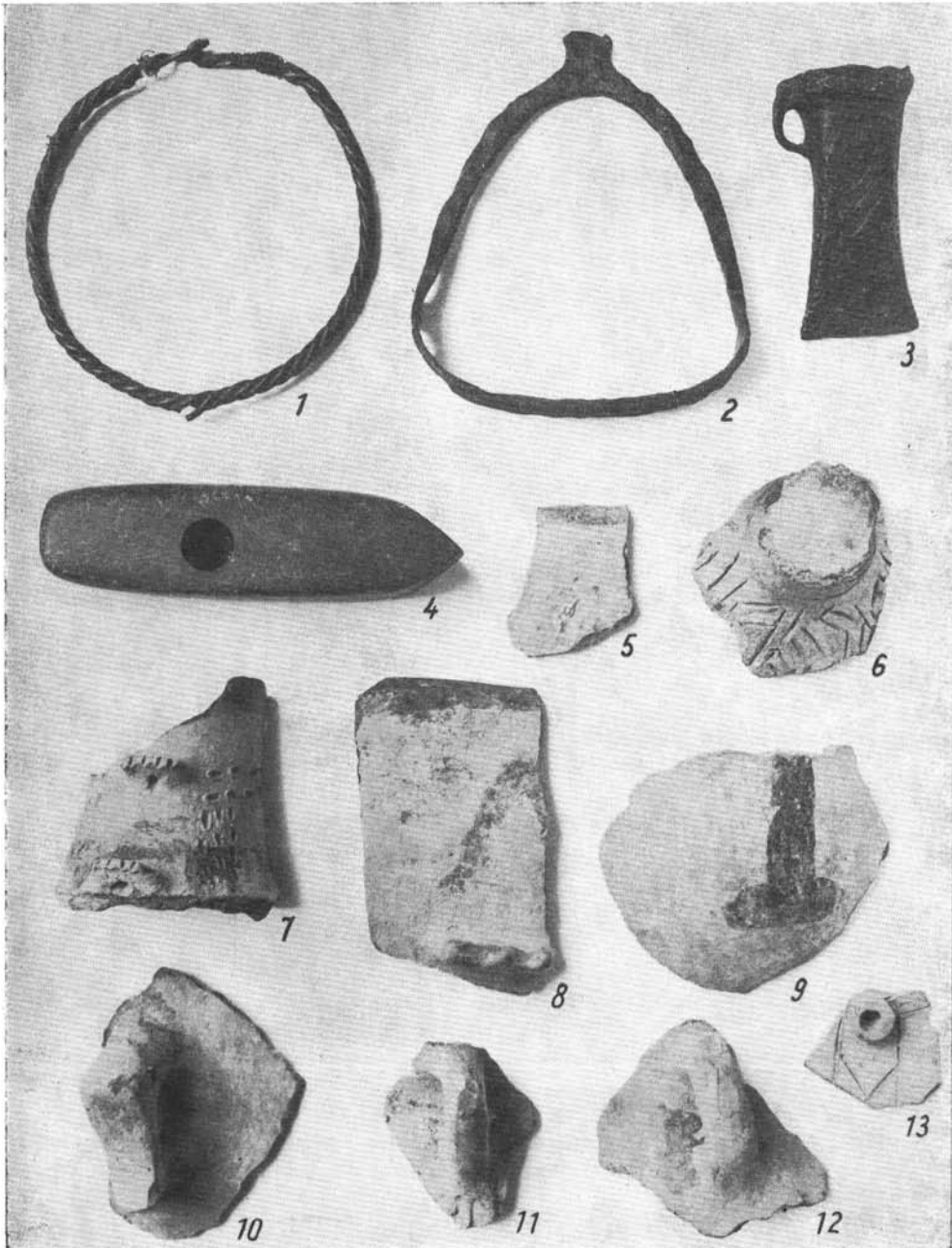
¹³ Banner J.: AÉ. 1940. 15. p. II. t. 4, 5.

¹⁴ A leletek a békéscsabai múzeumban vannak.

¹⁵ Banner J.: Gyulai Dolg. 1941. 48. p.

¹⁶ Uo.

Békés-Povádzug: Streufunde 1—3, 5—13 szórvány; 4 Grab 46. sír
(cca. 1 : 3)

A temetőtől kissé távolabb fekvő zsugorított sírok időrendi helyzete nehezen tisztázható. A sírok földjében újkőkori cserepek voltak, egy sír mellélete pedig nagyméretű, átfúrt, kaptafa alakú kőbalta volt (XIII. 4). Noha honfoglaláskori temetőinkben előfordul zsugorított temetkezés, ebben az esetben határozottan állíthatjuk, hogy a zsugorított sírok nem az Árpád-kori temető együtteséhez tartoztak. Feltehetőleg késő neolit, esetleg kora rézkoriak, a teleppel egyidősek. Más tiszai telepeken is előfordul, hogy a telepet eredeti fekvésétől az idők folyamán egyre távolabb találjuk, a felhagyott telep helyén a temető áll. Az is előfordul, hogy a telep idővel ismét a temető fölé kerül.¹⁷

A 46. sírban talált kőbalta helyzete figyelemre méltó.

A csontváz fekvése, és a balta helyzetéből feltételezhető, hogy a kőbalta nyelét a halott kezébe adták. Ma is kérdéses az ilyen jellegű kőbalták nyélbeerősítésének módja. Ha ugyanis az átfúrás, amely általában igen vékony, minden esetben a szerszám szíjakkal való nyélbe erősítését szolgálja, akkor az eszközt kapaként használták. Ha viszont az átfúrás a nyél beerősítésére szolgált, az igen vékony átmérőjű nyél miatt a nagy súlyú eszköz baltaként való használhatósága kérdéses. Jelen esetben az eszköz fekvése alapján feltételezhetjük, hogy átfúrásába kb. 2 cm átmérőjű nyelet erősítettek és baltaként használták. A balta a sírban élével a halott feje felé fordult. Az ezzel kapcsolatos szokásokat Banner részletesen elemezte a zsugorított temetkezésekről írott művében.¹⁸ Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy a balta foka lényegesen kopottabb, töredezettségesebb, mint a különben jó állapotban levő éle. Így azt is feltételezhetjük, hogy funkciójában a lényegesebb szerepet a balta foka töltötte be. Ami pedig azt jelenti, hogy előbbi feltevésünk kétséges.

A nyújtott csontváz as sírok korára nézve elsősorban a sírokban talált pénzek tájékoztatnak.

A sírokból a következő érmek kerültek elő:

- 3. sír meghatározatlan, kora Árpád-kori pénz töredéke.
- 5. sír. Salamon (1063–1074) CNH. I. 19. töredék.
- 27. sír. I. László (1077–1095) CNH. I. 36. töredék.
- 31. sír. I. Béla (vezér) CNH. I. 15. töredék.
- 32. sír. I. László (1077–1095) CNH. I. 25. töredék.
- 36. sír. Salamon (1063–1074) CNH. I. 20. töredék.
- 40. sír. I. László (1077–1095) CNH. I. 25. töredék.
- 57. sír meghatározatlan, kora Árpád-kori pénz töredéke.
- 58. sír meghatározatlan, kora Árpád-kori pénz töredéke.
- 76. sír. II. Béla (1131–1141) CNH. I. 57. pénze.
- 99. sír. I. András (1046–1060) CNH. I. 14. töredék.
- 107. sír. Salamon (1063–1074) CNH. I. 19. töredék.
- 114. sír. I. László (1077–1095) CNH. I. 36. töredék.

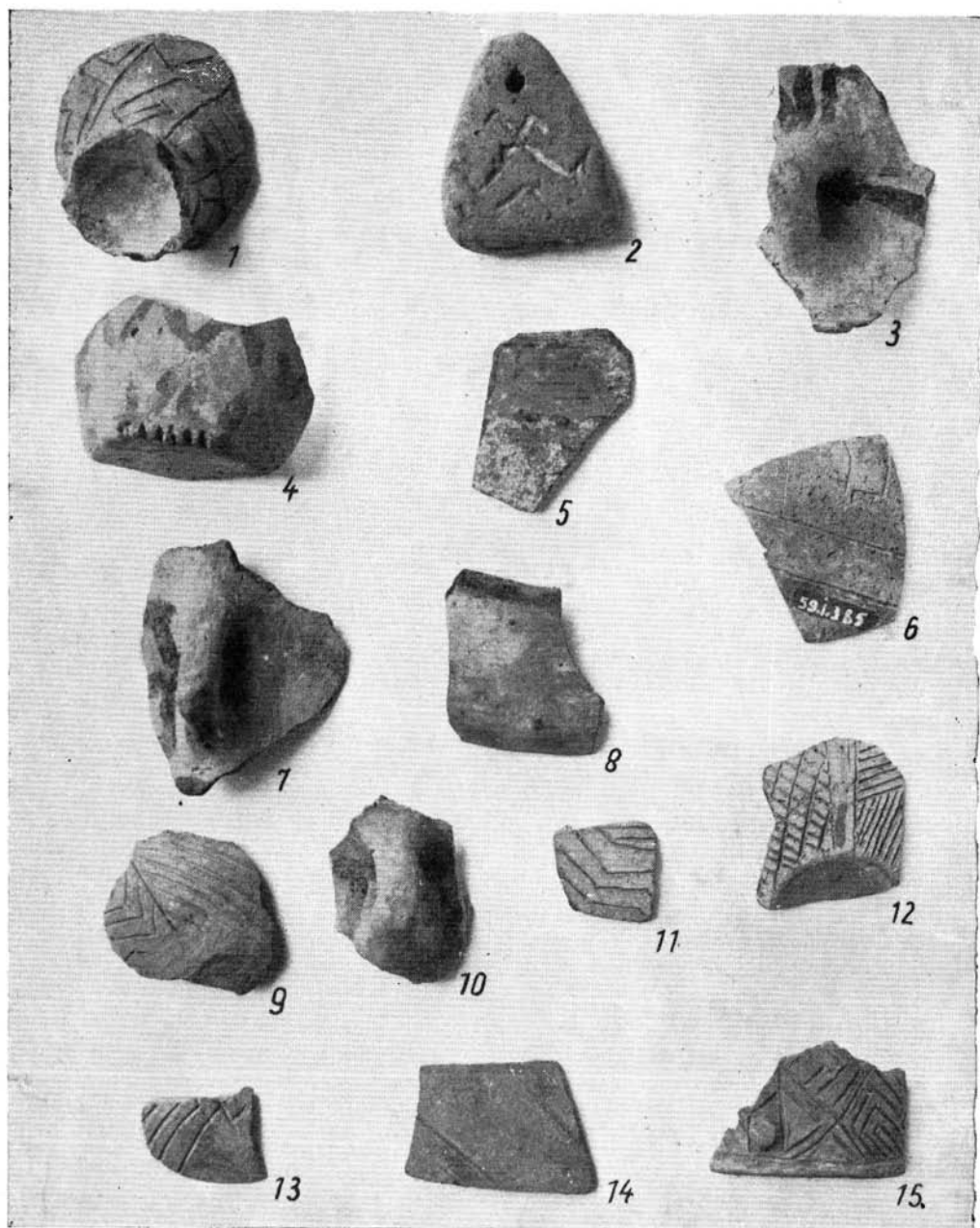
Az érmek tanúsága szerint a temetőt a XI. sz. első harmadától a XII. század első harmadának végéig használták. A temetkezési szokások és a tárgyi anyag egy része azonban régiebb időre utal, a temetőnek jóval előbbi telepítését valószínűsíti.

¹⁷ Csalog József szíves szóbeli közlése szerint ilyen jelenség mutatkozott a Szegvár tűzköves lelőhelyen.

¹⁸ Banner J.: A magyarországi zsugorított temetkezések. Dolg. 1927. 1–122. p.

¹⁹ Nyári Albert: Temető királyságunk első századából. AÉ. 1902. 231. p.

²⁰ Kiss Lajos: Eperjeskei honfoglaláskori temető. AÉ. 1920–22. 54. p. 17. kép.

Békés-Povádzug: Streufunde 1—15 szórvány
(cca. 1 : 3)

A 45. sír temetkezési módját és a mellékleteket vizsgálva, első pillanatra szembe-tűnik, hogy pogány módon eltemetett, s a X. századnál semmi esetre sem fiatalabb sírt találtunk. Az 58. sír szintén fegyveres sír volt. A sírba az íjat nem összetörve helyezték el, és méretei jól megfigyelhetők (2. kép). Ezt a sírt a benne lelt érem-törödékek ugyan már az Árpád-korra keltezi, de az innen előkerült szakállas nyílhegy párhuzamát megtaláljuk a pilini temetőben,¹⁹ illetve a jellegzetesen X. századra keltezhető eperjeskei²⁰ temetőben is. Ugyancsak ebbe a korai csoportba tartozik a 61. sír is. A 85. sír mellékletei nem a legkorábbiak, azonban figyelemre méltó, hogy mellette két oldalt, de a váz szintjénél kissé mélyebben lócsontokat leltünk. Itt fel-tételezhetjük, hogy a sír ásásakor egy korábbi, még a X. században eltemetett lovas sírt bolygattak meg. Korainak tartjuk a 147. sírt is, ahol a koponya alatt ló lábszár-sínt fekdít.

A 45. sír íjborító lemezének fejlett, a már bomlófélben levő nemzeti rendre utaló, mértánias megjelenésű *tamgáját* Dienes István elemezte sajtó alatt levő dolgozatában.²¹ Még az ősfoglaló nemzetség családi jegyének és egyben a fegyverekre is bevéselt hadi jelvénynek tartja, amely semmiképpen sem kerülhetett volna a ki-sajátított nemzeti központba betelepülő és a királyi ispán seregében szolgáló vitéz íjára. A temető X. századi előzményeire vonatkozó megfigyeléseinket ez is erősíti.

Ügyszintén pogány szokásokra utal a 34. sír hajkarikáinak sajátos helyzete. A szülésben elpusztult nő fogára húzott hajkarikát, talán a fémekhez, azoknak gyó-gyító erejéhez fűződő hiedelmekkel magyarázhatjuk.

Az ásás során a temető ÉNy-i, valamint DK-i végét sikerült meghatározunk. Az ÉK-i oldalon a kubikosok sok sírt elpusztítottak, DNy-on a temető a Körös töltése alá nyúlt. Úgy véljük, nagyobb részét sikerült megmentenünk.

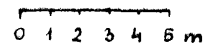
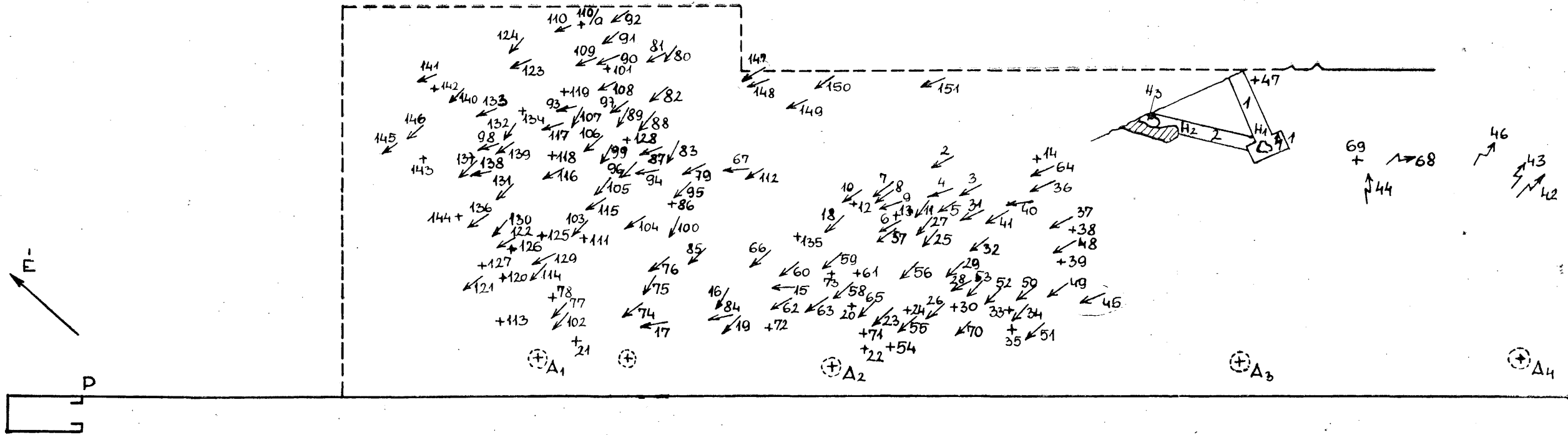
Az általunk vizsgált időrendi határok a X. századtól a XII. század első harma-dának végéig nyúlnak. Feltűnő viszont a legkorábbi királyok érmeinek hiánya. Talán ebben, a mintegy félévszázadra tehető időben, a temetőnek elpusztult, vagy fel nem tárt részét használták. Gondolunk azonban egy másik eshetőségre is. Békés és kör-nyéke ugyanis a Vata nemzetség birtokaihoz tartozott. A történeti forrásokból tud-juk, hogy ezen a területen ugyancsak szívósan élt tovább az ősi hitvilág, s I. István halála után éppen itt tört ki a régi rendet visszakívánáló Vata lázadás. Elképzelhető tehát, hogy a kereszténységgel együtt terjedő temetkezési szokás, a halottakkal való obulus adása, csak nehezen terjedt el a békés-povádi család körében.

A temető népének etnikai hovatartozását elsősorban a nagyobb számban elő-került lelettípusok határozzák meg. Ez esetben a hajkarikák. A sírok anyagából ezek-nek négy változatát ismerjük. 1. Sima, visszahajtás nélküli, egyik végén hegyesedő forma, 2. sima bordázás nélküli S-végű, 3. másfélszeres S-végű, 4. bordázott S-végű.

A temető anyagában a temetkezési szokások alapján a legrégebbsnek a vissza-hajtás nélküli forma látszik. Hasonlót ismerünk, többek között a kunágotai sírok anyagából is. A többi típus között, bár történtek kísérletek belső fejlődési, forma-változtatási sorok felállítására, a temetkezési szokások időrendi értéke hiányában, s figyelembe véve az egyes típusok továbbélésének lehetőségét, ragaszkodnunk kell az érmeikkel meghatározható abszolút időrendhez.

Az S-végű hajkarikákat a régebbi szakirodalom általában szlávnak tartotta, sőt a szláv emlékenyeg egyik vezérleteként ismertette.

²¹ Dienes I.: Nemzeti jegy (tamga) a békés-povádi honfoglalás kori íjcsont. Folia Arch. XIV. 1962. Sajtó alatt. Ezen a helyen mondok köszönetet Dienes Istvánnak a feldol-gozás során nyújtott baráti támogatásért.

----- FELASOTT TERÜLET HATÁRA

Ezt a felfogást elevenítette fel bizonyos mértékig Fehér Géza, amikor feltételezte, hogy az S-végű hajkarikák kezdetben valóban az őslakosság temetőinek jellegzetes emlékei. Szerinte a magyar temetőkben csak akkor jelennek meg, amikor népünknek az őslakossággal való együttélése, majd egybe olvadása megindul.²²

Szőke Béla, Török Gyula, Kralovánszky Alán²³ behatóbb kutatásai, és az újabb ásatások alapján azonban kiderült, hogy az S-végű hajkarikáknak már a korai időszakban sincs határozott népiség jelző szerepük. Megjelenésüktől, viselésük elterjedésétől kezdve, — tehát a X. sz. utolsó harmadától ugyanúgy megtalálhatók a magyarság, mint az őslakosság temetőiben. A köznépi magyar temetőknek az S-végű hajkarikák ugyancsak jellemző kísérő mellékletei.

Így a mi békés-povádi temetőkben sincs egyetlen olyan tárgy sem, amelyet a honfoglaló magyar köznépi Szőke Béla által jellemzett műveltségi körébe ne tudnánk illeszteni.²⁴

Itt elsősorban Fiad-Képuszta²⁵ leletegyüttesére hivatkozhatunk, ahol a Békés-Povádon talált leleteknek szinte mindegyike megtalálható (bordás gyöngyök, ezüst füsttel díszített gyöngyök, hajkarikák, fonott karperecek, nyakperec, sodrott gyűrűk). Ezt temetőnk belső folytonosságra is alátámasztja, hiszen még így, csonkán is, a jellegzetes honfoglaló síroktól egyenes időrendet húzhatunk II. Béla koráig.

A temetkezés rendjéről, részint a temető csonkasága, részint a sírok látszólag rendszertelen telepítése miatt keveset mondhatunk. Az ásatás során úgy tűnt és ez térképünkéről is bizonyos mértékig leolvasható, mintha a síroknak soros elrendezésére törekedtek volna. Hasonlót tapasztaltak az ellendi²⁶ és a Szentés-Szent Lászlói temetőben is.²⁷

A leletanyag csak kevés támpontot nyújt a temetkezési rend megvilágításához, de talán az embertani anyag módszeres feldolgozása után a temető finomabb elemzésére vállalkozhatunk. Nem lehetetlen, hogy egyes sorok, vagy körülhatárolható csoportok, szorosabban együttélő kisebb közösségek, családok(?) temetkezései. Erre utalnának a közvetlen egymás mellé temetett, vagy az újabb sírral átvágott temetkezések, amelyek mellett egy esetben megtaláltuk a korábbi sír egy csomóba gyűjtött csontanyagát.

*A temetőről összegezőképpen a következőt mondhatjuk. A X. századtól a XII. század első harmadának végéig használták. A temetőbe a pogány hagyományokhoz szívósan ragaszkodó honfoglaló magyar köznépi, „V a t a n é p e” temetkezett. A temető hosszú használatának tanúsága szerint megtelepedett életmódot folytattak, az első királyok alatti politikai viharok őket kevéssé háborgatták. A békési vár mindenkori urának állítottak katonát, s őket szolgálták.*²⁸

Trogmayer Ottó

²² Fehér G.: A Dunántúl lakossága a honfoglalás korában. AÉ. 1956. 25—38. p.

Beiträge zum Problem des ungarisch—slawischen Zusammenlebens. Acta. Arch. 1957. 269—318.

²³ Szőke B.: A bjelo-brdói kultúráról AÉ. 1959. 32—46.

Török Gy.: Die Bewohner von Halimba-Cseres nach der Landnahme. Leipzig. 1959.

Kralovánszky A.: Adatok az ún. S végű hajkarika etnikumjelző szerepéhez. AÉ. 1956. 206—212. p.

Adatok az ún. S végű hajkarika kialakulásának és időrendjének kérdéséhez. AÉ. 1957. 175—186. p.

²⁴ Szőke B.: A bjelo-brdói kultúráról. AÉ. 1959. 32—46.

²⁵ Nemeskéri J.—Lipták P.—Szőke B.: Le cimetière du XIe siècle de Képuszta. Acta Arch.: 1953. 205—370. p.

²⁶ Dombay J.: Árpád-kori temetők Baranyában I. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 1960. 135—157. p.

²⁷ Széll M.: XI. századi temetők Szentés környékén. Folia Arch. III—IV. 1941. 235. p.

²⁸ A fényképfelvételeket Karát József készítette.

EIN UNGARISCHER FRIEDHOF IN BÉKÉS

In dem Flurteil Povádzug von Békés wurde von uns ein in eine neolithische Siedlung eingegrabener Friedhof aus der Arpadenzeit aufgedeckt. Die neolithisch-frühkupferzeitliche Siedlung wies das Denkmälermaterial der Tiszaer und un Herpályer Gruppe auf. Wahrscheinlich zu diesem Niveau gehören die zum Vorschein gekommenen Hockergräber.

Der Friedhof mit gestreckten Gräbern wurde vom X. Jh. bis zum ersten Drittel des XII. Jahrhunderts benützt. Er war die Begräbnisstätte der an den heidnischen Traditionen hartnäckig festhaltenden ungarischen Gemeinen aus der Landnahmezeit, also des „Volkes des Vata“. Nach der Zeugenschaft des langen Gebrauches des Friedhofes haben sie eine fest ansässige Lebensweise geführt, von den politischen Wirren unter den ersten Königen wurden sie wenig gestört. Dem jeweiligen Herrn der Békéser Burg stellten sie Soldaten, ihm waren sie untertan.

Otto Trogmayer

A KÖZÉPKORI NYÁRSAPÁT LAKÓHÁZAI

(Előzetes beszámoló)

A Duna—Tisza közötti homokos hátság Budapest alatt kezdődik és az Irsa—Monor körüli halomvidék táján kiszélesedik. Cegléd környékén a Duna—Tisza között csaknem teljesen elborítja. A homokos hátság déli kiszélesedett része a Kiskunság. A hátságot újpleisztocén lösz borítja, amelyre nyugat felől, a Dunából kifújt homok rakódott. Amint a Duna vonalától kelet felé haladunk, és a Dunától egyre távolodunk, a homokszemek is finomodnak. A lerakódott homok három rajban, buckavonulatban terül el. A középső rajban, Cegléd és Nagykőrös városok között állott a még XVII. században elpusztult Nyársapát község (1. ábra). A mai Nyársapát községe szétszórt, szőlőtelepülés alakjában a vasúti állomás környékén alakult ki.

A középkori Nyársapát község közepén, DK—ÉNY-i irányban, a Templom-ér folyik keresztül. Ez a terület az 1950-es évek elején még Nagykőrös határrésze volt és az 5. járás Nyilasdűlőjéhez tartozott. Ma Nyársapát önálló község.

Az a területre, ahol a középkori falu állott, a század elején Farkas Elek nagybirtokosé volt, azután az örökösei kapták meg, majd 1945-ben, a földosztások során Tóth Nagy Sándor kisparaszté lett. A közelmúltban, tagosítások során előbb a helyi Mészáros János, majd egy újabb alakult termelőszövetkezet tulajdonába került. A középkori falu a tájból szemlátomást kiemelkedő halmon, a *Templomhalom* tetejére települt. A Templom-halom megközelítőleg K—Ny-i irányú, amelynek közepén ugyancsak K—NY-i irányban húzódó ér folydogál. Ez az ér nyáron és az esztendő nagy részében teljesen száraz, tulajdonosa az ér medrét kaszálónak használja. Szélessége 5—8 m.

Gyakran tapasztaltuk, hogy a kis erecske nevét összetévesztették egy másik ér nevével, amely területünk ÉK-i részén, és pedig ÉNY—DK-i irányban folyik keresztül és Cegléd városát D és DNY felől határolja. A felszabadulás után ezt az eret csatornává építették és ma *Gerje-csatorna* a neve. Szokták *Büdös-ér*nek is mondani, pedig ez sem helyes. A Büdös-ér a Gerje-csatornával csaknem párhuzamosan halad és a Gerjétől északra húzódik. Leghelyesebb tehát, ha a mi Templomhalmunkat keresztül folyó erecskét *Templomér*-nek hívjuk.

A Templomér a halom közepén erősen összeszűkül. Az ér átlagos szélessége 8—10 m, de a Templomhalom közepén mindössze 4—5 m. Az érmeder tengerszint feletti magassága 101,5 m, míg az ér mindkét partján (É és D-i partjain) a tszf. magasság 103,75 m. A Templomhalom viszonylagos magassága ezek szerint 2,25 m.

A területről, 32 000 hektárról, rétegvonalas térképet készítettünk. Ezen 25 cm-es szintkülönbségeket tüntettünk fel (2. ábra). A Hegyesi Ferenc főmérnök által készített térkép két szélén, csaknem É—D-i irányban egy-egy dűlőt halad és ezek közül a baloldali a Nyilas dűlői úttal majdnem párhuzamos. A jobb oldali dűlőt helyrajzi száma 31 111. A Templomhalmot ez a két dűlőt határolja K és Ny felől.

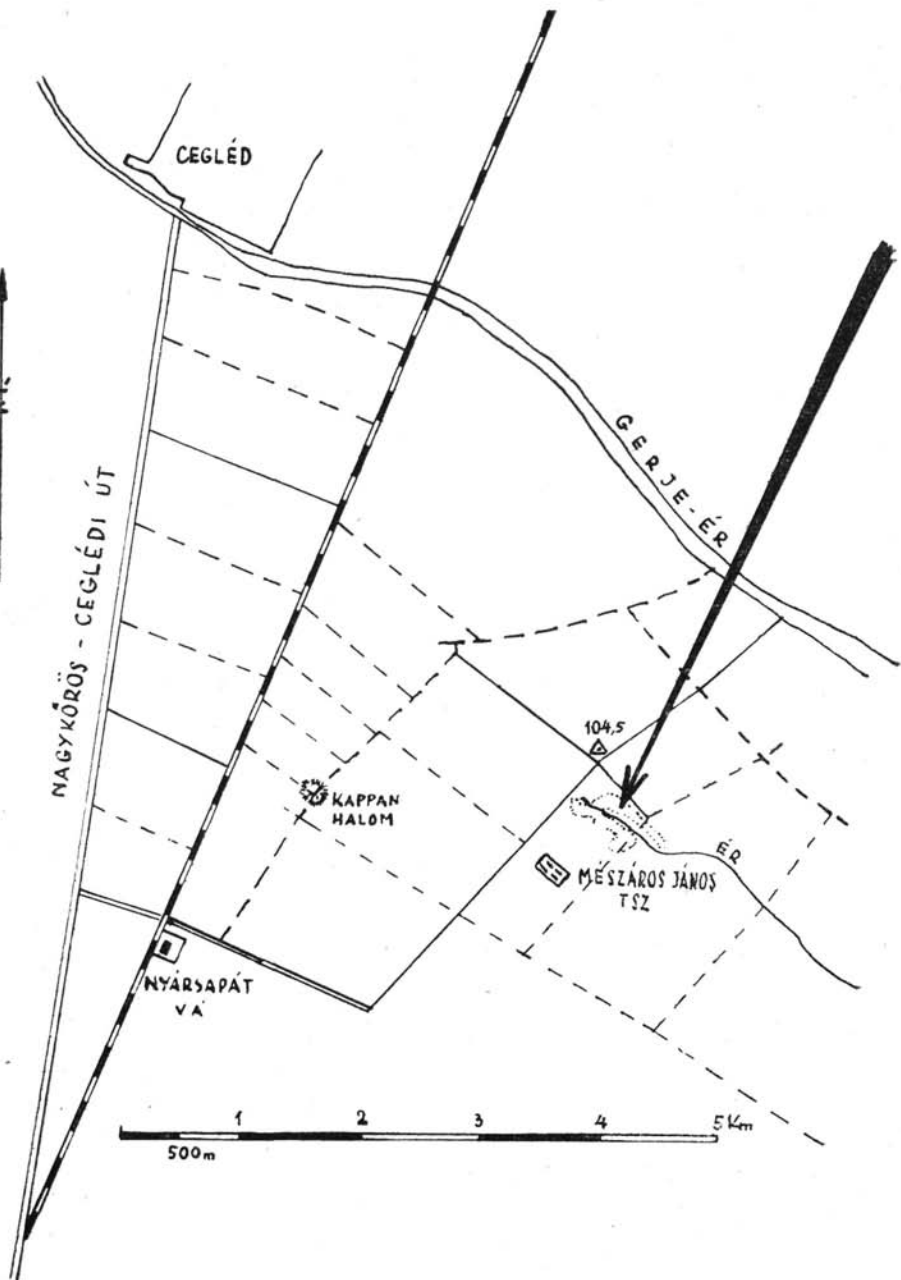

Abb. 1. kép.
 Mai helyszínrajz a középkori falu helyével
 Heutiger Situationsplan mit der Stelle des mittelalterlichen Dorfes

II. József császár idejében, 1783-ban az országról egy kataszteri felmérési térkép készült. Ennek a mi területünkre vonatkozó két szelvénylapja is kitűnően igazolja, hogy Cegléd-től Törtel községig ÉNy–DK-i irányú homokdűnék sorakoznak, egymással párhuzamosan (XV. tábla). Utakat is látunk ezen a térképen, amelyek a két várost, Ceglédet és Nagykőröst kötik össze. Egy másik út Ceglédről Törtel, illetőleg Nagykőrösről, Törtelen át, Szolnok felé vezet. Cegléd, Nagykőrös között három utat is megfigyelhetünk, s ezek közül a középső a mi elpusztult Nyársapát községünkön haladt keresztül. A jobb oldali út, amely szintén É–D-i irányban vezetett, éppen Nyársapát helységénél szűnt meg. A térkép közepén, a két párhuzamos dombvonulat mellett „*Stellung*” felirat mutatja a mi Templomhalmunkat.

Van egy másik kézíratos térképünk is, amely szintén II. József császár utáni időkből készült. 1798-ban *Mócsy (Mótsy) György* hites földmérő rajzolta (XVI. tábla). Számunkra különösen ez az utóbbi térkép jelentős. A Templomhalom a XXXI. és XXXII. sectióba esik. E két sectiótól a többi sectiót egy dűlőút választja el. A dűlőút és a két említett sectió találkozásánál, annak közelében „*Lapicidina*” feliratot olvashatjuk. Ezzel azt a helyet jelölték meg, ahol az elpusztult falu állott. A lapicidina felirat alatt egy másik felirat is van: „*Fossa Leucas illionaces pro dealbanis Rusticanis*”. A térképraajzoló itt egy olyan mélyedésre hívja fel a figyelmet, amelynek rétegeiből falusi házak meszelésére alkalmas nyersanyagot lehet gyűjteni.¹

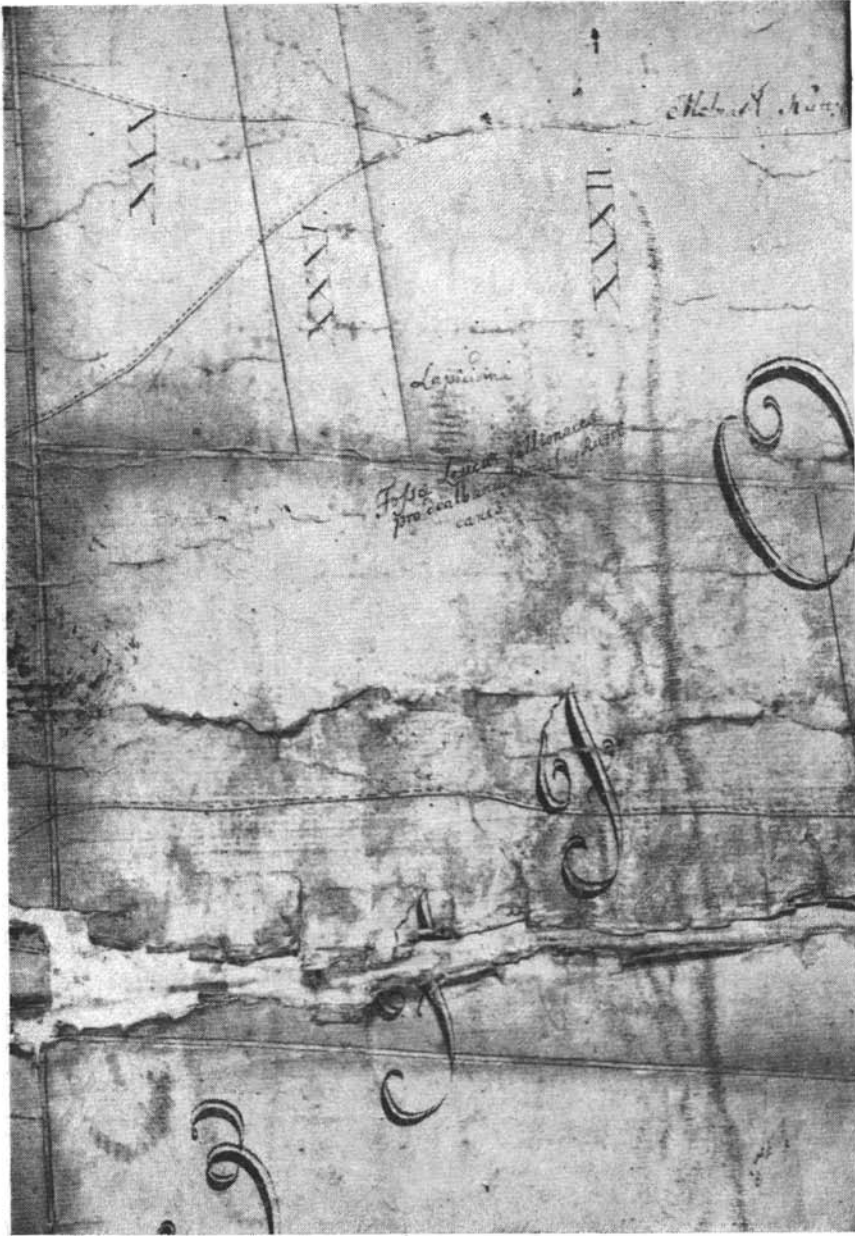
Nyársapáti ásataink során két prágai geológus, dr. Karel Žebera és dr. Vojtek Ambroz tanulmányozták a táj geológiai viszonyait. Megállapították, hogy a Templomhalomtól délre, mintegy 450 m távolságra, valóban van egy olyan ásott gödör, amelynek aljában és gödörfal metszetében, negyedkori rétegben, *réti mészkövek* vannak. Az innen és valószínűleg a környék más hasonló helyeiről előkerült, kitermelt mészkődarabokat használhatták fel az egykori falu építői. A lakosság általánosan *darázkőnek* hívja ezt a szénsavas mésszel összeragasztott homokos réteget. Már a XIX. századból éppen Ceglédről vannak adataink, amelyek azt bizonyítják, hogy az ilyen darázköveket építkezéseknél felhasználták. (Lásd: *Petróczy Sándor: Cegléd település- és népességtörténete*. Bp. 1961. 13. Rotaprint kiadás.) Ezeknek a réti mészköveknek megvan az a sajátossága is, hogy a rétegeken végighúzódo, szürkésfehér színű, néhány cm vastag réteg szétmorzsolva meszelésre is alkalmas. Mótsy földmérnök tehát nem állított valótlaniságot, amikor térképén megjegyezte, hogy ezen a helyen meszelésre alkalmas réteg található. Az 1940-es évek végén egyébként személyesen is tapasztalhattuk, hogy a lelőhely közelében lakó, egykori Farkas Elek tanya lakói kisebb gazdasági épületeik (ólak) meszelésére valóban használták a réti mészkőre rakódott igen vékony „mészréteget”.

A Mótsy-féle térkép jobb oldalán húzódo dűlőút alsó végénél egy másik felirat is olvasható: „*Molnár Kutya*”. Az idézett szavak között egy térképészeti jel látható, éspedig egy gémeskút rajza. A környékbeli tanyák idősebb lakói még jól emlékeznek arra, hogy a XX. század elején, amikor tájunkon rét és legelő volt és földművelés alá a területet nem szántották fel, a legeltető gulyások, kanászok ebből a kútból itattak. Ma viszont a kút teljesen elhagyatott, környéke a legnagyobb szárazság idején is tocsogós, sással benőtt terület.

¹ A térkép felkutatását és az arról készült fényképet dr. Balanyi Béla levéltárosnak, a nagykovácsi múzeum vezetőjének köszönhetjük.

József császár rendelkezése alapján készült kéziratos térkép részlete
Detail von der Josephinischen Aufnahme

A Mótsy-féle kéziratós térkép részlete
 Detail der Kartenskizze von Mótsy

A terület művelés alá törésekor a Templomhalom egész területén téglá-, terméskő- és égetett sártapaszdarabokat szántott felszínre az eke. Gyakran embercsontok is kerültek napfényre. Az így előkerült leletek hívják fel a szegedi egyetem Régiségtudományi Intézetének figyelmét az elpusztult községre és 1928 nyarán *Banner János* vezetésével próbaásatások kezdődtek.² A próbaásatásokon jelen beszámoló írója is részt vett.

1928-ban egy nagyobb objektumot, esetleg templom alapfalai és egy embercsontokkal teli ossárius került feltárára. Az alapfal részletek körül csontvázak is voltak, amelyekből 12 teljes sír és még 18 „temetkezéshez tartozó csontvázrész” került kibontásra. A csontvázak embertani vonatkozásairól *Bartucz Lajos* írt tanulmányt.³

Banner idézett beszámolójában arról emlékezik meg, hogy „a tanya mellett egy, tavaszi időben ma is vízben bővelkedő ér húzódik, amely összeköttetésben lehetett az innen kissé északra húzódó Gerje-érrel. Az ér partján két oldalt, pár méter magas emelkedés húzódik... *Az északi oldalon (!)* a legmagasabb ponton volt a rom; ezt a részt ma is Templompартnak nevezik. *A másik oldalon (!)* több helyen ma is terméskövek fekszenek szerte-szét; az egykori romokkal szemben pedig erősen elszántott körben haladó árok vonja magára a figyelmünket. Ennek az árokkal határolt résznek közepetáján a koratavaszi szántások alkalmával ekét húzó traktor leszakadt, s a nyomába kutató munkások embercsontokra akadtak...”⁴ Majd tovább folytatja: „Az árokkal határolt terület nem szabályos kőralakú... Ezen a területen két árkot húztunk...”⁵

A felszabadulás után, amikor a földet kisparasztok között szétosztották, valószínűleg Nagykovács város egyik funkcionáriusának bejelentésére *Méri István dr.* utazott ki a helyszínre és terepszemlét tartott.⁶

1948 őszén, az akkori Közgújtemények Országos Főfelügyelőségének a területről újabb leleteket jelentettek. Akkor Nagykovács város költségén leletmentő ásatásokat végeztünk, majd a következő években, 1953-ig a Magyar Tudományos Akadémia tervásatásokat végeztetett az elpusztult Nyársapát községének helyén. A tervásatásokat jelen beszámoló írója vezette, változó számú munkaközösséggel együtt.⁷

Az 1928. évi *Banner*-féle ásatások ideje óta a táj erősen megváltozott. A területet intenzívebben művelik, és hús esztendővel később a Templomhalom környéke más képet mutat. Így lehetséges aztán, hogy a *Banner*-féle publikáció és a jelen feltárások helyének rögzítése között bizonyos ellentmondások mutatkoznak. 1953-ban feladatunknak tekintettük, hogy a *Banner*-féle ásatás helyét pontosan megállapítsuk.

² *Banner János*: Középkori emlékek a nyársapáti Templompартról. Dolgozatok, 1929. V. 139. skv.

³ *Bartucz Lajos*: A nyársapáti XV—XVII. századbeli koponyákról. Dolgozatok, 1929. V. 148. skv.

⁴ Lásd 2. sz. jegyzetet.

⁵ Lásd 2. sz. jegyzetet.

⁶ *Méri István* szóbeli közlése. Akkori terepbejárásáról készített jelentését az egykori Közgújtemények Országos Központjának irattárában, ma a Történeti Múzeum Adattárában nem találtuk meg.

⁷ A munkaközösség tagjai: *Balanyi Béla dr.*, *Dienes István*, *Éri István*, *Fehér Géza dr.*, *Hegyesi Ferenc*, *Komáromi József*, *Seitl Kornél*, *Szabó György*, *Papp László dr.*, *B. Tompa Gabriella dr.*, s több kevesebb ideig a munkálatoknál jelen voltak *László Gyula dr.*, *Méri István dr.*, *Radnóti Aladár dr.*, *Ortutay Gyula dr.* és *Szabó Nándor dr.*, akinek kíséretében megjelentek *Ambroz Vojtech dr.* és *Karel Žebera* prágai geológusok.

Itt mondunk köszönetet az előzetes beszámoló rajzainak és fényképeinek elkészítéséért elsősorban néhai *Boross Ilona* munkatársunknak, valamint *Havass Zoltán dr.*, *Molnár László* és *Hegyesi Ferenc* főmérnöknek. A ház alaprajzok nagy részét szerző rajzolta.

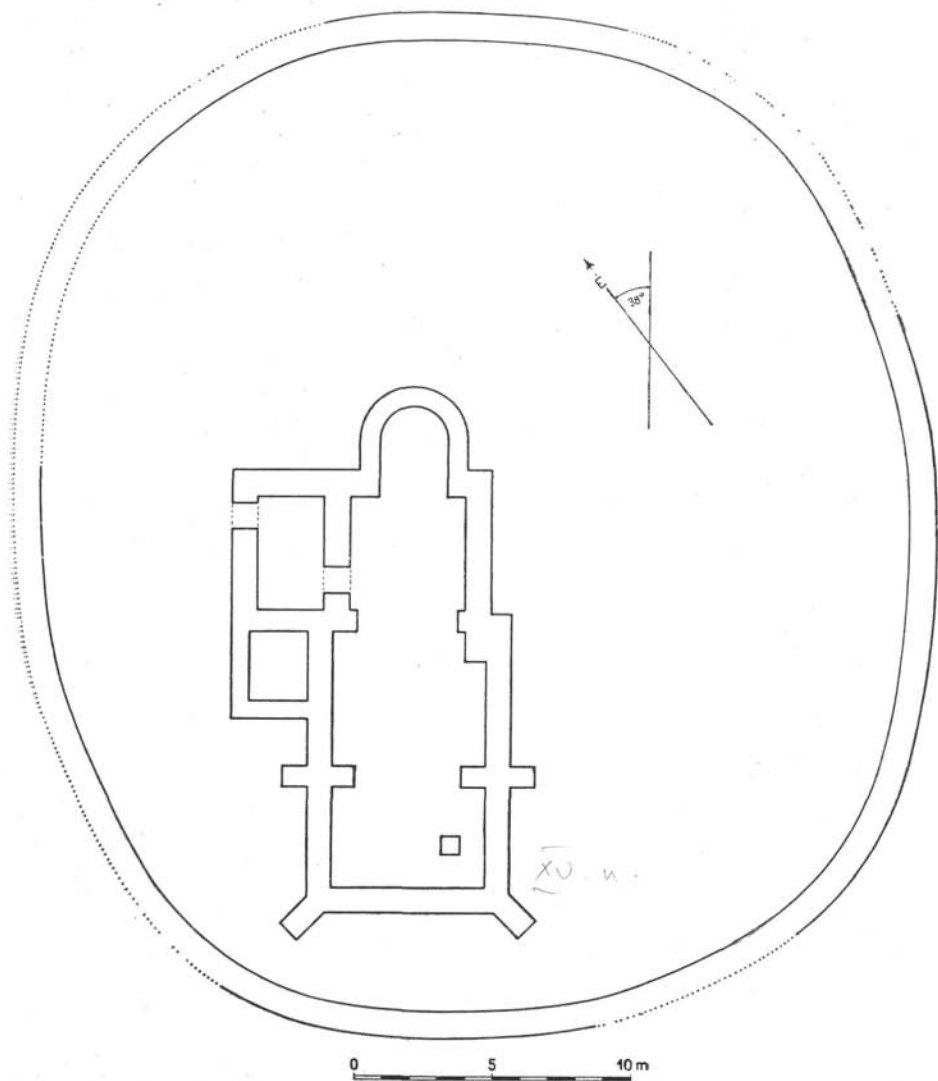
Abb. 2. kép.
 25 cm-es rétegvonalas térkép a területről
 Kartenskizze mit 25 cm Schichten von dem Gebiet

Munkaközösségi tagjainkkal együttesen tanulmányoztuk a szóban forgó értekezést, azt igyekeztünk a terepen ellenőrizni, azonban határozott végeredményeket nem tudtunk leszűrni. Különböző akadályai is voltak ennek, nem utolsósorban az, hogy a szóban forgó területen olyan gazdasági művelés folyt, amelyet csak nagy összegű kártalanítással lehetett volna megoldani.

*

Abb. 3. kép.
Az elpusztult templom alaprajza
Grundriss der verwüsteten Kirche

a) A szentély ÉÉNY felől. Das Sanctuarium von NNW gesehen

b) A szentély K felől. Das Sanctuarium von O gesehen

a) A sekrestye és osszárium DDK felől
Die Sakristei und das Ossarium von SSO gesehen

b) A Ny-i és D-i fal találkozása, diagonál pillérrel, ÉK felől
Der Treffpunkt der westlichen und südlichen Grundmauer, mit einem diagonalen Pfeiler, von NO gesehen

1948-ban, első ásatásunk alkalmával az addig még ismeretlen *nyársapáti templom* alapfalait tártuk fel. (3. ábra).

A templom főtengelye csaknem ÉK—DNy-i irányítású. Bejárata DK felől állott. Szentélye csaknem félköríves záródású. Külső méretekben a templom hossza 18,0 m, legnagyobb szélessége 10,25 m.

Eredetileg keskeny hajójú, kisebb templom volt, amelynek belső hossza 8,56, legnagyobb belső szélessége 3,8 m. Valószínűleg ehhez az első, korábbi templomhoz tartozott a templom bal oldalán levő, téglalap alaprajzú *sekrestye* (belmérete $2,75 \times 4,3$ m), XVII. t. a—b.). A sekrestyének külső bejárata az épület ÉENy-i sarkában volt, ahol megtaláltuk a bejárati ajtónak terméskőből kifaragott perselyét is. A sekrestyéből a templomba, ill. a templom hajójába szintén ajtó vezetett, ennek megvolt a perselyes kiképzése. Maga az ajtó tehát nem ún. pipás kiképzésű sarokvason, hanem perselyen fordult.

A templom eredetileg tehát mindössze 9 m hosszú kis falusi templom lehetett, s szélessége (ugyancsak külső méletben) 9,35 m volt, a sekrestye szélességével együtt.

A kis templomot megnagyobbították. Hajóját 10,2 m hosszúságban (külső méret) meghosszabbították, s szélessége ekkor 7,25 m lett. A megnagyobbított templom hajóját pillérekkel erősítették meg, s pilléreket az oldalfalak mentén kívül-belül építettek. A templom DDNy felőli, egyben bejárati falához, az oldalfalak és a bejárati falak sarkain diagonális pilléreket építettek (XX. t. a.). Az *arcus triumphalis*-t az eredeti, kisebb templom bejáratából képezték ki. (XXI. t. b.) A megnagyobbított templom bejáratát nem sikerült határozottan megállapítanunk, minthogy az alapfalakat takaró és szántó földnek használt humuszréteg vastagsága itt mindössze 8—9 cm volt. Szántás közben valószínűleg az eke hordhatta el a terméskő alapjait ezen a templomrészén.

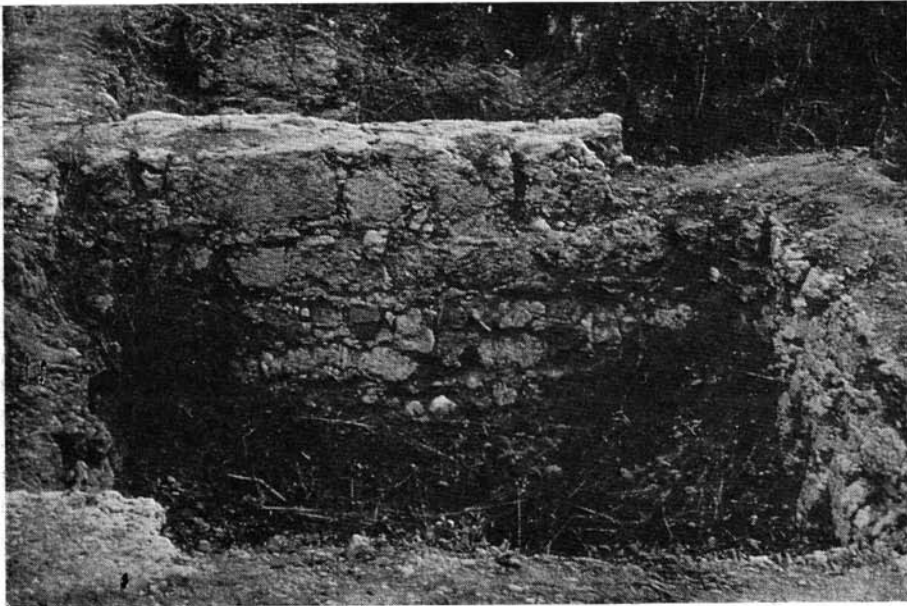
A templom Ny-i oldalához és a sekrestye DDK-i végéhez *ossariumot* építettek (XIX. t. a.). Az ossarium terméskőből épített végeit azonban a meglévő falakhoz csak hozzáépítették, de nem kötötték be az eredeti falakba (a sekrestye felőli hozzáépítést a XIX. t. a., a templom főfalához építést a XIX. t. b. ábrán jól megfigyelhetjük). Az *arcus triumphalis* kiképzését és a szentély felőli, sekrestyéből nyíló ajtó helyét ugyancsak a XIX. a. ábrán szemlélhetjük. Itt említjük meg, hogy e helyről, de a templom belseje felőli oldalról, mintegy háromnegyed négyzetméternyi területen, eredeti freskómaradványokat bonthattunk ki. A freskó színei vörösesbarna, fekete, és zöld színekkel tarkítva. Kb. egy tenyérnyi nagyságú darabra fekete színrel geometrikus mintát festettek.

A templom hajójában, annak DDK-i végében, csaknem a templom sarkában, terméskővekből épített 75×75 cm méretű oszlop (?) alapzat került kibontásra. Feltűnő, hogy hasonló oszlopalapzatot a baloldali részen nem találtunk (XX. t. a, b.). Hasonló oszlopalapzatot eddigi feltárásaink során még nem találtunk.⁸ Ha feltételezzük, hogy eredetileg hasonló méretű alapzat a baloldalon is állott, nem tévedünk, ha kórust tartó oszlopra gondolunk. Már pedig csak egy ilyen oszloptalapat volt, s az sem egyenlő fesztávolságra áll a templomhajó két oldalfalától. Torony alapzatra sem gondolhatunk. Feltételezhető, hogy keresztelő medence talapat volt. Ennek azonban ellenemond az ilyen célra szokatlanul nagy méretű alaprajz. De ilyen

⁸ Lásd Bálint Alajos: A Makó-mezőkopáncsi középkori temető sírleletei. Dolgozatok 1936. XII. 222—240; A kaszaperi középkori templom és temető. Dolgozatok 1938. XIV. 139—184; A mezőkovácsházi középkori település emlékei. Dolgozatok 1939. XV. 146—161 stb.

a) Az osszárium kapcsolódása a sekrestyéhez és a Ny-i főfalhoz K felől.
 Der Anschluss des Ossariums an die Sakristei und an die westliche Hauptmauer,
 von O gesehen

b) Az osszárium kapcsolódása a Ny-i főfalhoz, É felől.
 Der Anschluss der Ossariums an die westliche Hauptmauer, von N gesehen

erős teherbírásra sincs szükség egy keresztelőmedence talapzat építésénél. Eredeti rendeltetését egyelőre nyitott kérdésként kell hagynunk.

Az osszáríum kérdésre még két okból kell visszatérnünk. Az egyik a kormeghatározással kapcsolatos, a másik pedig az 1928. évi próbaásatások és a most folyó ásatások helyének azonosítása miatt szükséges.

Az eredeti templom, a maga kis hajójával és a szervesen hozzáépült alapzatú sekrestyével együtt az Árpád-korban már állott. Sajnos, állításainkat pénzletek nem igazolják, viszont a templom környékén, annak alapfalaitól 50–80 m távolságra igen sok Árpád-kori cseréptöredéket találtunk. Egy kutatóórokkel átvágtunk egy ugyancsak az Árpád-korból származó és ekkori cserépdarabokkal kevert szemétségdöröt is, amelyet a Templom-ér északi partján ástunk meg, a 16. sz. ház alapjainak kibontásakor (16. ábra, a 116, 117, 119 és a 120. szelvényekben).

Az Árpád-kori cseréptöredékek között — szórványeletként — nagyon sok grafitos, ún. bécsi edénytöredéket, peremtöredékeket (mint a XXXI. t. 1–3. ábrákon) gyűjthettünk össze. Ugyanakkor a templom szentélye is olyan alaprajzú, amilyenek az Árpád-korban általánosak, és amilyeneket korábban mi is feltártunk.⁹

A templom belsejében, illetőleg a sekrestye oldalán, de a templom hajója felőli részen előkerült freskótöredékek nem korhatározók. Kétségtelen, hogy azok geometrikus díszítésűek, de ilyenek nemcsak az Árpád-korban általánosak, hanem a későbbi korokból is ismertek.

A templom bővítése viszont feltétlenül gótikus ízlésre vall. Állításunkat a külső és belső támpillérek és a templom DDK-i sarkából álló — s valószínűleg kórust tartó — talapzat építési módja is igazolja. Emellett döntő bizonyóságot a templom falához közvetlenül eltemetett sírokból szereztünk. A sírokból *Zsigmond* (1387–1439) király pénzeit bontottuk ki.

Az osszáríumot tehát nem az Árpád-korban építették meg, hanem később, amikor az eredetileg kisebb hajójú templomot kibővítették, és ennek építési ideje minden bizonnyal az Árpád-kor végén, inkább a XIV–XV. század fordulóján történt.

Hátra van még az 1928. évi próbaásatások és a mostani ásatások helyének, illetőleg a templom helyének azonosítása.

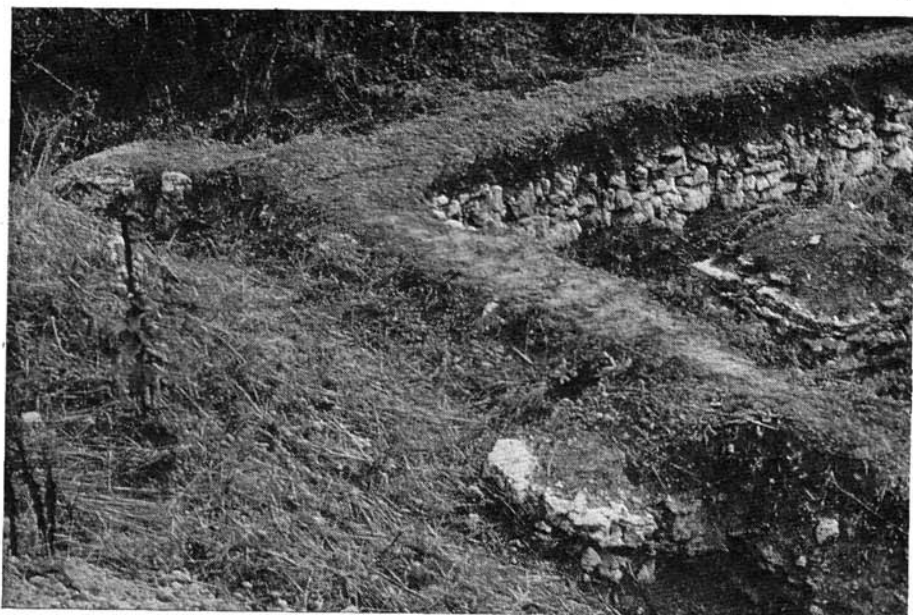
Mint említettük, Banner János a „romok” helyét az északi (!) oldalon jelöli, s „az egykori romokkal szemben”, elszántott kör közepetáján, az ekét húzó traktor leszakadt, s ezen a helyen embercsontok kerültek napvilágra.

Az északi oldalon kétségtelen, hogy vannak romok. Vitathatatlan az is, hogy a romok helyén — a mi próbaásatásaink során — nagyobb épület állott, amint arról később megemlékezünk. De ezek a romok nem templom, hanem világi célokra épült háznak lehettek romjai. Templom alapot tehát csak a déli (!) oldalon ástunk ki és innen bontottuk ki az osszáríumot is.

A Banner-féle publikáció az általunk is feltárt osszáríum méreteit is közli. Ezek nem teljesen egyezők a mi méreteinkkel, viszont a megadott két méret nagyjából azonosítható a mi sekrestye méreteinkkel. A sekrestye hossza, belső méretben azonos (4,05 m), a szélessége viszont csak akkor azonosítható (3,45 m), ha a sekrestye belső felétől a templom hajójának főfalát is hozzászámítjuk. Itt tehát bizonyos ellentmondás mutatkozik. Viszont nem egyeznek a Banner által mért osszáríum további méretei sem (3,65 és 3,60 m).

Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy a két ásatás azonos helyen, a templom helyén történt. Valóban megvan itt „az árokkal határolt” és „nem szabályos

⁹ Lásd 8. számú jegyzetet

a) A K-i és D-i főfalak csatlakozása ÉK felől, diagonál pillérrel. A templom hajójában különálló talapzat, a K-i falon külső támpillérrrel
 Das Zusammentreffen der östlichen und südlichen Hauptmauern von NO gesehen, mit einem diagonalen Pfeiler. In dem Schiff der Kirche ein freistehendes Postament, an der östlichen Mauer ein Strebepfeiler von aussen

b) A templom hajójában különálló talapzat NYNYÉ felől.
 In dem Schiff der Kirche ein freistehendes Postament, von WNW gesehen

köralakú” terület. Megvan a templom sekrestyéje is, amelyhez osszáríum csatlakozott, de a Banner-féle osszáríum a mi sekrestyénkkel azonosítható. S az az osszáríum, amely a sekrestyéhez később épült és a templom főfalához csatlakozott, a Banner-publikációból hiányzik. Meglepő az idézett helyen az is, hogy „az ÉNy-felé húzódó fal folytatásában még egy hosszú, *szabályosan bevégzett* (!) faldarabot találtunk”. Arra gondolunk, hogy ez a faldarab a szentély felől végződhetett „szabályosan”, ahol valóban azt tapasztaltuk, hogy a szentély félköríves alapfalait csak egészen a legmélyebb alapok lerakásánál találtuk meg. Viszont nem értettük, hogy az alapfalak további kiásása miért maradt el? Mi nemcsak a sekrestyét, a hozzáépült osszáríumot, hanem magát a templom alapfalait is, a cintermet körülvevő és elipzsis idomú templomkerítést is feltártuk.

Végeredményben a templom alapjait a Templom-ér mellett húzódó érpart déli oldalán tártuk fel, ugyanakkor a templom körüli temető is valóban a déli oldalon került kibontásra.

A templomot övező és a cintermet körülzáró *kerítés* terméskövekből épült. Megközelítőleg ellipszis alakban fogja körül a templomot és cintermet, amelynek nagytengelye a templom hajójának irányával egyező. A templom bejárata felől 3,5 m, míg a szentély külső falától 12,5 m távolságra épült. Nagytengelye 35,2, kistengelye 31,5 m. A közölt adatok a belső méreteket mutatják. Maga a kerítés vastagsága 65, 70 cm. Alapjait eredeti fényképen a XVII. tábla a) ábrájának jobb felső sarkában láthatjuk. A mai felszíntől helyenként 50–60 cm mélységben alapozták. Az alapozás sok helyen hiányos, mert a nagyméretű köveket kitermelték és mind a kerítés, mind a templom terméskő alapjaiból építették azt a szélmalmot, amelyet a régebbi, 1:75 000-es katonai térképeken is feltüntettek. Ugyanerről a szélmalomról Banner professzor is említést tesz többször hivatkozott cikkében.¹⁰ Ma már ez a malom sem áll.

A kerítés terméskő alapjai csak részben maradtak meg. Legtöbb helyen csak nyomokban követhető, viszont így is határozottan rögzíthettük az eredeti vonalait. A rombolás főleg a nyugati oldalon volt nagyobb, a keletin kevésbé. A nyugati kerítésfal belső része a templom szentélyétől a templom hajója felé megmaradt, a külső terméskövek hiányoztak. A homlokzat felőli rész teljes egészében kívülről-belülről mutatta a kerítésfalát. Hasonlóképpen kiáshattuk az eredeti kerítésfalakat a keleti oldalon is. (3–4. kép.)

A kiásott templom és a hozzátartozó kerítés tengelye az É–D-i iránytól 38°-kal tért el K felé. Feltételezhető tehát, hogy a templom védőszentjének ünnepe a tavaszi, első fél évre esett.

A templom keleti oldalán, a templomhajó teljes hosszúságában kiástuk a cinteremben levő sírokat. A nyársapáti temető sírjairól ez alkalommal nem számolunk be, csak annyit említünk meg, hogy a feltárt sírokból Zsigmond és I. Mátyás által vert pénzek kerültek napvilágra.

*

A Templom-ér két oldalán, az északi és déli partokon *házak* alapjait sikerült kibontanunk. Az akadémiai tervátasok során, már az első esztendőben, 1948-ban feltártuk egy olyan ház alapjait, amely a középkori Nyársapát községnek volt egyik lakóháza. Dolgozatunkban elsősorban a feltárt lakóházakat kívánjuk bemutatni és részletesen ismertetni.

¹⁰ Lásd 2. számú jegyzetet.

a) A K-i főfal, É felől
Östliche Hauptmauer von N gesehen

b) A K-i főfal a diadalívvel, Ny felől
Östliche Hauptmauer mit dem Triumphbogen, von W gesehen

1. ház. Ásatásaink során, még az első évben, 1948-ban tártuk fel. Abban az időben éppen a templom alapfalait ástuk ki és megkezdtük a templom körüli temető feltárását, amikor a Templomhalom nyugati végénél dolgozó munkások a földszinttől alig 15–17 cm mélységben rábukkantak egy köralakú kemencére. Ennek nyomán azonnal hozzáfektünk a kibontásához. Kiderült, hogy megvan a kemencének szája is (XXII. táblán a K_2 kemence), sőt azon túlmenően kibontottuk az 1. ház alapjait.

A ház háromosztású. Feltűnő, hogy a legnagyobb helyiség és a másik két helyiség között összekötő ajtó nyomait nem találtuk meg. Viszont a másik két helyiség, éspedig a konyha és a szoba között megvolt az összekötő ajtó. Különösnek tűnt az is, hogy a legnagyobb és nyugati oldalon levő helyiségnek külön *kemencéje* volt (K_1 kemence); a másik két helyiség közül a szobában állott a K_2 -vel jelzett kemence, amelyet a konyhából lehetett fűteni. Ugyancsak a konyhában, a kemence szája előtt egy 75×220 cm méretű, ellipszis alakú tűzhely (T_2) állott, előtte 55×160 cm-es pernyegödörrel.

A ház alapjainak részletes vizsgálatánál kitűnt, hogy az *sövényfonású* falakból épült. A homokos talajból jól megfigyelhettük, hogy a ház négy sarkához *ágasfákat* állítottak ($A_1, A_3, A_4, A_5, A_7, A_8$), s a ház hossz tengelyének közepén *szelementartó ágasok* is voltak (A_2, A_6, A_9). Az ágasfák közéibe 60–70 cm távolságra *karókat* raktak és ezeket sövényvel fonták be. A sövényfalat kívülről-belülről sárral tapasztották és a tapasztást 35–40 cm vastagra hizlalták. Így készültek a főfalak és az osztófalak is.

Az ágasfák és a szelementartó ágasok átmérői 19–20 cm-esek, míg a közberakott karók 12–15 cm átmérőjűek.

Az alapfalak helyenként hiányoztak. Megfigyelhettük, hogy az ilyen megszakítások a földműveléssel hozhatók összefüggésbe, mert az É–D-i irányú szántás idején az eke mélyebben járt és az aránylag közel felszínhez levő falrészeket szétrombolta. Viszont a ház területén, szétszórtan, mindenütt égett tapasztarabokat találtunk.

Hasonló megfigyeléseket tehetünk a kemencék esetében. Mindkét kemence köralakú, s az átmérőjük egyformán 165 cm. A K_1 kemencének keleti, a K_2 kemencének nyugati oldalát szántották el. Különösnek tűnt, hogy a K_1 kemence a legnagyobb helyiségnek egyik oldalfala mellett, de csaknem a szoba közepén épült és É–D-i irányban, tehát a helyiség alaprajzi elrendezéséhez viszonyítva teljesen asszimmetrikus elrendezésben állott. E kemence előtt is volt *tűzhely*, amelynek nyugati, lekerékített vége, a lesározott padlószint felett, kb 3–4 cm magasságban kiemelkedett. A tűzhely (T_1) nagy részét szintén szántás alkalmával rombolták szét.

Maga a tűzhely vörösre volt égetve, rajta pernyemaradványokkal. A kiégett tűzhelyfelület vastagsága a padozatszintig terjedt. A két kemence sütőfelülete szintén átégett. A sütőfelületet viszont lesározott és egymás mellé sűrűn elhelyezett cseréptöredékekkel készítették. A kemencék használatakor természetesen a felső lesározott réteg átégett, de azt is tapasztaltuk, hogy a cseréptöredékek is tovább és újra átégtek.

A T_2 jelzésű tűzhely, az előtte álló pernyegödörrel csaknem teljesen épen maradt. A tűzhely itt is magasabban állott a padlószintnél, a pernyegödör pedig kb. 35 cm mély volt. Mindkettőnek szélei le voltak kerékítve.

A *padlószintet* azokon a helyeken, ahol az eke nem sértette fel, mindenütt nyomon követhettük. A lesározott padlószintet — különösen a gyakoribb belső útvonalakon, s az ajtók helyén ismételten megújították. A megújított padlószinten a vékony lesározás rétegeit is megfigyelhettük.

Az alapfalakat — mint említettük — 35—40 cm vastagra hizlalt tapasztással készítették. Megfigyelhettük, hogy a ház falát kívülről, tehát az eső és különböző csapadékok elleni védekezésékként, a padlószint magasságában, agyagos tapasszal erősítették meg és ez a tapasztás 3—4 cm vastag volt. Az A₄ és A₅ jelzésű ágasfákkal és az A₉-es szelementartó ágasokkal jelzett osztófalon azt is láthattuk, hogy nemcsak kívülről voltak ilyen agyagos sárral készült erősítő tapasztások, hanem belülről is, a szobákban.

Külön kell megemlékeznünk a ház *bejáratáról*. Eddigi középkori lakóházak fel-tárásainál még soha nem tapasztaltuk, hogy a ház bejárata nem az alapfalakkal egy vonalban, hanem attól mintegy 1 m-rel beljebb állott volna. Bár maga a bejárat-i ajtó teljes épségben nem maradt reánk, legalábbis a tapasztdarabok nem eredeti fek-vésükben állottak, rekonstruálhattuk az egykori bejáratot. A ház hossz tengelyének irányában húzódó főfaltól beljebb, mintegy 70 cm-rel, egymástól 130 cm távolságra,

Abb. 4. kép.

A templom kerítés Ny-i oldala, DDK felől
Die westliche Seite der Umzäunung der Kirche, von SSO gesehen

a ház belsőségében két 15 cm átmérőjű karólyukat bonthattunk ki. A karólyukat az eredeti padlószinttől csak 16 cm-es mélységben találtuk meg, mert a padlószintet e helyen elszántották. Feltételezhattuk tehát, hogy a karólyukakban elhelyezett oszlopok voltak a beugró ajtónak félfái és ezekhez kapcsolódott maga a bejárati ajtó. A ház DK-i sarkában viszont nem találtunk ágasfa nyomaira. Ellenben a sövényfonással készült és a ház DK-i falcsonkja jól megmaradt. Ebben a falcsonkban sem állapíthattuk meg az egykori ágasfa helyét.

Felmerült a kérdés, hogy a $6,35 \times 6,15$ m méretű és legnagyobb helyiségnek hol volt a bejárata? Említettük már, hogy a lakóház alapfalai a szántás következtében hiányosan jelentkeztek. Nem lehetetlen tehát, hogy az elszántás miatt nem tudtuk valószínűsíteni az egykori bejárat helyét sem. Ennek a helyiségnek, illetőleg szobának keleti oldalánál álló osztófalánál, az A₉ jelzésű szelementartó ágas mellett csak három karólyukat találtunk. Pedig a háznak éppen ezen a részénél maradt legépebben meg az alapfal. Az itt feltárt karólyuk és az A₄-es ágasfa között 180 cm távolság maradt közbeiktatott karó nélkül. Ilyennek, vagy ilyenek nyomát azután sem találtuk, ahogy a felmérés és teljes feltárás során szorgosan kerestük. Gondoltunk arra is, hogy e helyen éppen egy ajtó állhatott, viszont ennek ellenemondott az a tény, hogy az említett sárgaagyagos tapasztás, a lesározott padlószint és a felmenő falmaradmány találkozásánál zavartalanul megmaradt.

Ebből a tényből kiindulva arra következtettünk, hogy ez a szoba teljesen különbejáratú volt. Gondoltunk arra is, hogy eredetileg ez a szoba lehetett az első ház, amelyben együtt lakott a család, s amikor a családtagok felnőttek és nem fértek az egyetlen szobában, a házat olyképpen nagyobbították meg, hogy az eredeti szoba szélességét megtartották és ehhez kapcsolták az újabb szoba-konyhával bővített lakást.

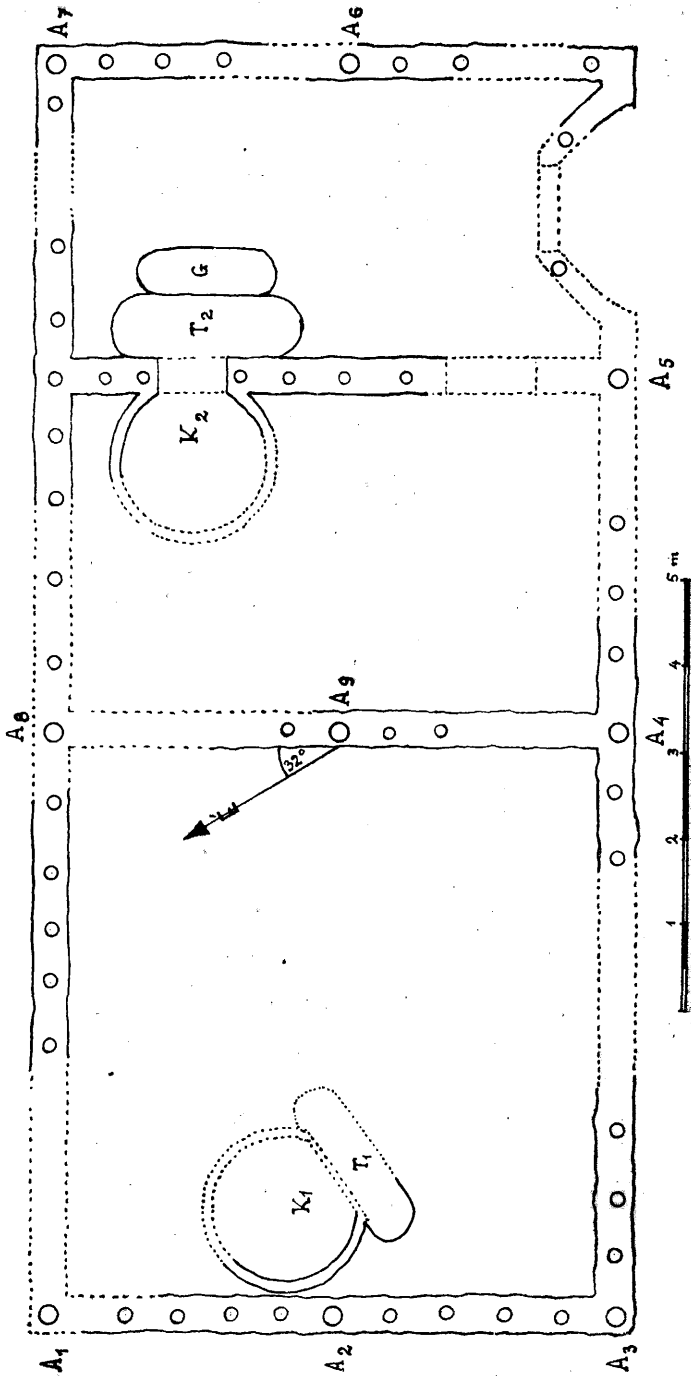
A hozzáépült újabb szoba mérete 370×635 cm. Ezen újabb szobába feltehetőleg ajtó vezetett a konyhából, amelynek nyomait az elszántás következtében szintén nem találtuk meg. Ellenben a padlószintjétől 16 cm mélyen, a szántás ellenére is, megtaláltuk az A₅ jelzésű ágasfa helyét. Az ágasfának megszenezedett darabjait is kibonthattuk.

Az elszántás miatt a kisebbik szoba és a konyha padlószintjéből igen kis felületet sikerült feltárnunk. Ilyen padlószint maradványokat főleg az el nem szántott falak mellett bontottunk ki.

Végeredményben az első lakóház háromosztású, sövényfalas építmény volt, amelynek hossza külső méretben 15 m, szélessége szintén külső méretben 7 m. A belső osztófalak 32° -kal tértek el az É-i iránytól K felé. Egyetlen hiteles bejáratot sem találtunk, s padlószintjét zavartalanul azokon a helyeken bonthattuk ki, ahol szántás közben az eke nem járt mélyen. Egy olyan talajon pedig, amely erősen homokos, az elszántás igen könnyű.

2. ház. Egyetlen helyiségből, konyhának is használt szobából állott. Sajnos, nagy részét elszántották, s a háznak csak nyomait ismerhettük fel (5. ábra). Hossza 840, szélessége 640 cm. Viszonylag nagyméretű. A ház szélességét jelentő falak szerint irányítása: 40° -kal tért el az É-i iránytól K felé. — A ház ÉNy-i sarkában, a legépebb helyen, a hosszanti falból 320 cm maradt meg, míg a ház szélességéből 140 cm-nyi falrész maradt meg. E helyen a házfalak terméskövekből voltak összerakva. Ebben a sarokban, mintegy 5 m^2 -nyi területen, a lesározott padló is megmaradt.

A házat a sok hiányossága ellenére is rekonstruálhattuk. Megmaradt a DNy-i falrészéből 240 cm hosszúságú rész, az ÉK-i falból pedig 165 cm. A ház hosszát jelentő

Az 1. ház alaprajza
Grundriss des ersten Hauses

és terméskőből épült falrész szélessége (az É-i sarokban) 40 cm, míg a ház szélességének irányában haladó falvastagság 55–57 cm, ugyanabban a sarokban.

E helyen — szintén szokatlan helyen — *bögrékemence* romjait találtuk. A kemence alapja patkóalakú, amelynek sütőfelülete 150×110 cm méretű. A sütőfelület csaknem háborítatlanul megmaradt. A kemence környékén nagy mennyiségű kályhabögre töredéket találtunk. A kemence alapfalai szintén terméskő darabokból volt kirakva. A köveken égésnyomok látszottak, viszont legtöbb terméskő nem mutatott összefüggő alapzatot. Néhány terméskövön ugyanakkor az eredeti sározas kiégett tapaszdarabjait találtuk meg.

Az ÉK-i sarokban 120 cm átmérőjű, csaknem pontosan köralakú, 42 cm mély *gabonásverem* állott. A verem, ill. gödör falai sárgaagyaggal voltak kitapasztva. A gödör homorú és legmélyebb pontjánál mértük a gödörmélységet, és pedig a ház ÉNy-i sarkában kibontott és lesározott padlószinthez viszonyítva. A gödörben semmit sem találtunk. Az egykori lakóház területén és annak közvetlen környékén nagy mennyiségben kerültek elő cserépdarabok és állatcsontok. Ezeket szántás alkalmával az eke hordhatta szét.

3—4. házak. Egymásra épültek. Mind a kettő kétosztású volt, és csak romjai maradtak meg (6. ábra). Feltehető, hogy a régebbi, tehát az alsó (3.) ház leégett, s a felette épült 4. háznak falait, falmaradványait az eke hordta szét.

A 3. ház alapfalait csak nyomaiból állapíthattuk meg. A nyomokat a megmaradt ágasfák, szelementartó ágas helyeiből fedezhettük fel. De megmaradtak — különösen a 3. ház ÉÉNy-i sarkában levő karólyukak is. A vizsgálatok során arra következtethettünk, hogy az alsó, tehát a régebbi 3. ház kétosztású volt. Talán nem

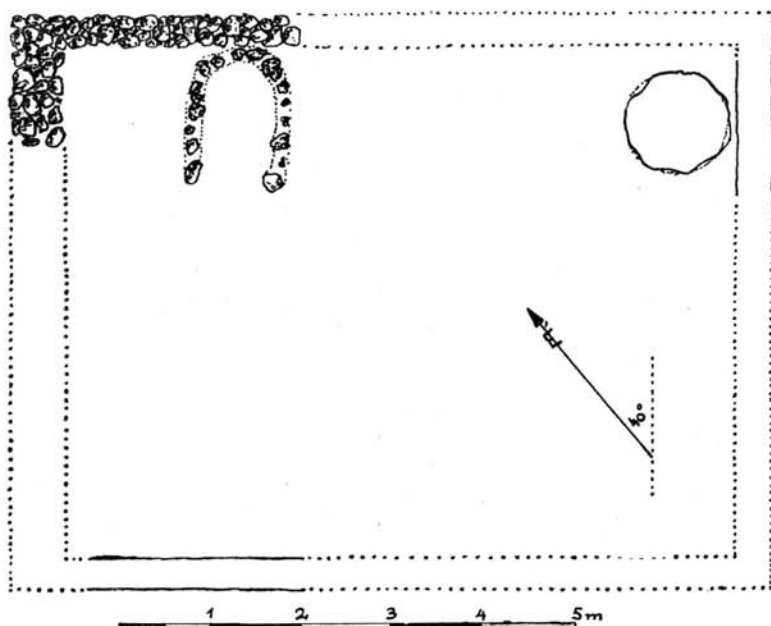

Abb. 5. kép.

A 2. ház alaprajza
Grundriss des 2. Hauses

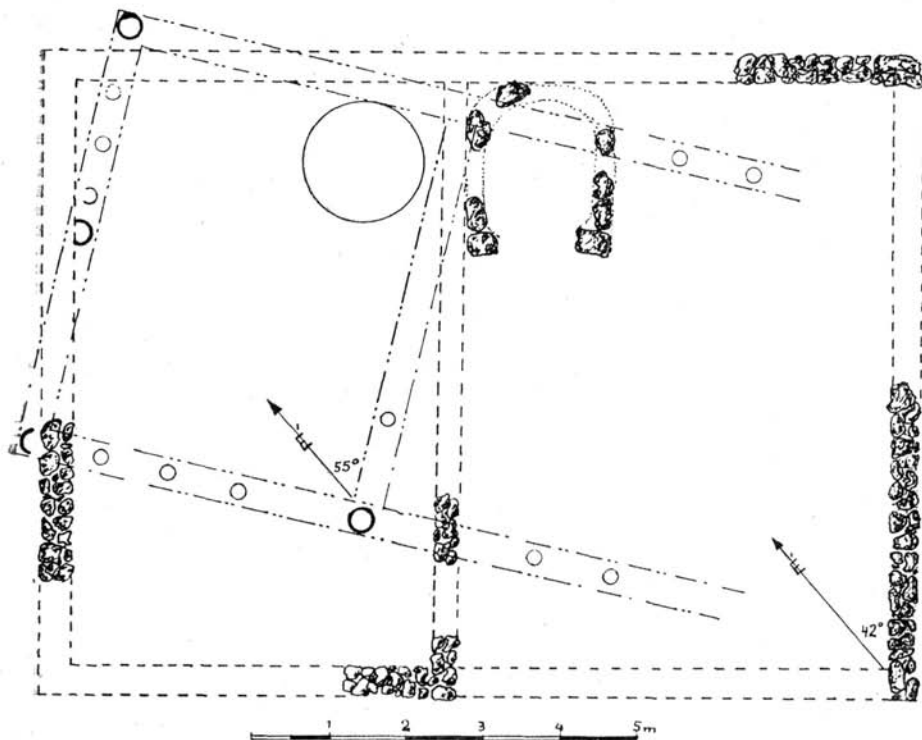

Abb. 6. kép.
A 3—4. házak alaprajzai
Grundriss des 3. und 4. Hauses

tévedünk akkor, amikor ennek a háznak egyik helyiségét 1010×1270 cm belméretűnek állapítottuk meg, ugyanakkor a falvastagsága 45 cm volt. Ennél a háznál a hossz tengely majdnem pontosan ÉNy—DK-i irányban haladt, mindössze annyi eltéréssel, hogy az osztófal, illetőleg a ház ÉNy-i oldala 55° -kal tért el az É-i iránytól K felé. Ez pedig végeredményben csak 10° -os eltérést jelent az ÉNy—DK-i iránytól.

A 3. ház alapfalai azt mutatják, hogy felmenő falai sövényfonással készültek, amelyet kívül-belül sárral tapasztottak.

A felette épült ház hossz tengelye már közelebb állott az ÉNy—DK-i irányítás-hoz. Ennek végfalai és osztófalai irányításban mindössze 42° -kal tért el K felé az É-i iránytól (4. ház). Sajnos, ennek falait is erősen széthordta szántás alkalmával az eke. Viszont az ásások során ez volt az első házunk Nyársapáton, amelynek alapfalait terméskövekből rakták össze. Előbb a falszélességben az alapfalak helyeit sárgaagyaggal ledöngölték és erre rakták az alapfalakat. Azt nem tudtuk megállapítani, hogy a felmenő falak is terméskövekből voltak-e összeállítva, de egy sor és kétökönyi nagyságú terméskövekből összerakott alapfal-vonalat az eredeti házból feltárhattunk. Az alapfalakból 4 m hosszú részt a DK-i sarokban, illetve házvégénél bontottunk ki. Ennek megfelelő, párhuzamos falrészlet találtunk az ÉNy-i oldalon, ahol a terméskő alapok hossza 2,1 m. A kétosztású házban, a bejárati oldal felől, az osztófal találkozásánál, szintén eredeti helyén maradt meg egy 1,5 m-es terméskő alaprészt.

A 4. ház hossza külső méretben 11,45 m, szélessége ugyancsak külső méretben 8,4 m. A falvastagság átlag 40 cm, míg a belső osztófal vastagsága 30 cm.

A kétosztású házból a nagyobbik helyiség volt a konyha, ahol — feltehetőleg — a bejárati ajtóval szemközt, de a konyha szemközti falánál *tüzelőkályha* állott. Ennek alapjai szintén terméskövekből volt kirakva és erősen rongáltan sikerült kibon-

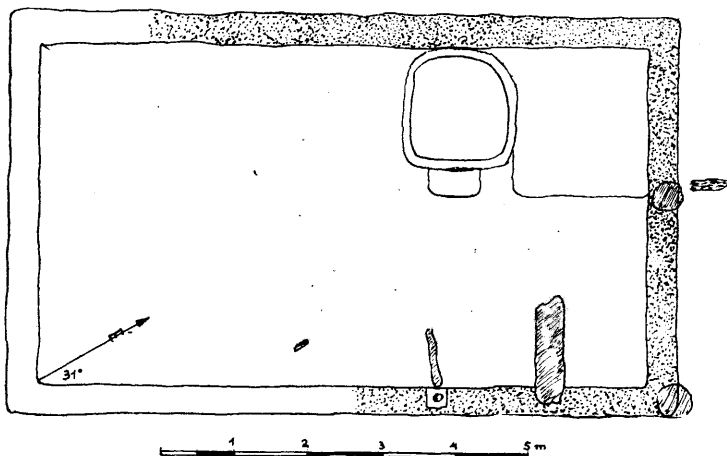

Abb. 7. kép.

Az 5. ház alaprajza
Grundriss des 5. Hauses

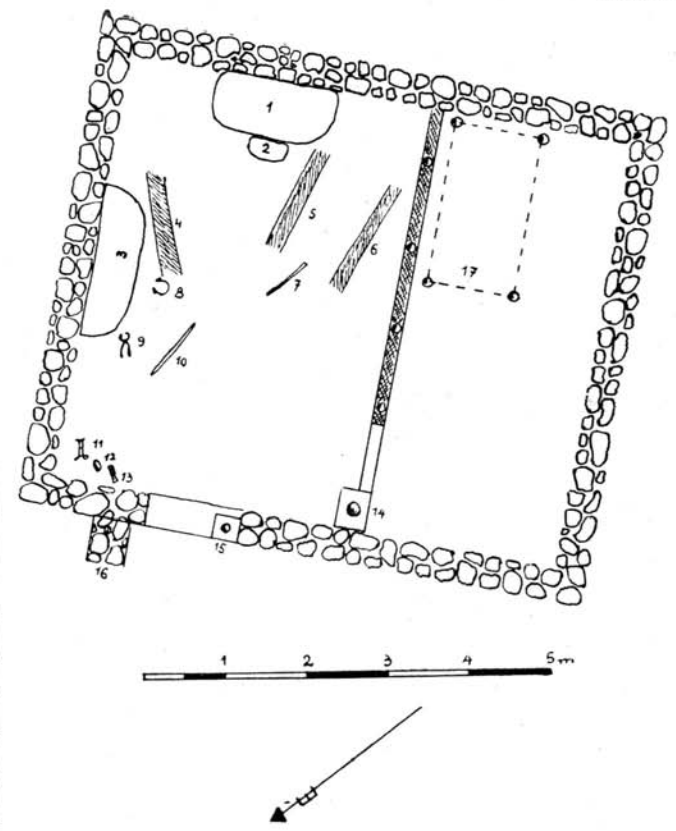
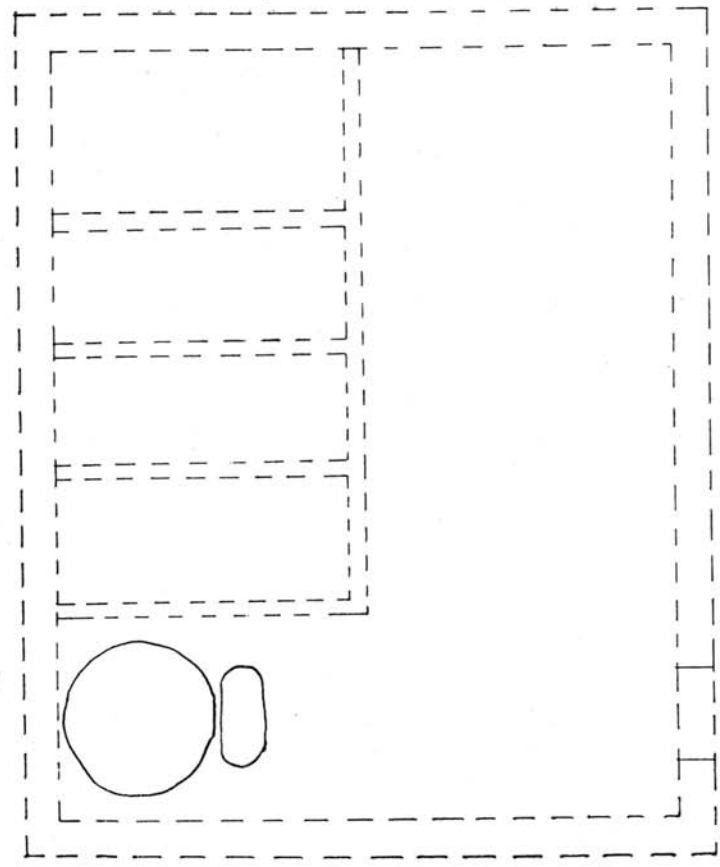
tanunk. Közvetlenül a terméskő alapok mellett, a tüzelőkályha szája felőli részén, mintegy 25×20 cm-es nagyságban sikerült az eredeti sütőfelületet is megtalálnunk.

A $4,65 \times 7,6$ m belméretű kisebbik helyiségben, az osztófal mellett, a tüzelőkályhával egyirányban egy 1,30 m átmérőjű, 40 cm mély, homorúan kitapasztott gödröt találtunk. A gödröt valószínűleg gabonatartónak használták, mert a gödör fenekén néhány szem árpamagot is találtunk.

5. ház. Döngölt falú, amelynek egyetlen ágasfa helyét és egyik szelementartó ágasának helyét megtaláltuk (7. ábra). Erősen bolygatott, s szántáskor az eke a döngölt alapját széthordta. *A ház környékén igen sok kiégett sárgombócot találtunk.* Ebből arra következtethettünk, hogy falait ún. csömpölyegből készítették. Mint a sövényfonásos és kívül-belül sárral betapasztott falú házaknál, itt is szükség volt karókra, vagy oszlopokra, s amelyek külső oldalaira léctet, vagy vékonyabb faágakat szegeztek. A faágakat hézagosan és nem szorosan egymás fölé rakták. A falakat pelyvával kevert és jól kidolgozott, de kissé keményebb sárgombócokból rakták fel olyképpen, hogy belülről, a karókhoz szegezett lécekhez, vagy faágakhoz erősen odacsapták. Néhány ilyen csömpölyegdarabon jól látszott az is, hogy nem elégedtek meg a csömpölyegek egymásra csapkodásával, hanem össze is döngölték, ezáltal a fal még erősebb lett. Az összerakott csömpölyegeket végül kívülről-belülről vékony agyagos sárral elsimították.

Az így elkészített, felmenő falú háznak alaprajzát, pontosabban az *eredeti lakóház méreteit csak részben tudtuk meghatározni.* A déli oldalrészek hiányoztak, mert azokat elszántották. A leszározott padlózat foltjaiból — amelyekből azon a ré-

A 6—7. házak alaprajzai
Grundriss des 6. und 7. Hauses

szén, ahol az alapfalak hiányoztak, két helyen sikerült nagyobb felületet kibontanunk — úgy láttuk, hogy a házat külső méreteiben, $5,5 \times 9,10$ m-es nagyságúra építették. A falvastagság általában 40 cm, néhol 35-ös része is volt. A hiányzó alapfalak közelében az egyik eredeti padlószintfolt 90×35 , a másik 50×70 cm-es nagyságú volt. Mind a kettő szabálytalan ellipszis alakú.

Az ÉK-i oldalon egy ágasfa és egy szelementartó ágas helyét bontottuk ki. Mindkettő 32–35 cm vastag, kerek átmetszetű oszlop lehetett.

A bejárati ajtó a keleti oldalon állott. Ennek téglából kifaragott perselye is megmaradt. Az ajtóból is maradt egy 7×70 cm-es megszenesedett fadarab. Az ajtóperselytől 115 cm-re, a megmaradt házalapra zuhant, 130×35 cm méretű, megszenesedett deszkadarab állott. A deszkadarab egyik vége mintegy 15 cm hosszúságban került a házalapra, a többi része a lesározott padlószinten került kibontásra. Az az elszenesedett fadarab, amely a persely közelében állott, valószínűleg az ajtószárnynak az a része lehetett, amely a perselyen fordult.

Szemben az ajtóval patkó alakú kemencefeneket bontottunk ki. Ez valójában sütőfelület volt, amely a ház alapjaihoz simult. A kemence előtt 50–40 cm méretű pernyegödör állott, amelynek mélysége 12–15 cm. Maga a sütőfelület csaknem teljesen ép volt. Vörösré égetett felső sározása 2,5–3 cm, amelyet egészen apróra törött, leterített cserépretegre tapasztottak. A sütőfelület $1,45 \times 1,50$ m méretű. Magának a kemencének felmenő falai vesszőfonatosak voltak. Ezt onnan tudjuk, hogy a sütőfelület széléhez kapcsolódó kemence felmenő falainak töredékeiben vesszőlenyomatos, kiégett rögöket találtunk. A rögökben a vesszőlenyomatok 6–8 cm távolságra voltak.

Érdekes megfigyelésünk volt, amikor azt tapasztaltuk, hogy a háznak pontosan az északi sarkában, tehát a bejáratral szemközt, a kemence mellett, a padlószint mintegy 6–7 cm-rel magasabban állott. Ez a kiemelkedés csak arra a részre terjedt, ameddig a kemence engedte. Téglalap alakú, $1,80 \times 2,0$ m méretű, erősen döngölt felületű. Arra gondoltunk, hogy ezen a helyen volt az ágy, kissé magasabban, mint a tulajdonképpeni padlószint.

A bejárat felőli fal közelében fenőkö darabot találtunk (XX. t. 18.), s a házon kívül, az ágasfa és a szelementartó ágas helyeitől majdnem egyforma távolságra kétágú *vasvilla* töredéke került elő (XXII. t. 10). A szelementartó ágas mellett, de a ház külső oldalánál $25 \times 12 \times 10$ cm méretű gerendavéget találtunk megszenesedve.

A ház hosszabbik oldala 31° -kal tért el az északi iránytól kelet felé.

6–7. házak (XXIII. tábla). A 6. ház alapjai csak nyomokban maradtak meg. Döngölt alapfalú, amelyet sárga színű agyagos földből készítettek. Ágasfáknak, vagy szelementartó ágasoknak nyomait sem találtuk. Szokatlan nagy méretű épület lehetett, szokatlan és eddig példa nélküli alaprajzzal. A lesározott padlószintet nagy terjedelemben, csaknem háborítatlanul sikerült kibontanunk.

A 6. ház külsőméreteiben $10,30 \times 8,50$ m nagyságú. Az alapfalak vastagsága általában 40 cm, a házbelsőben az osztófalak 20 cm vastagok. A ház hosszában, belül, az osztófalak csaknem pontosan felére osztják a házat. Egyik felében további osztásokat láttunk. Az osztásoknak megfelelően négy kisebb helyiséget figyelhetünk meg, amelyek belső méreteiben $1,50 \times 3,55$; $1,30 \times 3,55$; $1,35 \times 3,55$ és $2,00 \times 3,55$ m méretűek. Az ilyen szokatlanul kisméretű belső helyiségek mellett, szemben a bejáratral, 1,80 m átmérőjű, csaknem kerek kemence sütőfelületét bontottuk ki, amelyek mellől lapos tálkaszerű kemence-, ill. kályhabögrék töredékei kerültek elő (XXVIII.

t. 11., 12.). A tányérkák belsőoldalai díszítettek. Ugyancsak e kemence mellől darabokra törött, vékonyfalú, szemcsésen iszapolt, téglavörösrre égetett *nagyobb edény* került elő. Az edény belseje erősen korongolt, kívülről, az alsó harmadától nyakáig körbefutó bordadíszes (XXVIII. 15.). M.: 35, Sz.: 19, Fá.: 13,5 cm.

A sütökemence előtt $1,20 \times 0,55$ m méretű, ellipszis alakú *pernyegödör* állott, amelynek mélysége 12 cm volt.

A sütökemencétől a harmadik kis helyiségben ($1,35 \times 3,55$ m méretűben) nagyobb méretű *láncszemet* találtunk.

A ház bejárata a DNy-i sarokban lehetett. Határozottan nem tudtuk helyét megállapítani. A padlószint vizsgálata viszont azt mutatta, hogy csakis e helyen lehetett, mert a lesározást itt megismételték. Az újrásározást, tapasztást szinte rétegenként figyelhettük meg. Ennek figyelembevételével az ajtó szélességét 110 cm-nek vehettük.

A 7. ház csaknem melléépült az előbbinek. Ennek észak felőli sarka mindössze 30 cm távolságra áll a 6. ház alapfalaitól, a keleti pedig 1,25 m-re. A 7×6 m méretű ház alapját terméskövekből, pontosabban réti mészkövekből rakták össze. Mindkét ház egy alig észrevehető kis mélyedésben állott, így alapjaik aránylag bolygatlanul megmaradtak. Az eddigi házak alapjait általában a 103 m-es tszf. magasságban rakták le, ennek a két utóbbinak helyét a 102,75 m-es szintvonalon jelölték ki. Ezzel magyarázható, hogy a 7. háznak réti mészkő alapjai megmaradtak, s a ház építésének technikáját is pontosan megfigyelhettük. Az alapfalak vastagsága itt is 40 cm. A terméskő alapot kívülről, a járószintnél 3–4 cm vastagságban szürke agyagos tapasztással védték.

A 7. ház belsőségét kétfelé osztották. Az osztófalat azonban nem terméskövekből, hanem sövényfonásos, két oldalt tapasztott, 15 cm vastag falból készítették. A ház lesározott padlószintjén, szétszórtan nagy mennyiségben találtunk ilyen tapasztarabokat. Az osztófal mentén 4 helyen megtaláltuk a 6–8 cm átmérőjű karók helyeit, amelyek megközelítőleg 1–1 m távolságra állottak egymástól. Helyenként a vastagabb karók közeiben vékonyabb, letűzött faágak helyeit is felismertük.

A két helyiség között ajtó állott, s az ajtó perselyben fordult. A téglából faragott, téglavörös színű persely teljesen szétmállott. A belső ajtó szélessége 1 m volt, amelynek perselyét a XXIII. tábla jobboldali rajzán 14. számmal jelöltük meg. A külső bejárat szélességét 80 cm-ben figyelhettük meg és ez az ajtó is perselyben fordult (rajzunkon 15. sz.). A külső bejárat mellett, bal oldalon, 55×45 cm méretű terméskőtömb állott. (Rajzunkon 16. sz.). Rendeltetését csak akkor értettük meg, amikor az egész házat kibontottuk és a padlószinten talált, szétszórt tárgyak segítettek a megfejtésben.

A bejárattal szemközti falnál, közvetlenül a falhoz épült, megközelítőleg ellipszis alakú *tűzhely* állott, előtte kisebb *pernyegödörrel*. A tűzhely mérete: $1,50 \times 0,75$, a pernyegödöré $0,5 \times 0,25$ m. A tűzhely a padlószintből 11 cm magasan emelkedett ki. (Rajzunkon 1., 2. sz.). — A ház ÉK-i falához támaszkodó, szintén 11–12 cm magasan kiemelkedő, ellipszis alakú „*munkahely*” állott (rajzunkon 3. sz.). Ez 2,0 m hosszú és 0,6 m széles. Előtte, a padlószinten *vaspatkó* (XXXIV. t. 20.), közelében *harapófógó* (XXXIII. t. 15), rajzunkon 9. sz.). A ház északi sarkában, szintén a padlón *vaszabla* (XXXIV. t. 11., rajzunkon 11. sz.), ovális alakú *vaskarika* (XXXIV. t. 2., rajzunkon 12. sz.), *hidegvágó* (XXXIII. t. 20., rajzunkon 13. sz.). A helyiségeknek csaknem a közepén *csáklyavég* (XXXV. t. 4., rajzunkon 10. sz.), és egy lándzsaalakú *vasfűrő* (XXXV. t. 3., rajzunkon 7. sz.) került elő. A ház bejárata előtt, de kívülről, a járószinten féligkész állapotban valószínűleg *kocsivasalás töredék* (XXXV. t. 8.)

került elő, egy *láncvég akasztószem* (XXXV. t. 6.) és szintén kocsivasalásnak látszó félig megmunkált *vasdarab* (XXXV. t. 7.) társaságában. A ház ÉK-i falánál, kívülről, a két szomszédos házfal között *kaszadarab* (XXXV. t. 12.) és egy *kaszaörv* (XXXV. t. 14.), valamint *kaszanyak szorítóvas* (XXXV. t. 15.) feküdt. A ház belsejében, rajzunkon 4., 5., 6. számokkal jelölt helyen $1,30 \times 0,20$; $1,40 \times 0,18$ és $1,50 \times 0,15$ m

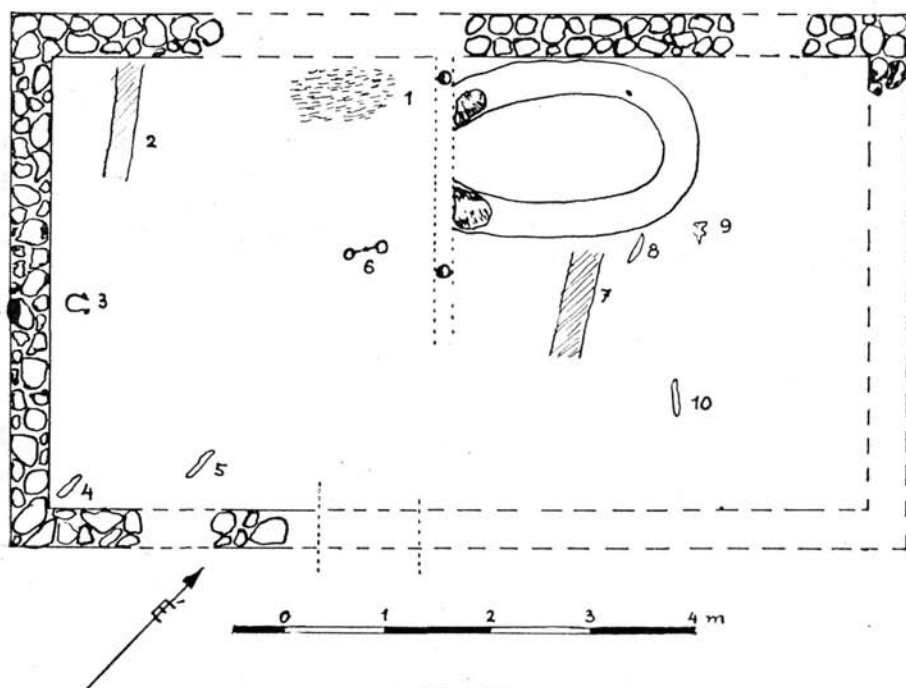

Abb. 8. kép.

A 8. ház alaprajza
Grundriss des 8. Hauses

méretű, átlag 6–7 cm vastagságú megszenesedett *gerendadarabok* heverték a padlószinten.

A ház kisebbik helyiségében, az osztófal és a DK-i főfal sarkában négy helyen 6–6 cm átmérőjű karólyuk helyét bontottuk ki. A karólyukak egymástól 1,10, illetőleg 2,0 m távolságra állottak. A karólyukak közötti részen a padló szint teljesen elmosódott volt, viszont az ajtó felőli két karólyuknál és nem az osztófalhoz közelebb álló két karólyuk között a padlószint erősen koptatott lehetett, mert a lesározást, a padlószint megújítását többször is megismételték. Ebből arra következtethetünk, hogy itt négy karólyával felemelt *fekvőhely* (priccs) állhatott (rajzunkon 17. sz.). Ugyanakkor ebben a helyiségben semmiféle tüzelőhelyet sem találtunk.

Talán nem tévedünk, amikor azt mondjuk, hogy ezt a 7. házat *kovácsműhely* céljaira építették. Megvan a házban a tüzelőhely, a munkahely és a padlón szétszórt kovácskészítmények. De van olyan szobája is, ahol lakója munkavégeztével megpihenhetett. A 16-os számmal jelzett és a bejárat mellé épített oszlophoz köthették esetleg a patkoláskor a lovat.

Megoldatlan a 6. ház rendeltetése. Dr. Sárkány József, a ceglédi Kossuth Múzeum nyug. igazgatója számításokat végzett és megállapította, hogy Nyársapát középkori községe egy napra „lójáró-földre” van Budától. Ha reggel egy lovas elindult Budáról, estére Nyársapátra érkezhett és itt pihent meg. Nem lehetetlen, hogy postaállomás állott ezen a helyen és az utasok a belső kis helyiségekben találtak egy-egy éjszakára fekvőhelyet. A kérdés végleges megoldása nincs lezárva.

A 6. ház hosszanti főfala 57°-kal tért el az északi iránytól nyugat felé, míg a 7. ház ugyancsak hosszanti falának iránya 45°-kal tért el kelet felé az északi iránytól.

8. ház (8. ábra). Területünknek csaknem a legmagasabb pontján, a 103 m-es tszf. magasság szintvonalán épült. Alapozása réti mészkőből készült, s az alapozásnak kb. a felét elhordta az eke. Ennek ellenére az alapozásból maradt annyi, hogy abból kétség kívül pontosan megállapíthattuk a ház eredeti nagyságát.

A 8. ház kétosztású volt. Mérete: 8,80 × 5,30 m, amelyből a kisebbik helyiség — nyilvánvalóan a konyha — belső méretben 3,65 × 4,50, a nagyobbik pedig, amely szoba volt, 4,15 × 4,50 m nagyságú. — A ház hosszanti fala csaknem pontosan DNy—ÉK-i irányítású, s a rövidebb és teljesen bolygatatlan DNy-i oldalfala 43°-kal tért el az északi iránytól, nyugat felé. — Külső falai 40 cm vastagok.

A ház *bejáratát* csak következtetéssel tudtuk megállapítani. A feltételezett bejárat helyén az elszántás ellenére is igen erősen döngölt, sárga agyagos alapozást láttunk, ahol a felsértett lesározás azt mutatta, hogy a bejárat csakis az adott helyen lehetett. Ezzel szemben, a szemközti fal előtt megközelítőleg ellipszis alakú *tűzhely* állott (rajzunkon 1. sz.). Ennek hossz tengelye 1,10, kistengelye 0,50 m. A vörösré égetett sütőfelületét az eke igen erősen bolygatta.

A házbelső két helyiségét osztófalra szintén csak következtetni tudtunk. A szobában nagyobb méretű és patkóalakú, *kályhabögrés kályha* állott, amelynek szája a konyha felé, tehát az osztófal felé nyílt. A kályha szájánál, az osztófal mellett két terméskő eredeti helyén állott. Ezeknek belső oldalai erősen égettek voltak. Megmaradt a kályha egész tűztere, illetőleg annak sütőfelülete. A kemence szája 45 cm széles, a sütőfelület befelé 2,0 m hosszan nyúlt, s legnagyobb szélessége 1,10 m. A kályha-alapozás falvastagsága — a terméskő méreteiből következtetve — valószínűleg 50 cm. Erre az aránylag széles alapozásra rakták azután fel a kályhabögréket, amelyeknek töredékeit a padlószinten nagyszámban bontottuk ki. Valamennyi virágcserep alakú. Falai vékonyak, talpuk csonkakúp idomú, finomra őrölt kavicsal soványították és téglavörösré égették. Korongon készültek. Hasonlók azokhoz a kályhabögrékhez, amelyek típusait a XXVIII. tábla 3., 4. ábráin mutatunk be.

A kályha szája mellett és a kályha melletti ÉNy-i hosszanti főfal között karólyukat találtunk. Ezt a karólyukat metszetben bontottuk ki és azt láttuk, hogy az a padlószint alá, 15 cm mélységig nyúlt. Egy másik karólyukat is találtunk, ismét csak a kályha szája, de annak másik, jobb oldala felől. Ez a padlószint alá 17 cm mélységig nyúlt. Az így feltárt két karólyukból tudtunk következtetni a két helyiséget elválasztó osztófal irányára is. Ugyanakkor megfigyelhettük, hogy ez az osztófal sövényfonással készült. Feltevésünket erősítette a padlószinten heverő, nagyszámú égetett paticsdarab.

Mind a konyhában, mind a szoba padlószintjén szétszórtan különböző *vastárgyakat* találtunk. A 8. ábrán bemutatott rajzunkon a 3. számmal jelzett helyen *vaspatkó* töredékét (XXXIV. t. 21.), a 4. számnál *késnyél* töredékét (XXXIII. t. 8.) az 5-ös helyen *vaskést* (XXXIII. t. 3.), a 6. számnál *vaszabla* töredékét (XXXIV. t. 8.), a szobában a 8. és 10. sz. helyeken *vaskéseket* (XXXIII. t. 3., 5a.—5b.) bontottunk ki.

A 9. sz. helyen kaszkalapálásnál használt *üllő* feküdt. Sajnos, ez erősen elrozsdásodott és nem sikerült megmentenünk, mert a kiemeléskor teljesen szétmállott. A 2. sz. helyen, a konyhában $1,10 \times 0,17$ m méretű *megszenesedett gerenda* darabot tártunk fel, amely a ház leégésekor a padlóra zuhant. Ugyanilyen, de $1,20 \times 0,20$ m méretű gerenda darabot a szobában is találtunk a padlóra zuhanva.

9–11. *házak* (XXIV. t.). Három ház egymás mellett, ill. egymásra épült. Valamennyi ÉK–DNy-i irányítású. Az első a 9. ház, amely kétosztású. Főfalának hossza, külső méretben 7,6, szélessége 5,2 m. Az A-jelzésű, kisebbik helyiség belméretben $2,6 \times 4,8$; a nagyobbik, a B-jelű $3,8 \times 4,8$ m. Az A-helyiség DNy-i sarkában 57 cm magas, felmenő falrészletet bontottunk ki, amelyen a belső vakolás is megmaradt. A vakolaton vörösesbarna, terakotta színű falfestést találtunk. A B-helyiségben T-jelű *szemeskályha* terméskövekből összerakott alapjai maradtak meg. A szemeskályha és a közvetlenül mellette húzódó főfalból ezen a helyen 27 cm-es felmenő falrész került kibontásra. Az itt talált felmenő falrész szintén be volt vakolva, ezen azonban festett felületet nem találtunk.

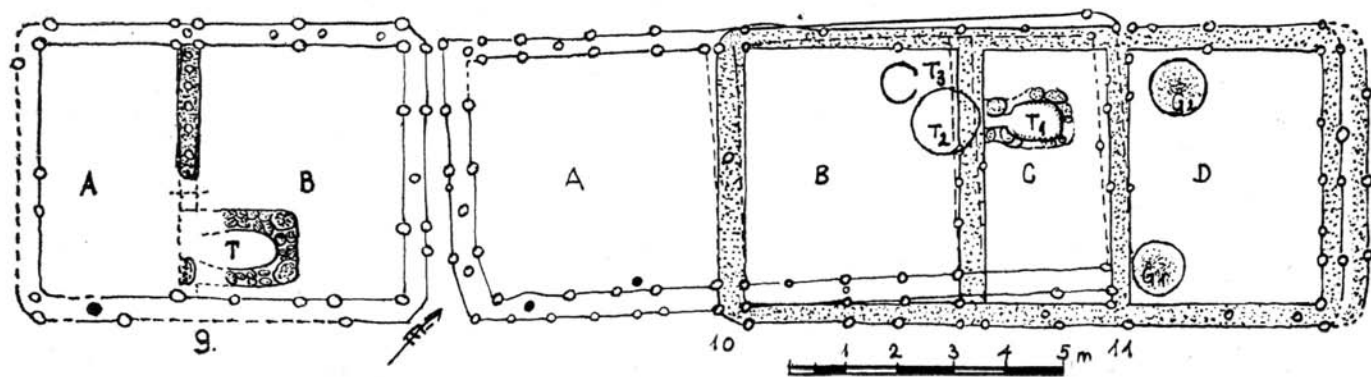
A 9. ház alapjainak vizsgálatánál kitént, hogy a falak sövényfonással készültek, s a helyenként talált karólyukakat befonó sövényfalat kívül-belül sárral tapasztották. A falvastagság átlag 40 cm. A szelementartó ágasokat nem találtunk, ellenben azok helyein a többi karóhelyekkel azonos, 8–10 cm átmérőjű, kerek karólyukakat ástunk ki.

A sövényfonatos ház külső oldalán nem mindenütt maradt meg a külső tapasztás. Az A-helyiség volt feltehetőleg a konyha és ennek baloldali, ÉNy–DK-i irányú főfalának külső tapasztásrétege teljesen hiányzott. Úgy véljük, hogy szántáskor ebbe a külső falfelületbe akadt először az eke és az rombolta szét. Ugyanebben a helyiségben, a DK-i részen lehetett a bejárat is, mégpedig a DNy-i sarokban, ill. annak közelében. A falrész itt teljesen megszakadt, ugyanakkor e helyen, a falban, 13 cm átmérőjű kerek oszlop helyét bontottuk ki. Talán ez lehetett az ajtófélfája. A tapasztás hiányzott ezen a hosszanti főfalon, tehát a ház bejárat oldalának nagyrészen is. Csak a helyenként előkerülő karólyukak mutatták, hogy valóban ezen a helyen állott az eredeti falrész.

A 9. ház belső helyiségeit 7 karóra fonott sövényfal választotta el. A karólyukak 17–20 cm mélyen süllyedtek a padlószint alá. Ezeket gondosan kibontottuk és róluk pontos méreteket vettünk fel. Egy-egy karólyuk szélessége 7–8 cm volt, azonban megfigyelhettük, hogy a karók nem kerek átmetszetűek voltak, hanem valamennyit vastagabb fatörzsből hasították. Legtöbbjük keresztmetszete háromszög alakú. Megfigyelhettük azt is, hogy a karóknak nem ástak külön gödröket, hanem azokat egyszerűen levették. A két helyiséget osztófal tehát sövényfonatos volt és ennek is 40 cm volt a falvastagsága. Az osztófalon állott a két helyiséget összekötő ajtó.

A B-helyiségben, tehát a szobában, a DNy–ÉK-i főfal mellett, éspedig a DK-i oldalon állott a már említett szemeskályha. Téglalap alakú volt, s szájával a konyha felé nyílt. Terméskőből alapozták és az alapozásnak kétharmadrésze megmaradt. Tűztere enyhén lejtett befelé és a lesározott, 6 cm vastagon átégett sütőfelületéből kétharmad rész szintén épségben maradt.

A szemeskályha körül nagymennyiségben találtunk virágcserepekhez hasonló kályhabögre töredékeket. Alakjuk a XXVIII. t. 3–4., 8. jelzésű bögrékhez hasonló. Néhány töredéket találtunk, amelyek a XXVIII. t. 7., 11–12. ábrán bemutatott, kisebb tányérokhoz hasonlóak. Ezek átmérője átlag 10 cm méretűek, magasságuk 2,8–3 cm. Teljesen ép darabot egyet sem találtunk, s méreteiket is csak a restaurálás után állapíthattuk meg. Hasonlókat Szabó Kálmán talált a Kecskemét környéki

A 9—10—11. házak alaprajzai
Grundrisse der Häuser Nr. 9—10—11.

ásatásainál.¹¹ Általában ezek is apró kavicsokkal soványított agyagból készültek és téglavörös színűek. Belsejük csaknem minden esetben rozetta díszes, kihajló pereműek és hátlapjuk az égetéstől, illetve a kályhában tüzeléstől fekete színű és legtöbbször még kormos is.

A 9. ház belsősegeiben a padlószintet csaknem teljes egészében sikerült kibontanunk.

Közvetlenül a 9. ház fala mellé épült a 10. ház (XXIV. t.), amely három osztású volt. Ennek a háznak irányítása csaknem azonos a 9. házéval, és ahhoz kapcsolódva, annak mintegy folytatásaként jelentkezett. Hosszanti falai 42°-kal tértek el az északi iránytól ÉK felé, tehát a 9. ház és a 10. ház közötti eltérés mindössze 3°.

A három helyiségből álló 10. ház *A*, *B*, *C* helyiségei külső méretben $12,85 \times 5,2$ m nagyságúak. Ebből az *A*-helyisége $4,8 \times 4,5$; a *B*-é $4,8 \times 4,0$; s a *C*-é $4,8 \times 2,75$ m.

A 9. házhoz hasonlóan az alapfalakat itt is agyagból döngölték, s a felmenő falai sövényfonással, külső és belső tapasztással készültek. Megfigyelhetjük azt is, hogy a ház falait kívülről, éspedig a járószint és a felmenő fal csatlakozásánál 4–5 cm vastagon, szürkeagyagos tapasztással védték a fal alját verő esőzéstől.

A lesározott padlószintet az *A*-helyiségben csaknem egész terjedelmében kibonthattuk. A *B* és *C* helyiségek padlószintjét csak a hosszanti főfalak mentén, a falaktól mintegy 25–30 cm szélességben találtuk meg.

A *B* helyiségben két tűzhely is állott (T_2 és T_3). Mindkettő kerek tűzhely és vastagon van átégve. A T_2 tűzhely a kisebb, amelynek átmérője 85 cm, a nagyobbiké 1,25 m. A T_2 tűzhely 17 cm-rel volt alacsonyabban a T_3 -nál, ugyanakkor utóbbinak csaknem kétharmad része erősen rongált volt.

A 11. ház ráépült a 10. házra. Annak két helyiségét (a *B*, *C* helyiségeket) megtartotta és egy újabb, a *D* helyiséggel megtoldotta. Ez a ház tehát a XXIV. táblán bemutatott alaprajzokon a *B*, *C*, *D* helyiségekből áll. A 11. háznak irányítása viszont csaknem pontosan azonos a 9. házéval, tehát a hosszanti falai DNy–ÉK-i, míg a rövidebbek ÉNy–DK-i irányban épültek. A ráépült (11.) háznak lesározott padlószintje 17 cm-rel állott magasabban, mint a 10. házé. Nyilvánvaló tehát, hogy a T_3 tűzhely ehhez a házhoz tartozott.

Felvetődik a kérdés, vajon miért épült ez a 11. ház az előbbi és stratigráfiailag is jól elkülöníthető 10. házra, illetőleg annak csak egy meghatározott részére?

Említettük, hogy a 10. és 11. házak alapfalainak építésénél 3°-os eltérés mutatkozott. Mind a két ház sövényfonásos, felmenő falakkal épült. A sövényfonásos falak karólyukai mindkét háznál jól elkülöníthetők. A 10. ház volt a régibb és alacsonyabb fekvésű, amely talán leégett. Ennek megsemmisülése után az eredeti alapokat, kis eltéréssel felhasználták és új házat építettek. Ennél az újraépítésnél 17 cm-es padlószintkülönbség mutatkozott és így az új ház magasabb szintre került. A szintkülönbség talán abból is adódott, hogy az új házat a terep legmagasabb része felé bővítették és így a korábbi, 10. ház alacsonyabban levő *A* helyiségét már nem használták fel. A 2. ábrán látható és 25 cm-es rétegvonalakat feltüntető Hegyesi-féle térkép is elárulja a szintvonal különbségeket, mert a 103 m-es szintvonalon belül, két kisebb kiemelkedés is mutatkozik. Ezeknek a kisebb kiemelkedéseknek rétegvonal értéke elérte a 103,25 m-es szintet. Tehát a 17 cm szintkülönbség eleve abból adódott, hogy a 11. ház *D* helyisége magasabb szintre került, mint a 10. ház *A* helyiségének padlószintje. Ennek a lényeges szintkülönbségnek a 11. háznál történt felhasználása viszont azt jelentette, hogy a csapadékvíz könnyebben elfolyhatott a ház falától.

¹¹ Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei, Bibliotheca Humanitatis Historica III., Budapest 1938. 91; 424–431. ábrák.

A 11. ház *D* helyiségének ÉK-i végében az ÉNy–DK-i végfal valamilyen ok miatt beomlott. Ezt tehát újból meg kellett építeni, illetve a ház falát megújítani. A felújításra nyilvánvalóan az említett csapadékvizek miatt volt szükség. Mint ismeretes, hazánkban általában az északi széljárás a gyakoribb, tehát a magas dombra épült 11. ház végfala fokozottabb széljárásnak, esőzésnek volt kitéve. A sövényfonatos ház fala pedig nem állotta a sok esővizet, szelet, tehát beomlott. Helyette egy falvastagsággal kisebbitették a *D* helyiséget.

A sövényfonatos ház alapjait az építés előtt gondosan megerősítették. Kicserélték az eredeti homokos talajt és 87 cm szélességben és a járószinttől lefelé 1,1 m mélységben sárga agyagos alapot döngöltek le.

A *B* helyiség volt a konyhásszoba, a *C* egy kisszoba, a *D* pedig a kamra. A konyhásszobában a T_3 tűzhely állott és innen fűtötték a kisszobában álló bögreszemes kályhát. A kályha és az ÉNy-i oldalon álló hosszanti főfal között nagymennyiségű kályhabögre töredéket találtunk, s ezek között egy $23 \times 16 \times 4$ cm méretű teljesen ép téglát. A kályha alapját terméskövekből állították össze, s téglalap alapúra formálták. A kövek tűztér felőli oldalain erős égésnyomokat láttunk. Maga a tűztér ellipszis alakú volt, s ennek tapasztott, vörösré átégett sütőfelülete alól edénytöredékekből kirakott réteget bontottunk ki.

A konyhásszobából a kisszobába, vagy a kamrába vezető ajtók helyeit nem sikerült határozottan megállapítanunk. Ellenben a konyhásszobában, a kisszobát elválasztó fal mellett, annak DK-i sarkában egy nyitott *lakatot* találtunk (XXXVI. t. 5., 5a.). Ugyanezen a helyen *ajtó-sarokpánt* is előkerült (XXXII. t. 17.), amely kovácsoltvasból készült. Ez a két lelet vezetett bennünket arra a gondolatra, hogy az egykori bejárati ajtó a konyhásszoba és kisszoba között itt keresendő. Ezen a helyen, kb 2 m² területen, a padlószintet szántás közben erősen megrongálták, így az ajtó helyére csak következtetni lehetett. A kamraajtót is a DK-i oldalon, a hosszanti főfalon kellett volna megtalálnunk. Biztos támpontunk erre nem volt, mert a padlószintet itt is erősen megbolygatták.

A kamrában két tapasztott és a padlószintből lemélyedő, homorú fenekű *gabonás vermet* (G_1 , G_2) bontottunk ki. A G_2 verem képét a 14.a. ábráján mutatjuk be. Átmérőik egyformán 1 m, s legmélyebb pontjuk a lesározott padlószinttől 32, ill. 37 cm volt. A mélyebb gabonás verem a G_1 jelzésű.

Ha a 2. ábrán bemutatott és a területről készült 25 cm-es rétegvonalas térképet figyelemmel vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a 101,25 m-es tengerszint feletti magasságú Templom-ér déli oldalán, a kiemelkedő partvonulaton az eddig ismertetett lakóházak általában a 103 m-es, vagy ennél is magasabb tengerszint feletti magasságon épültek. A 11 lakóház közül a legkeletibb az 5. ház volt, nyugaton pedig a 9–11. házak. Kétségtelen, hogy a Templom-érnek ezen a déli partvonulatán az egykori lakóházak helyét 25–50 cm-es kisebb kiemelkedések jelezték. Az ilyen kiemelkedő dombocskák ásatása mindig eredménnyel járt, mert mindegyikben egy-egy lakóház alapjait találtuk. Az 5. háztól tovább, kelet felé, szintén voltak hasonló dombocskák, ezeket azonban nem ásatottuk meg. Ezen a részen még 1947-ben lucernást telepítettek, s a földtulajdonos nem engedte meg a néhány éves lucerna kiirtását. Viszont ebben a lucernásban szintén voltak házalapok. Amikor ezeket a dombocskákat alaposan megvizsgáltuk, lucerna kaszálás után azt láttuk, hogy a 103-as szintvonal határain belül további három ház alapjai lehetnek. A föld felszínén egy-egy dombocskák körül megszámlálhatatlan mennyiségű edénytöredéket, kályhaszem töredékeket, égetett rögöket stb. figyelhetünk meg.

A nyársapáti elpusztult templom alapjait a Templom-érnek közvetlenül a déli partvonulata szélén, csaknem központi fekvésben ástuk ki. A templom homlokzata előtt a feltárt lakóházak Ny—K-i irányban, csaknem egyvonalban húzódtak. A nyugati végén a már említett 9—11. házak állottak. Csábító tehát annak a gondolatnak felvetése, hogy az egykori Nyársapát községében utcás településről szóljunk, amelynek nyugati végében három házból álló térlezárás mutatkozott. A hosszú, Ny—K-i irányú utcában az egyes házak 15—20 méterre épültek egymástól.

Majlát Jolán Nagykörs város gazdaság és társadalomtörténetének vizsgálatánál elmondja, hogy Magyarországon a XIV. században eljutott a korábbi, honfoglalás-kori nomád, vagy félnomád gazdálkodásról egy új gazdálkodási formához, a nyomásos termelőmóddhoz.¹² Ennek az a lényege, hogy egy-egy falu határából kihásítottak egy részt, mint szántóföldet és azt két, vagy három nyomásra tagoltan művelték. Ha tehát adva volt egy jobbágyfaló, abba beletartozott minden jobbágytelek is, s a jobbágytelkek üzemegységei voltak a faló határhasználatának.

Az ilyen üzemek valójában egy-egy lakóházból és az ahhoz tartozó gazdasági udvarból állottak. Megállapítja Majlát ugyanakkor, hogy Nagykörsön és környékén sohasem volt ez a nyomásos-telkes gazdálkodási mód divatos. A földrajzi adottságok miatt itt, az egész középkoron keresztül, az állattartás volt a termelés legfőbb ága, mert az ekés szántóföldi gazdálkodásnak nem kedvezett sem a település szerkezete, sem a határhasználat, vagy a társadalmi felépítettség.

Innen adódik tehát, hogy a középkori Nyársapát községében kertes gazdálkodási forma alakult ki, amelyben elsősorban az állattartás volt a domináló. Az itt feltárt lakóházak egymástól távolsága is ezt bizonyítja. Belső kertek lehettek itten, viszont ezek a kertek nem lehettek nagyok, mert a földrajzi tényezők erősen korlátozták ennek lehetőségeit. Körös-körül sok volt a rét, legelő, sok a nádas és tocsogó. Az állattartásra viszont ezek a kedvezők. Nem valószínű, hogy az egyes házakat kerítések választották el egymástól, de mindegyik háznál tiszteletben tartották a más tulajdonában, vagy használatában levő kertet. A szokásjog is úgy alakult, hogy egymás telkén nem járhattak keresztül a sajátjukra. „Olyan ez a városkép — írja Majlát Jolán —, hogy szinte látszik még rajta annak a középkori helyzetnek a nyoma, melyet a Kecskemét környéki ásatásokból ismerünk, amikor kerek sátorkunyhók voltak a lakások és ezeknek a sátorkunyhóknak a táborszerű tömegét vette körül a marhakloknak és karámoknak az övezete.”¹³

Az akol Nagykörsön nem más, mint a kert. Majlát XVII—XVIII. századi iratoknak hosszú példasorát idézi egy-egy ilyen aklos-kertre vonatkozólag. Elmondja még, hogy „az akol szükségszerű tartozéka volt minden önálló gazdálkodást folytató lakosnak, azonban mégsem tartozott jog szerint a házhoz, csak tényleges és célszerű tartozéka volt a házteleknek, illetve lakóháznak. Jobbágytelek-szerű összefüggés azonban nem volt a háztelek és az akol között.”¹⁴

Az aklokban tartották az állatokat, s a gazdasági életben az állatok jelentették a termelési módot. Nyársapáton egy-egy akolhoz megfelelő nagyságú rét tartozhatott, amely szorosan kapcsolódott a beltelekhez. A nyomásos-telkes rendszerben a szántóföld volt az, ami összetartozott a beltelekkel, Nagykörsön, — és így Nyársapáton is — nyilvánvalóan a rét volt a belteleknek szoros függvénye. Ez azonban azt is jelenti, hogy nemcsak a Nyársapát középkori község belterületéhez volt helyhez

¹² Majlát Jolán: Egy alföldi civis-város kialakulása, Budapest, 1943. 51. s. köv.

¹³ Majlát i. m. 56.

¹⁴ Majlát i. m. 58.

kötte az állattartás, hanem annak határrészeiben is folytathatták gazdasági léte-
 luk említett termelési módjait. Nyársapát lakói mindaddig éltek ezzel a termelési
 móddal, míg a török dúlások nem tették a falut a pusztta földdel egyenlővé. Vannak
 adataink, amelyekből tudjuk, hogy Nyársapát már 1658-ban teljesen elnéptelenedett
 és a község területét, valamint határának nagy részét Nagykőrös kapta bérbe. Ebben
 az időben Kőrös a területet mint kaszálót, rétet bérelte.¹⁵

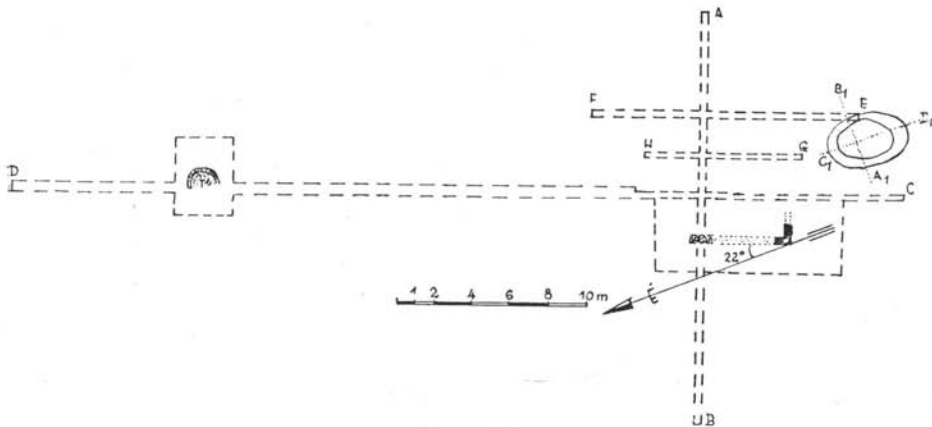

Abb. 10. kép.
 A 14. ház alaprajza
 Grundriss des 14. Hauses

A Templom-ér északi partvonulatán, hacsak 25–50 cm-rel is, de alacsonyabb
 domborzati viszonyokat találunk. Ennek legkiemelkedőbb magaslati része a templom-
 mal szemben állott, ahol a tszf. magasság a 103,75 m-t is elérte. A legmagasabb
 részen mindössze két kutatóárkot ástunk, amelyikből az egyik É–D-i irányú volt,
 14,5 m hosszúságban, a másik erre merőlegesen állott és K–Ny-i irányban 16 m
 volt a hossza. A szelvényrész átlagos szélessége 1,8 m. Átlag 1–1,2 m mélységben
 elértük a bolygatatlan talajréteget, viszont a K–Ny-i irányú kutatóárkokban még 3 m
 mélységben is bolygatott rétegeket bontottunk ki. E mélységben kisebb-nagyobb ter-
 méskő darabok, tégladarabok kerültek elő, egy szürke kőkorsó töredékével (XXVIII,
 t. 10., 10a.). A próbaárkokból olyan *vakolatdarabok* is kerültek még elő, amelyek
 az egykori épület falszínezéseit bizonyították. A vakolatdarabokon halvány fűzőld
 és halvány rózsaszínű, téglá- és fehér színű festések voltak. Ezeket a darabokat
 a nagykőrösi Arany János Múzeumba szállítottuk be. A kutatóárkokból szórványo-
 san *vaskarikák* (XXXIV. t. 3.), *késpenge* töredéke, szürke *agyaggolyó*, egy *kapocsva-
 s* és egy $30 \times 24 \times 24$ cm méretű, zöldesszürke színű, puha homokkőből faragott
oszlop töredéke került elő. Az említett leleteken kívül nagy mennyiségben voltak
edénytöredékek, bögrés *kályhaszemek*, különböző *kályhacsempe töredékek*, sőt egy
 hatkaréjos fenekű, csavarmentes nyakú, ónszájú, sárga, piros, fehér, kék és zöld
 vonal és pontdíszítésű *üvegedénynek* igen sok és nagyrészt egészen apróra törött

¹⁵ Szilády—Szilágyi: Török—Magyar Okmánytár I. 233. s. köv. lásd. Éri István Nyársapát története, Budapest 1960. Rotaprint kiadás; Márkus István: Kertek és tanyák Nagykőrösön, Kecskemét 1943 című munkákat.

darabjai is (XXXI. t. 16., 16a.). Egy másik *üvegpalack*nak vállrésze hatszögletes hasábidomú volt (XXXI. t. 14.), szintén e helyről került elő. A kályhaszemek között reneszánsz ízlésű, mázatlan, vörösre égetett, rozettákkal díszített töredéke is innen való (XXXI. t. 5., 5a.), s egy másik, hasonló töredéken pávafarok, vagy más

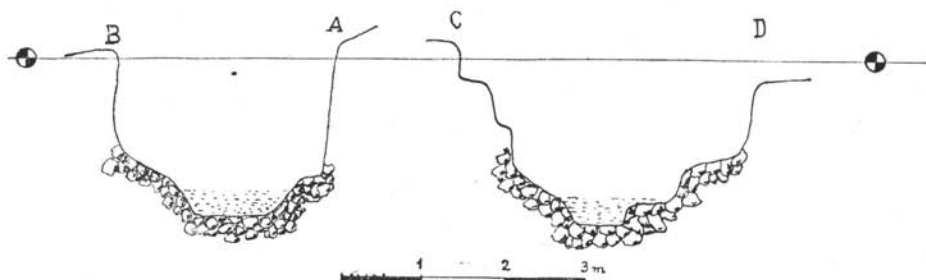

Abb. 11. kép.

A 14. ház melletti kút keresztmetszetei
Querschnitte des Brunnens neben dem Haus Nr. 14.

madáralak díszelgett, alatta egy hétágú csillaggal (XXXI. 8., 8a.). Ezeket nagyrészt a nagykőrösi múzeumba szállítottuk.

Úgy látszott, hogy ez a nagyobb méretű, és valószínűleg terméskövekből épült „kőépületnek”, vagy még ahogy munkásaink nyomán magunk is „kastélynak” nevezett épületünk kibontása nagyobb nehézségekkel fog járni. Különösen akkor láttuk ezt, amikor egy olyan ablakszemöldök darabra akadtunk, amelyet homokkőből faragtak ki és talán az ablakrácsok részére négy lyukkal tagolták. (24. ábra, a.). Ugyanígy került elő egy *tégla* is, amelynek hosszabbik oldalai ívelték (24. ábra, b.) és eredetileg vagy lekerekített épületsarok, vagy kút téglája lehetett. Munkaközösségi tagjainkkal ezután úgy határoztunk, hogy ennek a „kastélynak” kiásását későbbi időkre, akkorra hagyjuk, amikor csupán ennek feltárása a célunk és lesz e munkához elegendő anyagi fedezetünk.

Nem célunk, hogy Nyársapát elpusztult községének történetét e helyen ismeressük, ezt már mások elvégezték.¹⁶ Annyit mindenestre itt is elmondunk, hogy a község tulajdonosa, a Nyársapáthy család, mint földesúr, a XV. században itt a faluban lakott. Talán nem tévedünk, amikor feltételezzük, hogy ez az épület lehetett az, amelyben a földesúr lakott, hiszen a próbaásatás során az épület nagyságából, vélhető méreteiből következtetve akkora volt ez a „kastély”, amely valóban szolgálhatta egy falu urának kényelmét. A próbaásatások még arról is meggyőztek, hogy ezt a területet akár kincskeresők, akár termésköveket, vagy téglákat kitermelők alaposan feldúlták, ill. megbolygatták. Talán nemcsak a templom felmenő falainak, hanem ennek a „kastélynak” tégláit is felhasználták építőanyagul ahhoz a szélmalomhoz, amely a XX. század első harmadában még állott és működött.¹⁷

A Templom-érnek ezen az északi partvonulatán is végeztünk feltárásokat. Szintén a 103 m-es tszf. magasságon, a dombvonulat keleti részén emelkedő kis dombcskán kezdtük meg az ásásainkat. Itt találtunk rá a 12–13. házakra.

¹⁶ Lásd 15. számú jegyzetet.

¹⁷ Banner i. m. 140.

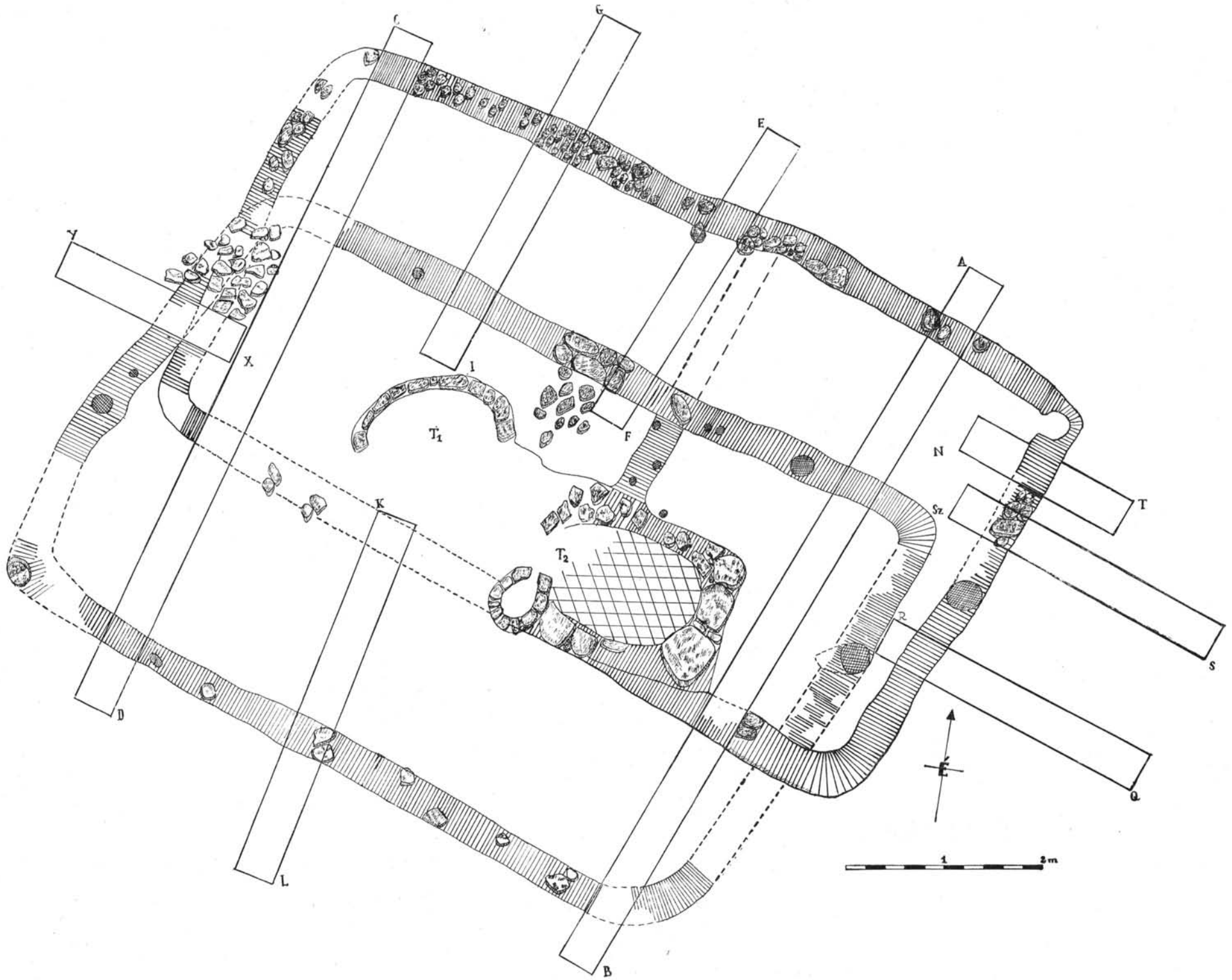

Abb. 9. kép.
 A 12—13. házak alaprajzai
 Grundrisse der Häuser Nr. 12—13.

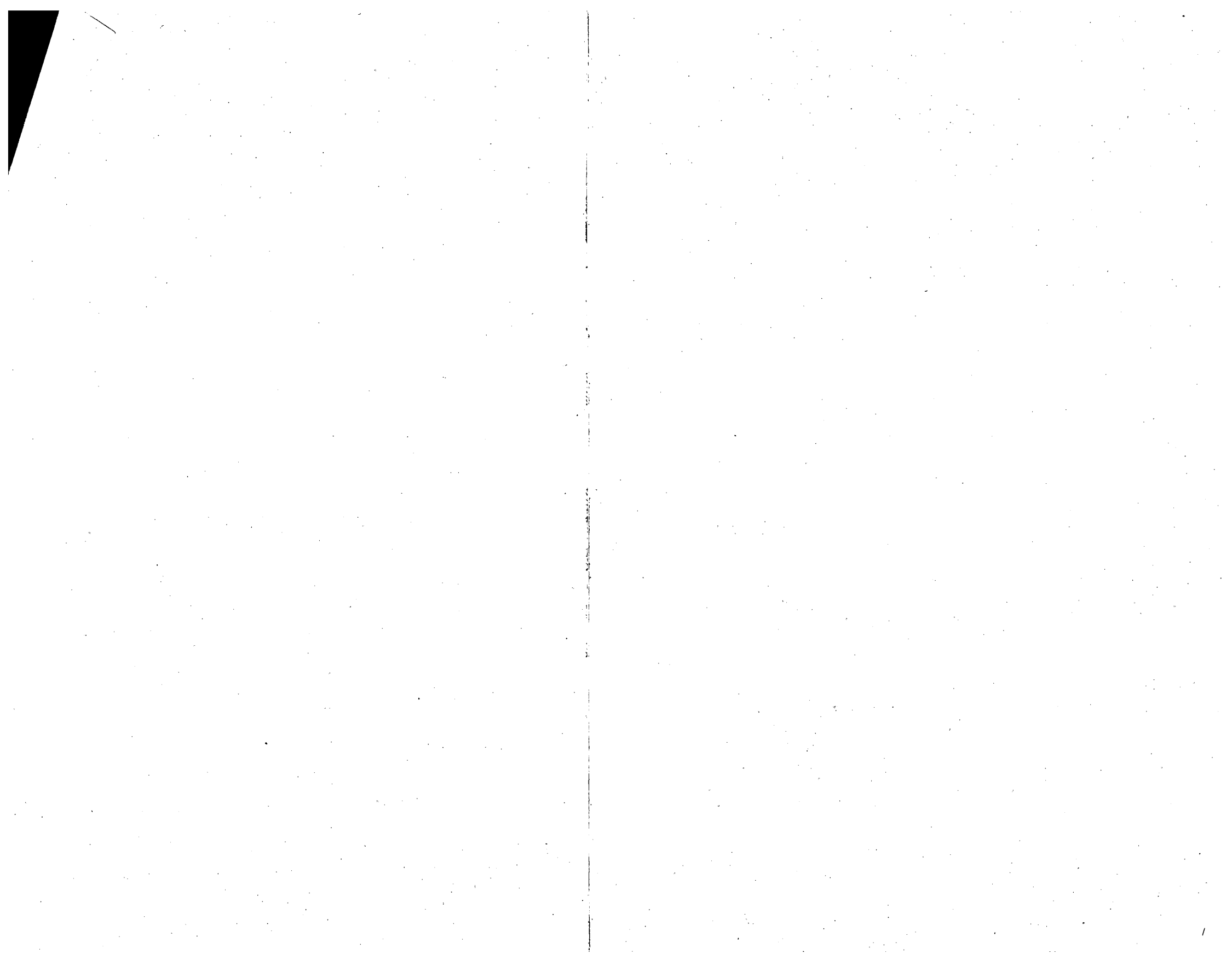

Abb. 12. kép. a)

A 3. ház ÉNY-i sarka,
felmenő falrészrel

Der NW Winkel des Hauses
Nr. 3, mit aufsteigenden
Mauerteil

A dombocska felső részén 15 cm mélyen szántottak. De már ez az aránylag csekély mélységű szántás is elegendő volt ahhoz, hogy az eke széthordja két ház-alapjait is. Amint a szántással fellazított és művelt réteget eltakarítottuk, azonnal láttuk, hogy a dombocskának déli, lejtős oldalán *tüzelőhely* állott. Ennek környékén nagy mennyiségű bögrés kályha-, vagy kemenceszem került napvilágra. *A kemence körül, főleg déli és keleti részén lesározott padlószintre bukkantunk.* A bontás alatt álló tüzelőhely nyugati oldalánál a kibontott padlószinten *III. Ferdinánd (1637–57) 1642-ben vert körmöcbányai dénárját találtuk.*

A 12–13. házak kibontása után kitűnt, hogy két egymásra épült lakóházzal kell számolnunk. Ezek közül a 12. ház megközelítőleg É–D-i irányú oldalfalai (a rövidebb falak) 15°-kal tértek el az É iránytól K felé, míg a 13. háznál ugyanez az eltérés 17°-os. A 12. ház külső mérete 8,1 × 5,25, a 13. házé 8,25 × 4,25 m. Mindkettő téglalap alakú. A két ház egymáshoz való viszonyát — részben metszetekkel is — sikerült tisztáznunk. Megállapíthattuk, hogy a 12. ház a régebbi, de erre

Abb. 12. kép. b)

A 12. ház főfalának
és ágasfájának helye

Reste der Hauptmauer
des Hauses Nr. 12,
mit der Stelle
der Tragsäule des
Pftendaches

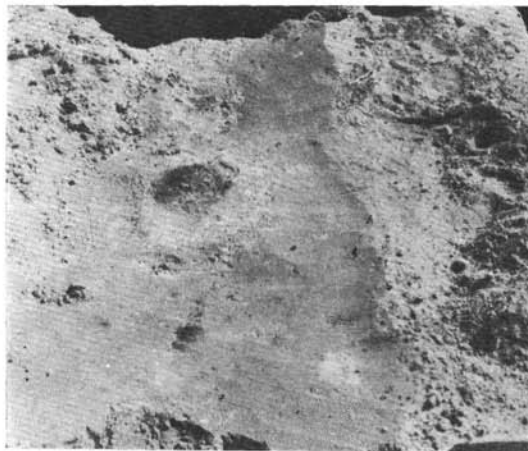

Abb. 13. kép. a)

A 12. ház ágasfájának
helye

Die Stelle der Tragsäule
des Pfettendaches von
den Haus Nr. 12

legfeljebb egy-két évtizeden belül épült fel a második, a 13. ház. A 12. ház rétegeit, ill. lesározott padlószintjét könnyű volt a 13. háztól elkülönítenünk, mert az előbbinél a padlószint szürkeagyagos volt, míg utóbbinál sárgagyaggal tapasztottak.

A 12. ház feltételezett leégése után — mint említettük — nem sokkal később épült fel a 13. ház. Utóbbit azonban már úgy, hogy felhasználták a korábbi ház tűzhelyét, illetőleg azt megújították. A 12. ház padlójának tapasztása a tüzelőhely közelében 5 cm vastag volt. Hasonló lesározást találtunk a 12. ház DNY-i sarkában, azon a helyen, ahol a két ház szorososan kapcsolódik egymáshoz, éspedig a nyugati oldalon, illetőleg a 13. ház DNY-i sarkában.

A 12. ház a mellékelt 9. ábránkon, az alsó részen látható. Ennek legépebb része a Ny-i oldalfal részlete, amely átlag 40 cm széles és amelyet terméskövből raktak össze. Sajnos, a terméskövek csak szórványosan maradtak meg. A felmenő falait szürke agyagból döngölték. Külső oldalát végig *tapasztották*, belülről csak DNY-i sarokban találtunk, világosszürke agyagos tapasztásokat. E ház ÉNy-i sarkában, a Ny—K-i irányú hosszabbik falon, a saroktól 165 cm távolságra, $16 \times 8,2$ cm átmérőjű *cölöplyukat* találtunk. Magában a 12. házban, a falak mentén több ilyen

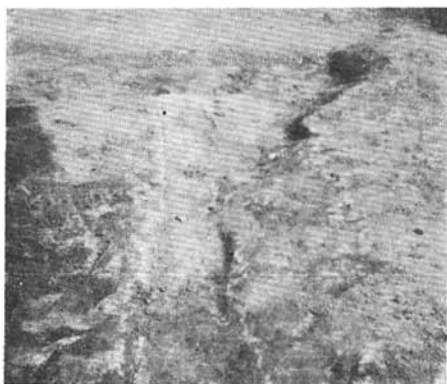

Abb. 13. kép. b)

A 14. ház alapfalának
részlete

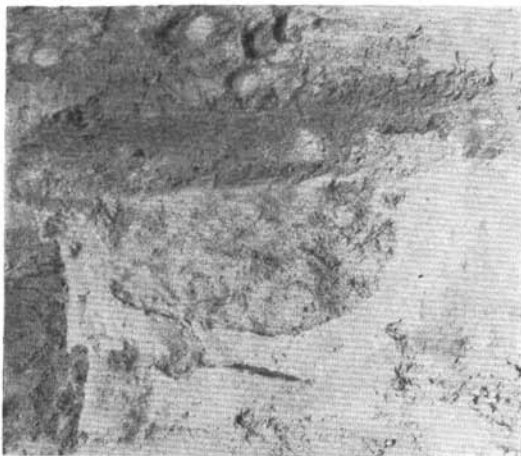
Detail von der
Grundmauer des Hauses
Nr. 14

Abb. 14. kép. a)

A 14. ház gabonásverme

Die Getreidegrube des
Hauses Nr. 14

karó-, vagy cölöplyukat ástunk ki. A ház DNy-i sarkát 25×20 cm-es felületű, megmunkált terméskő jelezte. E sarokkőtől számítva, a Ny-i, tehát rövidebb falon, pontosan 2 m távolságra megtaláltuk a ház szelementartó ágasfájának körültagasztott és szürke agyagba ágyazott oszlophelyét. Az ágasfa helyénél a falat a ház belseje felé megvastagították (12. ábra, b.). Az ágasfa helye 18 cm átmérőjű és mélysége 21,4 cm. Helyét lefényképeztük és képét a 13. ábrán, a. alatt mutatjuk be. Amikor az ágasfa helyéről ellenőrző keresztmetszetet készítettünk, függőleges irányú farostok kerültek a falból elő. Ennek közelében, tovább É felé, 40 cm távolságra ismét karó-, vagy cölöplyuk került kibontásra. A lyuk a falban volt és ennek átmérője $4,5 \times 2$ cm, mélysége pedig a padlószint alatt 10,5 cm. Ebből teljesen összefüggő, de mállékony fakorhadék került el. A ház ÉK-i sarkától, az É-i főfalon, de visszafelé, a saroktól 160 cm-re 10 cm átmérőjű és a padlószint alá 8 cm-re mélyülő újabb karóhelyet találtunk, amelyben a függőleges irányú karómaradvány megszenesedett. Előkerült a ház K-i oldalán is egy nagyobb méretű oszlop helye (ágasfa?),

Abb. 14. kép. b)

A 14. ház kemencéje

Der Backofen des Hauses
Nr. 14

ez pedig az ÉK-saroktól D felé 150 cm-re tűnt elő. Ennek átmérője 18 cm, mélysége 7 cm.

A 12. ház leletanyagban igen szegény. Ez azonban érthető is, mert leégése után felújították. Az égésről az északi hosszúfal mentén talált igen sok faszén darabka tanúskodik. A ház DK-i sarkában *vakolatdarabokat* találtunk, amelyek fehérre voltak meszelve.

Leghatározottabban a mind a két ház közös, ill. azonos tüzelőhelyénél láthatuk a két ház, tehát a ráépült 13. ház padlószintjét a korábbiéhoz. A két padlószint között itt 21 cm különbség jelentkezett. A két padlószint között kb. 10 cm-es homokrétteg húzódott, s a 13. háznak sárga agyagos lesározása feltűnően vastag. A sározás legvékonyabb rétege 8 cm, a legvastagabb pedig 12 cm. Feltűnt ennél a sárga agyagozásnál, tehát a 13. házban az ismételt padlómegújítás. A megújított rétegek, annak ellenére, hogy tökéletesen tapadtak a korábbiakhoz, mégis jól mutatták az újabb rétegződéseket. Talán nem tévedünk, amikor arra következtetünk, hogy ez a 13. ház megérte a falu teljes pusztulását és lerombolását, hiszen a korábbi, a 12. ház is legkorábban 1642-ben épülhetett. Ezt az itt talált III. Ferdinánd ezüst dénára bizonyítja.

Említettük, hogy a 12. és 13. háznak közös volt a tüzelőhelye. Ennél is jól meg lehetett különböztetni, hogy az egyes sütőfelületek melyik házhoz tartoztak. A 13. háznak szintjével mutat azonosságot a tüzelőhely két sütőfelülete közül a felső, az alsó sütőfelület pedig a 12. ház szintjével azonos mélységű. Terméskövekkel volt alapozva, és téglalap alakúra rakták. A kövek tűztér felőli oldalai erősen átégtek. A sütőfelület mind a két háznál ovális alakú. A tüzelőhely téglalap alakú termésköveinek környéke tele volt bögres kemenceszemek töredékeivel. A szemes kályha szája Ny felé nyílt. A szemeskályha szája előtt a sárgaagyagos padlószint vörösre volt égve. A kályha szája előtt kb. fél méter távolságra, 40 cm átmérőjű, hasonló mélységű szabálytalan, megközelítőleg mégis ellipszis alakú *gödört* találtunk. Ennek szélei belülről ki voltak tapasztva. Nem kétséges, hogy pernyegödörnek használták, bár pernyét csak nyomokban találtunk benne. A gödör széle nincs megpörköltödvé, ill. megégve. Ez azt is jelentheti, hogy közvetlenül a ház leégése előtti időkből, napokban újították meg rajta a tapasztást, s a pernyés gödört kitakarították.

A területet a húszas években Kiss Pál, akkori földtulajdonos traktorral szántatta fel. A szántás elég mélyen járhatott, mert a 13. ház déli, hosszanti főfalának kb. csak a fele maradt meg. Viszont az egykori falak helyeit metszetárokokkal tisztáztuk. Ezekben mindenütt megmaradtak a sárgaagyagos alapfalak döngölt alapjai. Ebből a déli főfalból csak az az alapfalrész maradt meg zavartalanul, amely a szemeskályha szájától húzódott kelet felé.

A szemeskályhára visszatérve, meg kell említenünk, hogy annak szájához egy külön épült *katlan* csatlakozott. Ennek alapjai és felmenő falrészei 38–40 cm magasságban megmaradtak és enyhén befelé íveltek. Felső része kissé kiszélesedett peremű, tehát nyílt láng fölé helyezett edényt a katlanra lehetett helyezni. Míg a katlan sütőfelületénél a tűztér szélessége 35 cm volt, addig a katlan felső pereme 25–28 cm-re szűkült. A tűztér vastagon átégett és rajta két megszenesedett, egymás mellé helyezett fadarabot találtunk. A katlan falát téglákból rakták össze. Hossza, külső méretben 72 cm, szélessége 55 cm, falvastagsága 15–17 cm.

A 13. ház falának alapjai csaknem teljes hosszúságban megmaradtak. Az ÉK-i sarkában találtuk meg a sarokoszlop helyét, amelyet körüldöngöltek és a ház sarkát megközelítőleg szegletesre képezték ki. Az oszlop körül, a ház belseje felől, a falat kissé megvastagították. A nyugati falrészben volt nehezebb az eligazodás, mert itt

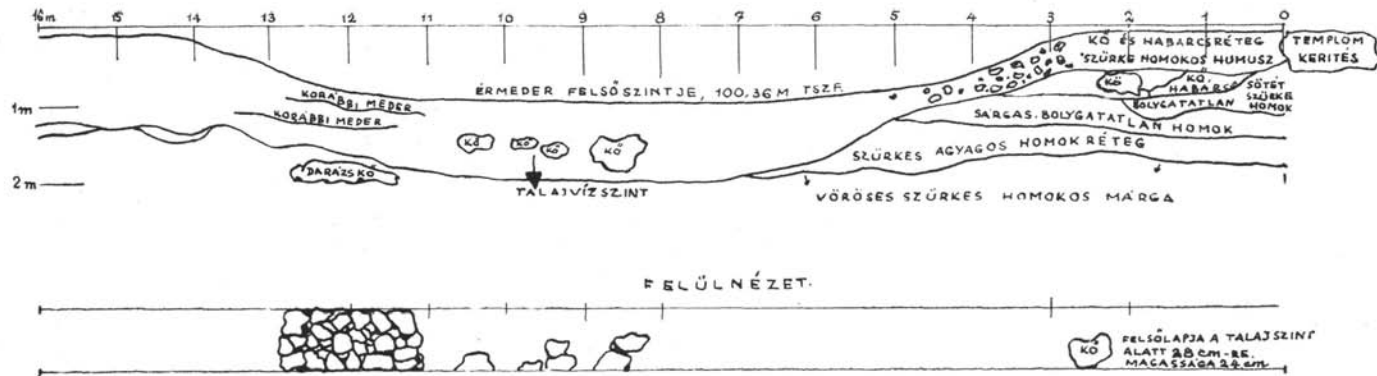

Abb. 15. kép.

A Templom-ér keresztmetsze, hídpillérekkel
 Querschnitt des Templom-ér = Rinnsals mit Brückenpfeilern

mind a két háznak alapjai egyszerre mutatkoztak és az alapozásnál felhasznált terméskövek nagy összevisszaságban maradtak. Ennek ellenére mindkét háznak sikerült alapfalait meghatároznunk. A 13. háznál a keleti oldalon megtaláltuk a szelemen-tartó ágasfa helyét, amelyet nagyon óvatosan sikerült kibontanunk. Az ágasfa keresztmetszetben csaknem az egész falvastagságot elérte. Kerekmetszetű volt, 35 cm átmérővel. A padlásszinttől 23 cm mélységig nyúlt lefelé. Az oszlopnak ásott gödör ellipszis alakú volt, 44 cm-es hossz- és 37 cm-es kistengellyel.

A 13. ház kétosztású volt. Az osztófaltól megtaláltunk egy 90 cm hosszú falrészletet, amely a szemeskályhától, annak csaknem a szájától indult észak felé. Falvastagsága ennek is 40 cm. Az osztófalban karólyukak is voltak. Ezek méretei és a padlószint alá mélyülő adatai a következők: 5,5 cm, mélysége 4 cm; átm.: 5,0, mélys.: 3,8; átm.: 6,0, mélys.: 5,0 cm.; átm.: 4,0, mélys. 4,2 cm.

A 13. ház kibontott padlószintje alatt kibontottunk még egy T₁ jelű tűzhelyt is, amely kétségtelenül a 12. házhoz tartozott. Ovális alakú volt. Teljes egészében nem maradt meg, csak az ÉNY-i része állott és terméskövekből volt kirakva. Nem fért kétség ahhoz, hogy ez valóban tüzelőhely lehetett, mert a terméskövek tüztér felőli belső oldalai égésnyomokat árultak el. Közvetlenül a szürkeagyagos padlószint és a terméskövek belső oldalánál, az egykori tüzelőhely sütőfelületéből maradtak meg kisebb részletek. E helyen korabeli rombolásról lehetett szó, amelyet az újabb, a 13. ház megépítésekor nem újítottak fel, hanem homokréteggel fedték be, amelyre a sárgagyagos új padlószint került. A terméskődarabok közül a legnagyobb sem volt nagyobb 12 cm-nél.

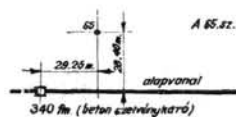
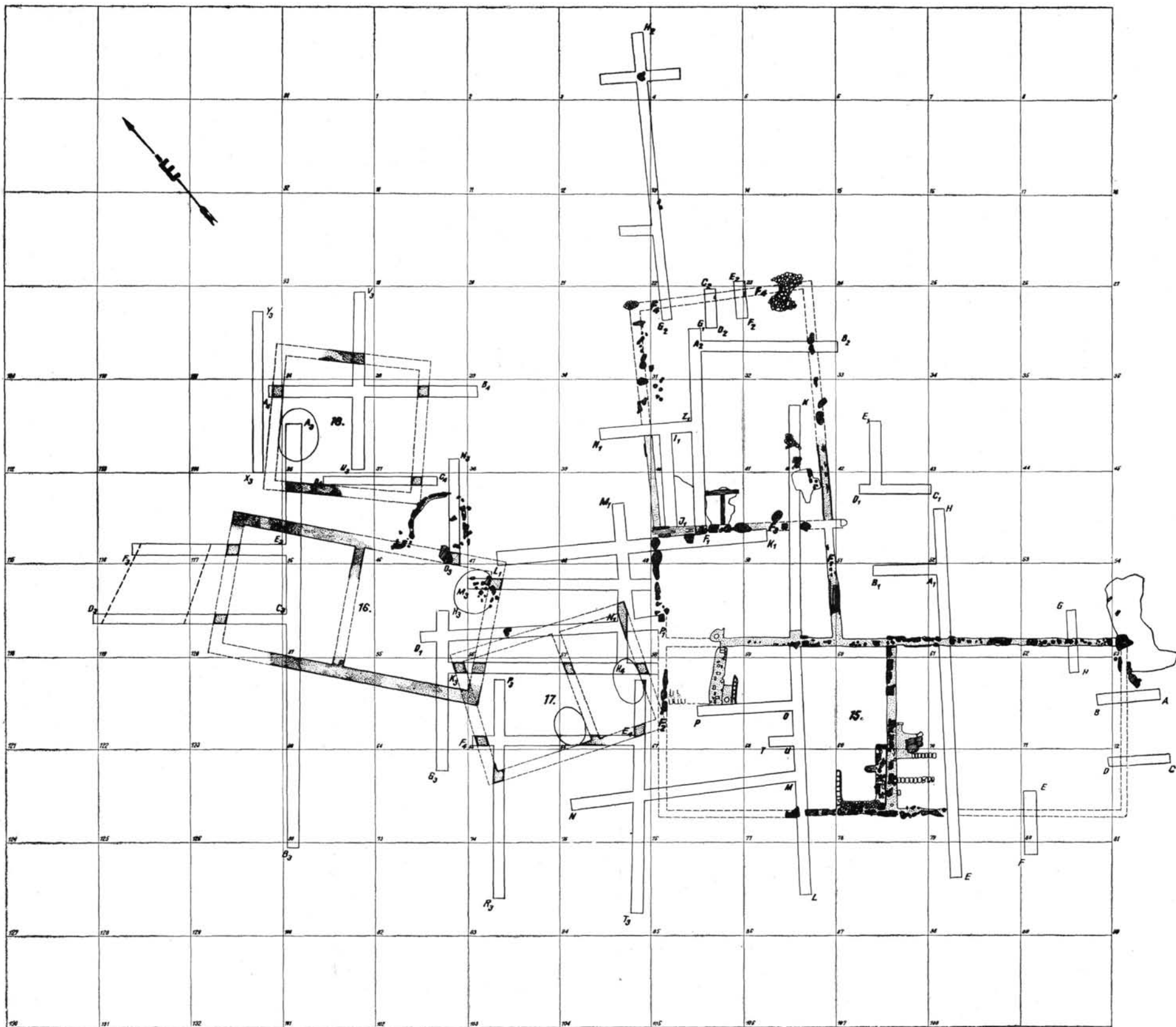
Összegezésként elmondhatjuk a két házról, hogy azok terméskő alapozással készültek, az alapfalakat agyagos földből döngölték és a felmenő falakról csak annyit tudunk, hogy azokban karólyukak voltak. Valószínű, hogy sövényfonatos felépítményűek lehettek. Az is lehetséges, hogy a felmenő falak teljes magasságukban döngöltek, illetve vertfalúak voltak. Az alapfalakban talált karólyukak nem mondanak ennek ellen, mert a karókkal a vertfalat csak erősíthették. Az előkerült tapaszdarabokon viszont nem találtunk sövényfonás, ill. vesszőlenyomatokat. A 12. házban talált III. Ferdinánd ezüst dénárja 1642-ből való, tehát ekkor az első ház még állott. Csak ezután épülhetett az újabb, a 13., amelynek végső pusztulási ideje egybeesett a falu eltűnésével. —

Mind a két háznak ugyanaz volt a szemeskályhája, amelyben két sütőfelületet, illetőleg kiképezett tűzteret találtunk. A szemeskályha mellé épített katlan csak a második, a 13. házé lehetett.

E két ház alapjaitól 96 m távolságra, keleti irányban, a dűlőút közelében, tehát a Templom-ér északi partvonalának keleti végében, egyik kiemelkedő dombocskán kályhaszem töredékeket találtunk a földfelszínen. Ezek négyszögletes, de tálalakúak voltak (XXVIII. t. 14., 14a.), amelyeneket Szabó Kálmán ásott a Kecskemét környéki elpusztult középkori falvak helyein.¹⁸ Az ilyen kályhaszem töredékekkel vegyesen bögrés kályhaszemek is nagyszámban kerültek elő, ezért ennek a dombocskának kezdtünk feltárásához (10. ábra). A dombocska déli része feltűnően kiemelkedett a Templom-ér szintjéből. Legmagasabb része a 102,75 m-es tszf. magasság szintvonalán terült el. Közvetlenül az érpárnál volt a kiemelkedés a szembetűnő.

Az átlag 30–35 cm vastagságú humuszréteg alatt, kb. 3–6 cm vastagságú hamus, pernyés, ill. szenes réteg húzódtott. Ez alatt 12–18 cm vastagságban szürkés-

¹⁸ Szabó i. m. 96, 443, 447. képek.

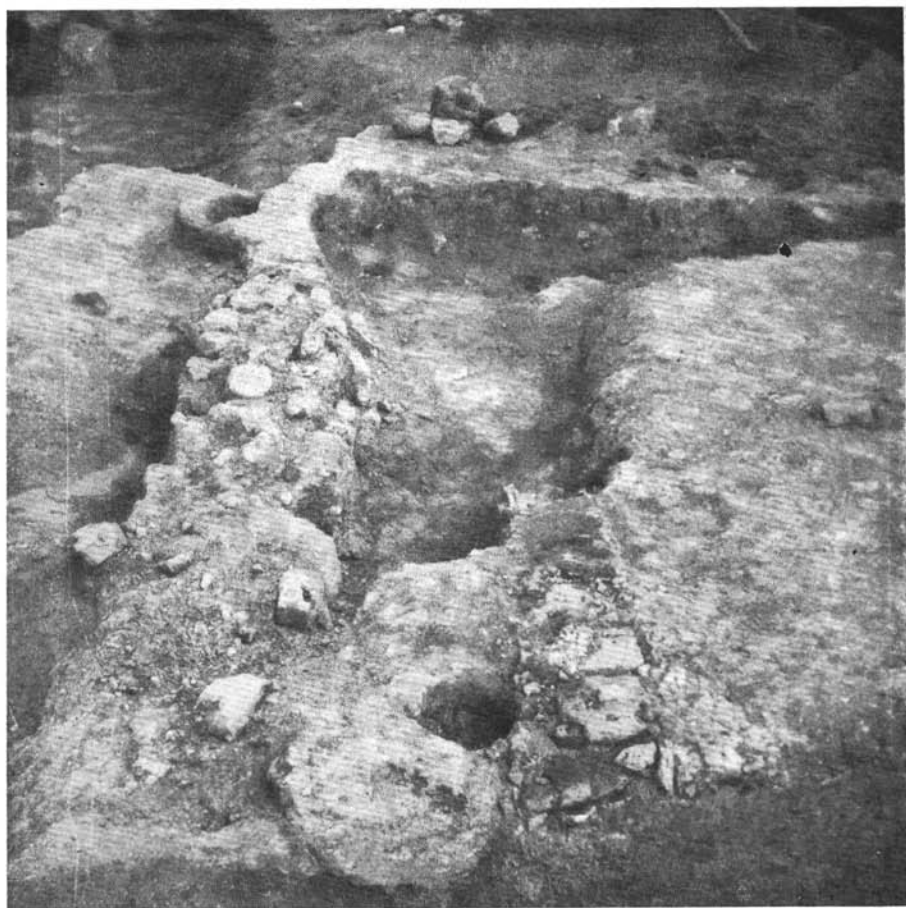
A 65.sz. házati a-rajzpont helyzete az alagvonalhoz viszonyítva.

M = 1:100.

Abb. 16. kép.
A 15—18. házak alaprajzai
Grundrisse der Häuser Nr. 15—18

Abb. 17. kép.
A 15. ház falrészlete
Mauerdetail vom Hause Nr. 15.

barna, apró széndarabkával, cseréptöredékekkel, állatcsontokkal és sok vasszögekkel teleszórt homokréteg volt, amely alatt ismét 3–6 cm vastagságú feketésbarna, hamus, több helyen szenes földréteget találtunk.

A dombocska legmagasabb részén előbb 30 cm széles Ny–K-i irányú árkot ástunk. Ennek hossza 21,7 m volt. Az árok Ny-i végétől 9,5–10 m-re döngölt alapra találtunk (13. ábra *b.*). E helyen kutatásunkat 3,3×4,1 m-es, téglalap alakú területre szélesítettük és úgy igyekeztünk esetleg alapfalrészeket keresni. Majd a C–D árok ásatásához kezdtünk, azt remélve, hogy ebben rátalálunk valamilyen épület alapjaira. Ez az árkunk előbb 11 m hosszú volt, amelyet később 47,66 m-re hosszabbítottunk. A meghosszabbítás előtt még két újabb (az E–F, s azután a G–H) árkokat ástuk ki, s mind meddőnek bizonyult. Az E–F árok végében, az E-jelzésű részen, olyan rétegre bukkantunk, amelyről alább emlékezünk meg. Az A–B árok-

Abb. 18. kép.

A 15. ház részlete a 60. szelvényben
Detail vom Hause Nr. 15. im 60. Profil

ban, annak metszetében feltűnt *döngölt falrész* feltűnése arra készítetett, hogy az A–B ároktól délre eső teljes felszint letakarítsuk. A C–D árok C-jelzésű végétől 3 m-re, s az ÉÉK–DDNy-i kutatóárokka csaknem párhuzamosan, a kutatóároktól 2 m távolságra *oszlophelyet* találtunk. Az oszlop kerek átmetszetű volt, átmérője 31 cm. Ugyanitt, az oszlop környékén 38–40 cm falvastagságú, a keleti irányban 1,35 ÉÉK felé pedig 1,4 m hosszú *falcsonkot bontottunk ki*. Az említett oszlop a szürkeagyagos döngölt alapfalban állott. Ebben a ház (?) sarokban az egykori *lesározott padlószint* ugyancsak szürkeagyagos rétege is megmaradt, 3,5–5 cm vastagságban. A padlószintből ezen a részen közel 2 m² területet bontottunk ki. Az egykori 14. házból több részletet nem találtunk.

Az oszlophely körül megmaradt falrész irányát figyelembevéve azt láttuk, hogy az ÉÉK felé húzó főfal iránya az északi iránytól 22°-kal tért el. S ha most az

előkerült oszlop, egyben házsarkától az egyik, s talán nyugati és rövidebb falhosszát vizsgáljuk, az A—B kutatóárokban, 35 cm mélyen talált metszetet is idészámítjuk, ezt a falhosszt 6,0 m-nek vehetjük. Az A—B kutatóárokban talált döngölt falrész folytatását pedig eredménytelenül kutattuk. Ennek hossza 85 cm volt és szélessége, ill. falvastasága 39—40 cm volt. Iránya pontosan egybeesett az előkerült oszlopsaroktól kiindult falrész irányával.

A kiásott oszlopnak ovális alakú gödröt ástak, amelynek nagytengelye 51 cm volt. Benne az oszlopnak függőleges irányú szenesedett darabjai voltak.

Az E—F kutatóárkunk végében, a Templom-ér szélén, az E-pont körül olyan részt találtunk, ahol faragott, sárga színű homokkövek kerültek napvilágra. Feltűnő

Abb. 19. kép.

A 15. ház bedőlt ajtaja
Die eingestürzte Tür des Hauses Nr. 15.

volt, hogy a szürkeagyagos szűztalajban ilyen faragott és másszínű homokkövek kerültek elő. A kibontás ezen a helyen meglepő eredményű volt.

Közvetlenül a földfelszín alatt, 20 cm mélyen megtaláltuk a terület járószintjét. Ennek nyomán haladva, egy ellipszis alakú gödörre találtunk, amely töltelékfölddel, esetleg háziszeméttel volt betömve. A szemét között pernye, szén, kötőmelékek és

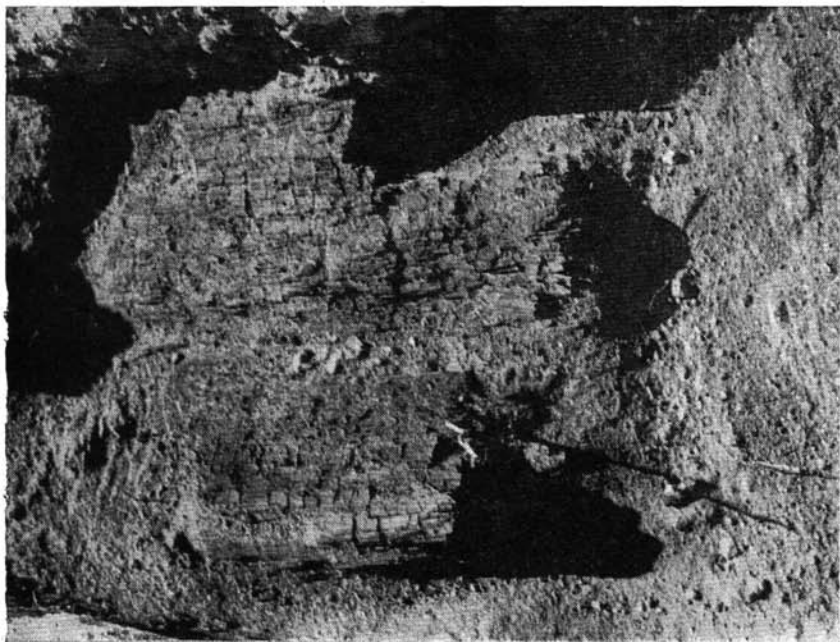

Abb. 20. kép.

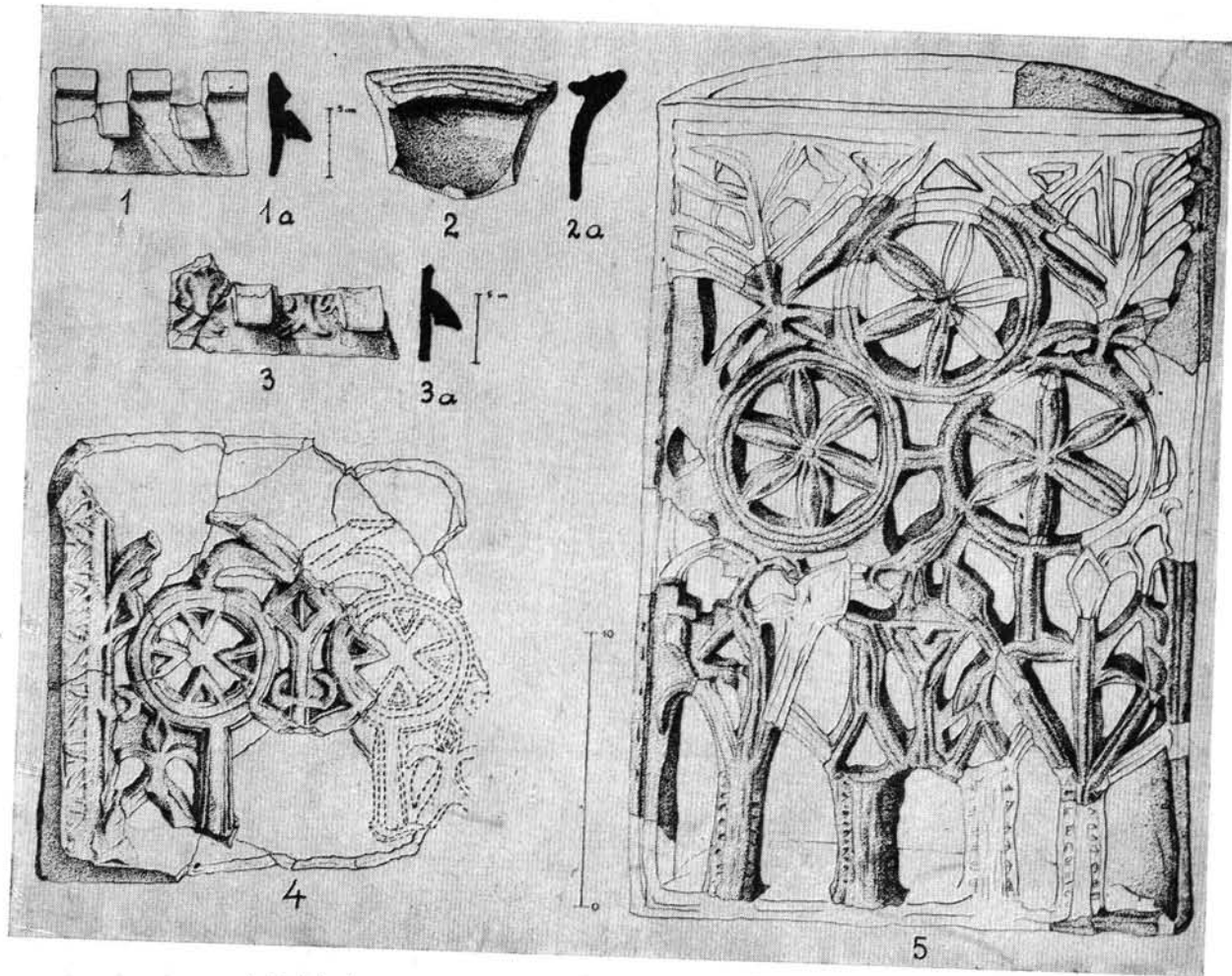
A 15. ház bedőlt ajtaja és égett deszkái

Die eingestürzte Tür vom Hause Nr. 15 mit angebrannten Brettern

cseréptörédek voltak és sok volt az állatcsont is. A gödör kitisztítása 1,7 m mélységben nehézségekbe ütközött, mert feltört a talajvíz. S amikor a gödört teljesen kitisztítottuk, megállapíthattuk, hogy az eredetileg kút volt. A kitisztított kútban másnap kristálytiszta vizet találtunk.

A kút — mint említettük — ellipszis alakú volt. Hossztengelye (A₁—B₁) a járószintnél 3,82, kistengelye (C₁—D₁) 2,63 m volt. A kúthoz az északi oldalon volt a lépcsős lejárát, bár a Templom-ér felőli déli oldal felől könnyebben lehetett a vízszintét megközelíteni. A déli oldal felől az első lépcső is terméskövekkel volt kirakva, észak felől vagy beomlottak a kifaragott terméskövek, vagy csak a harmadik lépcsőnél találtak szilárdabb merítő helyre. A kistengely irányában ilyen lépcsők nem voltak. A kút két keresztmetszetét a 11. ábrán mutatjuk be.

Munkásaink egy része közben folytatta azt az ÉÉK—DDNy-i kutatóárok kiásását, amelyet a C. ponttól 14 m távolságra, az eredeti kutatóárok irányát megtartva, 75 cm-re szélesítettünk. Ebben az árokban a C. ponttól a 36. és 37. méterek között ellipszis alakú kemencének egy fél részlete és sütőfelületének, valamint felmenő ol-

A 15. ház áttört kályhaszemei. Durchbrochene Kacheln vom Hause Nr. 15.

dalfalainak részletei kerültek elő (14. ábra b.). A szelvényt itt a sütőfelület 65 cm-es mélységében 3,0×4,0 m-es, téglalap alakú szelvénné szélesítettük. Mint az ábrán is láthatjuk, a kemence másik felét valamikor elásták, vagy megbolygatták. A kemence hossz tengelye külső méretben, a kemence falával 1,35 m, mérhető kistengelye 62 cm. A falvastagság 15–18 cm volt, amely sárgaagyagból volt döngölve.

A kemence körül *edénytöredékek* voltak szétszóródva és környéke vékony, 1–1,5 cm kormos réteggel volt borítva. E keményebb réteg alatt vékony hamus réteg húzódott és ebben XV–XVI. századi cseréptöredékek voltak.

A 14. ház kutatása végeredményben nem mutatott olyan eredményeket, amelyeket minden tekintetben vártunk. Nem találtunk összefüggő falrészleteket, amelyekből építmény alapjait meg tudtuk volna határozni. Viszont időrendi szempontból igen jelentős volt egy, Zsigmond lengyel király által veretett és 1547-ben készült ezüst garas. A 12. házban talált és 1542-es III. Ferdinánd-féle dénár után ez a pénz a község további ötéves fennállásáról tanúskodik. Tehát a falu még 1542-ben is megvolt, s csak az azutáni években pusztulhatott el. Ezt a Zsigmond-pénzt a Templom-ér partjához közeleső területen kibontott és alig 2 m²-es padlószinten találtuk, közvetlenül az ott kiásott oszlop mellett. Ugyaninnen több *edénytöredék* között olyan töredék is került napvilágra, amely ónmázzal volt bevonva és oldalán két kiemelkedő és faragott pecsétlővel díszített, filléryi nagyságú dombordísz ékeskedett (XXXI. t. 13., 13a.).

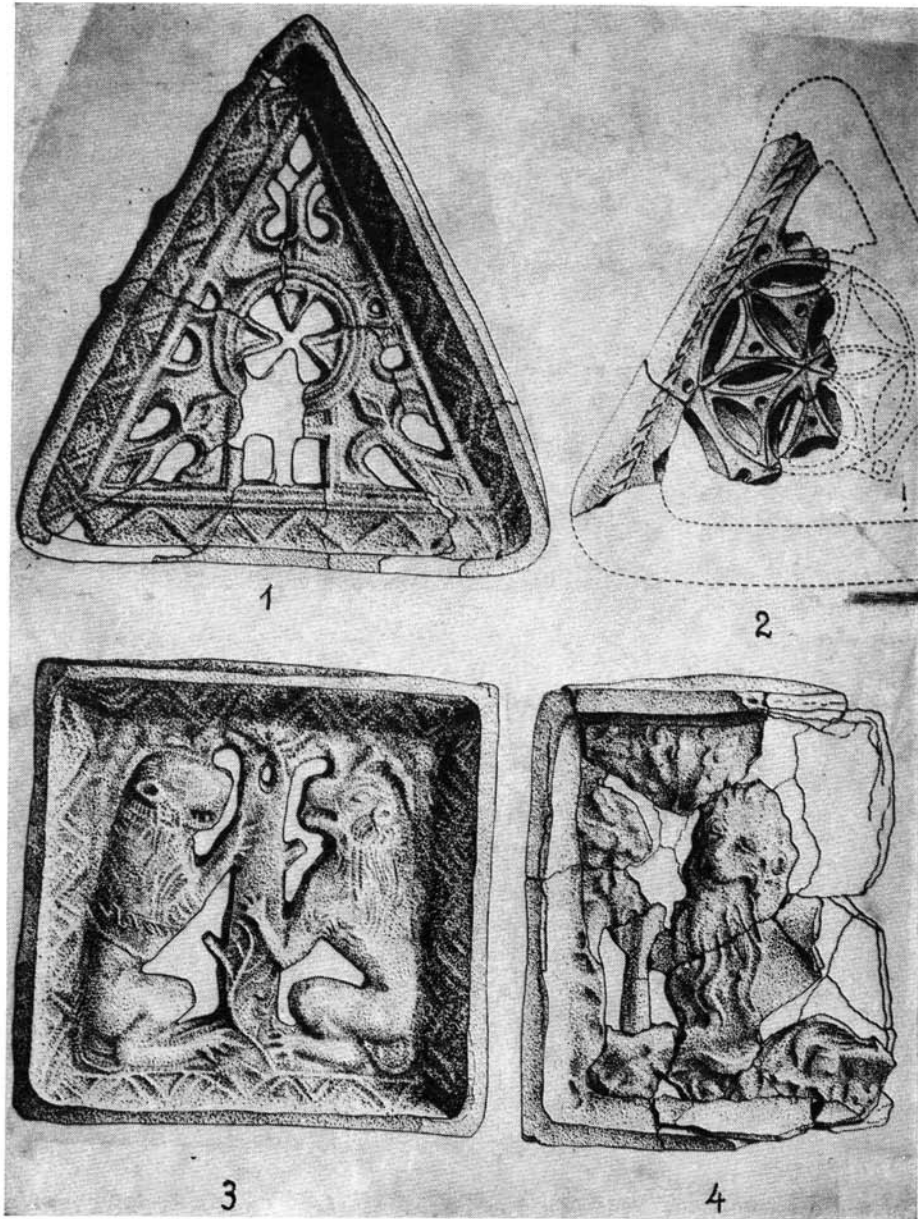
Felvetődött a kérdés, vajon ez a 14. ház valóban ház volt-e, vagy esetleg egy gazdasági udvar és ahhoz tartozó kisebb épület, amely közvetlenül a Templom-ér partján épült. Ennek a gazdasági udvarnak déli végében állott a kút, ahonnan ivóvizet lehetett embernek-állatnak egyaránt biztosítani. A gazdasági udvar területén, annak északi részén megtalált kemence is a gazdaság céljait szolgálhatta. A kérdések végleges tisztázása csak akkor lehetséges, ha az egész területet teljesen feltárjuk és az elpusztult falu egykori képe is világosan mutatkozik.

A következő házak feltárása előtt, a Templom-ér északi partvonalán, de annak nyugati végében, a területet a Hegyesi-féle felmérés alapvonalához igazodó 3 m-es szelvényekkel hálóztuk be. Az alapvonalat a Templom-érben elhelyezett és a 2. ábrán bemutatott szintvonalas térképen feltüntetett két betonkaró biztosítja. Ezek egyike a Templom-halom nyugati, másika pedig annak keleti végében van elhelyezve, a Templom-ér legmélyebb pontjain. A szelvényhálózatot, amely eredetileg 1:100-as méretben készült, a rajta levő építményekkel együtt a 15. ábrán mutatjuk be.¹⁹

Mielőtt a Templom-ér északi partvonalán feltárt lakóházakat ismertetnénk, szükségesnek látjuk, hogy a két partot összekötő és a templom kerítéséhez csatlakozó *bídról* emlékezzünk meg.

A hidat a Templom-ér legnagyobb összeszűkülésénél építették. Mi is itt ásattunk egy 85 cm széles kutatóárkot, amelynek keleti szelvényfalán levő metszetét a 15. ábrán mutatjuk be. Az itt ásott szelvény 16 m hosszú. A déli oldalon, a templom kőkerítése mellett, 15–17 cm mélységben, a metszet vonalában kb. 2,3 m hosszúságban, 45–50 cm vastagságban kő-, habarcsréteget találtunk, szürke homokos, humuszrétegbe ágyazva. Ugyancsak a déli partoldalán ezalatt 35–40 cm vastag kő- és habarcsréteg következett, s még ezalatt 40 cm vastag sárgás, a déli partoldalhoz közelebb eső részen pedig sötétszürke és bolygatatlan homokréteg állott. Ezt köve-

¹⁹ Az eredeti alaprajz mérete 41,5 × 45 cm, míg a kliséé 23,5 × 25 cm. A klisé az eredeti alaprajznak majdnem a fele, annál csak kevéssel nagyobb.

A 15. ház kályhacsempéi. Kacheln vom Hause Nr. 15.

tően, a még mélyebb részekben 70–20 cm-es rétegben szürkés, de már agyagos réteg húzódtott, s legalul, ahol a talajvizet is elértük, vöröses, szürkés, homokos márga volt az altalaj.

A meder közepén, a 8–11 m közötti szakaszon, elszórtan, kisebb-nagyobb kőtömbök állottak. Ezek eltakarítása után megállapíthattuk, hogy a vízszint ingadozása a 7 és 11,45 m között, a korábbi mederszinteket véve figyelembe, az 1953. évi szeptember 22-i talajvízszint felett 12, 26, 56 cm. E napon a talajvízszint 1,53 m. A mai érmeder e napi felsőszintje 100,36 m, a tengerszint felett.

A Templom-ér északi partvonulatánál e metszetárkunkban a régebbi mederszinteket is megállapíthattuk. A 11–13 m közötti szakaszon 65–100, s ugyanitt, de mélyebben, 115 cm mélységben is találtunk mederszintet.

A 11–13 m-es szelvényszakaszon 185–200 cm mélységben, 140 cm hosszúságban, 25–30 cm vastag darázköves réteget vágtunk át metszetünkben.

Felülnézetben szintén a 15. ábra alsó részén mutatjuk be metszetünket. A metszetárok két szélén, az érpatokon nagyobb, részben megmunkált és egymásra illesztett, összedolgozott kváderköveket találtunk. Ilyen köveket, egymáshoz igazítva az északi partvonulaton találtunk, és pedig a 11–13 méterek között, közvetlenül a földfelszín alatt. A termésköveket néhány cm vastag humuszréteg takarja és ebben a humuszrétegben talált talajra a rét füve.

A lerakott terméskövek a korábbi mederszinteken állottak. Vizsgálataink után arra következtettünk, hogy *a Templom-érnek ezen az északi pontján egy hídlába állhatott, amelyre gerendákból ácsolt hidat építettek.* Ez a híd lehetett, amely nagy víz idején a két part lakóit közelhozta egymáshoz. Hasonló kváderkő a déli parton is volt, igaz, hogy csak egyetlen kő maradt meg a parton, de az jelentős méretű, amelynek magassága 24 cm, és a talajszint alatt 28 cm-re került napvilágra. Ezen az oldalon a terméskövek kitermelése nagyobbarányú lehetett azért is, mert az egykori templom köveit szintén e hídpillér közeléből hordták el. E megmaradt kőre a templom kerítésétől 2,20 m-re találtunk.

*

A Templom-ér északi partvonulatának nyugati végében kezdtük kibontani a már említett 15. ház alapjait (16. ábra). A háznak a Templom-érhez közelebb eső partján, annak legmagasabb részéről kezdtük a bontást. A felszínen ezen a részen, igen sok széthányt cserép-, tégl- és habarcs-töredéket találtunk. Ennek környékén megszenesedett fadarabok is voltak szétszórva, amelyekről korábban még nem tudtuk, hogy azok a feltárt háznak gerendái voltak.

A legmagasabb részen, a földfelszíntől 12 cm mélyen rátaláltunk egy tüzelőhely nyomaira. Ennek kibontása után kiderült, hogy az téglalap alakú szemeskályhának tüzelőfelülete volt. A kályha mérete: $2,65 \times 1,9$ m, és benne a tűztér $1,15 \times 1,05$ m. Közvetlenül a kályha mellett, pontosan ÉK–DNY-i irányban egy fal húzódtott, amely mind a szemeskályha, mind a fal túlsó oldalán be volt vakolva. Ugyanennek a tűzhelynek végében ÉNY–DK-i irányban is húzódtott egy terméskövekből összerakott falrész. Az előbbi fal hosszúsága 6,10 m, utóbbié 6,0 m.

Közvetlenül a szemeskályha mellett megkezdtük a lesározott padlószint kibontását. Igen hosszú és aprólékos munkával mind a tűzhely, mind a fal túlsó oldalán sikerült ezt a padlószintet kibontani. Kiderült, hogy az ÉNY–DK-i falnak megfelelően ezzel párhuzamos fal is húzódik, és pedig a tűzhely melletti ÉK–DNY-i főfal végében. Ezt az újabb hosszú, párhuzamos falat F_1 falnak neveztük és az

A 15. ház oroszlándíszes kályhacsempéje.
Kachel mit Löwenschmuck vom Hause Nr. 15.

összes metszet és szelvényrajzokon így tüntették fel. A fal DK-i irányban, belső-méretben 8,45 m hosszú, ÉNy-i irányban 6,30 m. Ezek szerint kiderül, hogy az első napon feltárt szemeskályha melletti ÉK—DNY-i irányú fal nem más, mint osztófal. Ennek mindkét oldalán egy-egy helyiség terült el. E két helyiség az 59—63, 68—72 és a 77—81 számú szelvényekben kapott helyet. Az osztófal vastagsága 40 cm, az F₁ főfalé 30 cm. A 79. szelvényben, a kályhától ÉK-i irányban az osztófal hossza 3,05, majd 90 cm-es megszakítás után folytatódik tovább belső méretben 1,25 m hosszúságban. Ez az osztófal téglalap keresztmetszetű vályúban volt elhelyezve, amelynek szürke agyagos földből döngölt ágyzatába terméskő darabokat raktak. A terméskövek mindig laposak és 7—18 cm vastagok. A terméskövek felső része, valamint a vályú két oldalán vakolásnyomok maradtak, amelyek helyenként teljesen egybefüggő képet mutattak. Úgy látszik, hogy a terméskő rétegsorra talpgerendát fektettek és ennek alját és két oldalát mészhabarccsal vakolták be.

Abb. 21. kép.

Oroszlándíszes kályhacsempe Budáról.
Kachel mit Löwenschmuck von Ofen (Buda)

Abb. 22. kép.

A 16. ház külső kemencéje.
Der Aussenofen des Hauses Nr. 16.

Az F_1 főfalon ugyanezt a képet láttuk, mint az osztófalon. Itt is megtaláltuk a téglalap keresztmetszetű vályút, az alatt a terméskősort és ennek a vályúnak két oldalán a vakolások helyeit.

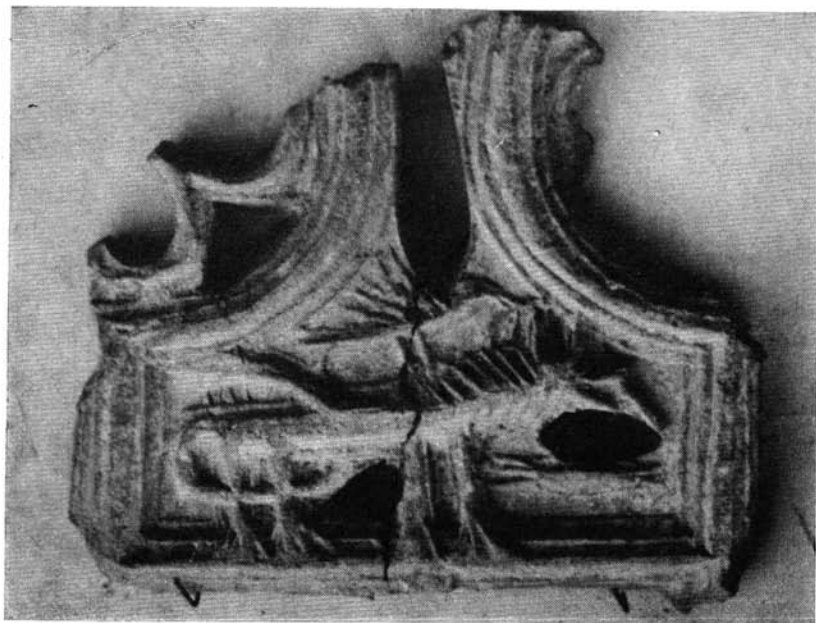
Az összefüggő megszenesedett talpgerendákból 35–50 cm hosszúságú és 15 cm széles darabokat találtunk. Ezeket vizsgálat céljaira felszedtük. Az F_1 főfalon ennek a talpgerendának megszenesedett darabjaiból a leghosszabb összefüggő rész 75 cm volt. Természetes, hogy ezeket egyben nem lehetett kiemelni.

A szemeskályha melletti osztófaltól ÉK-re eső helyiséget A helyiségnek neveztük, s az ettől balra levő ÉNy-it pedig B-nek. Az A helyiség lesározott padlószintjét csak az osztófal és az F_1 főfal mellett, mintegy 1–1 m szélességben sikerült kibontani. Az A helyiség ÉNy–DK-i irányú és a tüzelőhelyhez közelebb eső főfalából 1,65 cm-es alapfalrészlet maradt meg, a többit elszántották. Hasonlóképpen hiány-

zik a DK-i oldalon az egész fal. Viszont megmaradt az A helyiség keleti sarkában egy nagyobb méretű lapos terméskő, amely elsődleges fekvésben mutatkozott. Ennek a DK-i végfalnak mélyebb rétegekben is kerestük maradványait. Az A—B, valamint a B—C metszetárkunkban nem találtuk nyomait. A 81. szelvényben az A helyiség DK-i oldalán szintén húztunk egy É—F jelzésű metszetárkot, ebben sem találtuk meg az eredeti főfal nyomait.

A B helyiségből a 78—79. szelvényekben, közvetlenül a tüzelőhely mellett ÉNy—DK-i irányban csak falrészletet bonthattunk ki. Itt is megtaláltuk a téglalap keresztmetszetű vályút, amelyben a döngölt alapra helyezett nagyobb méretű és lapos termésköveket találtunk meg igen sok vakolatdarabbal vegyesen. A falrészletből itt 3,15 m falrészt sikerült alapjaiban a terméskő lerakások vonalán megtalálni. Ezen túlmenően ÉNy felé a többi falrészlet hiányoztak.

A B helyiség F₁ főfalából — mint említettük — 6,30 m rész maradt meg. Ennek végében, az 59. szelvényben sűrke agyagos körültapasztással 24 cm átmérőjű kerek lyukat találtunk. Úgy gondoljuk, hogy ez valami ágasfának, vagy szelementartó ágasnak volt a helye. Az F₁ főfalnak, ebben az ÉNy-i végében ÉK—DNy-i irányban egy falrészletet találtunk meg, amelynek hossza 1,7 m. Ez a falrészlet erősen bolygatott, összetört terméskövekből állott. Szélessége 35 cm. E fal két oldalán padozatszintet találtunk. Az A helyiség felé eső részen sűrke agyagos döngölésen a padlószint 5—7 cm-es lesározását állapíthattuk meg. A falcsont mellett, amelyet összetört terméskövek és rajta tégladarabok jeleztek, a föld alól, ettől a

Abb. 23. kép.

A 16. ház állatalakos kályhacsempe töredéke.
Bruchstück eines Ofenkachels mit Tierfigur vom Hause Nr. 16.

Abb. 24. kép.

A 17. ház tűzhely alapozása.

Bodengrund des Herdes von Hause Nr. 17.

faltól 35 cm szélességben szürke agyagos ledöngölt részt találtunk, amelyben egy kerek oszlop helyét bonthattuk ki. Ez az oszlop is talán ágasfának lehetett a helye. Ettől az ágasfától jobbra egy téglá szélességben 6 db téglát láttunk eredeti fekvésben mészhabarcba ágyazva.

A B helyiségnek ÉNy-i fala az F₂ jelzésű főfal lehetett. Itt három 90–102 cm hosszúságú és eredeti fekvésben lerakott sima felületű és megmunkált terméskő darabot találunk. Ennek hossza 1,7 m. Az F₂ főfal, valamint az említett terméskő és tégladarabokból összerakott falcsontok között vízszintesen lerakott habarcspa ágyazott téglapadozatot találtunk. E téglapadozatnak mérete 3,02 × 2,9 m. Az F₂ főfal B helyiségre eső és DNy-i irányú folytatását a 76–78. szelvényekben az N, M metszetárokkal eredménytelenül kutattuk. Eredménytelen volt az O, P jelzésű metszetárokunk is, amelyben a 68-as szelvényben talált falcsontot kerestük. Egy U, T jel-

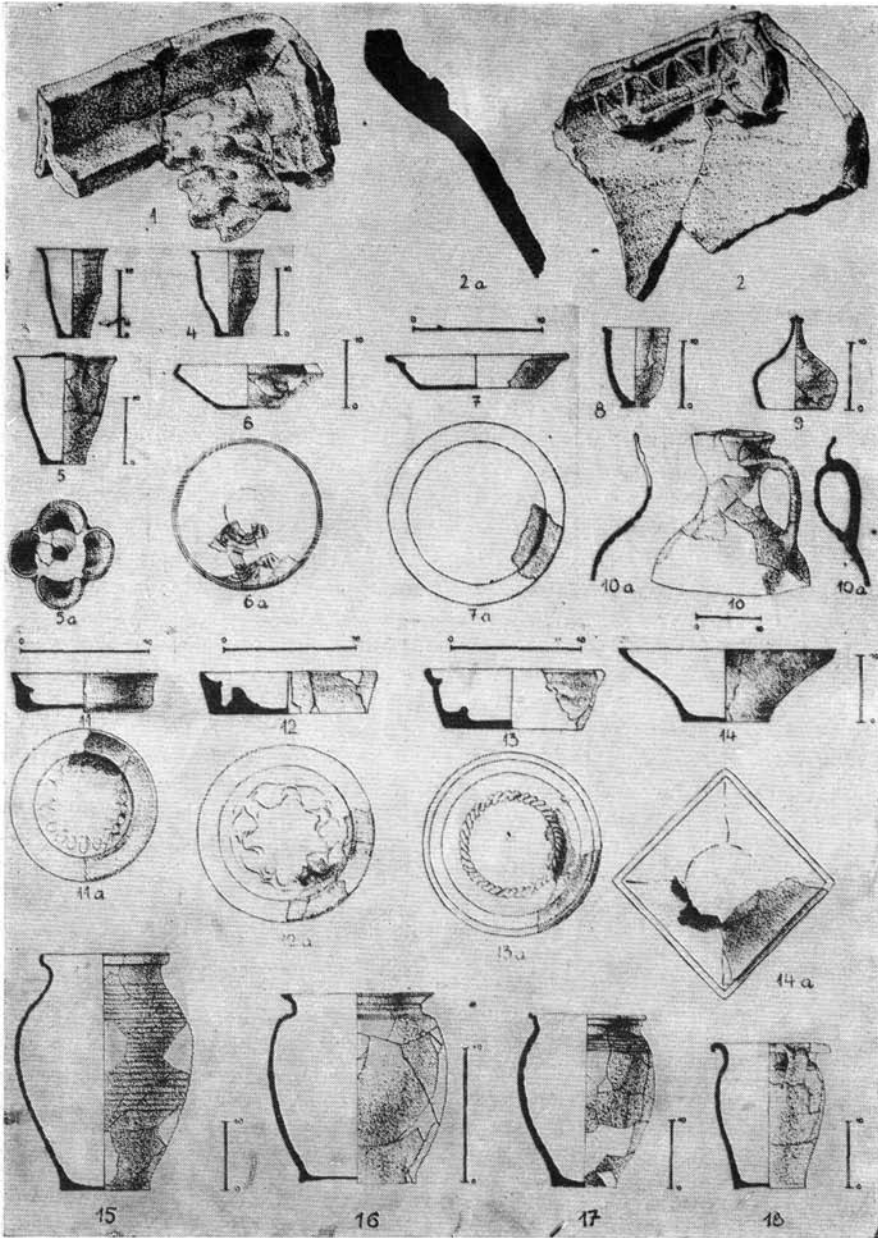
zésű metszetárkunkban a B helyiség padozatszintjét próbáltuk meghatározni. Ez sem sikerült. Úgy látszik, hogy a B helyiségben az F₂ főfal és az ezzel párhuzamos terméskő, tégladarabokból összerakott falcsonkon kívül nem maradt meg épségben további részlet. A padlószint ebben a helyiségben csak a tüzelőhely mellett 1,2–1,4 m szélességben maradt meg eredeti helyzetében, valamint a B helyiség É-i sarkában levő habarcsba rakott téglapadozat. Ennek a falcsonknak és az F₁ főfalnak részletét a tizenhetedik ábrán mutatjuk be, amelyet a helyszínen DK-i oldalról fényképeztünk.

Az A és B helyiségeket elválasztó osztófál, valamint az F₁ főfal irányát jelző fényképünk (18. ábra) szintén DK felől készült.

Az osztófalon 90 cm széles ajtó vezetett egyik helyiségből a másikba. Közvetlenül az osztófál mellett a XXXII t. 9 ábráján bemutatott ajtósarok maradt meg. Ugyaninnen nagy mennyiségben kovácsoltvas szegeket bontottunk ki az eredeti padlószintről, amelyeket a XXXII. t. 18 ábrán mutatunk be. Az A helyiségben a tüzelőkályha melletti osztófál sarkában, a 79. szelvényben a DNY-i főfal sarkában I. Mátyás ezüstdénárát találtuk.

Különös figyelmet érdemel a szemeskályha, amelyet a B helyiségben helyeztek el. Ez különösen díszes lehetett, mert kályhaszemeiből sikerült néhányat restaurálni. Legjelentősebb ezek közül a XXV t. 5. ábrán bemutatott és áttört díszű, fafaragványt utánozó kályhaszem. Ennek hátulja ívelt, az eleje sima, illetőleg lapos. Alapjában véve a kései gotika ízlését mutatja. Alul valószínűleg négy fatörzs emelkedett ki, amelyre csúcsíves ízlésben díszítményeket helyeztek. A kályhaszem közepén balra fordult és hosszú csőrével tolláskodó madár képét látjuk. E fölött háromszöges elrendezésben három áttört rozetta díszlik, amelyeknek végeiben faágak ékítik a kályhaszem két sarkát. Nem lehetetlen, hogy ezen a kályhaszemen is bizonyos stilizálásokkal az életfát akarták ábrázolni. Ugyaninnen került elő az előbbihez hasonló és ugyancsak a XXV. táblán, annak 4. ábráján bemutatott áttört díszű gotikus ízlésű kályhaszem töredék. Ezt a kályhát díszítették a XXVI. táblán bemutatott kályhaszem töredékek. Ezek egyiken (3. ábra) két szembefordult ülő oroszlánt látunk, amelyek most már kifejezetten egy életfát tartanak két-két mellső végtagjukkal. Ez a kályhaszem világos okker zöld és halványvörös színű mázzal van bevonva. Szintén mázas a XXVI. t. 1. ábrán bemutatott háromszög alakú és áttört díszű kályhaszem, amelynek közepén rozetta díszlik. Sarkaiban stilizált növényi minták ékeskednek. Úgy ennek, mint az előbbi oroszlános kályhaszemeknek a szélei befelé enyhén lejtenek és azokon utólagos ráragasztással zeg-zug vonalas, illetőleg kisebb háromszög alakú lécdíszek sorakoznak. Nem mázas az a háromszög alakú kályhaszem töredékünk, amelyet ugyancsak a XXVI. tábla 2. ábráján mutatunk be. Ez szintén fafaragást utánoz és középe rozettadíszes, benne a máltai kereszthez hasonló mintázattal. Egyetlen kályhaszemünk, amelyen magányos oroszlán képét látjuk, XXVI tábla 4. ábrán látható. Itt négy lábára ülő nagy, sörényes oroszlán egy életfát ölel át. Az oroszlán balra fordult és az életfa a kályhaszem bal oldalán emelkedik. Fényképét a XXVII. táblán láthatjuk. Tökéletes analógiáját a budai várpalota ásatásánál, 1952-ben találták. Zöld mázas és 22,5×22,5 cm méretű. A mi oroszlános kályhaszemünk világos okker színű mázzal van bevonva, zöld és vörösésbarna színű mázzal keverten. Sajnos, a máz erősen pattogzik a kályhaszemről.

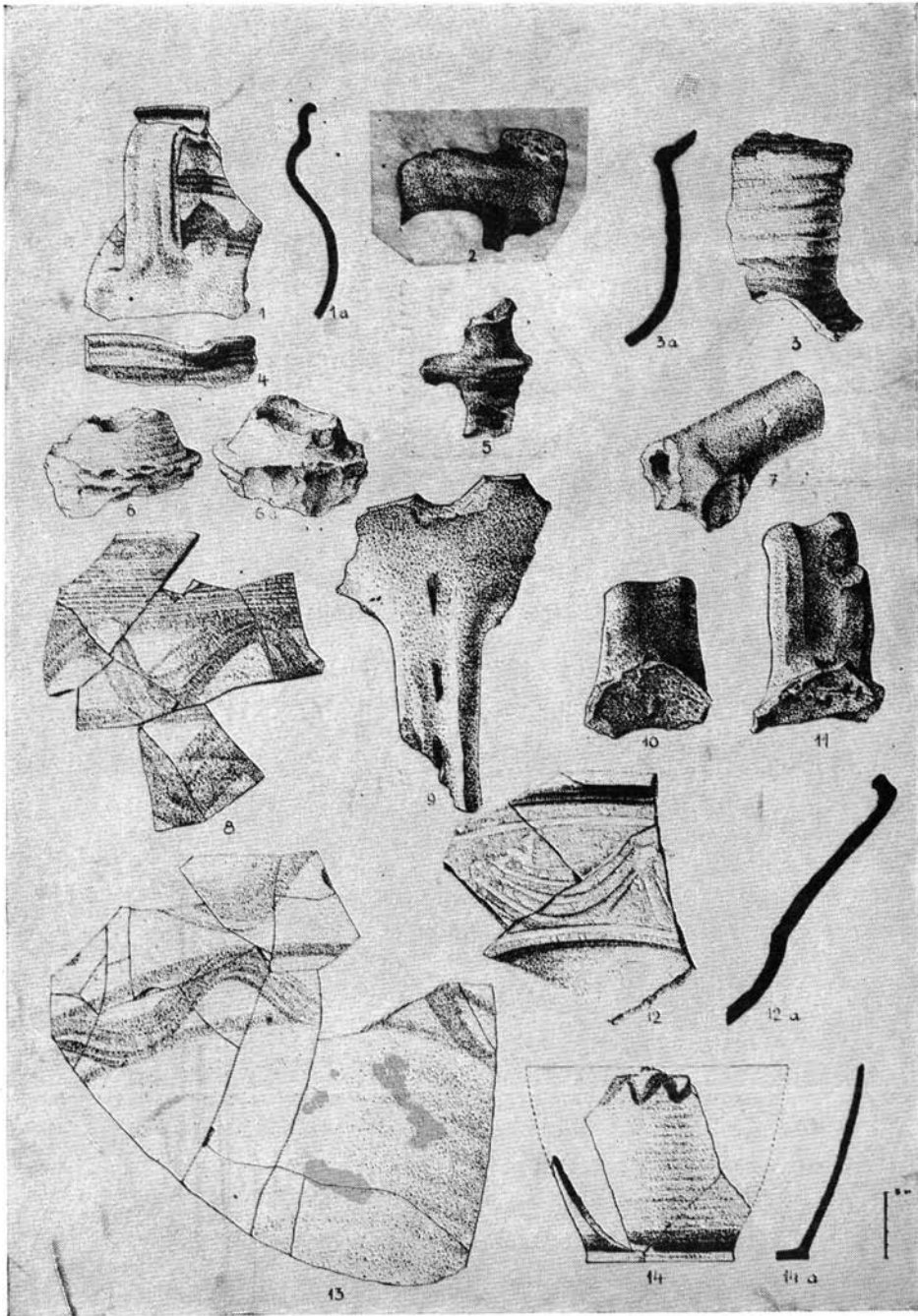
A 15. ház szemeskályhája körül és a falak mentén húzódó kibontott padlószinten szétszórta igen sok kovácsoltvas szeget találtunk. A szegek hegyei legtöbbször vissza vannak hajtva és visszavertek. Ebből arra gondolunk, hogy a 15. ház mennyezete le volt deszkázva és deszkán túlérő szeg hegyét elgörbítve verték vissza, hogy ezzel is erősítsék az esetleges mennyezetgerendákhoz szegezett deszkákat.

A B helyiségnek ÉK-i végében, F₂ főfal folytatásában az 50 és 59. szelvényekben szintén megtaláltuk a falakat, úgy látszott, hogy az összefüggés a két helyiség között zavartalan. Ennek az újabb helyiségnek csak részben találtuk meg a DK-i és F₁ jelzésű falát. Ez is téglalap keresztmetszetű vályúban elhelyezett talpgerendás helyiség lehetett, mert a 60–61. szelvények határán 1,20 m hosszúságban megszenesedett gerendát bontottunk ki. Az eddigi helyiségekhez hasonlóan a talpgerenda itt is mészhabarcsba volt ágyazva, amely alatt terméskő szolgáltatta a biztonságos alapot. Az F₂ főfal meghosszabbításában, ezen újabb helyiségben megtaláltuk az ÉNy-i oldali falrészét. Itt azonban csak lerakott és összefüggő terméskő falrészét találtunk. Az újabb helyiségnek DNy-i fala a B helyiségnek is egyben hosszanti főfala. Tehát ennek az újabb helyiségnek a DNy-i főfala nem más, mint az F₁ főfal. Igaz, hogy a két helyiséget összekötő főfalnak az ÉNy-i része teljesen hiányzik, s a két helyiség között a falrészen mintegy 2 m hosszúságú falrész hiányzik. Ezt az újabb helyiséget C helyiségnek neveztük el, amelynek DK-i végfala nem áll merőlegesen az itt talált talpgerenda irányát véve figyelembe, az F₁ főfalra. De nem vízszintes ennek a C helyiségnek F₃ jelzésű ÉK-i oldali főfala sem. A helyiség DNy-i falának hossza 5,50 m, az ÉNy-ié 3,20 m, az ÉK-ié 5,50 m, végül a DK-ié 3,60 m. Ezek szerint ez a helyiség szabálytalan téglalap alakú. A lesározott padlószintet az északi sarokban, a helyiség falai mentén mintegy 70–120 cm szélességben találtuk meg. A padlószint az F₂ főfal mentén keskenyebb, de mindenütt összefüggő. A helyiség alapjai szürke agyagból vannak döngölve és erre jött a szoba lesározott ugyancsak szürkeagyagos padlószintje.

A C helyiségből ÉK felé egy újabb helyiség kapcsolódik. A két helyiség között ajtó állott, az F₃ fal közepetáján. Ezt határozottan megállapíthatjuk, mert ezen a helyen az újabb, D helyiségben bedőlt ajtó megszenesedett maradványai kerültek kibontásra. A megszenesedett deszkadarabokon megtaláltuk az ajtó vaslásait, sarokvasát, igen sok szeggel. Megállapítottuk, hogy az ajtó deszkáit alul és felül haránt deszkákhoz szegezték és a két deszka között átlós irányú hevederdeszka erősítette magát az ajtót. Az ajtónak megszenesedett deszkáiból egy részletet a XX. ábránkon mutatunk be. Ugyanennek az ajtónak vaslását a XXXVII. tábla 1–9. ábráin látjuk. Az ajtón pánt is állott, amelynek képe a XXXII tábla 12. ábráján látható. A pánt-hoz tartozó füles szeg ugyanezen a táblán a 14. ábrán látszik. Az ajtótól balra az F₂ főfal folytatásában ÉK felé csak a döngölt szürkeagyagos alap látható és ennek kis részén, mintegy 70 cm hosszúságában megvan még az a habarcsréteg, amely a vályú alakú téglalap keresztmetszetű boronástalphoz kapcsolódott. Ugyanennek a helyiségnek nyugati sarkában 15–20 cm vastag mészréteget találtunk. Feltehető, hogy itt az alapfalak és a bedőlt, talán mészkövekből készült felmenő falrészei annyira átégtek, hogy az egykori mészkövek mésszé égtek. Ez a mészréteg 100×165 cm területen került kibontásra. A D helyiségnek déli sarkában, az F₁ fal meghosszabbításában megtaláltuk a megszenesedett talpgerenda darabjait. Ezek is vályúszerű mélyedésben, mészhabarcsba voltak ágyazva. E fal mellett, a helyiségen belül, de még az 51. szelvényben az eredeti padlószintet is megtaláltuk, mintegy 1,5 m² területen. A padlószint vörösre volt égve és ezen bezuhant gerendadarabok mellett égett szalmacsomókat is találtunk. Ebből arra kellett következtetni, hogy a tetőt szalmával fedték és ennek maradványait sikerült kibontani. Egy csomó ilyen szalmapernyét vizsgálat céljaira elszállítottunk.

Az F₁ fal DK-i oldalán, a 42. szelvényben nagy mennyiségű téglatörmelékét találtunk, amelyek három különböző csomóban voltak egymás mellett. Ugyanebben a szelvényben F₁ fal folytatásaként megtaláltuk a talpgerendák alá rakott nagyobb

termésköveket is, amelyek jelezték a ház e helyiségének határait. Hasonlóképpen az ÉNy-i oldalon is találtunk ilyen terméskő falrészletet, itt azonban a teljes habarcsréteg, valamint az e helyiséget határoló ÉK-i F₄ jelzésű falvégződés teljesen hiányzott. E helyiségnek északi sarkában, a 31. szelvényben összefüggő és lerakott tégladarabokat találtunk, hasonlóképpen az ÉK-i sarokban is, a 24 és 33. szelvények határain. Feltételeztük, hogy itt végződhetett be a ház és ezek lehettek a ház sarkai. Sajnos a nagyszámban húzott kutató metszetárkok nem segítettek hozzá, hogy itt az eredeti falakat megtaláljuk. A metszetárkok azért voltak jók, hogy azokban mindenütt megtalálhattuk az eredeti és szürke agyagból döngölt alapokat. Ezekre előbb a terméskősort rakták le és rajtuk feküdtek a boronás talpak. Itt említjük meg, hogy ennek a helyiségnek K-i sarkában a téglatörmelékek, omladékok és az eredeti helyzetben mutatkozó téglasor mellett *buzogányt* találtunk, amelyet vasból kovácsoltak. A buzogány nyele szintén vasból volt és feje hat szakállú volt. Képét a XXXI. tábla 15. ábráján láthatjuk.

Felvetődik a kérdés, hogy a 15. háznak C és D helyiségei tartozékai voltak-e annak az épületnek, amelyiknek A, B helyiségei valóban összefüggők. A kérdés anél is indokoltabb, mert a B és C helyiségek közötti kapcsolatot az ÉK-i oldalon erősen zavart. Ennél az F₁ főfal csak egy részletben maradt meg, tehát a C helyiségnek a B helyiséghez való kapcsolata a DNy-i oldalon vitatható. Vitatható az is, hogy a B helyiség ÉNy-i végfala melyik volt. Az-é, amelyet F₂ főfalnak tételeztünk fel és amelyben a terméskövek 1,7 m hosszúságban, eredeti helyükön fekszenek, vagy pedig az a falrész volt az ÉNy-i végfal, amelynek falcsönkje a 68. szelvényben került kibontásra, és amelynek két végénél egy-egy ágasfa helyét ástuk ki.

Véleményünk szerint a C és D helyiség az előadottak ellenére is kapcsolható az A és B helyiségből álló 15. számú házhoz. Ezt arra a megállapításunkra alapozhatjuk, hogy a C helyiségben kibontott F₂ jelzésű alapozás ugyanabban az irányban halad, mint a B helyiségnél feltüntetett alapozás.

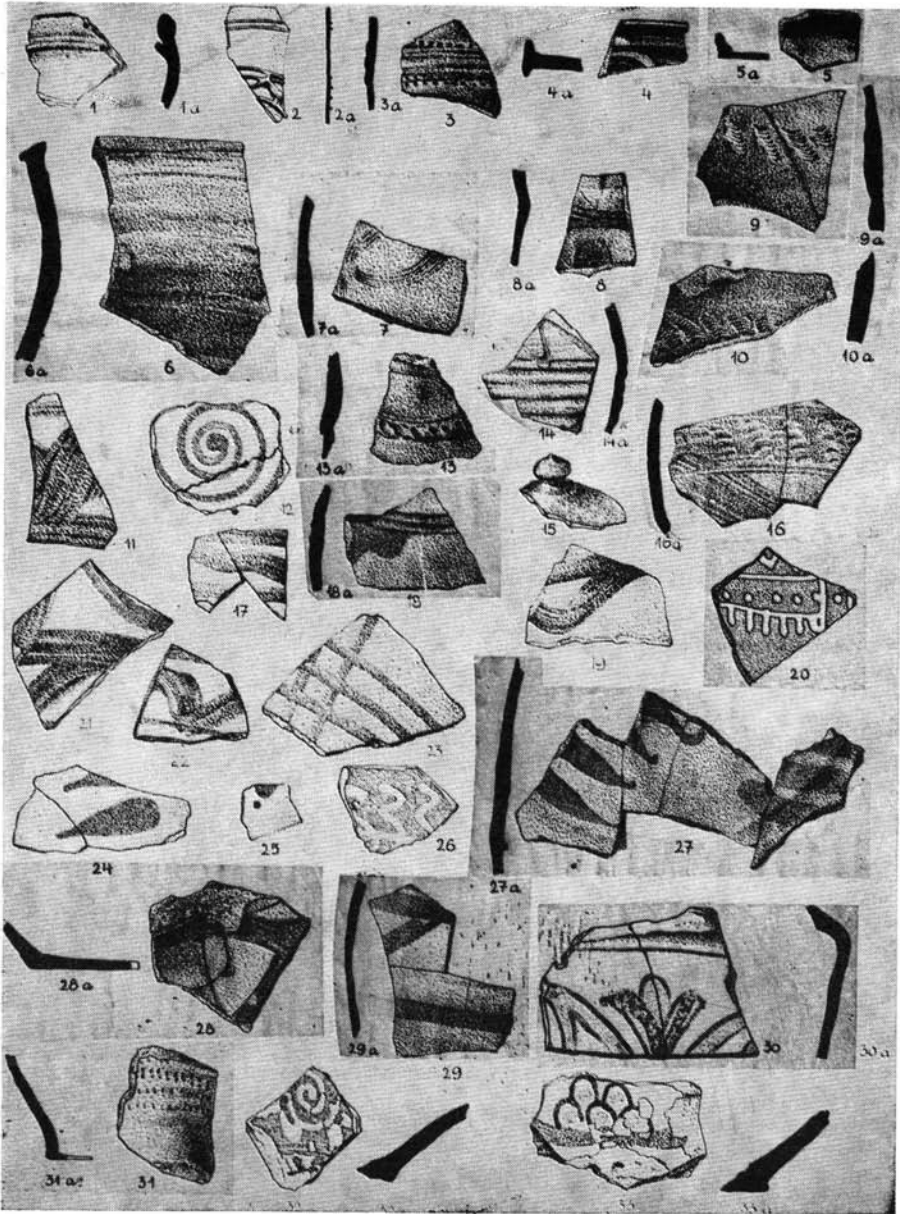
Lehet azt is vitatni, hogy a C és D helyiség esetleg különálló épület volt és amely csak mint melléképület kapcsolódott az eredeti A és B helyiséghez. Ellene mond ennek a C és D helyiségek mérete. A C helyiség nagyságát már ismerjük. A D helyiségnek az F₂ főfal meghosszabbításában az ÉNy-i falrész 7,3 m. Ugyanilyen méretű ennek a helyiségnek a DK-i főfala is, míg a C és D helyiséget elválasztó osztófal a két helyiség méreteit ezen a részen, tehát szélességben azonosítja. Két nagyméretű helyiségről van végeredményben szó, amelyek egymáshoz ajtóval kapcsolódtak, viszont ezen helyiségekben nem volt sehol sem tűzhely. A C és D helyiségeknek az A, B helyiségekhez való kapcsolódása azzal is vitatható, hogy utóbbi helyiségek ÉK–DNy-i irányú hosszanti főfalai nem azonosak az A, B helyiségek osztófalainak irányával, hanem attól kissé elfordulnak. Ez az elfordulás az 51. szelvény sarkában 6°-os.

Vitatható az is, hogy a D helyiségben az ÉK-i végfal valóban azé, amelyet mi metszetekkel igyekeztünk meghatározni. Ezt határozottan nem állíthatjuk, de emellett szólnak az e helyiségek sarkaiban lerakott téglasorok és téglatörmelékek.

Feltételezhető, hogy a C és D helyiségek gazdasági jellegű építmények lehetnek. Nem lehetetlen, hogy a D helyiség egy nagyobb és talán kocsiszínnak használt épületrész lehetett, amelyhez a C helyiség kapcsolódott és ebben talán a kiszolgáló-személyzet lakhatott. Viszont tűzhelynek akkor is kellett volna a C helyiségben lennie, aminek viszont — mint említettük — nyomát sem találtuk.

Arra gondoltunk, hogy ez a 15. ház a földesúr egyik ispánjának lehetett lakása, és pedig legkorábban I. Mátyás idejében. Közvetlenül a háza mellett gazdasági jel-

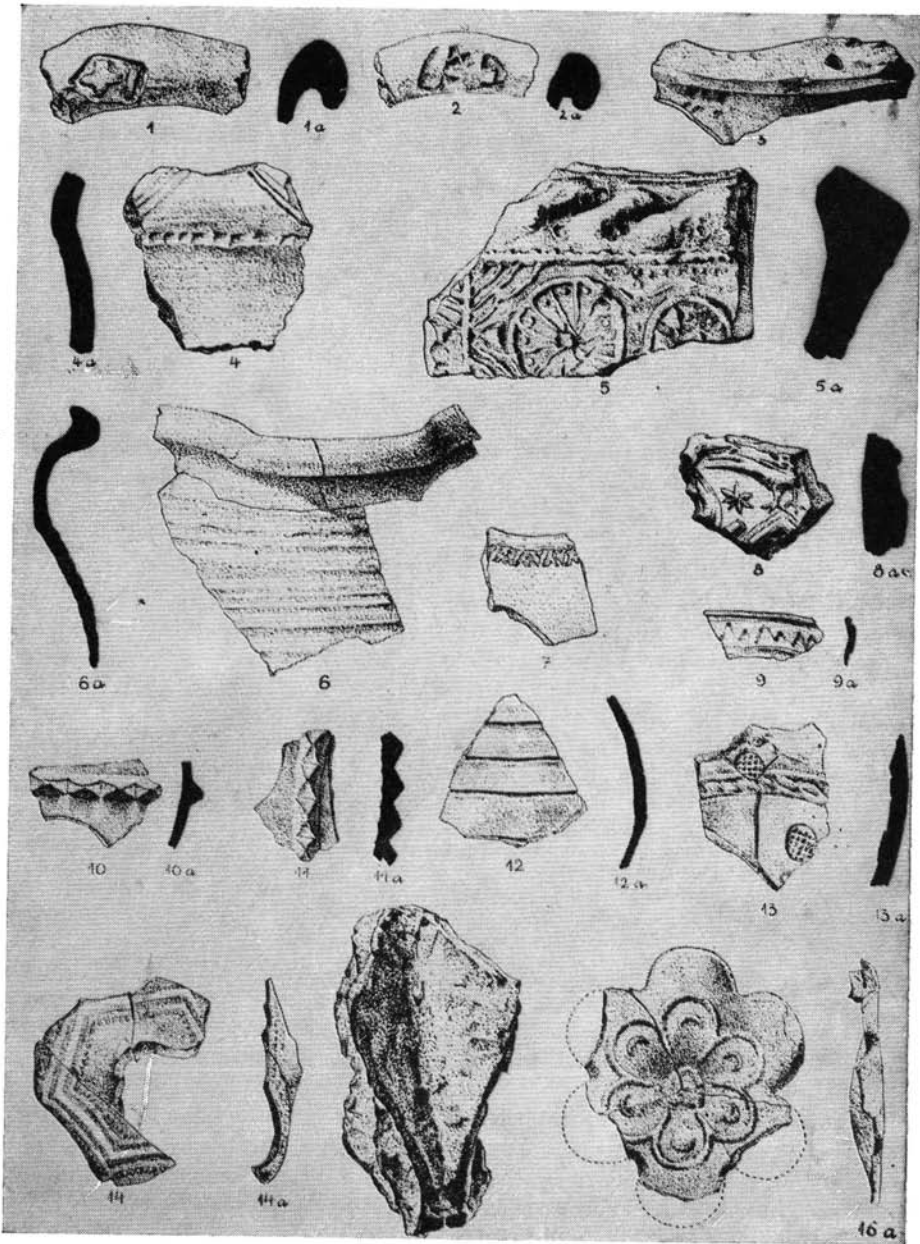

legű épületrészek voltak s végeredményben az A, B, C és D helyiségek egyazon háznak voltak részei.

16. ház. Már a 15. ház bontásánál, illetőleg annak felszínéről tovább mozgatott földtömeg elhányásakor rátaláltunk a 16. házra. Ez a 15.-től É–ÉNy-i irányban feküdt. Területileg a 96, 46, 47, 48, 97, 55, 56, 57, 98, 64 és 65. szelvényekre esik. A földtömegek továbbmozgatása során egy köralakú kemencére bukkantunk, s a kemence alapjai terméskövekből voltak kirakva (21. kép). Ennek kibontásakor rátaláltunk a kemence sütőfelületére és a kemence szájára. A kemence szája a 16. ház belsejébe nyílt és annak külső kemencéjeként jelentkezett. A lakóház padlószintjét igen nagy, összefüggő rétegen sikerült kibontanunk. A ház két osztású volt és az osztófala az É-i iránytól 42 fokkal tért el K felé. Alap-falrészleteiből a DNy-i rész volt a legépebb, amely a 64, 65 és 66. szelvényekre esett. Az ÉNy–DK-i irányú főfal hosszúsága 10,0, míg az ÉK–DNy-i rövidebb falai 5,60 m méretűek, de mindenkor külső méretben. A falvastagság mindenütt 40 cm. Megtaláltuk a 96 és 46. szelvényekben az ÉK-i oldalon is a hosszanti fal részét, amelynek kibontott hosszúsága 5,4 m. A két helyiségből az egyik belmérete $4,40 \times 4,75$ m, míg a másiké $4,80 \times 4,40$ m. Úgy látszik, hogy ezen a területen a szántás É–D-i, vagy ennek fordított iránya lehetett, mert határozottan megállapíthattuk, hogy a 16. ház hiányzó fal-alapozásai ebben az irányban csak a metszetekben volt megtalálható. Az ÉNy-i falvégződést az E₃, F₃, valamint a C₃, D₃ metszetárkokban találtuk meg, a földfelszín alatt. E háznak ÉNy-i falvégződését az E₃, F₃ metszetárkokban is megtaláltuk, ahol a szürkeagyagú, döngölt alapfalban 35×30 cm méretű terméskövet találtunk. A DK-i fal szintén hiányzott, ennek döngölt alapfal-részletét az L₃, M₃ metszetárkokban ismertük fel. Ugyanígy és ezen az oldalon az I₃ és K₃ metszetárkokban is rátaláltunk a döngölt, szürkeagyagos alapfal részleteire. Magát az alapfalat a metszetek alapján nem bontottuk ki, mert megelégedtünk a 16. ház belső két helyiségeinek padlószint kibontásával és a metszetárkokban talált falirányok meghatározásával. Ezeknek figyelembevételével állapíthattuk meg a ház eredeti nagyságát. A ház teljes kibontására azért sem törekedtünk, mert az ásatási idényünk, vele együtt a költségek is végére jártak.

A 16. ház DK-i oldalán levő nagyobbik helyiségben, a K-i sarokban egy ellipszis alakú tűzhelyre találtunk, amelynek nagytengelye 1,80, kistengelye 1,20 m. Emellett állott a korábban már említett külső kemence, amely köralakú volt és terméskövekkel volt kirakva. Ennek átmérője 1,90 m. A 16. ház ÉK-i oldalán levő ház döngölt alapján egy nagyobb méretű terméskő mutatta a kemence száját. Ennek mérete 80×55 cm, vastagsága 37 cm. A kemence szája és az említett ellipszis alakú tűzhely körül a padlószint teljes egészében megmaradt, mintegy $1,2$ m² nagyságban. A kemence külső kemence volt, amelyet belülről fűtöttek. A kemence mellett a 22. képen bemutatott áttört díszes és róka alakot ábrázoló kályhaszem töredék került elő. Ugyanezen a részen igen sok bögrés kályhaszem is került elő, ezek azonban töredékesek voltak. E kályhaszemek között volt egy olyan is, amelynek szája négy karéjú (XXVIII. t. 5., 5a.). Ugyanitt egy rekonstruálható füles fazekat is találtunk, amelynek magassága 24 cm, szája 17,5 cm átmérőjű. Az edény fala homokkal van soványítva, vékony falú, szürkére égetett, és kívül-belül korongnyomokkal díszített (XXVIII. t. 18).

Akkor, amidőn a 16. háznak E₃, F₃ és C₃, D₃ metszetárkait ástuk, ezen árkokban, éspedig a 117, 96, 120 és 97 számú szelvényekben egy Árpád-kori lakógödörre találtunk. Ebből igen sok Árpád-kori cserép került napvilágra, amelyek közül a

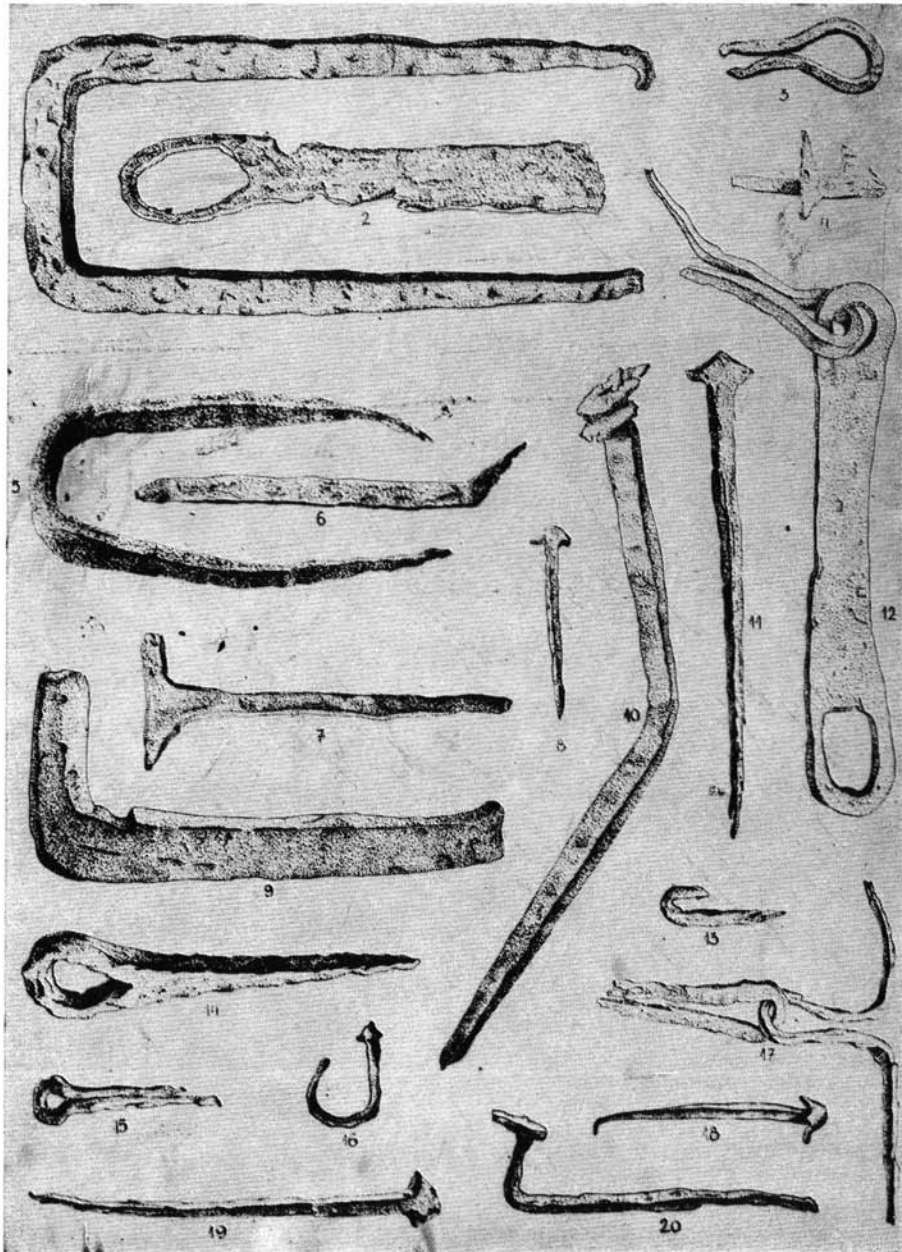

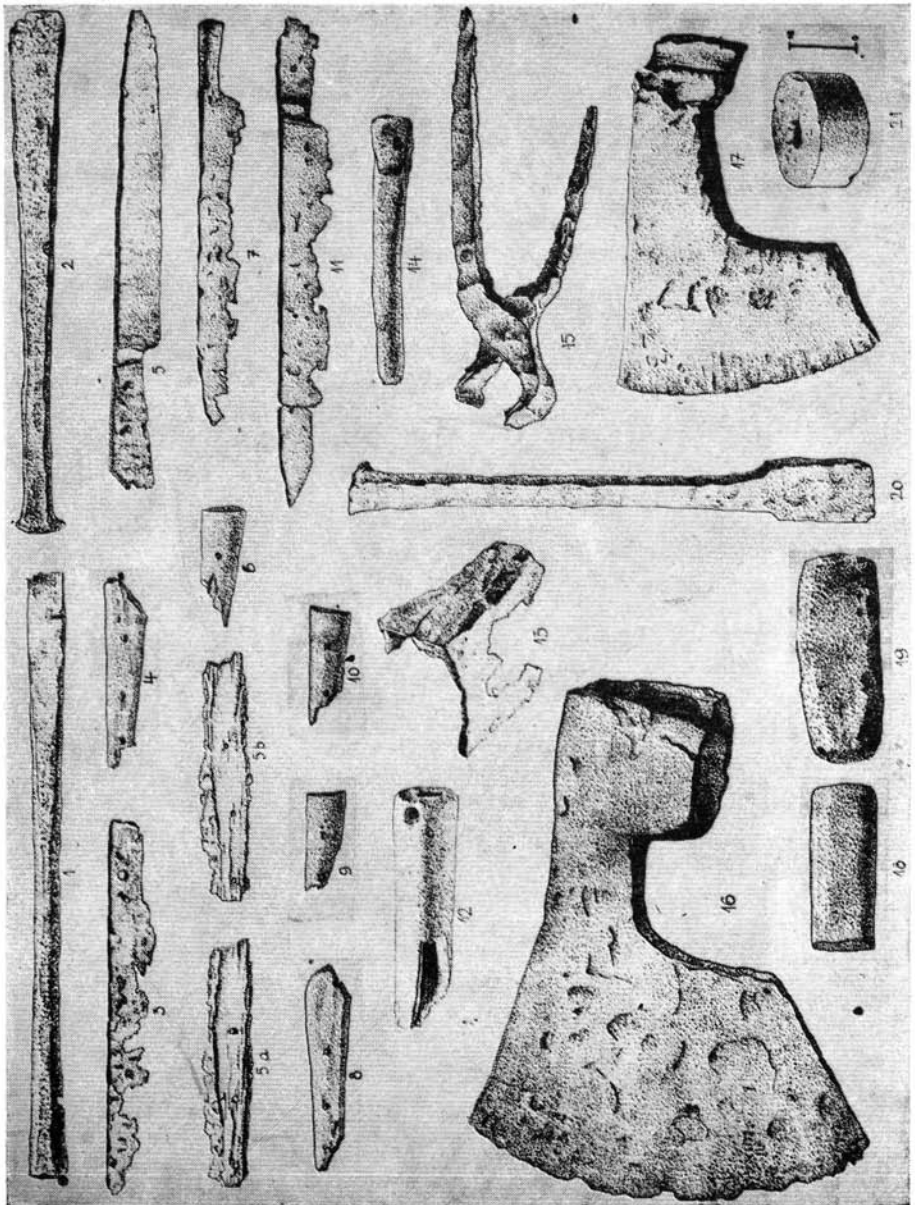
legjellegzetesebbek a XXXI. tábla 1, 1a., 2, 2a. és 3 ábráin láthatók. Ezek közül az első és a második grafitos edénynek pecsételődéses szájtöredékei, míg a harmadik Árpád-kori fülesbográcának töredéke volt. Magának a lakógödörnek kibontására az említett okok miatt nem került sor. Akkor, amidőn a 16. háznak DK-i falát az I₃, K₃ metszettel igyekeztünk meghatározni, ebben a házban a 17. ház falrészleteire is rátaláltunk. Ennek a házban is csak metszetárrakkal határoztuk meg helyzetét. Kiderült, hogy ez a ház a 16. és a még korábban kibontott 15. házak alatt, utóbbinak padlószintjéhez viszonyítva 55 cm-rel alacsonyabb szinten kerültek elő az alapfalakat meghatározó szürkeagyagos falrészletek. Ebben a metszetárakban rátaláltunk a K-i fal alapfalára és ugyanez a metszetárok az osztófál helyzetét is megállapította. A Ny-i fal ÉNy-i sarkában szintén előkerült ugyanebből a metszetárból ledöngölt szürkeagyagos alapfalrész. A metszetárok ásatásakor a 17. ház kisebbik helyiségében egy ellipszis alakú tűzhelyre bukkantunk, amely 7 cm vastagon volt lesározva és a lesározásnak csak a felső kétharmad része volt átégve. A lesározás alatt a 23. képen bemutatott és edénytöredékekből összeállított réteg volt kiterítve és ezek az edénytöredékek kivétel nélkül a XV. századra jellemzők. A középkori edénytöredékek között egy őskori tüzdelt kerámiaira jellemző cseréptöredék is volt. A tűzhely kitararítása során, annak töltelékföldjéből Ulászló dénárját bontottuk ki. Maga a tűzhely a lesározott padlószintre volt lerakva. Az I₃, K₃ metszetárok K-i oldalfala igen jól mutatta, hogy ez a 17. ház semmi összefüggésben sem lehetett a 15. ház alapjaival. Az alapfalak azt bizonyítják, hogy ez a 17. ház valóban 55 cm-es padlószint különbséggel, mélyebben, tehát régebben épült, mégpedig a 15. ház szomszédságában, annak ÉNy-i oldalán. A tűzhely körül a lesározott padlószintet határozottan meg tudtuk állapítani.

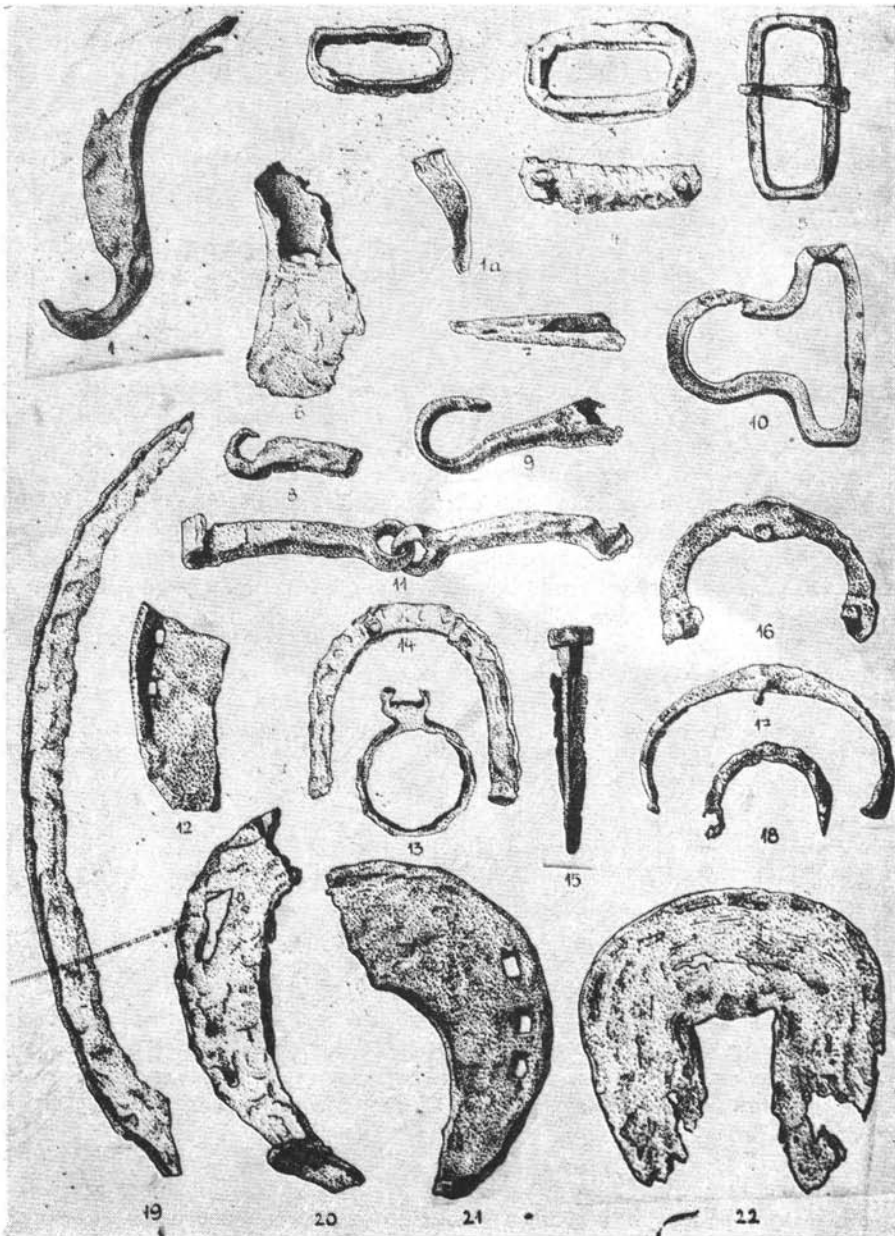
A 17. háznak D-i oldalfalát az E₄, F₄ metszetárrakkal határoztuk meg. Ebben a metszetárakban nemcsak a hosszabbik főfal irányát, hanem még az osztófálnak is indulását megtaláltuk. A P₃, R₃ metszetárok a ház Ny-i sarkát határozta meg. A K-i sarkot a G₄, H₄ metszetárból ismerjük. Az összes metszetárrakokban a szürke, keményre döngölt agyagos alapfal tanúskodott az egykori 17. ház helyzetéről. Megállapíthatjuk azt is, hogy ez a 17. ház a 16.-kal sincs összefüggésben, mert ennek É-i sarka alatta volt a 16. ház D-i sarkának. A metszetárrakok ezeket a szintkülönbségeket kitűnően bizonyítják.

A 17. ház külső méretben 6,80×5,60 m méretű. Az E₄, F₄ metszetárakban induló osztófál és az I₃, K₃ metszetárakban talált osztófál alapjainak meghatározása vetett fényt arra, hogy a 17. ház kétosztású volt. Ennek belső méretei: 3,80×4,80, illetőleg 2,20×4,80 m. Nem tudtunk arra feleletet kapni, hogy a 17. ház nagyobbik helyiségében, annak D-i sarkában, az osztófál mellett milyen célzatú lehetett az az ellipszis alakú és középkori cserepekből kirakott és padlószinttel lesározott réteg. Ennek mérete 1,60×1,10 m. Arra gondoltunk, hogy ez a cserépréteg arra szolgált, hogy itt egy tűzhelyet alakítsanak ki, de a ház lakói magát a tűzhelyt nem képezték ki, mert azt a másik és kisebb helyiségben építették meg. A lerakott cserépréteg talán arra szolgálhatott később, hogy a ház bejáratánál erősítse a lesározott padlószintet. Ez olyan feltételezésünk volt, amely továbbra is nyitott kérdés marad.

A 17. ház kisebbik helyiségében, a tűzhely körül nagy számmal találtunk szét-szórtan edénytöredékeket. Ezek az edénytöredékek kivétel nélkül vékonyfalúak, örölt kavicsal soványítottak, téglavörösré égetettek és a korongnyomok igen jól látszanak rajtuk. Vannak azonban olyan töredékek is, amelyek az ún. fehérkerámiahoz tartoznak és külsejük téglavörös színnel van hullámvonalasan, vagy zeg-zug vonalasan díszítve. Ilyeneket a XXIX tábla 8 és 13. ábráin mutatunk be. A 17. ház töltelék-

földjéből előkerült cseréptöredékek között szalagfüles fazék oldalfala került elő (XXIX. t. 1, 1a.), valamint korsónyak töredékek (XXIX. t. 2, 6, 6a., 5, 7). Az előbbi, a 16. ház töltelékföldjéből a XXIX. t. 3, 3a., 9, 10, 11 korsónyakak, illetőleg korsófülek töredékei kerültek kibontásra. A korsófülek egy része olyan volt, amelyek a korsófalához kapcsolódtak és szűrővel voltak ellátva.

A 17. ház az 56–58., 65–68., 74–76. szelvényekbe esett. Rövidebb falai az É-i iránytól 13°-kal tértek el kelet felé.

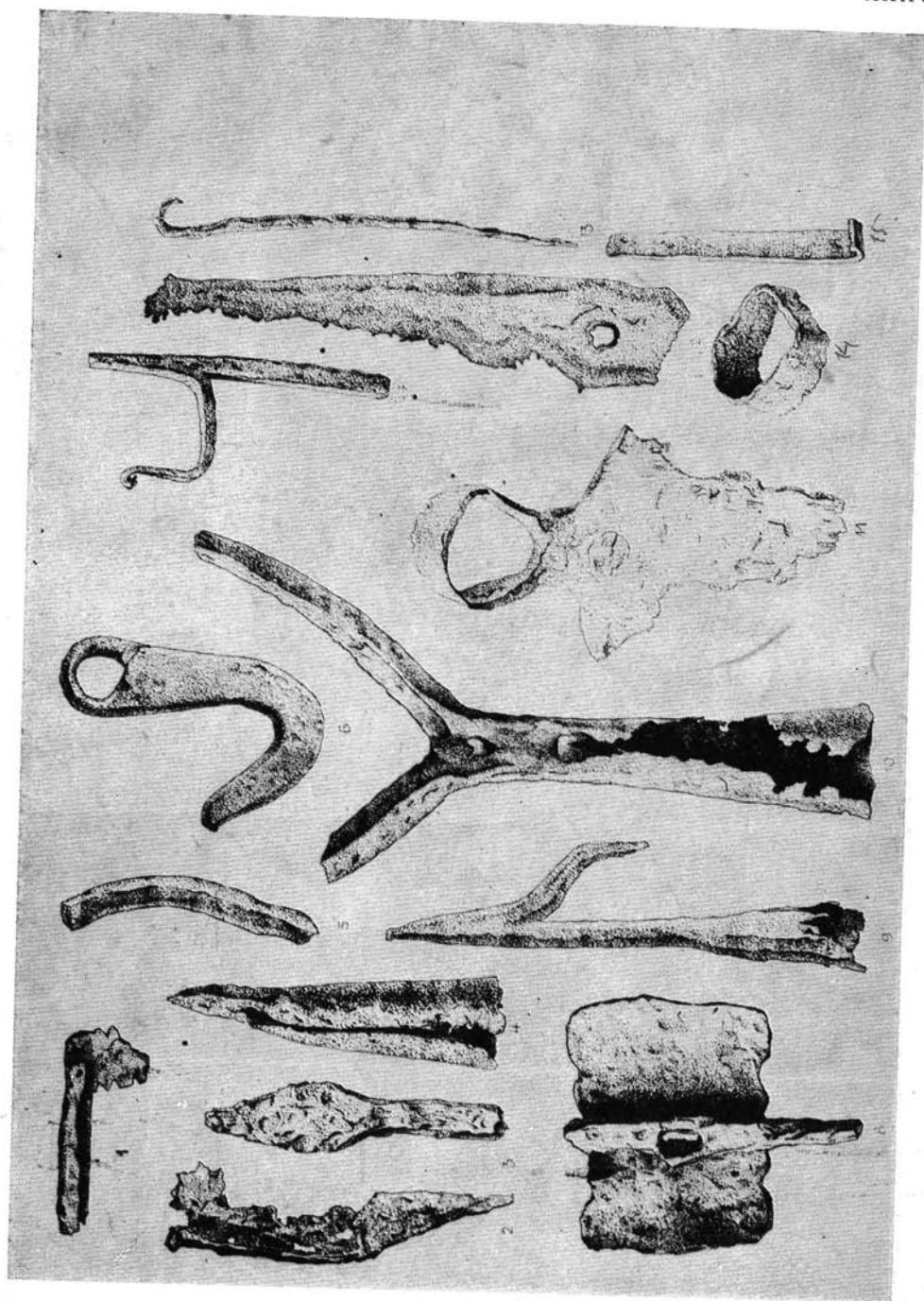
A 18. ház a 17. háztól É–ÉK-re, a 94, 28, 29, 95, 37, 38, 96, 46, 47. szelvényben terült el. A 16. házhoz viszonyítva attól ÉK-re épült. Ennek meghatározását is kizárólag metszetárákokkal végeztük. Az A₄, B₄ metszetárákban, szürke agyagos alapfal részleteket találtunk. A 37, 38-as szelvényekben kibontottuk az eredeti földfelszín alatt 15 cm mélyen a 18. ház lesározott padló szintjének egy részét. A 37-es szelvényben megközelítőleg kör alakú, de inkább ellipszis formájú és edénytöredékekkel kirakott nyitott tűzhely, vagy kemence feneke került elő. Ezt az eke erősen megrongálta. Ugyaninnen a tűzhely körül a kb. 3 m²-nyi területen kibontott lesározott padló szintről III. Ferdinánd ezüst dénára is előkerült. Metszetárákokkal határoztuk meg az ÉK-i és DNY-i falak helyeit. A DNY-i falrészlet a 46-ik szelvényben 2,20 m hosszúságban megmaradt. Ez volt a legépebb falrészletünk, amely elárulta, hogy a házat belülről sárral tapasztották be és azt bemeszelték. Az ÉK-i oldalon a falrész megmaradt hosszúsága 1,60 m. Mindenütt azt látjuk, hogy az alapozás szürke agyagból volt összedöngölve és ennek a 18. háznak külső falait a járószint és a felmenő fal csatlakozásánál kb. 4–5 cm vastagon védték a lehulló csapadéktól. A ház valójában egyosztású volt. Az itt készült metszetek (A₃–B₃, U₃–V₃ és a C₄–D₄) mind azt bizonyították, hogy a ház csaknem négyzet alakú, és nincsenek pontosan a falak derékszögben építve a másikhoz. A hosszabbik falai kívülről mérve 5,90, a rövidebbek 5,60 m méretűek. Belvilága a DNY-i és ÉK-i falak megmaradt csonkjai alapján, valamint a metszetárákokban talált alapfalrészletek figyelembevételével 40 cm vastagságúak. A szürke agyagból készült alapfalak helyenként sárga agyaggal vannak tarkítva. A sárgagyagos tarkítást egyébként a ház padlójának lesározásánál is megállapíthatjuk. A tűzhely sütőfelületét előbb szürke, majd sárga agyaggal tapasztották le.

A 18. ház bejáratát a DNY-i oldalon, a 16. ház felől kerestük. Sajnos, a ház déli sarka az É-i sarokkal együtt el volt szántva. Végeredményben a ház bejáratát határozottan nem tudtuk megállapítani.

Az eddig feltárt nyársapáti középkori falu 18 házából, akár töltelékföldből, akár a házak környékén különböző szórványos leletek kerültek elő. Ezek közül legjellegzetesebbek a XXX. táblán kerültek bemutatásra. Kerámiai töredékek, amelyeknek egy része ún. fehéráru. A töredékek igen vékony falúak és kívülről téglavörös színnel vannak festve (XXX. t. 11, 17, 21–25). A töredékek legnagyobb része használati tárgyakból, illetőleg edényekből való. Vannak közöttük nagyobb fazekak, vagy füles bögrék, korsó- és kancsótöredékek, de találtunk több edényfedő töredékét is (XXX. t. 15). A korsók nyakát bordázott lécdíszítéssel ékesítették és igen sok töredéket találtunk, amelyet pecsétlőhengerrel díszítettek. Vannak olyanok, amelyek valószínűleg fából készült és körömbenyomást utánzó, sűrűn egymás mellé rakott pecsétlővel készültek (XXX. t. 9, 10).

A 15. ház környékén vastárgyakat is találtunk. Ezek legtöbbször kovácsoltvas szegekből áll, de voltak olyanok is, amelyek ajtóretesz, vagy ajtózár töredékei vol-

tak. A XXXII. tábla 4-es ábrán olyan zárütköző került elő, amely kovácsoltvasból készült. Az ajtópántok, ajtóvasalások és az ún. sasszegek szintén gyakori leleteink voltak. A 9. ház töltelékföldjéből vasból készült horog is került elő, amellyel halásztak. (XXXII. t. 13). Külön kell megemlékeznünk a 9. ház töltelékföldjéből előkerült faragófejszéről (XXXIII. t. 16). Nem lehetetlen, hogy ez bognárszerszám volt és megerősít bennünket feltevésünkben, hogy ugyanennek a háznak töltelékföldjéből az forgatható köszörűkő került elő (XXXIII. t. 21). A XXXIII. tábla 13. ábráján bemutatott fejszefoka valószínűleg az ugyanezen táblán, de a 17. ábrán látható faragófejsze tartozéka. Sajnos az illesztési felületek letörtek, így határozottan nem állíthatjuk, hogy ezek összetartoznak. A 7. ház töltelékföldjében a XXXIV. t. 1 ábrán lóbéklyó töredéket látunk, amelynek közelében mintegy 70 cm-rel távolabb egy béklyókulcs is kibontásra került (XXXIV. t. 15). A 18. ház töltelékföldjéből, illetőleg annak A₄–B₄ metszetárkából a XXXV. t. 11 ábráján bemutatott háromszögletű kapa volt a leletünk. A záruk közül a 15. ház címkével ellátott zárja érdemel figyelmet, amely kovácsoltvasból készült (XXXVI. t. 9–11, 11a, 15). Ugyanezen a táblán egy vonókést is láthatunk (XXXVI. t. 1), amely szintén a 9. ház tartozéka volt. Vitatható, hogy szintén a 9. ház töltelékföldjéből napvilágra került és a XXXVII. t. 5–9 ábrákon bemutatott vasalástöredékek ajtóvasaláshoz, vagy kocsi-vasaláshoz tartoztak. Erősen íveltek voltak. A XXXIII. t. 19 ábrán látható fenékövet szintén a 9. ház töltelékföldjében találtuk.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a házakat hogyan építették, akkor általában azt mondhatjuk, hogy azok legtöbbször vertfalú. Amikor terméskőalapozásról szólnak, az még nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a fölmenő falak szintén vertfalú házak voltak. Egyetlen esetben talákoztunk olyan építkezési móddal, amikor a döngölt és lehetőleg agyagból készült alapozásra sárgombócokat (csömpölyegeket) raktak és ebből készült a felmenőfal (5. ház). Az is lehetséges, hogy a sövényfonásos házak esetleg nemcsak külső-belső tapasztással készültek, hanem a sövényfonás két oldalára sárgombócokat raktak. Az előkerült nagyszámú töredékekből csak annyit tudunk megállapítani, hogy azokon vesszőlenyomatok voltak. Sövényfonással az 1, 9, 10, 11. házak készültek, terméskőalapozással pedig 5 ház készült (2, 3, 4, 7, 8). Határozottan vertfalú házak közül 7-et bontottunk ki (6, 12, 13, 14, 16, 17, 18). Egyetlen házunk volt olyan, amelyiknek boronástalpa volt. Sajnos, ennek felmenő falaiból semmi sem maradt meg, de azt sem tudtuk megállapítani, hogy a felmenő falakat esetleg a boronástalpa ácsolt oszlopok nem erősítették-e. Azt mindenesetre pontosan tudjuk, hogy a boronás talpakat összeácsolták.

A tüzelőhelyek vizsgálatánál azt tapasztaltuk, hogy azok részint kemencék, vagy bögrés kályhák, vagy egyszerűen nyitott tűzhelyek voltak. A 13. háznak katlana is volt, amelyet közvetlenül a kályha mellé építettek.

A kályhák téglalapalakúak, s úgy készültek, hogy azokon főzni és sütni is lehetett. Rendszerint a házak belsejét osztó fala mellett épült, úgy, hogy a szájnyílásuk a másik helyiség felé nyílt. Rendszerint azt látjuk, hogy a kályha, vagy kemence szájnyílásánál a másik helyiségben, rendszerint a konyhában nyitott tűzhely is állott. Ezek általában ovális alakúak és előttük kisebb-nagyobb pernyegödrök vannak a padlószintbe ásva. Csak két esetben talákoztunk olyan kemencével, amelyek egyosztású házakban állottak (1-ső és 18. ház), itt a kemence teljesen érthetetlenül, rendszerint a ház nyugati oldalának mentén és a belsőség középrészén állt. Annak ellenére, hogy az 1-ső ház háromosztású, feltételezzük, hogy ez a kemence eredetileg

egy egyosztású házban állott, s a házat az esetleges szükségletnek megfelelően később megnagyobbították.

A padlószint rendszerint a tűzhely, illetőleg kályhák környékén jobban megégett. A külső járószinttől jól meg lehetett különböztetni valamennyit. A lesározás mértékéből lehetett megállapítani az egyes házak esetleges belső bútorozását is. A 7. háznál a lesározás mértékéből tudtuk meg, hogy a 2. egyben kisebb helyiségben az osztófal mellett négy karón álló ágy lehetett. Hasonlóképpen, ugyanebben a házban azt is láttuk, hogy a bejárattal szemben levő falhoz épült tűzhelynél és az ebben a helyiségben az északi oldalon munkahely volt kiképezve. A megismételt lesározásból tudjuk meg, hogy az 5. ház északi sarkában, és a kemence között szintén fekvőhely állott, amely a padlószintből valamivel kiemelkedett. A kiemelkedés mértéke, csak néhány cm-t mutat, de így is megfigyelhetjük a lesározás gyakoriságából, hogy a bejárati ajtó és az ágyig, vagy fekvőhelyig haladó útvonalon igen sokszor jártak.

Nyársapát községének házait a térszintből 30–50–70 cm-es kisebb kiemelkedő dombocskák jelezték. Dr. Balanyi Béla, a nagykőrösi múzeum-vezetője megszámlolta, hogy a Templom-ér partjain, kétoldalt, mintegy 72 ilyen dombocska emelkedik és ezek környékén nagyszámban kerülnek felszínre cserép, csont és vastárgyak töredékei. Feltehetőleg ezek a dombocskák mind házakat takarnak. Ezek feltárása még a jövő feladata.

Annyit máris megállapíthattunk, hogy az elpusztult Nyársapát községében, a falu templomán kívül egy nagyobb, és kőből épült objektum állott, amelynek csak kutatóárokokkal állapítottuk meg helyét. De tudjuk azt is, hogy a valószínűleg telkes jobbágyok házához egy kovácsműhely és egy bognárműhely tartozott. A kovácsműhely a 7. házban állott és talán nem tévedünk, amikor a bognárműhely helyét a 9. házban sejtjük. Az sem lehetetlen, hogy a 6. ház egy szokatlan méretű és alaprajzú, döngöltfalú épület volt és talán postaállomásnak használták. Ez a ház a feltárt templomtól nem messzire épült.

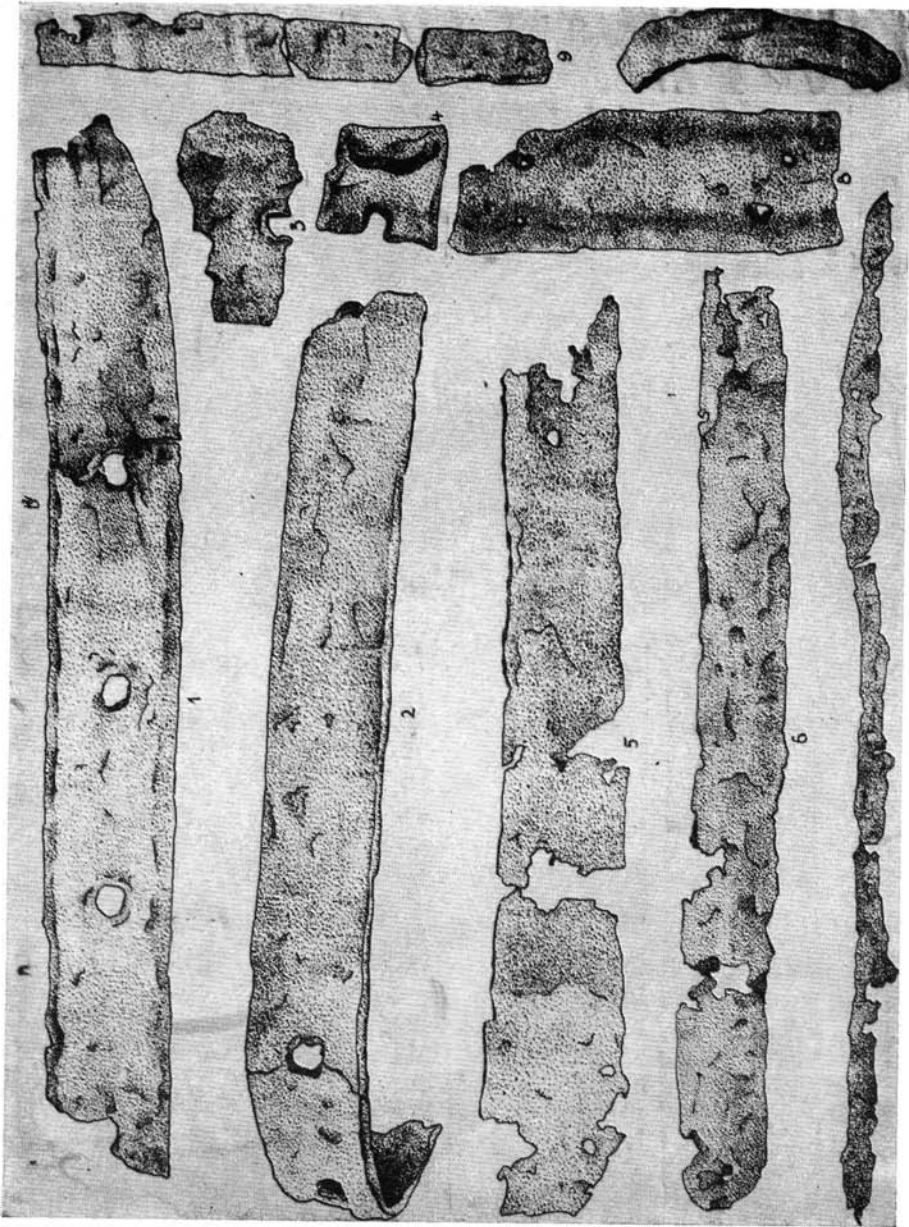
A házak egymásközi távolsága átlag 20 m. Valószínűleg kertes házak lehettek, mint amilyenekről Majlát Jolán írt munkájában.²⁰

Az épületek tetőszerkezetére csak következtetni tudunk. Voltak házak, amelyeknek lesározott padlószintjeire megszenesedett gerendák zuhantak. Ezeket igen nagy gondal sikerült kibontanunk. Azt hisszük, hogy ezek a gerendák a tetőszerkezetet tarthatták. Egy esetben, a 15. ház egyik helyiségében (D) a padlószinten szalmacsomót találtunk, amely szintén át volt égve. Még további vizsgálatot igényel annak eldöntése, hogy ennek a háznak valóban szalmából volt-e a héjazata.

Amint a házak tetőszerkezetére nem tudtunk határozott választ adni, úgy nem tudjuk azt sem, hogy milyenek voltak az egyes házaknál a kémények. Zelenin írja, hogy a keleti szlávoknál kémények régebben nem voltak. A füst tehát megtöltötte az egész szobát és a tetőzetnek egy bizonyos részén vagy nyílásán tódult ki, illetőleg a tárva nyitott ajtón keresztül. Zelenin szerint a XIX. század első felében is voltak ilyen füstelvezető megoldások a nagyoroszoknál és a nyugati oroszoknál, néhol Ukrajnában is.²¹ Az ilyen kémény nélküli tüzelőhelyeknek az az előnye, hogy nagyobb meleget adnak és a házak szárazon maradnak, viszont szerinte is veszélyesek az ilyen nyitott tűzhelyek és nyitott füstelvezetések a szalmatetes házaknál. Eltekintve attól, hogy a falak kormosak lesznek, télen különös nehézséget jelent a

²⁰ Majlát i. m.

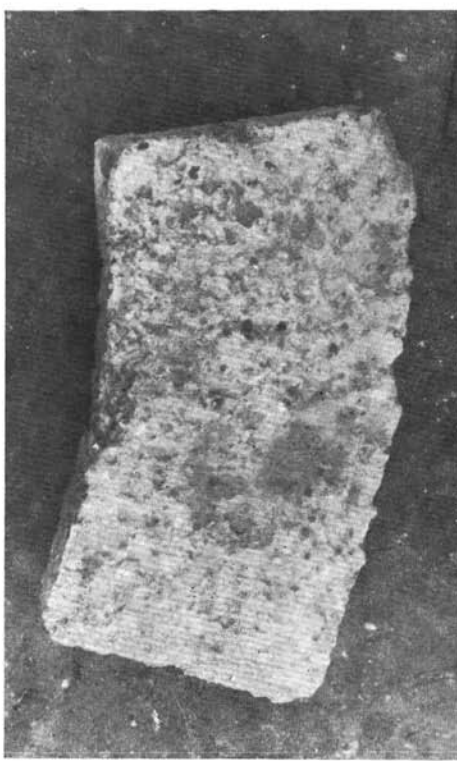
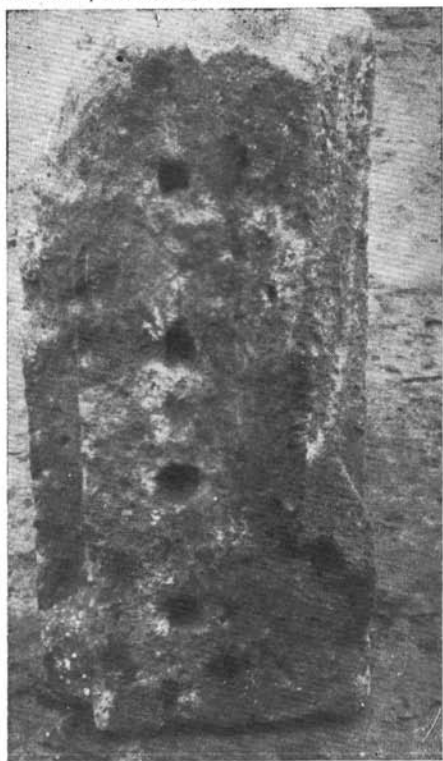
²¹ Zelenin, Dimitrij: Russische (Ostslavische) Volkskunde, Berlin u. Leipzig 1927., Walter de Gruyter et Co. 272.

szellőztetés. Zelenin elmondja azt is, hogy a kemencéket általában a ház egyik sarkában agyagból készítik és földre építik. Az agyag alapba kovakavicsot (Kieselstein) raknak, hogy a meleget tovább tartsák. Ilyenkor egy sor kavicsréteget egy sor agyagréteggel fednek be és köveket raknak még az agyagba, mert az átforrósodott kövek szintén tovább tartják a meleget.

Hasonlók lehettek a nyársapáti házaknál is az ilyen tüzelőhelyek, illetőleg kemencék.

A nyársapáti ásatásokról ezúttal előzetes beszámolót kívántunk adni. Az ásatások anyagát a történeti, embertani és az állatcsontok vizsgálatával együtt külön fogjuk tárgyalni. Ugyanitt fogjuk a különböző kémiai vizsgálatok eredményeit is publikálni. Az eddigi ásatások annyit máris bizonyítanak, hogy a lakóházakban előkerült legrégebbi pénzünk I. Mátyás idejéből való. Ezt a 15. házban, a szemeskályha mellett a padlószinten találtuk. Ugyanebből a házból II. Lajosnak (1516–26) egy 1525-ben vert ezüstdénára is előkerült. A 15. házban, annak D helyiségében talált buzogány mellett Albert király pénze is előkerült. A 17. házban az I₃–K₃ metszetárok melletti tűzhelynél Albert király ezüstpénzét találtuk. Egy I. Ulászló CNH 148. dénára ugyancsak a 15. ház töltelékföldjéből került elő, mégpedig a 33. szelvényben. A 18. házból III. Ferdinánd ezüst garasát ástuk ki, éspedig a tűzhely melletti padozatszintről.

Abb. 25. kép.

Faragott kövek az ún. Kastélyból.
Behauene Steine vom sog. Kastély ("Schloss")

Ezek szerint a legkorábbi pénzek a területünkön I. Mátyás idejéből valók és a legkésőbbit a XVII. század közepén verték.

Nem kívánok a történelmi eseményekről itt részletesen szólni, annyit minden-
esetre itt is megemlíthetünk, hogy Nyársapát térségét legkésőbb az 1690-es években
mint elpusztult falut tartják nyilván. Azt is tudjuk, hogy a nyársapáti határt 1658-
ban már a nagykőrösieknek bérbe adták, tehát valószínű, hogy már akkor is gyéren
lakott volt a község. A falu virágzása a XV. század végére és a XVI. század első
felére esett. Természetes, hogy a falu történetének kutatásához további ásatásokra
volna szükség, mert ma mindössze csak annyit tudunk, hogy a 17. számú ház volt a
legrégibb és a 18. ház a XVII. század első felében még állott.²²

Bálint Alajos

²² Lásd Éri i. m.

KIRCHE UND WOHNGEBÄUDE IM MITTELALTERLICHEN NYÁRSAPÁT

(Vorläufige Mitteilung)

Die noch im XVII. Jahrhundert zugrunde gegangene Gemeinde *Nyársapát* (Abb. 1) befand sich in Donau—Theiss-Zwischenland auf einer Kette der zwischen Cegléd und Nagykőrös sich hinziehenden Sandhügel.¹ Das Gebiet gehörte bis zum Anfang der 50-er Jahre dieses Jahrhunderts zu der Flur der Stadt Nagykőrös; heute ist der Ort eine selbständige Gemeinde. Das moderne Dorf wurde jedoch nicht auf der Stelle der alten Siedlung aufgebaut, sondern in der Nähe der heutigen Eisenbahnstation. Die mittelalterliche Siedlung befand sich hingegen in ungefähr 3,5 Km Entfernung von der Station.

Das mittelalterlich Dorf befand sich auf dem aus der Landschaft zusehends sich erhebenden sog. *Templom-balom* 'Kirch-Hügel'. Der Hügel erstreckt sich annähernd in w.-ö. Richtung, der Hügel wird in derselben Richtung von einem Rinnsal durchschnitten. Das Rinnsal ist im grössten Teil des Jahres vollkommen trocken und wird als Wiese benützt.

Von diesem Gebiet (d. h. von 32,000 ha) wurde auch eine Kartenskizze mit Höhenlinien von 25 cm gemacht (Abb. 2).

Als dieses ursprünglich als Weideland benützte Gebiet zum Zweck der Einführung einer intensiveren landwirtschaftlichen Kultur umgeackert wurde, hatte man am Anfang der 1920-er Jahre mit Traktoren gepflügt. Hierbei kamen viele Ziegel- und Wiesenalksteinstücke und ausgebrannte Lehmanwurfstücke nebst verschiedenartigen Gefäss-scherben zum Vorschein. Im sommer des Jahres 1928 wurden von Dr. János Banner Probeausgrabungen an Ort und Stelle ausgeführt (s. die Fussnote Nr 2). Deren Ergebnis war, dass ein mit menschlichen Knochen gefülltes Ossarium aufgemacht wurde, und auch Teile der Grundmauer der Kirche und um diese herum noch 18 Gräber zum Vorschein kamen. Über die in den Gräbern gefundenen Schädel schrieb Dr. Lajos Bartucz eine Studie (vgl. Anm. Nr. 3).

Unsere Ausgrabungen fanden mit Unterbrechungen zwischen 1948—55 statt. Die Arbeiten wurden von einer Arbeitsgemeinschaft ausgeführt.

1948 wurden die Grundmauern der bis dahin unbekanntenen Kirche von Nyársapát aufgedeckt (s. Abb. 3). Die Hauptachse der Kirche ist fast genau nö.-sw. gerichtet. Ihre Länge war 18,0 m, ihre Breite 10,25 m.

¹ Mittelalter wurde dieser Ort anfangs zu Komitat Pest, später zu Komitat Külső-Szolnok zugerechnet. Der Name erscheint 1445 als *Nyarasapath*, 1450 als *Nyarasapathy* (vgl. D. Csánki: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában) 'Die hist. Geographie Ungarns im Zeitalter der Hunyadis' (1890, I. 32). Die Bedeutung des Ortsnamens: 'Abtesdorf an Pappeln reich'. Es befand sich im Besitz einer adeligen Familie (vgl. Csánki, a. a. O., 44).

Ursprünglich war sie eine kleinere Kirche mit schmalen Schiff, dessen innere Länge 8,56, ihre grösste Breite (von innen) 3,8 m war. Auf der linken Seite der Kirche, beim Schluss des Sanktuariums stand eine Sakristei von 2,75×4,3 m Ausmass, wo auch die aus Wiesenkalkstein gemesselte Büchse der Türangel der Eingangstür aufgefunden wurde. Aus der Sakristei führte gleichfalls eine Tür von derselben Ausbildung in das Schiff der Kirche.

Diese kleine Kirche wurde in der Zeit der Árpáden-Könige erbaut, die dann im gotischen Styl vergrössert wurde. Die Länge des Schiffes wurde diesmal auf das Ausmass von 10,2×7,25 m erweitert. Seine Mauern wurden von aussen und innen mit Pfeilern befestigt und verputzt (Taf. IV. 2., VI. 1.).

Das Gebäude der vergrösserten Kirche war annähernd ellipsenförmig, von einem auf Wiesenkalkstein fundierten Zaun umgeben. Zwischen beiden befand sich ein Friedhof, und in diesem wurden 227 Gräber aufgedeckt. Unter den Grabbeigaben wurden Münzen Sigmunds (1387–1437) und Mathias I. (1458–90) gefunden. Über diesen Kirchhof wollen wir bei einer anderen Gelegenheit handeln.

Auf beiden Seiten des Templom-ér haben wir entlang der nördlichen und südlichen Uferlinie Fundamente von Wohnbauten aufgemacht. Die Wohnhäuser der ehemaligen Gemeinde wurden von Erhöhungen und Hügelchen von 30–70 cm gekennzeichnet. Auf dem Gelände konnten 72 solche hervortretende Hügelchen gezählt werden. Auf ihren Gipfeln und in ihrer Umgebung liessen sich Gefäss-scherben, vom Pflug umgekehrte Herdüberreste und durchgebrannte Lehmanwurfstücke beobachten. Von den Hügelchen wurden auf der südlichen Uferlinie des Templom-ér die Fundamente von 11, auf der nördlichen Uferlinie die von 7 Häusern ausgegraben.

Über die Grundmauern und die Struktur der ehemaligen Häuser wollen wir in diesem Exzerpt ausführlicher nicht berichten, hingegen haben wir diese im ungarischen Textteil schon eingehender besprochen. Die Ergebnisse zusammenfassend konnte folgendes festgestellt werden:

1. Die Fundamente aller Häuser wurden aus gelber oder grauer lehmiger Erde fest gestampft. Die Fundamente wurden ungefähr 30–40 cm tief unter das Niveau der Oberfläche gesenkt. In die vier Ecken des gestampften Fundamentes wurden Säulen von 25–30 cm Durchmesser gestellt. Bei dem Halbierungspunkt der die Breite der Häuser bedeutenden Mauern wurden gegabelte Säulen zum Halten des Firstbalkens des Pfettendaches gestellt. Die Zwischenräume der erstgenannten Säulen waren in Entfernungen von 60–70 cm mit dünneren Pfählen vollgespickt und es kam vor, dass auch in die Zwischenräume dieser noch dünnere Zweige gelegt wurden. Die Zwischenräume dieser Stöcke und Zweige wurden mit Zweigen eingeflochten und auf diese Weise eine geflochtene Wand hergestellt. Die auf diese Weise gebaute Häuser waren Häuser mit geflochtenen Wänden (I. Taf. XXII); 3. (Abb. 6.); 9–10–11 (Taf. XXIV); 12–13 (Abb. 9). Beim Haus Nr. 5 wurden die Zwischenräume der Pfähle mit *csömpölyeg* genannten Lehmklössen ausgefüllt (Abb. 7). Die Lehmklösse wurden von innen und aussen abgeglättet. Beim Öffnen dieses Hauses fanden wir in grösserer Zahl solche durchbrannte Lehmklösse. Gestampte Wände hatte das Haus Nr. 16 (Abb. 16). Auf einem Grund aus Lehmerde gestampft wurden die Häuser Nr. 2 (Abb. 5); Nr. 4 (Abb. 6); 7 (Taf. XXIII) und Nr. 8 (Abb. 8) mit Wiesenkalksteinen fundiert. Blockfundament hatte das Haus Nr. 15 (Abb. 16).

2. Das Fussbodenniveau der Häuser war mit gelbem und grauem Lehmanwurf abgeglättet. Bei den meisten Häusern gelang das Aufmachen des Fussbodenniveaus in

mehreren Quadratmetern. Das Fussbodenniveau — ebenso der grösste Teil der Wände — wurde beim Umpflügen beschädigt.

Das Niveau des Fussbodens ist in den meisten Fällen mit dem Niveau der äusseren Erdoberfläche identisch. Die aufsteigenden Mauern wurden von dem äusseren Niederschlag durch eine neuere lehmige Schicht von 3–5 cm Dicke geschützt.

3. Die Häuser waren ein-, zwei- und vierteilig. Im einzelligen Haus stand der Ofen gewöhnlich dem Eingang gegenüber an der Wand. Im zweiteiligen Haus wurde der in der Stube aufgestellte Back- oder Kachelofen von der Küche aus geheizt. Im Haus Nr. 16 gab es auch einen äusseren Backofen. — Vierteilig mag das Haus Nr. 15 gewesen sein, das von ungemein grossem Ausmass und von absonderlicher Anordnung war. Es ist jedoch anzunehmen, dass die Räumlichkeiten C und D in diesem Haus eine wirtschaftliche Bestimmung hatten. — Der grösste Raum des ersten Hauses war ursprünglich selbständig und einteilig, der aber später durch Zubau mit zwei Räumlichkeiten erweitert wurde. In diesem Haus fanden wir keine Durchgangstür in die Stuben-Küche der erweiterten zwei neueren Räumlichkeiten.

Der Backofen oder Kachelofen wurde kreis-, ellipsen- oder hufeisenförmig aufgebaut. Der Untergrund war manchmal aus Wiesenkalksteinen zusammengelegt und die Ofenkacheln wurden auf diesen Untergrund gesetzt. Die Ofenkacheln waren meistens topfartig; im Haus Nr. 15 wurden auch durchbrochene, wie Holzschnitzereien aussehende, oder mit Löwenabbildung versehene, prachtvolle, fassonierte, farbige, mit Zinnglasur einbezogene Ofenkacheln ausgegraben. Die Backfläche der Kachel- und Backöfen wurde aus einer Schicht von zertrümmerten Scherbenstücken herausgebildet, die dann mit einer lehmigen Schicht von einigen cm Dicke einbezogen wurde. Diese abgeglättete lehmige Schicht wurde während des Gebrauches stark durchbrannt.

Vor dem Mund des Ofens war manchmal ein Feuerungsherd angebracht, auf welchem gekocht wurde. Die meisten Gefässscherben wurden in der Umgebung des Feuerungsherdes gefunden. Es kam vor, dass eine Aschengrube, vertieft im Erdreich, vor dem Ofen aufgemacht wurde.

4. Unter den aufgedeckten Wohnhäusern gelang es uns nicht die Bestimmung des 6. Hauses festzustellen (Taf. XXIII.). Seine gestamfte Grundmauer aus gelbem Lehm hergestellt. Seine Grundmauern von ungewöhnlichem Ausmass (10,30 × 8,50 m) waren 40 cm dick.

Der Eingangstür gegenüber wurde die Backfläche eines fast ganz rundlichen Ofens von 1,8 m Durchmesser aufgemacht, neben welcher flache, wie kleine Teller aussehende Ofenkacheln nebst einer grossen Zahl von topfartigen Kacheln zum Vorschein kamen (Taf. XXVIII. 11, 12).

Dieses Haus Nr. 6 mag Poststation gewesen sein, wo es in den kleineren Räumen möglicherweise Schlafstellen gegeben haben wird.

5. Zu dem Haus Nr. 6 war das Haus Nr. 7 fast hinzugebaut (Taf. XXIII). Bei diesem wurde ein Fundament aus Wiesenkalkstein auf den gestampften, lehmigen Untergrund gelegt. Es ist zweiteilig, und die Scheidewand wurde aus Flechtwerk hergestellt. Sowohl die Eingangstür, als auch die auf der Scheidewand befindlichen haben sich in Büchsen gedreht. Der erste Raum war nach Zeugnis der Fundstücke eine Schmiede, im zweiten kleineren Raum wohnte der Schmied des Dorfes.

6. Das Haus Nr. 14 wird wohl ein Wirtschaftsgebäude gewesen sein. Wegen des Abackerns gelang es uns nicht, es vollständig aufzumachen. In seiner Nähe stand am Ufer des Templom-ér ein mit gemeisselten Steinen ausgelegter Brunnen (Abb. 11).

7. Es gelang uns, die Pfeiler der Brücke, die das nördliche und das südliche Ufer miteinander verband (Abb. 15). Auch diese wurden aus Wiesenkalkstein gebaut.

8. Als Rohstein beim Kirchbau und bei den Wohnhäusern wurde der sog. Wiesenkalkstein verwendet, dessen Grube von uns gleichfalls aufgefunden wurde. Sie befand sich in der Nähe der Wirtschaftsgebäude der heutigen Produktionsgenossenschaft, südlich von dem untergegangenen Dorf, in einer Entfernung von nahezu 450 m. Von Georg Mócsy wurde die Stelle des Dorfes auf einer von ihm verfertigten handschriftlichen Karte 1798 als „lapicidina“ bezeichnet mit der Bemerkung, dass man aus den Schichten des dortigen Bodens ein solches Rohmaterial herausgraben kann, das zum Kalktünchen der Häuser geeignet sei. Diese dünne Farbschicht zieht sich über die Wiesenkalksteine dahin.

9. In unserer vorläufigen Mitteilung wollen wir die Funde nur in Photos und Zeichnungen vorführen. In dem zum Vorschein gekommenen Fundmaterial gibt es nur ganz wenig Streumaterial, die meisten Fundstücke wurden von dem Fussbodenniveau der Häuser des niedergebrannten Dorfes eingesammelt.

10. Die ältesten Münzen, die aus den bisher aufgedeckten Häusern des Dorfes zum Vorschein gekommen sind, sind die Denare Mathias I. (1458–90), das jüngste Stück der Silberroschen Ferdinand III. (1625–47). Es gibt einige urkundliche Daten darüber, dass die Feldmark von Nyársapát 1658 schon von Bewohnern von Nagykőrös gepachtet wurde, und es 1690 als zugrunde gegangenes Dorf in Evidenz gehalten wurde. In einem Grab fanden wir eine Münze Sigmunds (1387–1437). Hieraus kann wohl darauf geschlossen werden, dass die Blütezeit des Dorfes seit der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts gerechnet werden kann und es infolge der Verwüstungen der Türken mit dem Erdboden Gleich gemacht wurde.

A. Bálint

A TISZAI TUTAJOZÁS ÉS A SZEGEDI SUPER-MESTERSÉG

Szeged városi fejlődését, délvidéki központtá válását elsősorban kedvező földrajzi helyzetének köszönhetjük. A földrajzi adottságok közül is a folyó melletti fekvés és a Maros torkolatához való közelség volt a legfontosabb. Ez volt a döntő már a letelepülés létrejöttében, a honfoglalás utáni századokban, majd a középkorban méginkább a település városias fejlődésében, gazdasági erősödésében. Szeged a XII. századtól a sószállítás révén a vízi kereskedelemben uralkodó szerephez jutott. A középkori vízi forgalomban jelentős volt a szerémségi bor szállítása, amit szintén szegediek fuvaroztak.

Természetes, hogy a már középkorban élénk vízi kereskedelem a szállító eszközök iránt jelentős szükségleteket támasztott. A legkezdetlegesebb szállító eszköz a szálfából összerótt tutaj vagy *láp* lehetett, amiken még századunk elején is szállítottak sőt Máramarosból az ottani román és rutén tutajeresztők. A sószállítványokkal érkező tutajok faanyaga a rendeltetési helyen maradt, ami azt eredményezte, hogy Szegeden és más nagyobb Tisza menti városokban is könnyen és olcsó sok fához lehetett jutni. Ez a társadalmi munkamegosztás egy bizonyos fokán, a technikai eszközök fejlettségéhez mérten, lehetőséget adott a faipar kifejlődéséhez. A földrajzi adottságok kihasználásával így válhattak a különböző faiparágak Szegeden — ezen a különben fában szegény vidéken — jellegzetes és hagyományos foglalkozássá.

A tiszai és marosi faúsztatás különösen a XVIII. században lendült fel. Ennek eredményeképpen Szeged a múlt században országos viszonylatban is számottevő faipari központtá fejlődött. Országoshírű volt a hajó- és vízimalomépítő mesterség, de nagy hírre tett szert a kocsigyártás, a talicskakészítés és a zsindevágás is. Ezek az iparágak nemcsak a helyi szükségleteket elégítették ki, hanem más vidékekre, részben külföldre is szállítottak készítményeket. A város virágzó régi faiparából dolgozatunkban csak a legnevezetesebbet: a hajóács (super) mesterséget fogjuk bemutatni.

Kiindulásul szólnunk kell a tiszai faúsztatás, tutajeresztésről, ami alapfeltétele volt a szegedi faipar nagymérvű kifejlődésének. A tutajozás múltjának és néprajzának vizsgálata a gazdaságtörténeti adatokon kívül úgy hisszük, hasznos részletekkel gazdagíthatja a tutajozásról való elég gyér mesterségbeli, technikai ismereteinket. A hajóépítés Szegeden már évtizedek óta kihalt foglalkozás, így teljes munkafolyamatát nem figyelhettük meg, hanem régi leírásokra, fényképekre és főleg az idős mesterek elbeszéléseire voltunk utalva. A ma még élő utolsó mesterek felvilágosításain kívül sok értékes adatot szerezhettünk a szegedi Állami Levéltárból. A néprajzi és levéltári adatgyűjtés alapján így rajzolódik ki előttünk egy letűnt világnak: a vízi életnek és a vízből, fafeldolgozásból élő virágzó super mesterségnek a képe, a város életében játszott szerepe és gazdasági jelentősége.¹

¹ Itt mondok köszönetet Bálint Sándor professzornak értékes tanácsaiért és a Szegedi Áll. Levéltár dolgozóinak: Oltvai Ferencnek, Szabó Ferencnek és Vinczi Károlynénak a kutatás során nyújtott támogatásért.

Abb. 1. kép.
Falerakodóhely az újszegedi Tisza-parton
Holzlagerplatz auf dem Ujszegeder Theissufer

Faúsztatás, tutajozás

A tiszai faúsztatás eredetéről és legrégebb múltjáról nincsenek adataink. Joggal feltételezhetjük, hogy múltja még a XI–XII. századba visszanyúlik. A XII. századból származnak az első oklevéladataink arról, hogy Szeged sólerakodóhely (1183-ban pl. a Nyitra megyeieknek kell sót kiszolgáltatni). A máramarosi és erdélyi só szállítása abban az időben csak szálfákból összeerősített tutajokon, régiesen *lápokon* történhetett. A szakirodalom is azt tartja, hogy a több fatörzsből összetákolt tutaj vagy *láp* egyik legősibb szállító eszközünk.

1516-ban II. Lajos megtiltja a Tiszán és Maroson szálfákat szállító szegedi polgárok adóztatását.² Ez az adómentesség nyilván a fenyőszállításnak már korábbi jelentőségére és méreteire utal. A török időkben az ország szétszakítottasága és a kereskedelem pangása visszavetette a tiszai faúsztatást is. A város a XVIII. század elején, évtizedekkel a török hódoltság után Budáról kénytelen révhajókat és a legközelebbi dunántúli erdővidékről, Baranyából szekereket és kocsikat hozatni. Ez részben a fahiánnyal, részben — mint majd látni fogjuk — hozzáértő mesterek (hajóácsok, bognárok) hiányával magyarázható. A hajóépítés XVIII. századvégi adatai és a vízimalmok számának gyarapodása arra engednek következtetni, hogy a század végére a faúsztatás elérte a kívánt méreteket és kielégítette a szükségleteket. Vedres István könyve szerint: „...nem tsak Arad Vármegyébül hoznak ide Hajónak való Tölgyfá-

² Reizner János: Szeged története. Szeged, 1900. IV. Oklevéltár 59.

Abb. 2. kép.

Superplacc Szeged-Felsővároson, a XX. század elején
Schiffbauplatz in Szeged-Oberstadt am Anfang des XX. Jahrhunderts

kat, hanem a Tiszahátrul, a Körös tájékáról, és még Török Országból is; a Munkátsi Uradalomból majd minden Esztendőben szállítanak itten keresztül a Ferentz Tsatornájára, és tovább is legszebb Tölgyfa pallókat, és Deszkákat. *Fenyő fa pedig, melly Szolnok mellett Máramarosból jön a Só alatt, elég van:* abbul dolgoznak is, valamint szintén az Arad Vármegyei Tölgyfákból is, két nagy hajót készítettek el mostanában.”³

Az 1890-es években évenként átlagosan 200–250 000 m³ fát tutajozták Szegedre. „1892-ben Szegedre részint a Tiszán Máramarosból, részint a Maroson Erdélyből mintegy 200 000 m³ fenyőszálfa érkezett... Ugyancsak víziúton érkezett Szegedre az év folyamán 100 000 m³ kemény szálfa, tölgy- és kőrisfa rönkökben.”⁴ A fenyőszálakból a szegedi fűrésztelepek és zindelyvágók 150 000 m³-t dolgoztak fel, a többit továbbszállították vidékre.

A tutajeresztést csak a Tisza és a Maros tartós, nagy áradása és apadása, vagy járványos megbetegedések hátráltatták, mint pl. 1893–94-ben, amikor kolerajárvány miatt a Tiszán hónapokig tiltva volt a tutajozás. „... Ha a felső-Tisza és a Maros vízállása megfelelő és a vízszállítás akadályokba nem ütközik, a nyersanyag feleslegében is bővelkedünk, ellenben kedvezőtlen vízállás esetén a lehető legnagyobb akadályokba ütközik a nyersanyag előteremtése, amint az 1904-ben tényleg meg is történt...” — olvashatjuk a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara 1906-os jelentéséből.

³ Vedres István: A Tiszát a Dunával Öszve kapszó új hajókázható tsatorna... Szeged, 1805. 84.

⁴ A szegedi kereskedelmi és iparkamarai kerület 1892. évi jelentése. Szeged, 1893. 105.

A tutajozás méreteire, egyben a faipar növekedésére is jellemző, hogy míg az 1890-es években 4 gőzfűrésztelep működött a városban, addig 1906-ban már 7 telep dolgozta fel a Tiszán és a Maroson leúsztatott szálfákat.

Ezek után vizsgáljuk meg, hogyan történt a tutajeresztés és kik foglalkoztak vele?

A tutajokat tulajdonképpen a felvidéki rutének eresztették le a Tiszán, de a szegedi fűrészgyárosok elküldték megbízott embereiket a felső-Tiszára, hogy minden tutajon legyen egy közülük. Ezt az óvatosság tette szükségessé, a fát ugyanis a szegedi fakereskedők legtöbbször már *lábon állva* (kitermelés előtt) megvásárolták. Előfordult, hogy a szegedi és tápéi tutajosok már a felső-Tiszán átvették a fát a ruténektől, de — különösen régebben — leggyakrabban az *olájok* is lejtettek Szegedig. Szeged-Felsővároson és Tápén ma is élnek idős emberek, akik még az első világháború előtt *erőgettek tutajt*. Akkoriban rendszerint Tiszabecsig mentek fel a tutajokért, de a háború utáni tutajeresztők legfőljebb Csapig, Tokajig, legtöbbször azonban csak Szolnokig járták a Tiszát.

A tutajokat az *olájok* kötötték össze a hegyekben. „A fenyők össze vótak *hevederözve*. A szálfák vékonyabb végét átfúrták, körösztülfektettek rajta három-négy széthasított fenyőt, úgy mondták: *hevedert* és azokat erős tőgyfaszögekkel a fenyőhöz szögezték. Az első hevederné mindön fatörzset átfúrtak, a többin csak mindön másodikat. A hátujját tőgyfagúzsá vagy mogyorócsérjébű font kötelekkel összekötötték, *összegúzsolták*. Ez úgy vót, hogy befúrtak a fába, bükkfaszöggel becövekítették és a cöveköket gúzsá összekötötték. Hús-huszonöt szál fenyő vót összekötözve egy *hevederön*. Ez vót egy *fértáj*. Két *fértajt* összekötöttek egy *táblába*. Asztán a táblákat is összekötötték, az vót egy *kötés*. Egy *kötés*ön négyen-öten vótak az *olájok*.⁵ A *fértáj*nak hallottam *plotty*, a *kötés*nek pedig *kajla* elnevezését is.

A tutajokat szárazon állították össze a rutének. A fatörzseket lecsúszatták a lejtős hegyoldalon, száraz patakmederben *összerótták*, majd a patak vizét felduzzasztották, *kizsilipölték*. Egy darabon *fértáj*ba eresztették le a fenyőt és ahol már szélesedett a folyó, ott a *fértáj*okat összekötötték *táblák*ba, majd *kötés*be. A tutajokat rendszerint *mögnyergelték*, azaz a tetejére újabb sor fenyőt raktak. A *nyergelés* vékonyabb és rövidebb szálfákból került.

A *kötés*be a *táblákat* egymás után kötötték úgy, hogy az első tábla farának összegúzsolását a következő *hevederözés*éhez erősítették három helyen. Erre is tőgyfagúzs szolgált, amit úgy készítettek, hogy a csuklóstagságú vagy annál vékonyabb tőgyfát megfőzték, melegen meghajlították és összefonták. A *táblák* összegúzsolását *csatlás*nak nevezték. Rövidebb fenyőkből olykor 5–6 táblát is összekötöttek, de utóbb a biztonságos vízi közlekedés érdekében a révkapitányság már nem engedte 4-nél több tábla összekötését. Mindez még a rutének feladata volt. A szegedi tutajosok vittek magukkal drótkötelet, régebben vastag kenderkötelet, sőt utóbb U kacsot is használtak a fenyők összeerősítésére. Az így összeállított *kötést* nevezték tulajdonképpen egy tutajnak.

Hallgassuk meg most az öreg tutajosokat arról, hogyan kormányozták a tutajt és hogyan kötötték ki? — „Vót olyan nyóc-tíz méter hosszú mögfaragott sugárfenyő, annak a végire két méterős deszkát szögeztek. Evvót a kórmánylapát. Avva kórmányozták elő, mög hátú. Lénta vót a neve. Öt léntával kórmányoztak, három elül, kettő hátul. Az eleje vót a fontosabb, hogy az neki né mennyön a partnak. Aszt monták a régi öregök, a hátújja mán emögy az eleje után . . .”

⁵ Adatközlők: Zakar András tutajos, Tápé (szül. 1880), Hegyesi András hajós, Szeged-Felsőváros (szül. 1888), Miklós István tutajos, Tápé (szül. 1905), Vince József tutajos, Tápé (szül. 1905), Török András tutajos, Tápé (szül. 1888.)

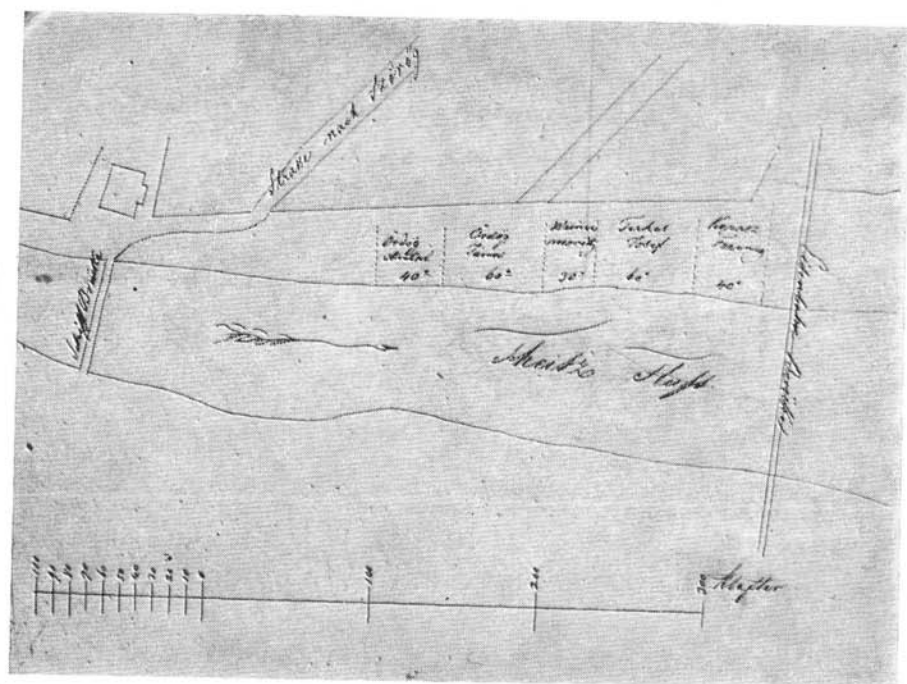
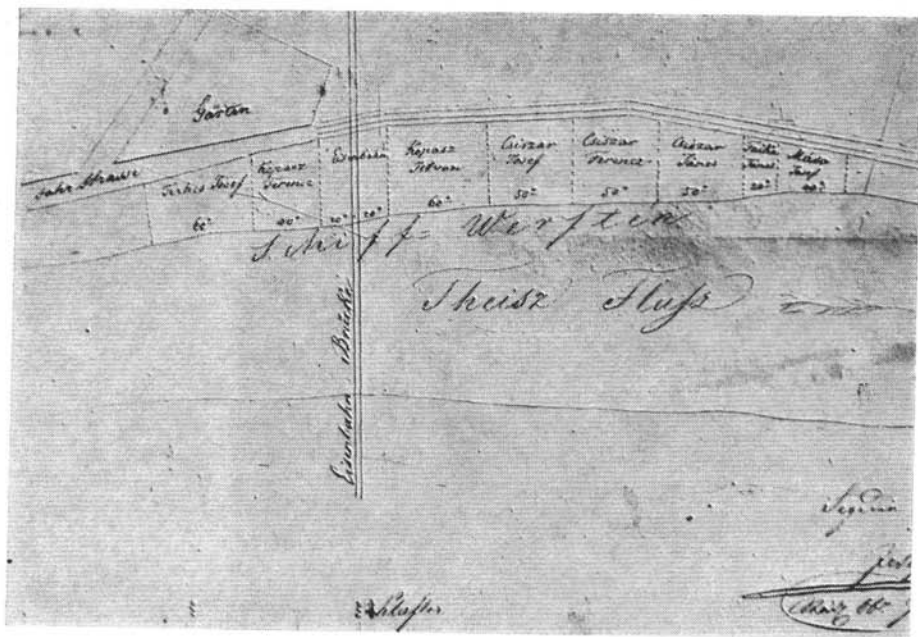

Abb. 3—4. képek.
 Superplaccok Újszegeden, az 1850-es években
 Schiffbauplätze in Újszeged um 1850

Egy kötésen általában 4–5 lentával kormányoztak, de volt a tutajon elkészítve több is szükség esetére. Ezeket is felsőtiszai rutének készítették. A tutaj kormányzása nagy hozzáértést és főleg sok tapasztalatot, gyakorlatot követelt. „Ki köllött üsmerni a folyót” — mondják az öreg tutajosok. Ez persze nem ment egyhamar. Sok utat meg kellett tenni addig, amíg a fiatalok is megtanulták, hol következik kanyar a folyón, mikor kell a kanyarulatban kezdeni a *lentázást* stb. Voltak hagyományos irányító szavak: „Bánátra hajcs” — balpart felé, „Magyarra hajcs” — jobbparrtra (magyarázata az, hogy Szegegnél Bánát a balpart felől esik). Jó időben, jó vízzel simán haladt a tutaj, de ha fújt a szél, résen kellett lenniök, nehogy partnak sodorja a szél ereje, hajóval vagy vízimalommal összeütközzenek. Nagyon szeles időben a tutajosok is *szelet heverték*, mint a hajósok. Sok veszélyt rejtettek a kevéssé tapasztalt tutajosok számára az örvényes helyek. Különösen két ilyen veszélyes folyószakaszt emlegetnek: az egyik Ányásnál van, a másik Tiszafüreden felül egy éles kanyarban. Az „ányási sarok”-nál széles a víz és örvényes. Itt úgy mondják, egy darab deszkát dobtak a vízbe, így próbálták megállapítani a vízfolyás irányát. „Vezseny alatt olyan a Tisza, — mesélte Török András tápai tutajos —, hogy azt hiszi az embör, hogy nincs tovább, nekimögy a partnak. Eccő gyüttünk, azt vöttük észre, hogy parthon ütöttük az evedzöt. Elő kiugrottunk a *büszkével*, nyomtuk a fát a vízbe, hátú mög ketten hajtották partnak a farát, míg elkapta a tutajt a víz sodra.” A legnagyobb igyekezet mellett is előfordult, különösen gyakorlatlan emberekkel — de még az *olájokkal* is —, hogy „a limány beszopta a tutajt”. Miklós István tutajos így mondta: „Ha limányba jutottunk, fővitt bennünket visszafelé a *langó víz* . . .” *Langó víz*nek a part melletti lassú, lusta vízfolyást nevezik. Ennek ellentéte a gyors folyás a *szirtokon*, ahol erős a víz sodra. Kanyarban gyakran olyan erővel torkollik meg a víz, hogy örvény, *limány* képződik és a kanyar után visszafelé folyik a víz. Ez néhol több száz méterre visszasondorta a *limányba* került tutajt, hallottam úgy is: „No, viszi főfelé a szent Pétör vize!” Ilyenkor három kormányvezővel hátul hajtották, a tutajt és bizony meg kellett dolgozniok, amíg kikecmeregetek az *élő vízre*.

Különösen elővigyázatosnak kellett lenniök, ha hídhoz vagy révhez közeledtek. Áradás idején, amikor természetesen nagyobb a víz sodra — a tutajosok úgy mondják: *nagy víznél* — így is előfordult, hogy hídlábnak szaladt a tutaj. A szétszakadt tutaj szálfáit — *kacatnak* mondták — halászoktól kért csónakokon szedték össze. Ha a fenyők megsérültek, tehát kárt csináltak, a fakereskedők lefogták kialakított bérükből. Tudták, hol következik rév és már előre jeleztek, hogy a révész idejében leeressze a kompkötelet. Éjszakára azonban olyan helyen, ahol már közel volt a híd vagy rév, és nem ismerték elég jól a folyót, kikötöttek.

Kikötéshez a tutajosok horgasfát, ún. *büszkét* használtak. Ez kb. másfél méter hosszú, erős, gyertyánfából faragott, rendszerint megvasalt végű karó. Szöges kampóba vagy természetes ágcsonkba akasztották a tutaj kötelét. A tutajon az utolsó *tábla* végébe két erős tölgyfaszöget, ún. *bikaszöget* vertek, ezekhez kötötték a kötelet. „A hátújját odahajtottuk a parthon, ahun *langó víz* vót, a *büszkés* kiugrott a kötél a *büszkét* nekivetötte a földnek, ránehézködött, csak úgy szántott vele. A tutaj érántotta, vigyázni köllött, nehogy a vízbe essön. Addig *büszkéztük*, amíg mög nem állt. Mikó a tutaj lassan mögcsöndesödött, kikötöttük egy partmenti fáhon.”⁶ A *büszkés* volt a jó tutajos egyik fő próbája, úgy mondják, nem kellett hozzá nagy erő, inkább ügyesség. A *büszkét* lehajolva, ferdén földbeszúrva kellett tartani, egész testsúlyal ránehezdedve. Amikor a *büszke* egy jó darabon mély barázdát szántott és

⁶ Vö.: Kovács Sándor: A drávai hajósok és talpasok élete. Népünk hagyományaiából. Bp. 1956. 69.

a tutaj már-már elrántotta a *büszkét*, a *büszkét* kihúzta a földből és pár lépés után újból belenyomta. „Előfordult, hogy nem sikerült mögfogni a *fát*, akkó mögfogtuk másutt” — hallottam Török András tutajostól. Rendszerint *szirtaljban* fogtak ki, a *szirtnek* az alsó vagy felső végén, mert porondnál estétől reggelig kiapadhatott a víz a tutaj alól. Út közben mindig „*farral*” fogták ki a tutajt, keskenyebb elejét a víz azután part mellé sodorta.

Másként történt a kikötés *nagy víznél*, amikor a folyó elöntötte a *szirtokat* és kiáradt az ártérre. Ilyenkor a tutajt *orral* nekieresztették egy élőfának, mikor a fához közel értek, ráfogtak a kötéllel egyet a fára, egyet a tutaj elején, a második *hevederbe* vert *bikaszög*re, a másik *bikaszögnél* pedig „*rajzoltak* a kötéllel”, amíg megállt a tutaj. A tutaj farát azután a víz kihajtotta a part felé, a többi fához. Egyébként

Abb. 5. kép.

A superok deszkát fűrészelnék
Die Schiffbauer sägen Planken

áradás idején nem volt ajánlatos a tutajozás, annál is inkább, mert az ártéri erdőkben sűrűn elakadtak. Előfordult, hogy szét kellett szedni a tutajt és újból *összeróni*, hogy tovább haladhassanak. Miklós István tápéi tutajos mesélte, hogy egy alkalommal a hirtelen tavaszi áradás miatt elakadtak az ártéri erdőben. Ő volt a *bandagazda*, nem vállalta a felelősséget a fáért, inkább kikötötték a tutajt és hazajöttek. Lippai Imre fűrészgáros szolnoki tutajosokat fogadott, akik vállalták az eresztést, de nem volt benne sok köszönet, mert csak keservesen és rongálódottan tudták hazaszállítani a tutajt.

A szegedi fatelepekre szállított tutajok Szeged, illetve Tápé fölött, Porgányon, Vesszősben rendszerint kikötöttek. Egy ember elment jelenteni a megérkezést, csak ezután ereszkedtek le a fatelephez, ahol a *facsósz* segítségével kötötték ki. A csősz ladikon az érkező tutaj elé evezett, kötelét a tutaj orrán egy *bikaszöghöz* erősítette, majd a „tetthelyre” érve kivezett a partra és *büszkével* kifogta a tutajt. Régebben – még az első világháború előtt – sokszor annyi fa érkezett, hogy a fatelepek előtt a Tisza tele volt tutajokkal. Ilyenkor nem volt módjuk *büszkézni*, hanem egy *lemacs-kázott* tutajhoz kötötték ki az utóbb érkező tutajokat. A szegedi fatelepeknél – a tutajosok úgy mondják: a *töthelyön* – mindig a tutaj elejét fogták ki, a tutajt azután a víz előre sodorta, így orral fordult a vízfolyás irányába.

A *facsósz* vagy *fapásztor* a fakereskedők megbízott embere volt, aki a tutajosoktól a szegedi Tisza-parton átvette a fát, átszámolta a szálfákat. Rendszerint kiöregedett tutajosok kerültek ebbe az állásba. A vízparton készült cölöpépítményben laktak. Azokat a tutajokat, amiket a fűrésztelepek nem tudtak mindjárt feldolgozni,

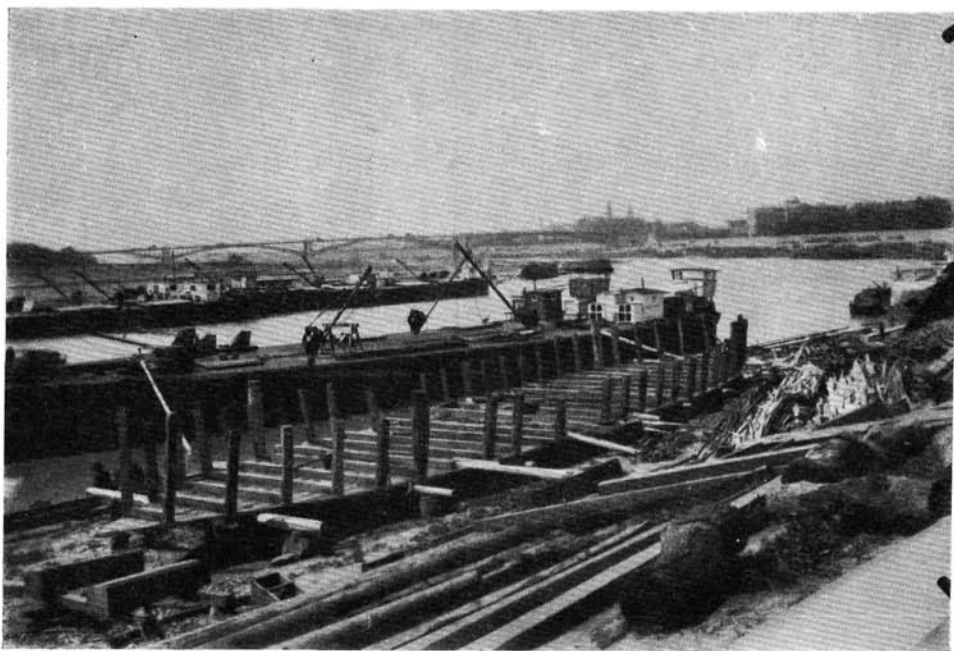

Abb. 6. kép.

Készülő hajó a szegedi Tisza-parton (1908.)
Ein halbfertiges Schiff auf dem Szegeder Theissufer

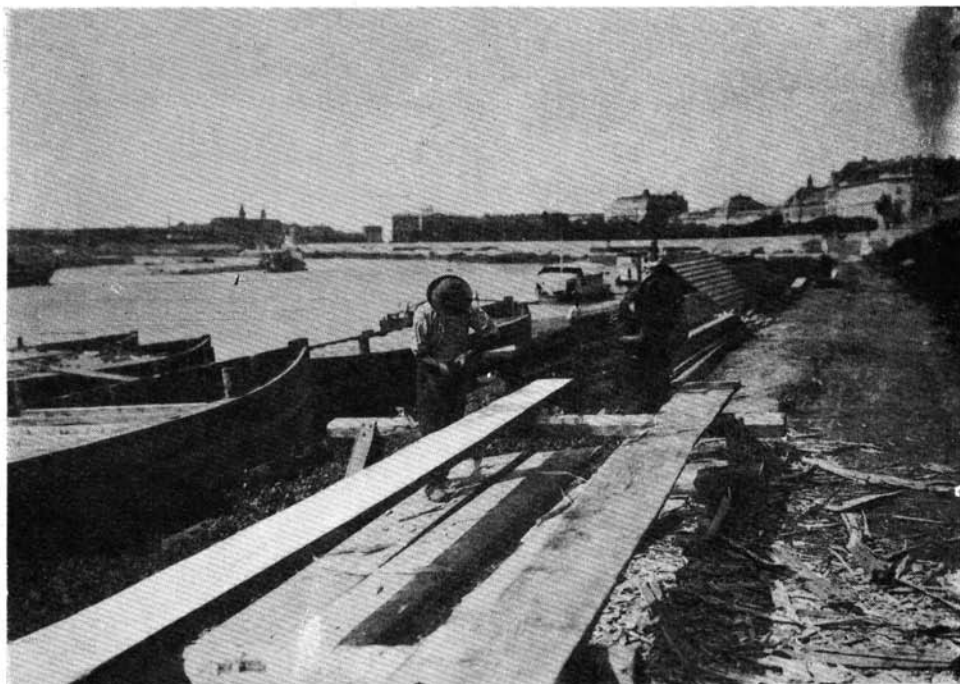

Abb. 7. kép.
A superok faragás közben
Schiffbauer beim Holzbehauen

a városon fölül, Porgányon, Vesszősben és Nagyfában tárolták. Itt volt a szegedi fakereskedők telephelye.⁷

A Tiszán Záhony tájékáról jó vízzel, jó időben 8–10 nap alatt értek haza, de kis vízzel csak 12–14 nap alatt, nagyon alacsony nyári vízállásnál még később Szolnokról 5 nap, 5 éjjel tartott az út, — ha éjjel is jöttek. Csendes időben rendszerint éjjel is úton voltak. Csak akkor kötöttek ki éjszakára, ha esős, szeles, zivataros idő partra kényszerítette őket. Éjjel a vízimalmok és lehorgonyzott hajók természetesen ki voltak világítva, sőt az utóbbi időkben a tutajosoknak is kötelezővé tették a kivilágítást. Deszkából, rőzséből, szárból, — a tápéiak gyékényponyvából — az első tábla elején egy kis féltetejű *gunyhót*, *gulibát* építettek. Újabban kátrány-papírral fedték és ide húzódtak rossz időben. A gunyhó elé vastag földréteget hordtak a tutajra, itt volt a tűzhely. A szeged-felsővárosi és tápai tutajosok krumplit, tarhonyát, szalonnát, sőt, paprikát vittek magukkal az útra. Rendszerint tarhonyás krumplit főztek bográcsban. Kenyeret kikötéskor partmenti falukban vettek. A rutének legtöbbször puliszkát ettek, „kiterítették, fölvtágták, úgy ötték”. Babot főztek még, vagy nyárson szalonnát sütöttek. Különböen egyszerű, igénytelen emberek voltak, háziszövésű ruhát és szíjas bocskort viseltek.

⁷ Zakar András tápéi tutajos sokáig volt *fapásztor* Beck Jenő és Lippai Imre fakereskedők telephelyén.

A tutajos románok és rutének sót, különféle seprüket, tavasszal ültetni való fákat, ősszel pedig almát hoztak a Felső-Tisza vidékéről. Deszkából akolformát építettek a tutajra, abba öntötték az almát. A lápon hozott almát tréfásan *fűzfa-almának*, máskor *láros almának* mondták. A *láros alma* elnevezést ismerték Szentesen is és azokon a helyeken, ahol a tutajosok a Tisza mentén kikötöttek.⁸ Vásár alkalmával „... a román mutat egy edény almát, a vevő mutatja a pénzt a tenyerén, amit érte adni akar...” — írja Tömörkény.

Tömörkény novellájából ismerjük a *lágazda* foglalkozását is. „Egészen más ember a tutajeresztő, mint a tutajgazda, régiesen mondva: a *lágazda*. A tutaj csak addig tutaj, amíg egymaga van, ha több kerül együvé, akkor lár a neve. Ahol nem szorul egészen szűk mederbe a víz, hanem nagy az ártér, ott a tanyájuk... A középső tutaj le van macskázva erősen a fenékhez, a többit pedig hozzákötözik... Az álló tutajon ház van, már persze csak fából, abban lakik a *lágazda*... Nem könnyű mestersége van a lágazdának, azt mondják, nagyon megtöri az embert a fenyőn való ugrálás. Mivel a tutajokat érkezésük után az egyik oldalon szétbontják s csak egy végén vannak a fenyők összekötve, hogy mikor a gyárnak bármilyen hosszúságú vagy vastagságú kell, azt azonnal ereszteni lehessen lefelé. Így a csak egy véggel összekötözött fenyők a másik végükkel külön válnak... és jó lépésnyi távolság van köztük. Ezeket kell hát ugrálni egyikről a másikra, keresve mindig az alkalmatost és alattuk homokos rájával ott suhan a Tisza. Hát így játszik naponta a halállal a lágazda.”⁹

A szétbontott tutajok szálfaít általában négyesével az ún. *vaskocsin* vagy *vontatókocsin* húzták fel a fatelepre. A *vaskocsit* a felsővárosi Lippai-féle fatelepen már gép húzta, míg az alsóvárosi Szilvántia és az újszegedi oldalon levő Löwi fatelepen régebben ökrökkel vontatták fel tengelyen a szálfaítat.

Régebben, a század elején a tápéi tutajosok szerződésben voltak szegedi fűrészgyárosokkal és fakeskedőkkel. Amikor emberre volt szükség, a kereskedő értesítette a *bandagazdát*, aki azután szólt megszokott társainak, a *cimborának*. A tutajozás kora tavasztól — ahogy a jégzajlás megszűnt — tartott a téli idő beálltaig. Volt úgy, hogy zajlott a Tisza — a tápéiak úgy mondják: *szotyé* volt —, amikor jöttek. Az is előfordult, hogy út közben valahol befagytak, beállt a folyó. Ilyenkor őrizetre bízva otthagyták a tutajt, hazautaztak és csak tavasszal tudták leeresztetni. A tápéiak természetesen aratás, cséplés és gyékényszödés idején nem vállaltak tutajeresztést.

A tutajosokat *átajjába fizették*. A kialakított bér attól függött, honnan hozták a fenyőt. Jó időben, jó vízzel hamarabb lérték, de nagy szélben és alacsony víz-álláskor napokkal tovább tartott az út. A tutajosoknak kevés földjük volt, — ha volt egyáltalán — 1–1,5 hold. A foglalkozás rendszerint öröklődött a családban: az 50–60 év közötti tutajosoknak az apjuk is tutajeresztő volt, idős korára pedig *fapásztor* valamelyik fűrésztelepen. A ma 50–60 év között járó nemzedék az első világháború után zömmel valamelyik fűrésztelep állandó alkalmazottja volt. Amikor nem volt faúsztatás, a vaskocsinál, kézfűrésznél vagy a *gater* mellett dolgoztak. Úgy mondják, hogy a tutajozással jobban kerestek. Az 1930-as években Lippai fatelepen 25 P volt a hetibéruk, a tutajozással pedig 5 nap — az éjszakai ereszkedést is beleszámítva! — 30 P-t megkerestek.

⁸ Vö.: Nyíri Antal: A kiháló szentesi víziület néprajzi és néprnyelvi maradványai. Al-földi Tud. Intézet Évkönyve II. Szeged, 1946—47. 194—298.

⁹ Tömörkény István: Parti füzesek. A Szent Mihály a jégben. Bp. 1957. 253.

Abb. 8. kép.
Hajóépítés (1908)
Schiffbau (1908)

A szegedi és tápéi tutajosok az első világháború előtt eresztettek tutajt a Dunán Romániába, Bulgáriába is. Ezen az úton az Al-Duna volt veszedelmes folyószakasz. „Hét hétig möntünk – mondja Zakar András, a legidősebb tápéi tutajos. – A Kazán högyekné éccő szétvert bennünket a hullám. Orsován szödtük össze a tutajt.” Ilyenkor a rutének által Szegedig hozott tutajt teljesen itteni tutajosok vitték tovább, mert azok Szegednél tovább nem mentek. Innen vonaton utaztak vissza a Felső-Tisza vidékére.

A tiszai tutajozás az első világháború után lényegesen csökkent. Az 1920–30-as években is folyt tutajeresztés a szegedi fűrésztelepek – főleg a gyorsan gazdagodó Lippai Imre számára –, sőt 1945 után is *erőgettek* még tutajt hozzáértő idős tutajosok és hajósok, de ez méreteiben, jelentőségében nyomába sem léphetett a hajdani faúsztatásnak, aminek Szeged faipara létét és fölvirágzását köszönhette.

Hajóépítő (super) mesterség

Ha a szegedi hajóépítés történetét vizsgáljuk, az erre vonatkozó szakirodalomban egymásnak ellentmondó állításokat találunk. Kovács János, aki a múlt század végén „Szegedi emlékek” c. könyvében a hajózásnak és hajóépítésnek külön fejezetet szentelt, azt tartja, hogy a só- és borszállítás már a XII–XIII. században kialakította Szegeden a hajóépítést. Ezzel szemben Takáts Sándor, a török idők jeles tör-

ténetírója azt állítja, hogy hajóépítő iparunk a török hódoltság előtt jelentéktelen és fejletlen volt, — bár egy helyen ő is megjegyzi, hogy a máramarosi és erdélyi só szállítása maga után vonta a hajóépítés bizonyos fellendülését.¹⁰

A kérdés alaposabb vizsgálatánál figyelembe kell vennünk, hogy a XII—XIII. századi vízi kereskedelemben használt hajók igen kezdetleges szállító eszközök lehetnek. Jól tudjuk, hogy a legősibb hajófajta a *bodonhajó*, ami egyfából kifaragott csónak. A szentesi halászok még a múlt század végén is „egy darab tölgyfából kivéssett 14—16 méter hosszú csónak”-ot neveztek hajónak.¹¹ Amikor tehát első okleveleink áthajózásról, a szegedi hajók (navis, naviculis) vámmentes közlekedéséről írnak, valószínű, ilyen bodonhajókról van szó. Ezeknek az elkészítéséhez nem kellett különösebb tudomány, egyszerű halászok is ki tudták faragni. Az első oklevél, amely különbséget tesz a kisebb és nagyobb hajók és különböző vízi járművek között, Mátyás idejéből származik, 1475-ből, amikor a király igazságot tesz a szegedi polgárok és a budai káptalan között támadt perben.¹² A kisebb hajók 10 dénárt, a nagyobb megterhelt hajók 25 dénárt, a félig terheltek pedig 12 dénárt kötelesek fizetni a zentai vámnál. Ez az okirat a különböző vízi járművek említése kapcsán a helyi hajóépítő ipar egyik bizonyítéka lehet. Aminthogy pl. a szegedi hajóépítő ipar dokumentumaként veszik azt a tényt, hogy 1456-ban, a nándorfehérvári csata előtt Szegeden szerelték fel Hunyadi 200 hajóból álló hajóhadát. A történelmi tény hitelességében nincs okunk kételkedni, de vegyük figyelembe azt is, hogy a Hunyadi korabeli tiszai hadihajók nem lehettek különbek a múlt századi dereglyéknél, csajkáknál. Ezek megépítését és javítását közönséges faragók, „vizenjárók”, halászok is elláthatták. Más kutatók, főleg Takáts Sándor levéltári kutatásai alapján tudjuk, hogy a középkorban a hajókat — éppúgy, mint a vízimalmokat — faragómolnárok építették, akik a vízimalmok (mola) készítése után kapták nevüket.¹³ Így történhetett ez Szegeden is. Csak a hajóépítésre specializálódott mesteremberek még nem voltak, de a hajóépítés kezdetével az akkori vízi közlekedési eszközök és fage munkáló szerszámok fejlettségének, ill. fejletlenségének megfelelő szinten, a XV. századtól már számolni kell. (Zsigmond uralkodásától szaporodnak azok a kiváltságlevelek, amelyek a szegedi kereskedőknek adó- és vámmentes szállítást biztosítanak, Reizner, Oklevéltár: 15, 24, 32, 35.)

A török a hódoltság idején egy szegedi kikötőhöz vett hajóért Nagy Sándornak 450 akcsét, a varsáni kikötőhöz vett hajóért Kis Jánosnak 1500 akcsét fizetett.¹⁴

E két hódoltsághoz adat után arról tudunk, hogy a város a XVIII. század elején Budáról kénytelen révhajókat hozatni. Ez azonban nem ad kellő alapot ahhoz az állításhoz, hogy hajóépítéssel foglalkozó faragók korábban sem voltak itt és a törökök nem készítették hajót a szegediekkel.¹⁵ A török uralom alatt a szükséglet csökkent, a kereskedelem pangott és ez másfél évszázad alatt elég volt ahhoz, hogy a korábban meglévő foglalkozás valósággal kihaljon. A helyzetet úgy segítettek, hogy nemcsak hajókat, hanem hajóépítő mestereket is hoztak az országba. A török által meg nem szállt területekre már a XVI—XVII. században telepítettek

¹⁰ Takáts Sándor: Hajó-építők telepítése Magyarországra a 16., 17. és 18. században. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1904. 81—116.

¹¹ Nyíri Antal i. m. 268.

¹² Reizner i. m. Oklevéltár.

¹³ Takáts Sándor: Rajzok a török világból II. Bp. 1915. 422—63.

¹⁴ Velics—Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek. Bp. 1886. I. 65.

¹⁵ Takáts Sándor: „Hajó-építők telepítése...” c. tanulmányában cáfolja Kovács Jánosnak azt a kincstári defterekből vett állítását is, miszerint a törökök a szegedi hajóépítőktől hajót vettek.

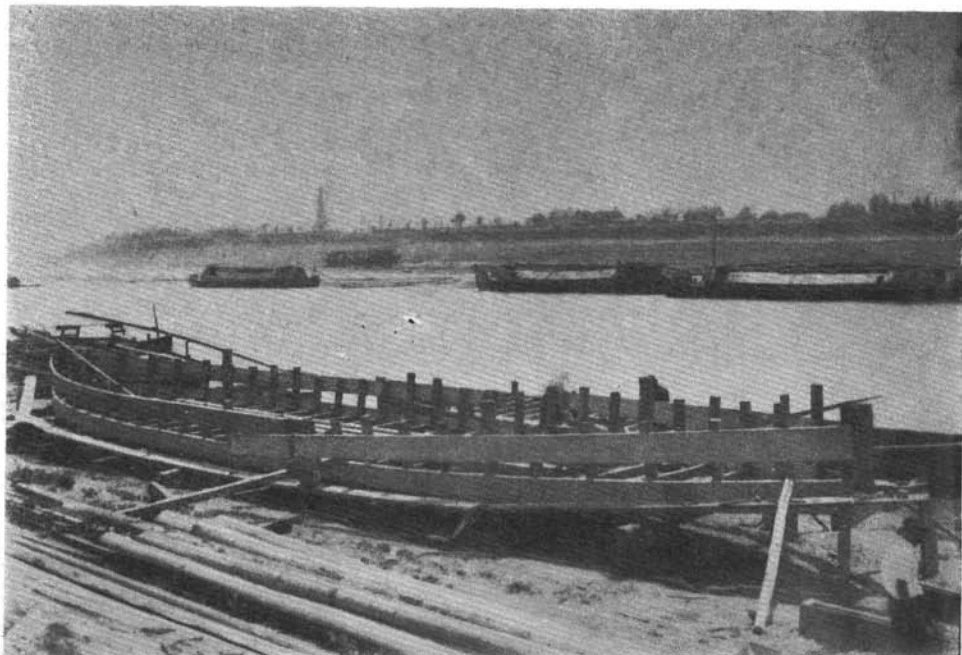

Abb. 9. kép.

Készülő hajó a Tisza-parton (1908)

In Arbeit befindliches Schiff auf dem Theissufer (1908)

hajóépítőket a felső-ausztriai Gmundenből. Ez a telepítés a felszabadulás után folytatódott, főleg a korábban hódoltsági vidékekre. 1703-ban faanyagot, hajókat és a meglévő hajók javítására 50 schoppert kértek Szegedre. Az újból megindult sószállítás is akadályokba ütközött, ezért Hueber sófelügyelő 1712-ben Bécsből hajókat kért Szegedre, hogy az itt tárolt sót tovább szállíthassák. 1738-ban az Erdélyből és Tokajból Szegeden összegyűlt hajók javítására Claudius Lefort du Plessy főhajómester 21 osztrák schopper-mestert küldött a városba.¹⁶ Ezek az adatok arra vallanak, hogy ez idő tájt Szegeden nem lehetett elég hajóépítő, és nem volt elegendő nyersanyag, de szerszám sem. Az osztrák telepítéseknek az volt a céljuk, hogy itt hajóépítő mestereket képezzenek, akik ki tudják elégíteni a helyi szükségleteket. Ezt a célt aránylag hamar elérték. Az 1740-es években hatalmas mennyiségű faanyagot küldtek hazánkba, de külföldi mesterek telepítésére ekkor már nem volt szükség.

Takáts Sándor kutatásai alapján tisztán áll előttünk a szegedi hajóépítés XVIII. századi helyzete. A levéltári adatok által bizonyított német hatásra utal a mesterség országosan ismert *super* elnevezése is, amely a német Schopper (tömő) szóból származik. Később a mesterség teljesen elmagyarosodott, ugyanis a XIX. századi hajóépítők között elvéve sem találunk idegen hangzású neveket.

A XVIII. század második felében az Alföld egyre több kivitelre kerülő gabonát termelt és megindult a Délvidéken meghonosodó dohány exportja. Mindez fokozott

¹⁶ Az adatok Takáts Sándor i. m. 102—116. Közös pénzügyi levéltárban végzett kutatásokból.

mértékben növelte a hajószükségletet. Ebben az irányban hatott a napóleoni háborúk alatti gabonakonjunktúra is. A század végén Vedres István már büszkén írhatta:

„Partim rakva vannak szállító hajókkal,
Erdély, Magyar, Horváth, Tótországiakkal,
Kik dohányt, gabonát, sőt hordnak vidékre.”¹⁷

Abban az időben Erdélyből 300 sós hajó, Aradról pedig 200 födeles hajó érkezett évenként Szegedre.

Vedres forrásértékű munkájában beszámol a hajóépítő ipar fejlődéséről is: „1798. Esztendőben épített itt leg előbb Korosán Úr tengeri Kormányra, úgy nevezett Ludlábra (Timon) egy hajót, melly 4400 mázsát bírt, és nevezte Magyarinak; az ő példája nyomán többek is építődtek mind itt, mind Horváth országban, még a Komáromi és Győri Hajósok és Kereskedők is követték azt. 1800-dik Esztendőben ismét egy Kurir nevezetűt épített, melly 2500 mázsát bírt. 1802. Esztend. a Felsőleges Kamarának Ferentz nevezetű hajója készült el, melly 8200 mázsát bír; ismét Nep. Sz. János nevezetű és 3200 mázsát bíró hajója Nuni Kereskedő Úrnak; ezek előtt: Gavrilovits, Jovánovits Urak is tsináltattak már itt, két kétezer mázsát bíró hajókat; Zsigits Nitzefor Úr Tölgyfa Hajója pedig, melly 5400 mázsát vihetett el, még 1792-dikbe épült föl; ezeken kívül számtalan apróbb Hajók, Kompok, Dereglyék készültek itten, a Roskadók foldoztattak.”¹⁸

Az 1800-as években a források már nemcsak a hajóépítő ipar fejlődéséről tanúskodnak, hanem arról is, hogy a szegedieknek egyedülálló híruk van az egész országban. „...Az egész Ausztriai birodalomban, ki vévén a tenger partyait, sehol jobb Hajógyártók, vagy Hajótsinálók nem találtassanak, mint a Szegediek...” — írja Vedres,¹⁹ majd hozzáteszi: „Ezt magok a kereskedők és Hajó birtokosok mondják; azért: minden különös ditsekedés nélkül hozom elő. Az idén Horváth Országba is vittek sokakat le belőlük...” 1805-ben tehát a szegedi hajók már országszerte keresettek voltak. Bár a tengerpartot kivéve működtek az országban másutt is hajóépítő telepek — Budán, Győrött, Komáromban és Eszéken —, az ottani és a balkáni kereskedők mégis leginkább Szegeden építették vagy javították hajóikat. Ezért javasolja Vedres, a város humanista műveltségű mérnöke, hogy a Maty-ért, a Tisza egyik mellékágát hajóépítő műhelyeknek kellene berendezni. A helyet különösen alkalmasnak találja, mert a hajóépítés itt nem zavarná a folyón zajló kereskedelmet. Értékes javaslata — éppúgy, mint a Tisza—Duna csatorna terve és a szegedi vár gabonatarházza alakítása — megvalósulatlan maradt.

Egy másik forrás a XIX. század első felében a következőket írja Szegedről: „...itt a legerősebb, legnagyobb és legszebb Tiszai és Dunai Kereskedők Hajók, Győri, Komáromi, Mosonyi, s Horváth Országi Nagy Kereskedők által, sőt a Magyar, Királyi Kamara számára is mind kemény, mind lágy fákból szünet nélkül készítenek, melyeknek alkotó mesterei ide való születésű Magyar úgy nevezett Faragók, akik noha sem a rajzolást nem tanulják, sem az írást közönségesen nem esmerik,

¹⁷ Vedres István: Szeged városa megnagyobbítandó tanácsháza alapkövetételére készült versek, Pest. 1799. 23.

¹⁸ Vedres István: A Tiszát a Dunával öszve kaptsoló új hajókázható tsatorna. Szeged, 1805. 84.

¹⁹ Vö. a következő forrással: „Bessere Schiffbaumeister gibt es (die Seeküste ausgekommen) in der ganzen Monarchie nicht, als in Szegedin” (Csaplovics: Gemälde von Ungarn. Pest, 1829. II. 73.)

Abb. 10. kép.

A sárhajó építése
Bau eines Lastschiffes

még is úgy alkalmasabb és legarányosabb Hajókat készítenek...” — végül hozzáteszi a szerző: „Mit lehetne tehát ezen természeti okossággal felruházott Művészekről remélni! ha ők vagy fiaik az Hajó építésnek mesterségére annak felsőbb szabásai szerint oktattatnának.”²⁰ Valóban, a szegedi hajóépítők képzetlen, tanulatlan mestere emberek voltak s mivel a mesterség céhen kívüli népi foglalkozás maradt mindvégig, az inasok felszabadulásakor és a mesterré váláskor nem voltak kötelesek a céhekben szokásos szakmai feltételek sem.

Az ipar fejlődésével együtt a faragómesterségen belül kialakult a szakmai munkamegosztás: egy 1812-es összeírás szerint a városban 38 faragó, 37 malomépítő és 192 hajóépítő dolgozott.²¹ Ugyanebből az véből fennmaradt a hajókészítők („schupperok”) munkadíjszabása:

„1. A Mesternek tavaszi és őszi napokba reggeli hat órától estvéli 5 óráig dolgozván Napi bére	1 Ft 10 kr
2. Az első Legénynek vagy Pallérnak	50 „
3. Minden Legénynek a ki a Mesterségét érti	40 „
4. Két esztendő Inasnak	25 „
5. Egy „ „	20 „

²⁰ Tudományos Gyűjtemény, 1821. V. 60—62.

²¹ Szegedi Áll. Levéltár (SZÁL), Asztaloscéh 1812-es panaszügyiratai. L.: Reizner i. m. III. 484.

6. A Mesternek nyári holnapokba reggeli öt órától estvéli hét óráig	1 Ft 31 „
7. Az Első Legénynek vagy is Pallérnak	1 „ 05 „
8. Minden Legénynek a ki Mesterségét érti	52 kr
9. Két esztendő Inasnak	33 „
10. Egy esztendő Inasnak	26 „

Ide értvén hogy a munkát magok eledelén tartoznak végezni.”²²

Mielőtt rátérnénk a hajóépítők számának gyarapodására és az ipar további fejlődésére, meg kell világítanunk azt a kérdést, hogy kiket tarthatunk a régi iratok alapján hajóépítőknek?

Idős mesterektől a hajóépítő ácsoknak csak *super* elnevezését hallottuk. Előfordul ez az elnevezés régi iratokban is. Sokkal gyakrabban szerepel azonban tanácsi jegyzőkönyvekben, összeírásokban és másutt a *faragó*, *magyar faragó* (latin szövegben Faber Lignarius, Faber Lignarius Hungaricus megnevezés). Kovács János határozottan állítja: „... tévedés, hogy a hajók Szegeden »faragók« által készíttetnek” (kiemelés tőlem!). A faragók szerint „oly mesteremberek, akik céh nélkül az ács- és kőműves-mesterséget együttesen űzik s házépítéssel foglalkoznak”. Giday Kálmán figyelembe veszi Takáts Sándor levéltári kutatásainak hivatkozott eredményeit, de a XIX. századra vonatkozóan külön tárgyalja a faragóipart és a hajóépítést.²³ Pedig éppen ebből az időből származó adatok bizonyítják, hogy a szegedi fahajókat faragók, helyesebben faragó, magyar faragó elnevezésű iparosok is építették. A korábban már idézett munkákban olvashatjuk: a hajóknak „alkotó mesterei ide való születésű Magyar úgy nevezett Faragók...” Ugyanez értelemben használja a kifejezést Fényes Elek: „Hasonlóképpen száraz és vízi malmokat nem csak kis, hanem a Tiszára és Dunára megkívántató kereskedő hajókat is, szinte ezen magyar faragók készítene...”²⁴ Tehát nem superoknak, hanem *magyar faragóknak* nevezik a szegedi hajóépítőket! Super mesterségmegjelölés a szegedi iparosok 1830-as és 1844-es összeírásaiban sem szerepel, ellenben *faragó* (az 1830-asban „Fabri Lignarii Hungarici”) igen. Elképzelhetetlen, hogy a mesteremberek összeírásaiból — amelyben még a halászok is szerepelnek (!) — az ekkor már országoshírű hajóépítőket kihagyták volna! Nem hagyták ki, hanem faragó ill. magyar faragó néven szerepeltették őket! Hadd álljon itt még bizonyítékul néhány apró, de igen döntő levéltári adat! 1821-ben polgárrá fogadták Etsedy Franciscust, 1824-ben pedig Terhes Josephust.²⁵ Mindkettő neve mellett a foglalkozás megjelölése: *faber lignarius* (ács)! A *faber lignarius* itt is csak hajóácsot jelenthet, hiszen mindkét család leszármazottai még a múlt század végén is hajóépítők voltak. 1833-tól 1847-ig 58 faragót fogadtak polgárrá, s köztük olyan ősi hajóépítő-családok nevére bukkanunk, mint Ábrahám, Berta, Kopasz, Ökrös stb. Mindannyiójuk foglalkozásának megjelölése: *faragó*.

Úgy hisszük, a felsorolt adatok félreérthetetlenül bebizonyították állításunkat: a faragók, magyar faragók foglalkoztak hajóépítéssel. Természetesen nemcsak azzal, hanem mindenféle faragó, fűrészelő munkával is. De ha az összeírásokban superok nincsenek, faragókon feltétlenül hajóépítésnél dolgozó munkásokat kell értenünk, mivel a fent említett két iparosösszeírás külön megemlíti az ácsokat (házépítőket) is.

²² Munkadíjak 1812. évből. Szeged, 1813.

²³ Giday Kálmán: Hozzászólás Tolnai György: A parasztipar kialakulása és tökéletes iparrá fejlődése Magyarországon (1842–49) c. vitacikkhez. Századok, 1957. 5–6. 790–98.

²⁴ Fényes Elek: Magyarország... mostani állapota. Pest, 1839. IV.

²⁵ SZÁL, Befogadott polgárok névjegyzékei 1795–1830.

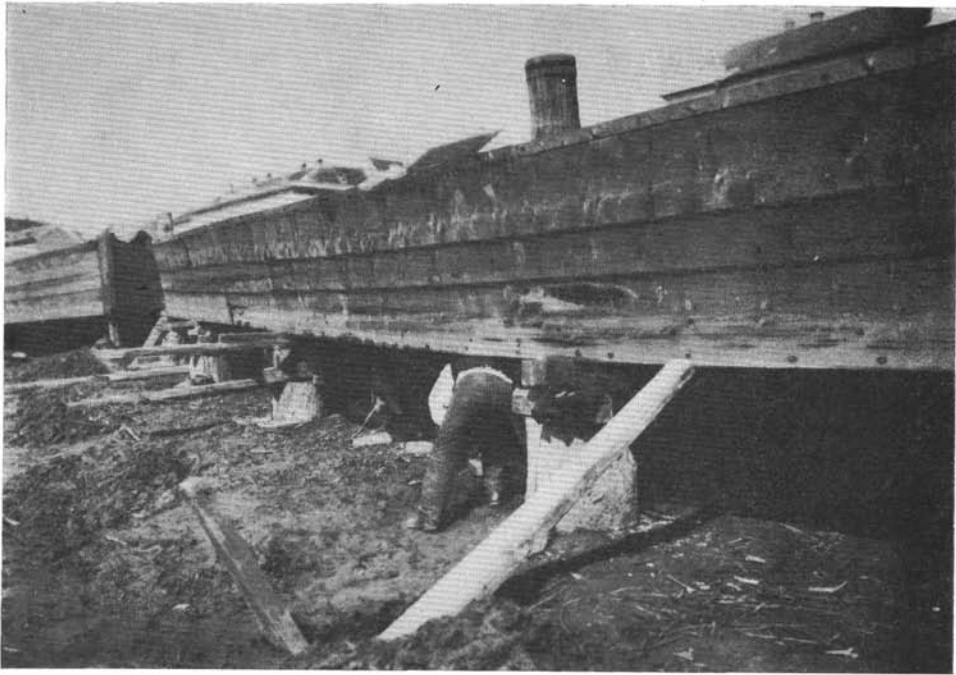

Abb. 11. kép.
A hajófenék készítése
Bau des Schiffbodens

Az ún. magyar faragók és a superok munkája közötti különbséget szintén levéltári adat világítja meg:

„A Magyar Faragóknak úgy Fuseroknak (?) azon munkákba mellyek Moh' s Iszkabával vitetnek véghez avatkozni egy átallyában szabad nem lészen, azonban Malom házak s ollyatén vizen álló építményeknek, mellyekhez Moh' s Iszkabálás nem kívánatik készítése nem tilalmaztatik, szinte azonképpen a Tzéhbéli Super vagy is hajó készítő Legényeknek se engedtetik az meg, hogy a Super Mester híre s engedelmé nélkül akármely nagyobb munkár, úgy mint Hajók, Kompok, Ladikok vagy Malom Hajók tsinálását fel vállalhassák.”²⁶

A magyar faragók tehát minden munkát elvégezhettek, amihez mohával való tömítés, ún. *varrás* és *iszkabálás* nem volt szükséges. Úgy látszik, azokat a munkákat tartották a mesterség próbatételének, amikhez *varrás* és *iszkabálás* kellett. Giday ezt az iratot úgy értelmezte, mint a supercéh szervezésének tervezetét. Véleményünk szerint erről nincs szó. Céhszervezési kísérletről egyetlen szó sem esik (a „Tzéhbéli Super . . .” megjelölés tévedésből is származhat), de a döntő az, hogy később sincs adatunk arra, hogy a szegedi superok valaha is céhbe tömörültek volna. Érdekes, hogy míg a Duna-menti városokban: Baján és másutt a superok céhet alkottak, addig Szegeden céhen kívüli iparág maradt ez a foglalkozás — a halászathoz, vízimolnársághoz hasonlóan. A céhességnek és a népi iparágaknak viszonyát, kérdéskomplexumát e

²⁶ SZÁL, Céhekre vonatkozó szabadalomlevelek és iratok, 1747—1886.

helyen nincs módunkban kifejtteni, ezért utalunk arra, hogy a céhen kívül maradásban bizonyára szerepe van a hagyományokhoz, szerzett jogokhoz való ragaszkodásnak és a gyökeresen népi eredetnek. A kérdés taglalása és szegedi földolgozása külön cikket érdemelne.

A szegedi hajóépítőket az tette országszerte híressé, hogy külsőre szép, mutatós és ugyanakkor szilárd, biztos merülésű szállító hajókat építettek. A fahajók legcél-szerűbb formája Kovács János szerint már a múlt század első évtizedeiben kialakult. Erre mutatnak a szegedi hajóról a városi rajziskolában fennmaradt rajzok, amelyeket Illyés Ágoston rajztanár 1834-ben készített.²⁷ A hajók mindkét végükön csúcsba hajlók, ezáltal vízfolyás ellenében könnyebben vontathatók voltak. Az orrtőkét nagybögőszerű díszes faragvánnyal látták el, amiről ezeket a szállítóhajókat másutt is *bögőshajónak* nevezték. A fahajóknak ez a célszerű és külsőre is tetszetős formája a primitív sószállító fenyőhajókból alakult ki, a XVIII. század második felétől, az iparág döntő föllendülése idején. A múlt század 60-as éveiben Hajdú Mihály hajóépítő adta meg a századvégi hajókról (és hajómodellekről) ismert „könnyedséget és kecses hajlást” a szegedi bögőshajóknak.²⁸

A XVIII. század végén elsősorban a királyi kincstár, s a görög és horvát kereskedők építettek hajókat, a XIX. század elejétől fogva azonban a hajóépítetők között előtérbe kerültek a módos szegedi polgárok, kereskedők: a Zsótér, Kopasz, Ábrahám család tagjai. Úgyes, tőkével rendelkező superok idővel hajóépítő vállalkozók, majd hajósgazdák lettek, mint pl. a tápéi származású Terhes József.²⁹ 1844-ben a szegedi hajósgazdáknak már több mint 100 bögőshajójuk volt és százon felül volt a tetejetlen luntráik száma is. Egyedül a leggazdagabb Zsótér Jánosnak 41 bögőshajója és 28 luntrája úszott a Tiszán. Rajta kívül ifj. Zsótér Ferenc, Ábrahám József, a Kopasz család és Vainer Móric kereskedő birtokoltak számosabb hajót, a többiek csak egy-két hajójával rendelkeztek.

A faragók számának növekedését a következő adatok jelzik:

1830 . . . . . 515 (92 mester, 383 segéd, 40 inas)

1844 . . . . . 530 (70 mester, 400 segéd, 60 inas)

1848 800

Az adatokból kitűnik, hogy a középkori faragómolnárságból a XIX. század közepére virágzó manufaktúra fejlődött, amely a maga korában az ország egyik legnagyobb és kétségkívül leghíresebb hajóépítő műhelye volt. Persze látnunk kell a tiszai és marosi faúsztatás adta lehetőségeken kívül az ipar fejlődésében a szükségletek óriási szerepét is. Szegedről, mint a délvidék legjelentősebb gócpontjáról, évenként jelentős mennyiségű gabonát és dohányt exportáltak, ami egyre több szállítóhajót igényelt. A szegedi kereskedők megrendelései, a 20-as évektől nagymértékben fokozták az itteni hajóépítést.

Fényes Elek a század közepén a következőket írja: „Túl a vizen pedig Új-Szegeden (már Torontál vmegyében) hazánkban leghíresebb hajó-csinálás létezik.”³⁰ Feltűnő, hogy a *superplaccokat* (hajóépítő telepek) az újszegedi Tisza-partra helyezi, holott a század végén a felsővárosi *superplaccok* a szegedi oldalon voltak, az alsó-

²⁷ Kovács János: Szeged és népe. Szeged, 1901. 256.

²⁸ Kovács János: i. m. 256.

²⁹ SZÁL, a hídkinyitási iratok alapján készített összesítés szerint az 1840-es években Terhes Józsefnek 3 tetejes hajója és 3 luntrája volt.

³⁰ Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851. IV; 76.

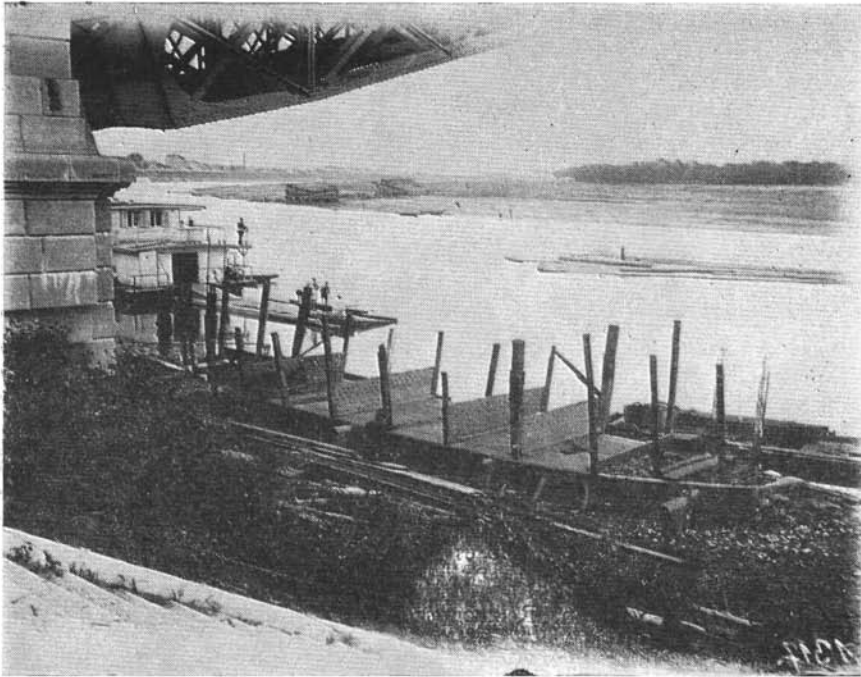

Abb. 12. kép.

Halászbárkaépítés 1924-ben
Bau einer Fischerbarke im Jahre 1924

városiakat pedig csak az 50-es évek elején, a vasútépítés és a híd építése miatt helyezték át az újszegedi partra.

Az alsóvárosi superplaccok áthelyezéséről az első adatunk 1852-ből való. Ifj. Csiszár József, Csiszár Ferenc, Csiszár János, Ifj. Fajka János és Masa József malom- és hajókészítő mesterségük folytatása érdekében az újszegedi parton összesen 210 ölnyi hosszú teret kérnek, mivel a szegedi parton levő tértől és fakereskedési helyüktől a vasútépítés miatt megfosztják őket.³¹ Hivatkoznak arra, hogy Terhes József super az újszegedi parton már kapott 60 ölnyi helyet hajóépítésre. A városi tanács a kérést indokoltnak tartja és az újszegedi partnak a vasúti hídon alóli részét a kérelmező superok között felosztja. Erre Kopasz István super folyamodványt ad be a tanácsnak, melyben kéri, hogy a saját, közvetlenül a vasúti híd alatti superplacca mellett a Csiszár-testvérek részére kijelölt 100 ölnyi térséget szabad hajóépítési helynek hagyják meg a vidéki hajók számára. A tanács Kopasz István beadványára az előző döntést megváltoztatja. Ez éles vitát vált ki. A Csiszár-testvérek tiltakoznak, mestertársuk beadványát jogtalannak tartják, azzal a megokolással, hogy a vidéki kereskedők elromlott hajóikat szegedi superokhoz viszik, ezért nem szükséges az ő hajóik javítására külön helyet fenntartani. Szerintük a szabad hajókészítő helynek kért teret Kopasz István maga akarja használni. Az ügy felülvizsgálására kiküldött szakértők (Heszler József tanácsnok, Bainville főmérnök stb.) kijelentik, hogy „egy hajóépítő helynek 40 öl szélességű tér untig elégséges.” Javasolják, hogy a hajóépítésre

³¹ SZÁL, Közsgválasztmányi iratok, 1852/159.

használt partot 40—40 öl széles placcokra osszák föl és tízévi használatra, a töltés magasságáig való feltöltés terhe mellett, árverés útján adják haszonbérbe. A végleges tanácsi határozat a vidékiek hajói részére 100 öl helyett 50 ölnyi teret hagy ki, a továbbiakban a korábbi döntést szentesíti.

Még ugyanebben az évben kéri Weiner Móric, Ördög Antal és Ördög János superok superplaccuknak az újszegedi partra helyezését — szintén a vasútépítés miatt.³² A vizsgálati bizottság a vasúti híd és a hajóhíd közötti szakaszon, Terhes József superplaccán felül jelöli ki Weiner Móric 30 öl, Ördög János 60 öl és Ördög Antal 40 öl hosszú fakirakodó, hajó- és malomépítő helyét.

A superplaccok áthelyezése akadályozni kezdte a hajóvontatást, ami Szegednél a bánáti parton (balpart) történt. Erről Nováky György mérnök 1853-ban a következőket jelenti: „... az ún. Superplatzon az ottani hajóépítkezések a vontatási helyet annyira megszükkítették, hogy ott nem tsak a lóvali vontatás, de a gyalog ember átjárása is némileg akadályozva van.” Ezért javasolja, hogy „az illető hajó építők a hajó vontatási helynek kiszorítására köteleztessenek.”³³

Az 1850-es évekből adatunk van a munkabérekre is. 1854-ben Bitó István „faragó mester” a drágaságra való tekintettel kéri a faragó mesteri napidíj 1 pengőforintra, a legényi napidíj 50 krajcárra emelését. A tanács a kérelmet teljesíti.³⁴ 1856-ban Terhes József super a hídfő és egy rossz hajó javításáért pengői 237 forintot kap.³⁵

A szegedi *superplacc*okon, Reizner szerint, évenként átlag húsz 5—10 000 q hordképességű új hajó épült. A gőzhajózás megindulása a múlt század második felében éreztette hatását. 1859-ben 209 hajójuk volt a szegedi hajósgazdáknak, de 1879-ben már csak 84 hajót: 25 bögőshajót, 11 lunrát és 48 hajót tudtak számba venni.³⁶ 1890-re 54-re csökkent a szegedi hajóállomány és bár ebben az évben némi élénkülés mutatkozott a hajóépítő iparban — 20 új hajó épült —, a következő évben csak 11 hajót építettek.³⁷

1891-ben 7 *supergazda* (hajóépítő vállalkozó) 300 munkással dolgozott a felsővárosi *superplacc*okon. A *superplacc*ok a Tápéi kaputól a Római körútig húzódtak a Tisza árterületén. A Tápéi kaputól a város felé haladva sorjában a következő *supergazdák* működtek: Tombác Mihály, Berta András, Privinszki János, Tóth Ferenc, Boros István (a szivattyútelep vagy *víz húzó* előtt), Okrös József és id. Etsedy Ferenc (1895-ös halála után fia és Etsedy István társultak e helyen). Privinszki és Okrös főleg *sárhajókat* készített a tiszai és marosi kotrás számára. Legtöbbjük módos hajósgazda is volt. A régi öregek emlékezte szerint Tóth Ferenc volt a leggazdagabb, 9—10 fahajója úszott a Tiszán, a legnagyobb, a „Kossuth” nevezetű bögőshajó a milleneumra készült. Sokat emlegetik, hogy egy alkalommal megtartotta a rászakadt zentai hidat.³⁸ Utolsó fahajóit már gőzhajóval vontatta.

Mindegyik *supergazda* telepén 30—40 munkás dolgozott egy-egy nagyobb hajó építésén. Nem mind volt hozzáértő super, mert közéjük számítottak a faragó, fűrészelő napszámosok is, akik az előkészítő munkákat, fűrészelést végezték.

³² SZÁL, Községválasztmányi iratok, 1852/160. — Weiner Móric folyamodásából érdemesnek tartom kiemelni a következőket: „... Városunk lakosai jóvedelmezésének egyik főforrása eddigi tapasztalás szerint a Hajó építészet lévén...”

³³ SZÁL, Községválasztmányi iratok, 1853/23.

³⁴ SZÁL, Községválasztmányi iratok, 1854/16.

³⁵ SZÁL, Községválasztmányi iratok, 1856/77.

³⁶ Reizner i. m. III. 485.

³⁷ Kulinyi Zsigmond: Szeged új kora. Szeged, 1901. 611.

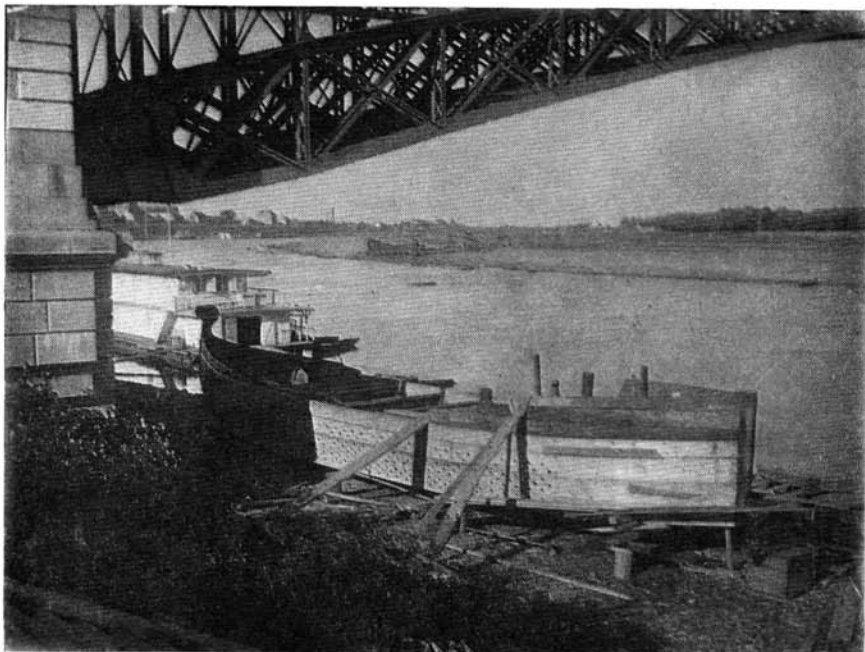

Abb. 13. kép.

Épülő halászbárka a szegedi híd alatt
Eine im Bau befindliche Fischerbarke unter der Szegeder Brücke

A század végén már csak 5 *supergazda* működött, kb. 150 munkással.³⁹ A hajó-kivitel a Balkán felé irányult: Beszarábia, Bulgária, Románia és Szerbia volt a külföldi piac.⁴⁰ 1892-ig Etsedy Ferenc, ifj. Ökrös József és Privinszki János készítettek hajókat külföldi kereskedőknek, 1893–94-ben csak Etsedy Ferenc és ifj. Ökrös József, 1895–1902-ig Boros Ferenc, Etsedy Ferenc, ifj. Ökrös József és Tóth Ferenc. 1902-ben ismét csak két hajó kiviteli cég működött: Boros Ferenc és Etsedy Ferenc, ezután a hajó kivitel megszűnt.⁴¹ Ebből arra következtethetünk, hogy 1903-tól új fahajó (itt elsősorban bögőshajóra gondolunk) egyáltalán nem, vagy csak igen ritkán készült a szegedi Tisza-parton, és a hajóácsok munkája csupán javításokra szorítkozott. „A hajók egy része vétel útján lement szerbiai meg romániai hajósgazdák kezébe — írja Tömörkény 1906-ban — új pedig nem igen készül. Inkább javítások történnek, mert a hajó alja könnyen romlik. Ilyenkor a partra viszik a hajót, fölpeckelik s a feneké alatt hanyatt fekvé dolgoznak a superok . . .”⁴²

³⁸ Saját gyűjtés. Adatközlők: Lippai Imre (szül. 1876.) és Etsedy Mihály (szül. 1879.) — Vö.: Juhász Antal: Régi szegedi foglalkozások nyomában. I. Superok. Délmagyarország, 1958. nov. 26.

³⁹ Kulinyi i. m. 611.

⁴⁰ A szegedi kereskedelmi és iparkamarai kerület évi jelentései. Szeged, 1893–94–95–96–97–98, 1900–1901, 1902, 1903.

⁴¹ A szegedi kereskedelmi és iparkamarai kerület évi jelentései alapján. Szeged, 1893, ... 1903.

⁴² Tömörkény István: Szegedi vízenjárók. Népr. Ért. 1906. 193–202.

Századunk elején tehát, fokozatos hanyatlás után, csaknem teljesen megszűnt a hajóépítés a szegedi Tisza-parton. A hanyatlás főoka természetesen a technikai fejlődés. A lóval vontatott fahajók a gőzhajóval és a vasuszályokkal szemben szükségképpen alulmaradtak. Gőzhajó vontatta uszályokkal gyorsabb, könnyebb és olcsóbb volt a kereskedelem. A bögőshajók száma egyre fogyott, az utolsó nyolcat 1917 nyarán adta el Tóth Ferenc, az utolsó szegedi hajósgazda a Ferenc csatorna vállalatnak.⁴³ Letűnt egy híres szegedi iparág s vele a hajdani népelet egyik érdekes és jellegzetes színtöltője: a fahajózás korabeli hajósélet. 1918 tavaszán névtelen krónikás búcsúztatja a helyi lapban a szegedi hajóséletet: „Ma mindössze egy-két luntra lebeg a vízen, az is homokot hord; a part tövében még az Okrös-ivadék javít meg egy-egy luntrát, vagy dereglyét, s állítja helyre a tápéi rév kompjait.”⁴⁴

A század eleji visszaesést követően az 1920-as években újból föllendült a hajóépítés. A szükséglet homokoshajók építését követelte. Malterba ugyanis a marosi homok a legmegfelelelőbb, ezért a 20-as, 30-as évek nagyarányú szegedi építkezéseéhez a Marosból, Klárafalva—Apátfalva tájékról szállították a homokot („pátfalvi homok”). A hajóépítés 1924. nyarán egy homokoshajó és egy halászbárka építésével kezdődött.⁴⁵ A későbbi években több homokoshajó készült, többnyire társas cégeknek, amelyek a homokszállítását vállalták: 1925—26-ban a „Hungária” a Popon—Kecskeméti cégnek, 1927-ben „Juliska” nevű 10 vagonos homokoshajó Miklós Istvánnak és a „Piroska” fahajó Takács Istvánnak, később a „Reménység” és a „Tiszavirág” a Völgyesi—Popon cégnek, „Emi” nevű hajó a Löffler—Pagonyi cégnek, az „Újszeged” a Szekeres cégnek.⁴⁶ A 30-as évek végén Szegeden 6 nagyvállalkozó 18 homokoshajót tartott üzemben.⁴⁷

Az utolsó fahajót, a „Szabadság” nevű homokoshajót 1947-ben építette a város. Az újszegedi Tisza-parton, a közúti híd alatt építették. Ez volt az utolsó tiszai fahajó, a másik, a „Csillag” nevezetű homokoshajó, amit a 30-as években rabok készítettek, korábban elpusztult. A Szabadságot 1960 nyarán verték szét a tápéi hajójavító telepen, mert már megjavítani sem volt érdemes.

A homokoshajókat és a halászbárkákat régi hajóácsok építették, akik még Privinszki vagy Tóth Ferenc superplaccán „tanulták ki a mestörségöt”, a fiatalabbak pedig az első világháború után a tápéi hajójavítónál. „Hat-nyolc embör öleg vót egy homokoshajó építéshön. Napszamosok is dógoztak mellettünk, igencsak hajósok” — mondja Bába Antal super. A hajóépítés ekkor már nem nyújtott állandó és biztos keresetet, ezért Bába Antal is kénytelen volt öt évig Újpesten dolgozni. Amikor nem volt munka, elmentek hajósnak homokoshajóra, vagy marosi kotróhajóra, a *bágerosokkal*.

A szegedi hajóépítés történeti áttekintése után vizsgáljuk meg, hogyan készült egy fahajó és milyen szerszámokat használtak az építésénél?

Kovács János „Szegedi emlékek” c. munkájában részletesen leírja a hajóépítést és ezt a leírást leközlő „Szeged és népe” c. néprajzi monográfiájában is. Ezenkívül

⁴³ Móra Ferenc: Föl se hajóznunk, le se hajóznunk. Pesti Napló, 1917. júl. 7.

⁴⁴ Sz. M.: Búcsúztató. Szegedi Napló, 1918. 77.

⁴⁵ Banner János: A szegedi halászbárka. Dolgozatok a Ferenc József Tudományegyetem Archeológiai Intézetéből. Szeged, 1925. 75—91.

⁴⁶ Adatközlő: Bába Antal super (szül. 1894). — A felsorolás nem törekedett teljességre!

⁴⁷ Aldobolyi Nagy Miklós: A marosi homokbárkások. Búvár, 1940.

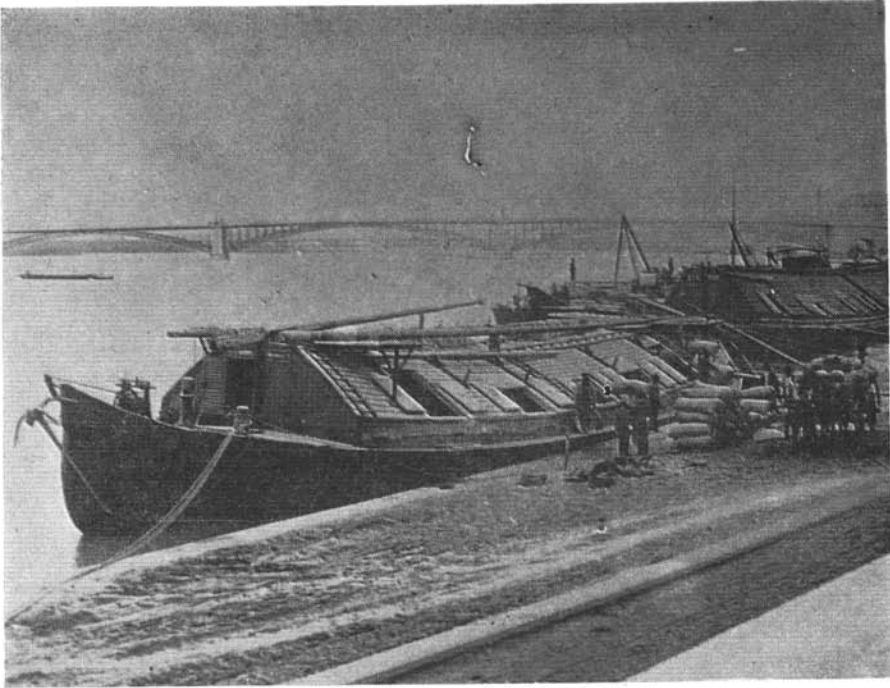

Abb. 14. kép.
Gabonáshajók kirakodása
Löschung von Getreidefrachtern

tudtunkkal csak Banner János adatközlése ismert a szegedi halászbárka-építésről.⁴⁸ Mindketten saját szavaikkal — a mesterműszókat megjelölve — írták le a hajóépítést. Úgy gondoljuk, nem lesz érdektelen ezek ismeretében sem, ha megfigyeljük, hogyan mondták el idős superok a hajó építését.⁴⁹

„Első munka a *fenék mögvetése*. Mögállítják a *kantárokat*, kiterítik rá a *fenékesztkát*, mögfaragják, *mögvarásolják*, *letusákolják* (odaszögeznek ideiglenesen a kantárokhöz). Mikó ez mögvan, rámérik a hajó méretit, ácsplajbássz mögrajzójják, *ki-kozepelik*, körülkerekítik. Aztán ráraják a bordákat, először a *fenékbordákat* 70–80 cm-re egymástul, akkó bekötik a *hablábakat* (oldalbordákat). Két ódalt vinklivassá megerősítik. *Mögállítják* a hajó fenekit (= hévéekkel fokozatosan föl hajlítják, közben vízzel locsolják), fölállítják az orr- és a fartókétkét, kikötözik, hogy *ē* *nē* dőjjön. Ezután jön az *ódalazás* (oldaldeszkek föl szögelése). Először a *mederdesztkát* (= legalsó oldaldeszka), tőszik föl, azután a *prémöt* (= felső deszka), úgy haladnak aztán alúrú föfelé. Az oldaldeszkekát először az orr- vagy fartókéhön szögeznek, úgy hajlítják a közepe felé. Közbe sokszó pihentetni köll a fát. A tőkék olyan *zsilipösre*

⁴⁸ Betkowski Jenő folytatott gyűjtést Szolnokon ebben a témakörben, de a hajóépítésre vonatkozó gyűjtéséből eddig csak a superok mesterségszókincse jelent meg. (A szolnoki hajósok, a csongrádi és mindszei superok mesterszavai. Magyar Nyelvőr, 1952. 219–22, 363–67, 1953. 109–114.) Összehasonlító anyagként rendelkezésemre állt még Solymos Ede bajai kéziratos gyűjtése, amelynek elküldéséért ezúton is köszönetet mondok.

⁴⁹ Adatközlők: Bába Antal super, Ökrös János super (szül. 1898.) és Förgeteg József super.

vannak kiképezve, így nem vágódik ki a deszka. Mikó kész van az ódallā, *ē*larabóják a kiálló hablábakat, arra jön rá a *járó*. A *járódeszka* fölszögelése után jön a *habdészka* és *habdészkalábak* szögelése. Mikó ez is kész van, hozzáfognak a hajófenék *varrásá*hon. Gyékénykötelet vernek bele, arra két *tétel* mohát, *színvessző*vel tömörítik, *iszkábával* odaerősítik. A *varrást* is mestörök csináták, de üdösebbek, öregök, akik a nehéz munkát mán nem bírták. Közbe mögcsináják a belsejit, berakják a *basgerendákat*, *vizhányó* gerendákat, előre betöszik a *bakfészket*, elkészítik a tetőzetöt. Ezze együtt folyik a *hambározás* (= hajófenékre és az oldalra nagy táblákban ún. *hambárdeszkek*at támasztanak), majd a *kukajáró* és a *domentát* elkészítése. A hajó elején van a *szentös*, két ajtaja között az *örfa*, fölső részén a csiga, amin az *alaccságot* (hajóvontató köté)l körösztülvetik. Hátnl a kórmányoslakás, gabonáshajón *csárdának* nevezték, homokoshajón *gulibának*. A *bögöt* mán előre kifaragták, a dísz azután csak hozzátódták az *orrókéhön*. Még bekátrányozták a hajót, azz *löhött* vízre ereszteni" (ezt hajóvetésnek mondják).

A fenti leírás csak nagy vonalakban foglalja magában a hajóépítés munkafolyamatát, a részleteket ugyancsak a szegedi superok elbeszélése és munkája alapján további kiegészítésekkel gazdagíthatjuk.

A *fenékbordák* vagy *burkonyok* és a fenékdészkek összerősítéséhez hatalmas, 20–24 cm hosszú, cigánykovácsok készítette szögeket használtak (Ókrös János super ezeket „Jézusba való szögek”-nek nevezte). A szögek helyét furdanccsal előre kifúrták, majd a hajófenék alatt, fekvő testhelyzetben verték be a fenékbordába. Nehéz munka volt, esős, hideg időben az egészségre is veszélyes. Ókrös János super mesélte, hogy a 20-as években egyszer leesett az első hó, amikor még dolgoztak. Ilyenkor a hajófenék alatt a *párnán* (deszkából készült, menedékesen emelkedő eszköz, amire a super a fejét hajtotta) dolgozva, egész életükre reumát szereztek a superok. A hablábakat és a burkonyokat *vinklivel* fogták össze. Régebben volt úgy, hogy a hablábat és a burkonyt egyfából faragták ki és ilyenkor nem volt szükség vinklivasra.

A 3 col vastagságú fenékdészkekát és a kb. 2 colos oldaldészkekát *hévérékkel* hajlítottak, közben állandóan tüzeltek alatta. Meleg vízzel locsolták a fát, hogy hajlításakor ne törjön el és rugalmasabb legyen. A hajófeneket a *szügynél* — kb. a fenék egynegyedénél — kezdték hajlítani. A legfelső oldaldészka, az ún. *prém* vagy *fazolinfa* hosszában kettéfűrészelt, félgömbölyű fenyőszál volt, hogy tartósabb legyen, ugyanis a kikötésnél ez súrlódott, ütődött a parthoz.

A *varráshoz* szükséges mohát *mohás embör* árulta, az *iszkábát* pedig *iszkábarverő* felsővárosi cigányok készítették. A *színvessző* kb. 1 m hosszú, vékonyra hasogatott akác- vagy tölgyfa volt.

Gabonáshajókon a zsendelyt is hajóácsok *verték föl* a tetőre. „Elősző mögeresztik a kész sindőjt, a *vögyellés* jó, de az éle vastag, mög köllött még kerekíteni, mielőtt főverték.”

A hajóépítés, mint már említettük, nem volt képesítéshez kötve. Egyes felsővárosi családokban rendszerint apáról fiúra öröklődött a mesterség. „Az apja levitte a gyereket és ott munka közbe mögtanúta. Töröttek avva, hogy tanúta vagy nem, avvót a fontos, hogy tutta csinálni . . .”

Kisebb hajók: tetejetlen homokszállító *luntrák*, *burcsellák*, *sárhajók* és *küves hajók* építésén az utóbbi időkben hat hajóács és néhány segédmunkás dolgozott. Ezeknek a készítése ugyanúgy történt, mint a bögshajóé, de rövidebb ideig tartott, mert kisebbek voltak és nem kellett tetőzetet csinálni. Rendszerint 8–10 hét alatt elkészültek. Luntráknál előfordult, hogy a *gulibát* nem a hátsó *basra* építették, hanem a hajó közepére, a *vizhányó* fölé.

A superok által használt szerszámok: *faragó fejsze*, amivel a durvább faragást végezték, *faragó bárd*, a deszkák széleinek faragására, *kapacs* vagy *kecer* (csákányforma fejsze), különböző fűrők, szekercék, gyalúk, róka farkú és keresztvágó fűrész, kétkézvonó, vinklivas, mohozó (kurtanyelű, széles élű favéső), fafurkó és iszkába-
verő kalapács. A szerszámokat a *superládában* tartották.

A régi gabonáshajók építésénél mindig ott volt a *superplaccon* a hajókormányos is. Tanácsokat adott, rendelkezett, „olyan hatalma volt, mint a supergazdának”. A *superplaccon* dolgoztak a fűrészelő napszamosok is, akik a szétbontott tutajok szálfáit a *fűrészelő gödrökben* vágják szét. „Ez a gödör olyan mély volt, hogy az ember nem látszott ki belőle. Föléje a földszinttől számított embermagasságban állványt állítottak, amelyet belerögzítettek a földbe is. A fűrészelők a rönköket először *möghámították*, vagyis lefejtették róluk a kérget, majd az állványra fektették. Ezután a munkát végeztető mester a rönkön egyes helyeken ceruzával megjegyezte, hogy milyen vastagságúra fűrészeljék. Majd krétaporban *csaptatót*, hosszú zsinórt forgattak meg, és ezzel a rönköt a ceruzajelek mentén hosszában megcsapták... Most kezdődött azután a fűrészelés, amelyhez *metezőfűrész*t használtak. Ez hasonlított a szál-favágásnál használatos *körösztvágó fűrész*hez, fogantyúi azonban keresztbe állottak, így tehát mindkét végükön meg lehetett őket markolni. A fűrészelés a rönk hosszában, a csaptatás irányában történt. Két ember fönt az állványon, kettő meg lent a gödörben, mindegyik a fűrész egy-egy szarvánál. A pontosságra az állványon álló emberek ügyeltek. Ezért mondogatták tréfából, hogy fölül kell az okosabb, alul jó a bolond is, csak húzza.”⁵⁰ A munkamenetet egyik novellájában Tömörkény István is leírja.⁵¹ A fűrészelésnek ezt a hagyományos régi technikáját a gőzfűrésztelepek tették fölöslegessé a század első évtizedében. A használt metszőfűrésznek hallottuk *halálgeréble* és *trenoló fűrész* megnevezését is idős superok ajkán.

Amikor a hajó elkészült, vagy a *hajófejeltes*, *hajófejelés* (= javítás) befejeződött, sor került a vízbeeresztésre. Nagyobb hajóknál esetleg megvárták, míg áradáskor felveti a víz. A hajót négy *slipperen* és egy *szankón* csúsztatták vízbe. A *slipperek* 25–30 cm vastag félgömbölyű szálfák, amiket régen szalonnával, faggyúval, újabban gépszírral zsíroztak, hogy jól csússzanak. A hajótestet elől, középen és hátul régebben vastag kenderkötéllal, újabban drótkötéllal átkötötték és a köteleket *bakokhoz*, erős földbeásott cölöphöz vagy partmenti fához kötötték. Ezután a hajót hévérekkel megemelték, *aláágyztak*, majd lassan ráeresztették a *slipperekre*. A bakoknál *rajzolták a köteleket*, azaz fokozatosan eresztették, hogy a hajó lassan csússzon a szankón és a slippereken. Közben megálltak, ha valami baj adódott. A munkavezető mester, aki irányította a többieket, ügyelt arra, hogy a hajó a vízparttal párhuzamosan haladjon. Utasításaira az egyik baknál lassabban, a másiknál jobban engedték meg a hajót tartó köteleket. Miután többször megálltak pihentetni, a szankót továbbcsúsztatni vagy új slippereket elhelyezni, az utolsó szakaszt szabadon tette meg a hajó. A vízbeérést mindenki hangos éljenzéssel üdvözölte. A fenti munka — *hajóvetésnek* mondják — mindenütt így történt,⁵² és ugyanígy bocsátják vízre ma is a hajókat a tápéi hajójavító telepen. Csakhogy ma már nem fahajók, hanem javított, vagy új uszályok és gőzhajók készülnek itt. A slippert most *sójának* nevezik, a hajójavító és építő placcnak pedig *sójatér* a neve.⁵³ A tápéi hajójavító

⁵⁰ Bálint Sándor: Fölül húzta az apja a fűrész. Magyar Nyelvőr, 1957. 188. A használt fűrésznek hallottam *superfűrész*, *halálgeréble* elnevezését is.

⁵¹ Tömörkény István: Rónasági csodák. Szeged, 1943. 136.

⁵² Vö.: Solymos Ede: Bajai superok. Kézírtatos gyűjtés. 1960.

⁵³ Adatközlők: Vincze István super és Erdei Károly vállalatvezető.

telepen a legutóbbi időig dolgoztak idős superok, akik még a század első évtizedében, a felsővárosi *superplaccok*on sajátították el mesterségüket (Bába Antal és Ökrös János). Az itt folyó munka is jól bizonyítja, hogy már kiveszett foglalkozások értékes szakmai hagyományai, fejlettebb technikával párosulva, mennyire továbbélhetnek mai gazdasági életünkben.

Fahajózás

A régi tiszai fahajósok életét, a hajóvontatást, egyáltalán a fahajózás életformáját, fortélyait Betkowsky Jenő földolgozásaiból ismár a legapróbb mozzanatokig ismerjük. A szerző több évtizedes szolnoki és környékbeli gyűjtéséből kikerekedett a régi tiszai fahajósok életének klasszikus rajza, úgyhogy aki őtána ezzel a témával foglalkozik, nem sokat tud hozzáadni és elkerülhetetlenül ismétlésekbe bocsátkozik. Nem is kívánunk ezzel a témakörrel bővebben foglalkozni, csak amennyire a szegedi vízi életéről alkotott teljes kép szempontjából szükséges, vázoljuk fel a fahajózás néhány jellemző — főleg helyi — sajátosságát, a régi hajósok elbeszélései és Tömörkény „vizenjáró” novellái alapján.

A fahajókat víz ellen — a hajósok úgy mondták: *högymönet*ben — lovakkal vontatták. Szegeden évszázados hagyomány szerint deszki és szőregi szerbek voltak a hajóvontatók. Öreg hajósok a szerb hajóvontatókra — Ljubó, Tósó, Milutin — ma is emlékeznek. A deszki hajóvontatókkal, életformájukkal, a lóval történő hajóvontatás módjaival más alkalommal külön foglalkozunk, ezért most ezek kifejtésétől el kell tekintenünk. A fahajózás más, idős szegedi vizenjáróktól még hallott mozzanatait is csak rövidre fogva tudjuk összefoglalni. Régen a hajókat emberi erővel is vontatták. Mária Terézia, majd 1783-ban II. József hozott rendeletet az életfogytig elítélt rabok hajóvontatására alkalmazásáról. II. József elrendelte, hogy Szegeden, Zimonyban, Bródban, Gradiskán és Sziszekén 50—50 hajóvontató rab számára tömlőről kell gondoskodni.⁵⁴ Az emberi erővel történő hajóvontatás a legnehezebb munkák egyike volt. Somogyi Elek minorita, Dugonics András kortársa verses művében így jellemzi a hajóvontató rabok sorsát:

„Oh, melly nyomorultak! kiknek nyakán a lábán
Tsörög a kemény lántz nagy vas karikában,
Borotválva fejek vannak nagy munkában,
Mellyért reszket testek az Hajó-huzásban.
Rövid vászony nadrág bakants ruházattyok,
Puha párna helyett gyékény az ő ágyok,
Szomjuság oltásra etzetes viz borok,
A kemény profuntul ugyan korog hasok.
A Tisza vizébe nyakig is bé-mennek,
Kik huzásban restek, páltzákkal veretnek, —
Halálnál is sokkal keservesebb éltek,
Nagy vakság dolgoztok, kik ettül nem féltek.”⁵⁵

Az emberi erőnek kihasználása a lóvontatással párhuzamosan egészen századunkig fennmaradt. Idős hajósok még emlékeznek arra, hogy nagy áradás idején,

⁵⁴ Vajna Károly: Hazai régi büntetések. Bp. 1906. I. 532.

⁵⁵ Idézi Bálint Sándor: Lajmás, számár, lukmájér. Magyar Nyelvőr, 1957. 3. 323.

amikor lovakat nem alkalmazhattak, emberi erővel vontattak. A gyalogos vontatók ilyenkor a töltésen haladtak. Apátfalvaig teher nélkül 2 nap alatt értek föl a Maroson.⁵⁶

Emberi erővel történt a vontatás harmadik fajtája, a *kukázás* is. Betkowski Jenő kitűnően és részletesen leírja a *kukázást*,⁵⁷ ezért röviden csak a lényegét ismer-tetjük, ahogyan a szegedi hajósok elmondták. Erre akkor került sor, amikor a Tisza előntötte a *ficsorjárást* (hajóvontató út). Összekötözték a hajón található köteleket, végére vasmacskát erősítettek és azzal ladikon föleveztek olyan távolságra, ameddig a kötél elért. A macskát parthoz közeleső részen kivetették. A kötelet visszavitték a hajóra, átvették az *őrfán* és befogták magukat, rákapcsolták hámjukat, majd a *kukajárón*, az előrehaladás irányával háttal lépegetve, mintegy kinyomták maguk alól a hajót. A *kukajáró* végére érve kiakasztották a hámot a húzó kötélből és ismét az *őrfá* mellett fogtak rá. Így a hajó lassan fölhaladt az előre kivetett vasmacskáig. A *kukázáshoz* minden alkalommal külön fogadtak embereket, mert a hajó személy-zete ezt a nehéz munkát nem tudta volna elvégezni.

Ahol sem lóvontatással, sem gyalogos vontatással nem boldogultak, vagy meg-feneklett, zátonyra futott a hajó, ott *gugorázni* kellett. A *gugorázást*, a fahajók víz ellen vontatásának ezt a sajátos módját Tömörkény István több helyütt említi, sőt le is írja „vízenjárók”-ról szóló novelláiban.⁵⁸ A *gugorázó* hajónak két vasmacskája volt. Amikor látták, hogy parti vontatással nem juthatnak tovább, *lemacskáztak*. A másik macskát, aminek hosszú kötele volt, ladikba tették és föleveztek vele a folyón, ameddig a kötél hossza engedte. Ott kivetették, majd visszatértek a hajóra és a kötelet fölerősítették a *gugorára*, más néven *cigánytekerőre*. A *gugora* oszlop az első bason, amibe lyukakat fúrtak a két *gugorarúd* számára. Ezekkel a rudakkal forgatták a *gugorát*, amire föltekerődött a kötél és a hajó ilyen módon valósággal „fölcsavarta magát” a vasmacskáig. A *gugorázás* nehéz munka volt. Ha erős volt a folyó árja, előfordult, hogy a *gugora* visszafelé kezdett forogni és a sebesen forgó *gugorarúd* még embert is ölt.

A *gugorázásnak* másik módja az ún. *parti gugora*. Ezt Hegyesi András hajós a következőképpen mesélte el: „A parton ástak egy ötven centi mély gödröt, abba beleállítottak egy vastag fenyőszálfát. Jó két méter magasan állt ki a földből. Két felül cövekhön kikötötték, hogy erősen álljon. A hajóvontató kötelet háromszor rá-tekerték a fenyőre, kihagytak egy „csülköt”, abba beledugtak egy rudat és azt for-gatták. Így föltekerődött a kötél a *gugorára* és ehúzták a hajót a zátonyul” A *gugo-rázással* bizony lassan haladtak, jó volt, ha naponta néhány kilométert megtettek.

Gabonáshajókon a kormányoson kívül 4–5 *hetes* (hetibéres) volt. Rendszeren csak a kormányos volt állandó személy, a heteseket minden útra külön fogadták. Rajtuk kívül voltak még a *juhárosok*, akik a gazdával való megállapodás szerint csak egy bizonyos útszakaszon tartottak a hajóval. Az volt a dolguk, hogy a hajó melletti dereglyében eveztek. „Azt is tutták, hány huját köll evezni Szegedtül Óbecséig. Mikó kanyarba ért a hajó, akkó köllött erősebben evezni. Odaszót a kormányos: „Keményebben!” – Főátak, úgy eveztek.” Kanyarban sokszor kimentek a partra és kötél-en tartották a hajót, nehogy a víz a kanyar külső hajlatában parthoz sodorja.

⁵⁶ Adatközlők: Kelemen István hajós (szül. 1887) és Hegyesi András hajós (szül. 1888).

⁵⁷ Betkowski Jenő: Adatok a szolnoki hajósok életéből. Ethnographia, 1954. 1–2. 88–118.

⁵⁸ Gugorázás. A Szent Mihály a jégben. Bp. 1957. 246. és Homokból élők. Hajnali sötétben. Bp. 1958. 320. Vö.: Bálint Sándor: Szegedi Szótár. Bp. 1957. I. 518.

Zsótér János, a leggazdagabb szegedi hajósgazda különben a múlt század 40-es éveiben pontokba foglalta a hajósok kötelességeit.⁵⁹ Ennek néhány fontosabb pontját az alábbiakban idézzük:

5. Az általánosan fogadott hajóslegények három nap (ünnep nélkül) be- és szintén három nap (ünnep nélkül) kirakodni tartoznak. Ha ez akár a kereskedők, akár a hajósgazdák késedelmeskedéséből tovább tartana, a gazda minden embernek egy napra általános bérén felül váltói 30 kr, mint Dángubát fizetni köteles.

6. Útközben az üres hajón levő legénység gazdája sekély vizen elakadt terhes hajójának megsiftelésére segédkezet köteles nyújtani. Ha általános hajóslegények voltak, a gazda hazaérkeztükkor köteles fáradságukat megfizetni, a hetesek fizetés nélkül tartoznak dolgozni.

8. „A *misáj* szoros kötelességében állni fog: éjjel-nappal, valamint a vízre, úgy tűzre felvigyázni, a vízhányót tisztán tartani, abból a vizet rendszeren kihánni.”

A hajóvontatókról: „A kocsisnak egész bére, kötelessége teljesítése előtt ki nem fizettetik, hanem szükségéhez képest Hujja számra fogja kinyerni fizetését.”

Lefelé ereszkedéskor — *vögyömnetben* — a fahajósok *evedzővel* haladtak. A timonyt leszerelték és a hajót elől-hátul *téritőfával*, ún. *orradzójával* kormányozták. Az orradzót *orradzóbak*, más néven *studli* tartotta. A *studli* a hajónak két pontján volt elhelyezve: az ereszkedés iránt nézve elől, jobboldalt és hátul baloldalt. Tulajdonképpen egy 80–100 cm magasságú karó volt, amit a vasból készült *studlilukba* dugtak. A *studli* tetején több faszög állt, ezekhez erősítették gúzzsal az *orradzót*. Az orradzó hosszú, vékony fenyőszálból készült evező, a timony bevezetése előtt ezt használták kormányként a fahajókon.

A tiszai hajósok gyakorlatából ismert a jégtörésnek egy sajátos módja, a *lulázás*. Ehhez akkor folyamodtak, amikor valahol „befagytak”, vagy könnyebb teleken csak kis szakaszon állt be a folyó, ahol a megtorlódó jégtáblák akadályozták a hajózást. A jégtöréshez hatalmas, egyetlen fatörzsből kifaragott *csónyikot* használtak. Tömörkény így írja le a munka menetét: „Nagy keményfa-ladikokba beleül tíz-tíz ember, s föleveznek a jég alsó végéhez. Ott a jégre ugrál mind, csak egy marad a ladikban. A többi megfogja a ladik szélét, s derekaformáig kihúzza a jégre. Akkor megmarkolják, fölemelik s teljes erővel megint lecsapják, míg csak alattuk a jég be nem szakadt. Ilyenkor abban a pillanatban be kell ugrani a csónakba, különben a vízbe esnének...” Veszélyes munka volt a *lulázás*, de a hajósgazdák bőkezűen fizettek érte, mert ha nem vitték hajóikat védett helyre, azokat a tavaszi jégzajlás tönkretette. A szegedi hajók a tépi kőkötő elkészülte előtt a vasúti híd alatt teleltek. Úgy mondják, itt nem fagyott be a folyó és a hídlábak a jégtábláktól biztos menedéket nyújtottak. Ezért teleltették itt a hajókat és vízimalmokat.

Idős vízenjárók azt mondják, hogy „az igazi hajósok a fahajósok voltak”. Az ő idejükben nehezebb volt a hajósélet, mint a gőzhajó és az uszály korszakában. Érteni kellett mindenhez, ami a fahajón előadódott; elviselték hosszú utakon az időjárás viszontagságait, amittől a vashajón a hajósok sokkal inkább védve voltak, és hosszú ideig távol voltak családjuktól. Ennek ellenére szerették foglalkozásukat és útjaikon akadtak könnyebb napok is, pl. amikor *szelet heverték* (szél miatt vesztegelni kényeszerültek), más kifejezéssel: *dángováztak*, *dángubáztak*. Ezalatt a hajóslegények a *csárdában* vagy a hajó orrában, a *bason* kártyáztak, citeraszó mellett töltötték az időt. A hajósgazda ilyenkor is fizette őket, — ezt *dángubának* nevezték — ezért sóhajtottak föl olykor a hetesök: „Fújj még egy pár jó csizmára valót!”

⁵⁹ Zsótér János: Hajósi jó rendviszonos kötelességek és általános rendszabályok. Szeged, 1842.

A régi fahajósok „... a Tiszán Szegedtől Szolnokig s amikor a vízállás engedte, Tokajig, a Maroson Nagylakig, néha Aradig, a Kőrösön Gyomáig hajóztak. A gabonaszállítást a Tisza—Duna—Száván Sziszekig, meg Felsőkarlovicáig, a Dunán Pestig, meg Győrre bonyolították le.”⁶⁰ Voltak olyanok is, akik a Dunát Ausztriától egészen a Fekete-tengerig behajózták. A gabonahajók visszafelé sem jöttek üresen: Pizskén mészkövet rakodtak, amit a felsőtiszaparti mészégetőkben kiégettek, Apatinból a mészégetéshez különösen alkalmas fűzfát, Szobróól, Bezdánból kövező anyagot, a felső-Tiszáról sárosataki malomkövet hoztak.

Szegeden a hajósok és más vízből élők városrésze ősi hagyományok szerint évszázadok óta Felsőváros volt. A múlt században, még a gyáripar kibontakozása előtt, Felsővárost zömmel halászok, hajósok, hajóácsok, vízimolnárok, faragók, fűrészelők és más vízből élők lakták — bizonyos számú iparosréteg mellett —, és ők adták meg a városrésznek a többitől eltérő sajátos néprajzi arculatát. Ez a jellegzetes egyedi vonás, a városrészek közötti különbség századunkban részben a kapitalista fejlődés és a polgárosodás, részben a gyorsan változó divatok térhódítása folytán, jórészt már elmosódott. 60—70 évvel ezelőtt azonban még viseletéről is meg lehetett különböztetni a felsővárosi „polgárt” az alsóvárosiaktól. A hajósok, vízimolnárok égszínkéék, ún. *mónárkéék* posztóból készült zsinórozott ruhát viseltek. Kovács János szerint a felsővárosiak, mint általában a sokféle megfordult emberek, több gondot fordítottak ruházkodásukra, ezért mondhatták ezt a városrészt a népnyelvben „kényös város”-nak.

Amikor a szegedi vizenjárók egy-egy hosszabb útról hazaérkeztek (*hosszúutas hajóékkal*), vagy a tiszai hajósok itt horgonyt vetettek, benépesültek a felsőtiszaparti kocsmák. Azóta ezek is eltűntek, csak emlékeztüket őrzi néhány idős felsővárosi ember. Minden vízi foglalkozást űzőnek megvolt a maga kocsmája. A Római körúton, a Rozsi-féle vendéglőbe a kotrósök, más néven *bágerosok* jártak. A Maros utca elején, Tombác Márton vendéglőjében a fahajósok, Mónus Pali vendéglőjében pedig a vas-hajósok ütöttek tanyát. Híres volt a Makai utcában Móra Ilka vendéglője és „Masa szülém” kocsmája (Lippai-féle vendéglő) a Tabán utca sarkán. Még a tutajosoknak is volt egy eléggé rozoga kocsmájuk a Felső Tisza-parton.⁶¹

A fahajókon történő gabonaszállítás megszűntével a régi hajósok átmentek a vas-hajókra, uszályokra és ott szolgáltak tovább. 1906-ban Tömörkény arról tudósít, hogy még a vizen való vásárra járás tartja magát a régi formájában. Az alsó Tiszáról 7 bárka, Makóról 1 nagyobb bárka érkezik hetipiac előtti napok délutánján (kedden és pénteken délután) a városba.⁶² Kikötőjük a „híd lábjánál” volt, a halászbárkák fölött.

Az 1920-as és 30-as években a homokos hajózás nyújtott megélhetést néhány száz szegedi hajóseMBERnek. Évek múltával azonban ez is hanyatlott, s amint csökkent az új építkezések száma, természetes visszaesés mutatkozott a homokhordás méreteiben is. A homokos hajósok életformája már sokban különbözött a régi fahajósok életétől. Ők végezték a homokkubikolást is, de nem voltak olyan sokáig távol a családjuktól, mint a gabonahajók hajósai. Leggyakrabban a Klárafalvánál levő 12-es kilométer-kőig vontattak és onnan hozták a finom, szemcsés marosi homokot. Munkájuk az 50-es évek eleje óta azzal is könnyebbedett, hogy a homokkirakodásnál szalagot használnak, ami fölöslegessé teszi a megterhelt kubikostalicskának a keskeny, meredek járón való föltolását.

Juhász Antal

⁶⁰ Sz. M.: Búcsúztató, Szegedi Napló, 1918. 77.

⁶¹ Adatközlő: Hegyesi András hajós.

⁶² Tömörkény István: Szegedi vizenjárók. Népr. Ért. 1906. 193—202.

DAS FLÖSSEN AUF DER THEISS UND DAS SZEGEDER SCHIFFBAUHANDWERK

Der Verfasser bespricht im ersten Teil seiner Arbeit die Vergangenheit und die volkskundlichen Beziehungen des Holzschwemmens auf der Theiss und des Flössens. Das Vorhandensein des Holzschwemmens auf der Theiss und eines primitiven Wasserverkehrs wird durch den Salzhandel im Mittelalter bezeugt, in welchem nämlich Szeged als eine Landesverteilungsstelle für Salz seit dem XII. Jahrhundert eine bedeutende Rolle gespielt hat. Das Flössen kam aber erst am Ende des XVIII. Jahrhunderts in Schwung. 1906 wurden die auf der Theiss heruntergeschwemmten Kieferstämme in Szeged in sechs Sägewerken bearbeitet. Das Flössen ist nach dem ersten Weltkrieg zurückgegangen, dann in den 40-er Jahren ganz in Verfall geraten. Verf. beschreibt ausführlich die Herstellung der Flösse, die Art seiner Steuerung und das Leben der Flösser. Die Flösser waren Karpathukrainer (Ruthenen) vom Gebiet der oberen Theiss, aber auch die Szegeder Sägewerkbesitzer und Holzhändler haben Szegeder und Tapéer Leute nach der oberen Theiss geschickt, von denen die Flösse in Gemeinschaft mit den Ruthenen bis nach Szeged heruntergelassen wurden.

Das Flössertätigkeit auf der Theiss war die Grundvoraussetzung für den Aufschwung der Holzindustrie und besonders des Schiffbaues in Szeged im XIX. Jahrhundert. Im Mittelalter wurden die Schiffe — ebenso die Wassermühlen von zimmernden Müllern gebaut. Nach der Türkenherrschaft nahm der Schiffbau in Ungarn auf deutschen Einfluss einen Aufschwung (vgl. hierfür auch die Benennung des Handwerks als *super*, das auf d. *Schopper* zurückgeht). Am Anfang des XIX. Jahrhunderts waren die Szegeder Schiffbaumeister schon im ganzen Land berühmt, nach einer zeitgenössischen Quelle: „Bessere Schiffbaumeister gibt es (die Seeküste ausgenommen) in der ganzen Monarchie nicht, als in Szegedin,“ (Csaplovics: Gemälde von Ungarn. Pest, 1829, II, 72). Verfasser weist mit neuen archivalischen Daten nach, dass die sog. *faragó-s, magyar faragó-s* (ung. *farag* 'schnitzen, behauen'; in dem lateinischen Text: Faber Lignarius, Faber Lignarius Hungaricus) Handwerker waren, deren Beschäftigung der Schiffbau war.

Um 1890 haben auf den Schiffbauplätzen von Szeged-Felsőváros (*superplacc*) 7 Meister (*supergazda*) mint ungefähr 300 Arbeitern gearbeitet. Es wurden hier unter dem Namen *bógósbajó* mit Dach versehene Schiffe für den Getreidetransport, dann dachlose *luntra* genannten Schiffe, Schiffmühlen, Fischerbarken gebaut. Die Frachtschiffe für den Getreidetransport wurden auch nach dem Ausland: nach Serbien, Bulgarien und Rumänien geliefert. Der Schiffbau wurde durch das Aufkommen der Dampfschiffe und des Transportes in eisernen Schleppern in den ersten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts zugrunde gerichtet. In den 20-er Jahren machte sich wiederum ein kleiner Aufschwung im Schiffbau bemerkbar. Es wurden diesmal Schiffer für den Standtransport und einige Fischerboote gebaut (s. Abb. 12, 13). Das letzte hölzerne Schiff wurde in Szeged 1947 gebaut, aber schon 1960 hat man es zusammengeschlagen, da es sich nicht mehr gelohnt hätte, es auszubessern.

Dann orientiert uns der Verfasser eingehend über den Arbeitshergang beim Schiffbau (Abb. 6, 7, 8, 9, 10, 11); nachher wird ein kurzer Überblick geboten über die Schifffahrt mit hölzernen Schiffen und über die verschiedenen Arten des Bugierens der Schiffe auf der Theiss. Die Schiffe der Szegeder Schiffbesitzer liess man nach einer Jahrhunderte alten Tradition von Deszker Serben schleppen, über deren Arbeit und Lebensform der Verfasser gelegentlich noch eingehender sprechen will.

Antal Juhász

PALÁNK

Az újkori Szeged városmagja a Belváros, ősi, halódó nevén *Palánk*.

Ismeretes, hogy Szeged a középkorban több egymástól elkülönült földhátra, szigetre települt, amelyet a Tisza és kiágazásai fogtak közre. A XIII. században emelt királyi vár és a hozzátartozó városrész, a váralja, az egész városnak legkiemelkedőbb szigetén épült. A palánki település alakját, kiterjedését éppen ez a sziget szabta meg és nagyjából a mai Kállai Ödön (Híd), Kelemen, Zrínyi utca, továbbá a püspöki rezidencia—szemklinika vonalán és a Tisza között terült el. Reizner Jánosnak nincs igaza, amikor azt állítja, hogy a Palánk Zsigmond idejében keletkezett. Erre a palánki Dömötör-templom cáfol rá, amelynek alapjait még a XI. században rakták le. Ma is látható toronymaradványa is a XIII. századból származik és a hazai gótika egyik legkorábbi emléke. Annyi azonban bizonyos, hogy Zsigmond rendelte el, hogy a szabad királyi városok tartoznak fallal övezni magukat.

A *palánk* szó a régi magyar nyelvben, de ma is számos tájszólásunkban kerítést, főleg deszkakerítést jelent, ami egyúttal a szegedi *Palánk* elnevezést is megmagyarázza. Eszerint tehát a szegedi *city* palánkkal körülvett, megerősített hely és eredeti hivatása szerint a Vár külső erődjeül, elővédjeül szolgált. Cs. Sebestyén Károly szerint, akinek kutatásaiból merítettünk és aki állításait a régi ábrázolásokra alapítja, a Palánkot körülvevő árokból kiásott föld annak belső oldalán sánccá, vagy gáttá volt halmozva. A gát tetején fatörzsekből faragott cölöpök voltak sűrűn egymás mellé verve, vagy ásva. Ez volt a palánkkerítés, későbbi katonai nyelven pallizád. A törzsek erősen le voltak verve, egy kevésbé ferdén kifelé hajlítva, felül kihegyezve. A földhányásból mintegy másfél méter magasan nyúltak ki. Felső végük alatt 30–40 cm-re sövényfonás tartotta őket össze. Ilyen, sokszor félköralakban kiöblösödő pallizádsor egyébként a Palánk tiszai oldalán is húzódtott. Erre nyilván nemcsak védekezés, hanem árvizek, jégzajlás miatt is szükség volt.

Meg kell még Cs. Sebestyén nyomán azt is jegyeznünk, hogy a földbeásott fatörzsek mögé vízszintesen egymásra helyezett fagerendákból, esetleg vesszőfonadékból álló falazat, *boronafal* is került. Az így keletkezett közt földdel töltötték ki.

A várat és Palánkot övező széles árok vízzel való ellátását állandóan biztosítani tudták. Amikor a Tiszában nagy volt a víz, akkor egyszerűen a Vár északi-keleti körtornyánál kezdődő várárokbá folyt. Körülfolyta a vár északi, nyugati oldalát és a délnyugati körtoronyt, a mai nagyposta helyén, két ágra szakadt. Az egyik a vár déli oldalánál húzódó várarkot töltötte meg és a mai múzeum s a Tisza közötti tájon, keleti irányban szakadt a Tiszába. A másik ág a Palánk árkában, a mai Kelemen utca és Zrínyi utca vonalán folyt tovább és a püspöki palota táján keletre fordulva torkolt a Tiszába.

Alacsony tiszai vízállás idején ez az árokrendszer kiszáradt volna. Ezen úgy segítettek, hogy a Palánk legnagyobb része körül egymással párhuzamosan kettős

árkot ástak: egy belső, szélesebbet és egy külső, keskenyebbet. A kettőt igen keskeny gát választotta el egymástól. A külső árok volt a nagy víz levezető árka, amelyen a Tisza vize apály idején egyszerűen keresztül folyt. A belső árok viszont nyilván vízszintezve volt, mert alsó vége a Tiszánál el volt zárva. A lezárás még a nagyobb vízállás idején megtörtént. Így aztán a belső árkot állóvíz, a külső árkot pedig folyóvíz töltötte meg. Ennek az állóvíznek nyomai még a múlt század elején is megvoltak a régi árok helyén megmaradt pocsolyákban, így a *Hatrongyos*, vagyis a mai belklinika táján. Azt már nem tudjuk megmondani, hogy ezek az árkok a középkori várépítés idején természetesen voltak-e, vagyis a vár és Palánk alaprajza szükségszerűen alkalmazkodott-e hozzájuk, vagy pedig mesterségesen jöttek létre. Valószínűnek látszik mégis, hogy természetes vízfolyásokat, tiszai mellékágakat használtak föl eredetileg és a szükségletek szerint regulálták, állandósították.

Nyilván ez lehetett nagyjából a vár és Palánk középkori képe. A Palánk volt a sókereskedelem középpontja és hosszú időken át Csongrád megye székhelye. A várnagy többször egyúttal Csongrád megye főispánja is, hiszen az ősi csongrádi vár-ispánság tekintélye a tatárjárás után aláhanyatlott és a vízközi, sószállító Szeged lépett a helyébe. A várat a király olykor el is zálogosítja, ajándékozza. Így Albert király Erzsébet királynénak (1439). Amíg *Alsó-* és *Felsőszeged*, vagyis a mai Alsó- és Felsőváros a középkor folyamán külön városi kiváltságokat élvezett, addig a várhoz tartozó Palánknak nem volt polgári autonómiája. Ennek ellenére is az egész város gazdasági súlypontja már a középkor végén a *Latrán*, *Latorján* volt, vagyis a Palánk és vár között elterülő nagy térség, a mostani szegedi hídfő környéke (Roosevelt tér és Mórakert). Itt összpontosult a szárazföldi és vízforgalom évszázadokon át. Később és még a közelmúltban is, a nép *Halpiac*, *Makaipiac* néven szokta emlegetni. Ez utóbbinak megértéséhez tudnunk kell, hogy egészen 1950-ig a szegedi különlegesség számba menő kedd és péntek alkonyati, sőt estébe nyúló, gyertyafénnyel világító kispiacok színhelye volt. A rendes szerdai és szombati hetivásárookra a Tiszán, továbbá a Maroson Makó felől érkező, megrakott *bárkák*, *dereglyék*, *lumtrák*, *csámeszok* ugyanis valamikor már előző nap délután megérkeztek és portékáikat ott helyben mindjárt árusítani kezdték. Ezt természetesen a helybeliek is követték, sőt a helyiérdekű vízfufarozás elsorvadásával később teljesen kisajátíthatták a maguk számára.

A középkori Palánk egyházi múltjáról és a vár egykorú sorsáról részletesebben most nem szólunk. Védettségénél fogva város lakó társadalmi elemek: iparosok, kereskedők, polgárok telepednek itt meg. Erről az 1522. évi tizedlajstrom palánki nevei is tanúskodnak. Egy mozzanatra azonban mégis rámutatunk. A szegedi polgároknak a középkor végén, a Szerémségben szőlők voltak, sőt a szerémi és baranyai borok kereskedelmi értékesítésével is foglalkoztak. Lehetséges, hogy a Roosevelt tér 11. és 12. számú házak alatti hatalmas gótikus jellegű kőpincék még ebben az időben épültek, az Oskola utca 6. számú *törökház* szintén gótizáló pincéjével egyetemben.

Egyébként a Palánkból a várba ennek toronnyal erősített déli főkapuján, nagyjából a mai Klauzál-szobor táján lehetett bejutni. Az előtte folyó árkon át felhúzható fahíd vezetett. A körülkerített Palánknak még két kijárata volt. Az egyik a városrész északnyugati sarkában, nagyjából a mai Kelemen és Hugo Victor utca találkozási táján. Itt is híd vezetett a mai Széchenyi tér helyén tátongó egykori üres térségre, amely — mint majd látni fogjuk — csak a XVIII. század folyamán kezd a város életében szerepet játszani. Ez volt különben a Palánk XVII. században *Palánkkapu* néven emlegetett fő kapuja. Ezen át lehetett egyrészt a várba, másfelől a tiszai komphoz, átkeléshez (traiectus), majd később az állandóbb hajóhídhöz eljutni.

A Palánk másik, Alsóváros felé táruló déli kapuja a Dömötör-templom előtti nagy térségből nyílt. Ide torkollott a városrész két hosszanti főutcája: az egyenes *Oskola* és az ívszerűen meghajló *Piarista* (mai töredéke: Révai) utca is. Ezek az elnevezések a XVIII. századból származnak, azonban nyilván azonosíthatók az 1522-ik évi tizedlajstromban szereplő *Plathea S. Demetrii* és *Plathea Magna* utca-nevekkel. A térségből nyílt tehát a déli kapu, valahol a mostani Gellért kapu, Beloian-nis-emplékmű, illetőleg Rákóczi-szobor táján. Ennek is volt fahídja, amely az Árkon, vagyis a sánc déli vonulatán át ívelt. Északi partjának egészen az 1879. évi árvízíg *Árokhát* volt a neve és házsor húzódott rajta. Ez volt a vízutáni Árpád utca, mai Rerrich Béla tér, Békeépület vonala.

A hódoltság idején Palánk teljesen török városrészé alakult át, osztozván a vár közvetlen sorsában. Élete eléggé mozgalmas lehetett, mert egykorú török színházi előadásokról is van szűkszavú tudósításunk. Evlia Cselebi szerint 200 bolt, egy medresze (=török hittudományi főiskola), két török kolostor, két török iskola is van benne. Török lakossága mellé jelentős számmal szivárognak be már ebben az időben is délszlávok. Így a szerbeknek már a hódoltság idején, de nem a mostani helyen, templomuk van a Palánkban.

A Palánk utcahálózatának legrégebb ismert megörökítése 1713-ból való. A térkép *De la Croix Paitis* császári mérnökkari tisztt gondos és szép munkája, amely nyilván még igen régi települési állapotokat örökít meg. A városrész alaprajza a középkorhoz képest aligha változott lényegesen. Ezt a maradandóságot a török hatóságok keleti egykedvűsége, változásoktól való rettegése, a bennszülött lakosság megkötött élete is valószínűvé teszi.

Térképünkön a Palánk 12 háztömbre és 8 utcára oszlik. Világosan fölismerhető a mai, illetőleg jórészt Víz után elnevezett Oskola, Eötvös, Somogyi, Oroszlán, Tömörkény, Bajza és Révai (egykor Piarista) utca, továbbá az egyetemi építkezésekkel megszűnt Szekfű és Ipar utca. Mindezeknek mai irányát tehát eredetinek, nyilván még középkorinak kell tekintenünk. Ez lett egyébként a XVIII. század folyamán kiépülő barokk városrész váza is. Reizner János gondos és elfogadható számítása szerint itt a Palánkban, ebben az időben 125 háztelek, illetőleg lakóház állhatott, amelynek lakossága jórészt katonákból, továbbá magyar és szerb határőrökből állott. *De la Croix Paitis* tanúsága szerint a mai Belvárosnak a Palánkon kívüleső része, továbbá a későbbi Rókus, a XVIII. század elején még teljesen lakatlan. Egyedül egy ék alakjában épült házsorral találkozunk a Klauzál tér táján, ami a mai Kárász, illetőleg Kígyó utca magja.

A szegedi vár a XVIII. század elején — egészen 1718-ig, amíg a Temesköz a török kezén volt — elsőrangú katonai erősségnek számított. Újjáépítésének, nagyszabású kibővítésének gondolatával ezért állandóan foglalkoztak. Erre azonban csak a szatmári békekötés után kerülhetett sor. *De la Croix Paitis* hatalmas, csillagalakú erődítési tervet készített, amely a városnak általában a mai kiskörúton belüli részét is magában foglalta volna. A terv leegyszerűsítve, földsánc formájában került csak *Gosseau* mérnökkari ezredes irányításával megvalósításra és Savoyai Jenő neve után *Eugenius árka*, a régi szegedi nép nyelvén *csillagsánc*, *mélysánc* néven volt ismeretes. Egészen a XVIII. század végéig fönnáll, csak a fokozatos betelepülés következtében kezd elenyészni. A 19 m széles, vízzel telt mély árok a Tiszából táplálkozott, de attól szükség szerint mégis el volt zárva. Az árkon belül mintegy 6 m szélességű, magas földbástya, ezen pedig erős cölöpkerítés, palánk emelkedett. Mint látjuk, *Eugenius árka* a régi Palánk erődítési hagyományait és tanulságait feltűnő módon érvényesítette, ami a környezet adottságaiból, illetőleg kötöttségeiből is következett.

Ebbe az új Palánkba három nagy kapun lehetett bejutni. A *Pétörvárad*i, más-ként *Szabadkai kapu* a mai Kárász és Kölcsey utca; a *Budai*, más-ként *Kecskeméti kapu* a Kossuth Lajos sugárút és Vadász utca; a *Csongorádi*, vagy *Erdélyi kapu* a Fodor és Szent Mihály utca keresztezése táján volt. Az átjárásra felvonóhidak szolgáltak. A gyalogközlekedést három kiskapu is megkönnyítette. Az Eugenius árka sokszor szolgált árvízvédelemre is, funkciójában tehát megelőzte a körtöltést.

A királyi kiváltságlevél (1719) nyomán, vagyis Szeged szabad királyi várossá nyilvánításával, illetőleg e jognak felújításával a palánki városkép kibővül. Miután az ősi Palánk a bevándorló német, szerb, örmény, görög, bunyevác, nemkülönben a visszamaradt és hamarosan elmagyarosodott török népesség gyarodásával zsúfolttá lett, adva volt az Eugenius árkán belüli új védett terület betelepítése. A tanácsháza eddig Alsóvároson állott, most a várral szemben újat építenek (1728), amely egyúttal az újjászülendő polgárváros önérzetét is hatásos kifejezésre juttatta.

Mint már említettük, az Eugenius árkának megépítése a Palánk területét nyugat felé, éppen a tanácsháza körül jelentékeny mértékben kiterjesztette. Az ütemesen szaporodó, főleg bevándorló német, később zsidó lakosság is ide telepedik le. Egy 1739-ből való bécsi tervrajzon a régi Palánknak *Raitzenstadt*, *Rácváros*, míg a frissen megszállott területeknek *Deutsche Stadt*, későbbi magyar nevén *Külpalánk*, más-ként *Kilpalánk* a neve. Ezek az elnevezések természetesen csak hozzávetőlegesen tüntetik föl a valóságos helyzetet, hiszen a Palánkban németek, a Külpalánkban pedig magyarok is szép számmal laktak.

Az Eugenius árkával körülhatárolt terület a régi Palánkot négyszeres nagyságúvá növelte és így igen sok értékes, biztonságos beltelek képződött. *Kaltschmidt* Ábrahám térképén (1747) már kialakult a mai Klauzál tér déli vonala, bontakozik a *Kárász*, *Kígyó*, *Háromkorona* (ma Hajnóczy) és *Feketesas* (ma Bajcsy-Zsilinszky) utca.

Ami tehát a települési képet illeti, a Palánk nyugat felé jelentős mértékben megnőtt. A mai Dugonics tér helyén, az Eugenius árkán kívül foglal helyet a hatalmas kiterjedésű, szabálytalan alaprajzú *Búzapiac*, amelyet keleten a *Sáncpart* (ma Zrínyi utca) határol. A tér északon nagyjából, de cikcakkokban a mai Kelemen és Kölcsey utca vonalához igazodik. A Kölcsey és Kárász utca kereszteződése táján volt a Pétervárad kapu, mellette az Eugenius árkán átívelő híd. Ezen lehetett a vár és tanácsháza felől a Búzapiacra kijutni, amely nyugaton nagyjából a Dáni utcáig, délen pedig a Dugonics tér, illetőleg Jókai utca déli vonaláig terjedt.

Úgy látszik, hogy a Búzapiac vizes esztendőkből egyúttal a rókusai lapályokon folygyülemelő vadvizek közvetítésére, Tiszába vezetésére is szolgált. A Búzapiac ugyanis északnyugaton, a mai zsidótemplom és Marx tér táján elterülő *lacus stagnans* (állóvíz) területével is, nagyjából a mai Gogoly utca vonalán szintén összefüggött. A víz a Jókai utca és Vértanúk tere táján ömölhetett tovább a mai Hősök Kapuja, továbbá a szülészeti és gyermekklinika helyén álló tankákba, tiszai ártérre.

A már említett Búzapiac, a mai Dugonics tér újabb gazdasági súlypontot jelent. Jelenti a gabonatermelés fokozatos fejlődését és Szegednek a szemtermelő Délvidék életében való kimagasló jelentőségét. Árvíz előtti források és ábrázolások összefüggő, organikus házegységekről számolnak be ebben a térségben, amelyek azonban a feltöltés, illetőleg a modern, leginkább szecessziós bérházépítések következtében bomlottak fel. Hírmondóul azonban máig találkozunk néhány kúriaszerű, későbarokk, illetőleg klasszicizáló lakóházzal (Árpád tér 5–6, Dugonics tér 9, Dáni utca 7, Jókai utca 9). Közülük több olyan is akadt, amely délvidéki földbirtokosok téli szállása és gabonaraktára, ügynöksége volt egyszerre.

E piachelyek kibontakozása, összekötése magyarázza Szeged mai főutcájának, a Horgoson birtokos Kárász család városi kúriájáról elnevezett *Kárász* utcának, de a vele párhuzamos *Feketesas* utcának, továbbá a mai Klauzál tér, vagyis az akkori nagypiac déli részének lassú kiépülését, nemkülönben a Tisza-parthoz vezető *Köröszt* (ma Somogyi) utcának fontosságát.

A múlt század első felének palánki városképe már a reformkorszak szellemét is tükrözi. A negyvenes években megkezdődik az utcakövezés és csatornázás. Kezdenek a városeresztetika követelmények is jelentkezni.

Nem tudjuk, hogy mikor alakult, de 1834-ben már működött a *Szépítő Küldöttség*, későbbi nevén *Szépítő Bizottmány*, amelynek szűkszavú jegyzőkönyvei nem egészen hiánytalanul rendelkezésünkre állanak. A városkép gondozása érdekében a Bizottmány 1861-ben indítványozza, hogy megadott övezetben, nagyjából a *Tükör* utca, *Ferencpiac*, *Zsótér-ház*, *Feketesas* utca, *Búzapiac*, *Sáncpart* és *Arokhát*, végül a *Tisza*, illetőleg a vár közötti területen csak emeletes új házakat lehessen építeni. Ez a rendelkezés igen hasznosnak bizonyult, hiszen ekkor épült többek közt a *Kárász* és *Oskola* utca számos olyan háza, amely a mai városképnek is jelentős művészi eleme.

A múlt század folyamán különben a Palánkban jelentős súlyponti eltolódás következett, ami igen jellemző az akkori Szeged gazdasági és társadalmi életére. Eddig ugyanis a város szíve a Palánkban, az *Oskola* utcában volt. Öreg házai még most is elárulnak valamit az egykori életstílusból: műhely és raktár az udvaron, a család az emeleten, a bolt pedig a földszinten. Itt még a céhesség tisztos, családias, de lassanként mégis korszerűtlenné váló világát érezzük. Részben már elmúlt romantikáját egyik őslakója, Tömörkény István így örökítette meg:

„Holdvilágos éjeken e sok, minden szabály nélkül egymáshoz ragasztott fecskéfészek között kódogva, szinte várni lehetne, hogy valamely ház kapujából kilép az emberséges bascsausz, a tekintetes szubasa, vagy a nagyságos bimbasi, sőt esetleg maga a vitézlő és kegyelmes *Hóbiárt* basa, szandzsák-főispán és vilajetkormányzó, aki már nem is igen tudott törökül, ellenben igen szerette a menyecskéket, minélfogva alkalomadtán a halászok agyon is verték. Isten nyugtassa szegényt, mert *Hóbiárt* valóban a szép kedvtelésében lelte halálát.

E tájon még ma is van olyan ház, amelyiknek nincsen kapuja. Aminthogy van olyan szűk utca, hogy ha két kocsi egymásnak szemközt kerül bele, soha onnan a világnak a tökéletes végezetéig ki nem jutnak. A kaputlan házak története valószínűleg ott keresendő, hogy annak idején az emberséges török vagy görög kereskedő két házat épített egyszerre egymás mellé, s úgy gondolkozott, hogy elég lesz a két háznak egy kapu is, nem vesznek össze rajt azok, akik a házban laknak. Lám, azóta mennyi idő elmúlt, s a ház most is csak el van kapu nélkül, amikor már bizonyára nem egy család lakja mind a kettőt.”

Itt az ősi Palánkban nyílik meg a múlt század ötvenes éveiben *Szeged első* igazi modern *könyvkereskedése* a *Béró-házban* (*Oskola* u. 13, *Burger Zsigmond*). Ugyanitt van első jelentős újságának — *Szegedi Híradó*, megindult 1859-ben — a szerkesztősége. Itt születik meg a *Bába-házban* (1878) a *Szegedi Napló*, amely egy ideig *Mikszáth Kálmánnak* is nemcsak munkahelye, hanem szállása is volt.

A modern gazdasági élet fokozódó követelményeivel azonban az őspalánk már nem tud lépést tartani. Társadalmi és gazdasági funkcióját a *Széchenyi tér*, *Kárász* utca és a *Búzapiac* tájéka veszi át. Itt vannak a gabonaszállító cégek irodái, itt nyílnak meg a *Széchenyi téri* nagypiac körül azok az üzletek, amelyek már nem saját készítményeiket, hanem a korai gyáripar, bontakozó hazai kapitalizmus, illetőleg cseh gyáripar áruit juttatják el a mindinkább növekvő fogyasztói tábornak. Ennek

a virágzó, lüktető gazdasági életnek eredménye a Kárász utca, Klauzál tér, Dugonics tér romantikus szellemében fogant, később eklektikus elemekkel is átszótt utcaképe, amelynek szerencsére még számos szép alkotása maradt korunkra. Az árvíz utáni városrendezés is ezt a részt ismeri el Szeged szívének, modern súlypontjának. A XX. század városfejlődése visszatér az ősi Palánkba. Itt épül ki a város modern szellemi középpontja (egyetem, szabadtéri játékok).

A gazdasági élet fokozatos fejlődését mutatja, hogy a vár és városi tanácsház közötti hatalmas területen, a mai Széchenyi téren a *nagypiac* foglal helyet. Körülötte alakul aztán ki a modern Szeged közigazgatási és közgazdasági centruma.

A tanácsház mellett a mai *Bérbáz* helyén állott egészen az 1860-as évekig az árkádos rendszerű, hatalmas négyzetalakú, földszintes *laci-konyha*, amely még a török-kor levantei hagyományait, mediterrán mozgalmasságát őrizte meg két évszázadon keresztül. Mészárszékek, *serbetkocsmák*, vendéglők, *garkukl* néven emlegetett kóser kifőzések, *duattyánok*, *simindzsiák*, azaz finom süteményeket készítő pékségek foglaltak benne helyet. Az udvaron *lepény-*, *gesztönye-* és *töksütögető kufák*. Természetesen léhűtők, *laci-betyárok*, *piaci legyek* és könnyűvérű fehérnepek is mindig lézengtek körülötte. Itt várakoztak a kétkézi munkások, *ko-plalósok* (fuvarosok) is, hogy megfogadják őket.

A tanácsháza előtt egyébként kút, pellengér, délebbre a mai, déli szovjet emlékmű táján egy *Szentháromság-szobor*, amelyet 1724-ben Kárász Miklós horgosi földesúr fogadalomból állított. Ezen a téren, szerdán és szombaton a piacosok, vasárnap pedig a férfiak és fiatalok gyűltek össze, hogy a heti elfoglaltság után egymással találkozzanak, munkát keressenek, vagy elszegődjenek, továbbá hogy a laci-konyha, tanácsháza és vendégfogadók szomszédságában idegenekkel, utasokkal beszéljenek, híreket és tanácsi hirdetéseket halljanak. Innen az öregek körében máig élő szólás: *mindön újság mögteröm a Szentháromság tüvibe*. Hasonló régi szólás: *Mögteröm mindön a Szentháromság lapossán*, mai nyelven: *a flaszteron mindön mögteröm*, azaz a piacon minden kapható, még rossz termés idején is. Ennek az ősi szegedi társadalmi hagyománynak máig élő nyoma, hogy a férfiak vasárnap dél-előttönként a Bérbáz előtt a külső városrészekből beszélgetésre szoktak összejönni. Az ősi közösségi tradíció másik elevenebb megnyilatkozása, hogy itt a tér hatalmas fái és virágai között van a *korzó*. Jellemző a régebbi idők feudális szellemére, a katonai parancsnokság kötekedő magatartására, hogy hosszú évtizedeken át a legénységi állományhoz tartozó katonáknak csak a korzó nyugati oldalán, tehát a városháza felőli, polgári részen volt szabad csak sétálni. Innen a tréfás *bakakorzó* elnevezés.

A Széchenyi tér hosszú ideig, 1870 tájáig, a mostani Klauzál tér déli házsoráig nyúlt. Ezért van e házak között itt máig több régi alkotás. Így a Kárász-ház, a barokk jellegeket is őrző Wagner-ház, amely azelőtt a Zseravicza, majd a Felmayer családé volt és a Kelemen utca sarkán a már lebontott Klauzál-ház. A Klauzál téri *kinyér-* és *téjpiac* jellegzetes, *kávéduttyán* néven emlegetett kávézó sátraival az 1920-as években szűnt meg. Ez a piac voltaképpen utóda volt annak a nagypiacot a halpiaccal összekötő kisebb térségnek, amely a mostani Kállai Odön, Kelemen, Hugo Victor és Deák Ferenc utca közötti háztömbön terült el és ahol a Bauernfeind-ház erkélyéről 1848. október 11-én Kossuth Lajos életének egyik legnagyobb beszédét mondotta el és amely így kezdődött: „*Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárult hazám oszlopa.*” A tér neve már a szabadságharc idején Szabadság tér lett; 1879 után beépítették.

Szeged, illetőleg a Palánk vendégfogadóiról a XVIII. századot megelőző idők-
ből nincsenek adataink. Lehetséges, hogy az ideérkező idegenek addig a kolostorok
vendégszeretét élvezték. Egy XVII. századi adat szerint raguzai kereskedők az
alsóvárosi kolostorban találtak szállásra.

A XVIII. században Szeged katonai garnizonná, jelentős kereskedővárossá,
fontos tiszai átkelőhellyé válik. A számos átutazó hivatalnoknak, katonatisztnek, ke-
reskedőnek vendégfogadók állanak rendelkezésére, amelyek a tanácsháza és a nagy-
piac szomszédságában nyílnak meg. Szép sorjában következnek az egyik fogadóról
elnevezett Feketesas utcában.

Ismeretes, hogy a régi idők írástudatlan embere számára a boltokat, fogadókat,
cégérükről nevezték el. Idézzük itt fel főleg *Beck Pista* visszaemlékezései nyomán a
régiszegei cégereket, amelyeket olykor még mai öregek is emlegetnek.

A boltcégerek között legrégebb volt Rókuson, a budai országuiton a *Három ke-
reskedő*böz címzett vegyeskereskedés. A cégtábláján magyar, német és török keres-
kedők voltak ábrázolva, amint egymással cukor, kávé és törökpipa fölött alkudoz-
nak. Ez a kereskedés már a XVIII. század végén fönnállott.

Régi és érdekes boltcégér volt a Szentháromság utcai Molnár-féle házban fönn-
állott és *A kengyelfutó*hoz címzett szatócsbolté. Ennek táblája egy jó távlattal fes-
tett utcát ábrázolt, amelyen a kengyelfutó szűk trikóban, kezében lovaglövesszövel,
az utcagyerekektől kísérvé fut. Ezt a cégtáblát Nagy Ferenc festőművész festette az
1840-es években. Ugyancsak Nagy Ferenc festő festette Weinglein Ferenc fűszer-
kereskedőnek a cégtábláját, amely a *A polgár*hoz volt címezve és az 1840. évben
újjáalakult szegedi lovas polgárőrség egyik tipikus alakját, egy rókusi disznóvágót
ábrázolt.

Művészi kivitelű boltcégér volt a Vitkovszky rajztanár által festett és az Os-
kola utcai Egressy-féle házban, egészen az árvízig fennállott *Zum Soldaten* nevezetű
pálinkás bolt cégtáblája, amely egy szegedi háziezredhez tartozó, ún. 46-os bakát
ábrázolt csákósan, fehér Waffenrockban és fehér vállszíjon lógó panganéttal. Ezt a
képet, valamint Nagy Ferencét, későbbi átfestésekkel tönkretették.

Érdekes cégtáblát festett Bloch akadémiai festő apjának szatócsboltjára. Ez
ugyanis III. Napoleont ábrázolta a vegyeskereskedés tárgyaiból összeállított arckép-
ben, melyben az orrot egy vörös cseréppipa ábrázolta.

Szegedi egyenruhás polgárok alakjait korhű öltözetben festették meg Aradi
József és Gera szabók cégtábláján.

Érdekes hármas tagozatú tilalomtábla volt a szegedi hajóhídnál is, amelyet
Joó Ferkó szegedi piktor, *Dankó Pista* apósa festett. E tilalomtáblán az első kép: egy
pörgekalapos, kislajbis, bőszájú inges-gatyás parasztember hosszú bottal, kezében vö-
rös pipával, nagy füstöt eregetve kilép. Oda is van írva: Tilos a dohányzás. Alatta
a második kép. Ugyanolyan parasztember kocsin ülve, a futó lovak közé vág. Alá-
írás: Tilos a sebes hajtás. A legelső harmadik kép: az ábrázolt személyt deresen, egy
nagybajuszú, kékdolmányos, tarkazsinóros hajdú mogyorópálcával üti. Ezen nem
volt írás, de mindenki világosan megértette belőle, hogy a hídon való dohányzásért,
sebes hajtásért bot jár. Ez a feudális időket idéző tábla is elpusztult.

A szegedi vendégfogadókat is cégérükről lehetett fölismerni. Talán a *Feketesas*
volt köztük a legrégebb. Épülete, hatalmas beszálló udvarával, ma is áll. Tömörkény
István, akinek édesapja itt fogadós volt, gyermekkori emlékeit így örökíti meg: „Az
öreg Feketesasban mindig volt néhány sas egy ketrecben, a pincében pedig láncon
rókafiak lakoztak. Az udvaron szabadon sétált a gólyapár, meg a gödény, ellenben
a sündisznók az istállóban tartózkodtak. A padlás tele volt galambbal, a folyosókon

kalitkában fülemülék és beszédes mátyásmadarak éltek, amik kedélyesen lebetyározták az érkező vendéget. Nagy kutyák egészítették ki a társaságot, amelyek a nagy macskákkal állottak kitarító háborúban. A tetőket nagy fényes farkukkal büszke pávák söpörték és csúnyán kiabáltak. És öreg vendégfogadósok jártak-keltek az utasok, kocsisok és mindenféle állatok között és szép kasamadinereket mondtak, és ha olyan olcsó volt is a fogadójuk, hogy ráfizettek, hát akkor is csak csinálták tovább ezt az életet. Főnöki jelvény gyanánt aranybojtos házisapka volt a fejükön, a zsebükben pedig hosszú, ezüst tubákos szelence, abból kínálták reggeltől estig az arra alkalmatos embereket.”

A Feketesassal átellenben, a Feketesas és Károlyi utca sarkán ma is áll a régi *Hételektor*, másként *Hétválasztó* épülete. Ezt a vendéglőt, illetőleg kávéházat főleg bennszülöttek látogatták: Erdélybe, a régi „Oláhországba”, Szerbiába is fuvarozgató nagykocsisok, disznóvágók, mészárosok, hajósgazdák, superok, cincárok, azaz juh-vágók, szappanfőzők, különféle kupeczek, mesteremberek, akik itt szerezték a világról való értesüléseiket. Ugyanis a Pest—Szeged—Temesvár között közlekedő *gyorsparaszt*, vagyis gyorskocsi vállalat fogata a Hétválasztó előtt szokott megállani. Ilyenkor a vendégfogadó kis házi harangját meghúzták, mire a lacikonyhából, nagy-piacról, környékbeli boltokból összesereglettek a kíváncsiak, hogy híreket halljanak az utasoktól, főleg a kocsiótól, aki régi ismerősük volt.

A Hétválasztó mellett volt már a XVIII. században is virágzó *Aranysas* és *Aranypáva* fogadó, hatalmas beszálló udvarral, főleg a nép fiai, így a tanyaiak számára. Az Aranypávéban volt a *pávaparlament*, ahol az első világháború előtt a 48-as képviselők és korteseik a tanyai néppel hetipiacos napokon találkoztak. A valamikor igen jómódú juhászok is itt tartották gyapjúeladás, illetőleg vásárolás után hangos dáridóikat. Az Aranypáva régi gazdájáról egyébként régi öregek azt beszélik, hogy Rózsa Sándornak, betyároknak és pusztai embereknek a legjelesebb orgazdája volt.

Itt, a Feketesas utcában, a mai Vasúti Üzletigazgatóság helyén elterülő, *Ferencpiac* néven emlegetett szénapiacon volt a *hetelőkocma*, vagyis a hetelőre rendelt parasztok várakozóhelye. „1848-ig — írja a *szögedi magyar* néven is emlegetett *Beck Pista*, akinek alakját többek között Móra Ferenc is megörökítette — a szabad királyi városok polgári előfogatot nem tartoztak kiszolgáltatni, azért a vármegyei jobbágyok rendeltettek be Szegedre, hogy az itt keresztül utazó katonatiszteket, hivatalnokokat innét a legközelebbi állomásig elfuvarozzák. Ezek az előfogatos parasztok ... a hetelő kocma udvarán, az állás alatt *dángubáztak* (=ácsorogva várakoztak), várva az érkező vendégeket, akik a városházánál jelentkezvén, a városi kvártélymester által vezettettek a hetelő kocmába.” A név onnan származik, hogy ez a jobbágyi szolgálat hetenként váltakozott a környékbeli faluk között.

A Palánk régi vendégfogadói közül ismeretes még az *Otpacsirta* a mai Oroszlán utcában, a *Febérekörösz*t a Somogyi utcában, a romantika Rousseau kultuszára utaló *Vadembőr* a Dugonics téren, a *Háromkirály* a mai Klauzál téren, a *Háromkorona* a zsidótemplom táján. Ez utóbbi két név a napkeleti Háromkirályokra, a vendégfogadósok és utasok ősi, középkori védőszentjeire utal. Róluk kapta nevét a *Háromkorona*, a víz után *Korona* (napjainkban pedig a Hajnóczy) utca.

A kávéházak közül a következők híre maradt fenn: *Unikornis* (= egyszarvú), *Palatinus*, amelynek emlékezetét a mai Nádor utca őrzi, az elnevezés pedig a reformkorra, József nádor idejére emlékeztet. Az egykori Templom téren álló *Zrínyi* kávéház nevét az abszolutizmus hazafias borongásai ihlették. Különösen híres volt az *Aranyoroszlán*, az Oskola és Oroszlán utca sarkán. Itt darvadozott Petőfi Zoltán,

majd Mikszáth Kálmán. A házat feltűnővé teszi a sarkán álló kőből faragott hajóorr is, amely régebben jellegzetessége volt a városnak: a Tisza után élő emberek hajléka előtt állott. A századforduló táján a *kecsketrafik* költözött bele. Nevét cégérről, egy két lábon álló, szivarozó kecskéről kapta. A név szellemes öngúny születje. Gazdája ugyanis valamikor szabómester, tréfásan csúfoló szegedi szóval *kecske* volt. A *Hungária* az Oskola utca déli végén, a régi Hungária szálló épületében, az *Örökvilágosság* a Feketesas, a *Tigris-kávéház* pedig a Szentháromság (ma Hunyadi János) utcában állott.

A palánki, főleg Tisza menti kiskocsmák, vendéglők közül a cégérről kapta a nevét az *Aranypotyka*, *Durbincs*, *Háromfejsze*, *Kékgyólyó*, gazdájáról emlegették *Onozóné* és *Kis Julcsa* kis kocsmáját. Különösen Onozóné szegedi nevezetesség volt, amelyet Tömörkény számos elbeszélésében, Juhász Gyula pedig egyik versében (Tömörkény asztalánál) is megörökít.

Említsük meg itt is a *simindzsia* néven ismert szerb édességboltokat is, amelyek az egykori Templom, másként Egyház téren, a régi gimnázium körül állottak.

*

A Palánk múltja, emberi világa egykori utcaneveiben is visszatükröződik.

Árvíz előtti főutcája az *Oskola* utca, amely a déli részén, a mai modern árkád-soros tér északi felében fekvő, Dömötör templomhoz támaszkodó régi piarista gimnázium épületétől kapta a nevét. Öreg alsóvárosi-parasztemberek *Palánki utca* néven is emlegették. Nyilván vele azonos az 1522. évi tizedlajstromban említett *Plathea Magna* is.

Az Oskola utcától keletre, vele majdnem párhuzamosan haladt az ívszerűen meggörbülő *Piarista* utca, amelynek a Dömötör templom keleti oldalához épült piarista rendház volt a névadója. Az árvíz után a híres piarista nyelvtudósról a *Révai* utca nevet kapta. Ismeretes, hogy Révai Miklós szegedi diák volt. Az utcának egy kis töredéke máig megmaradt. Lehetséges, hogy ez volt az 1522. évi jegyzékben szereplő *Plathea Sancti Demetrii*.

A Piarista utca és a Tisza-part között, párhuzamosan a mai klinikakerten végighúzódó, sikátorszerű utcának eredetileg *Szívek*, majd *Szív* utca volt a neve. Az elnevezés nyilván a piarista rend régi címerében szereplő és a rendház homlokzatán látható, egymásba fonódó két szív szemléletéből származott.

A Szív utca délen a *Szekfű* utcába torkollott, amely a Piarista utcát kötötte össze a mai idegklinikai épülete táján a Tisza-parttal. A Szekfű utca nevének eredete ismeretlen. Vagy egy ott lakó család neve, vagy pedig valami szegfűszerű házdísz után kapta a nevét. A XVIII. század végén mindenesetre dolgozik Szegeden egy Szegfű nevű lakatos. Itt volt a 2. számú házban Gárdonyi Gézának egyik szegedi lakása.

Délebbre, szintén Ny–K-i irányban halad, de már a *Templom*, régebbi térképeken *Egyház* térről, vagyis a Dömötör templom előtti térről kiindulva a *Sörház* utca, amely nagyjából a mai szemklinika helyén elterülő városi sörfőző házhoz vezetett. A Sörházból a múlt század második felében kaszárnya lett, amelynek a lakosság nyelvén *sörházkaszárnya*, illetőleg a sörfőzők védőszentjének, Szent Flóriánnak az épület homlokzatán látható szobra után *flóriánkaszárnya* volt a neve. Szintén a szemklinika helyén állott az egykori *Stifthaus* (hadapródiskola) is, amelyet Czímer Károly szerint Vedres István épített.

A Sörház utca az árvíz után az *Ipar* utca nevet kapta, mert 1860 táján Masa Miklós gazdag tanyai polgár, aki Dugonicsot lovasszoborral akarta megtisztelni,

két utcára szolgáló emeletes házat építtetett a Templom térre. Itt volt eleinte a Zrínyi kávéház, majd az ipartestület székháza, vendéglővel. A szép romantikus házat az 1920-as évek végén bontották le, amikor a nagy egyetemi építkezések elkezdődtek. Mint ismeretes, az Ipar utcában (13. sz.) volt Káló Antal gombkötőmester lakóháza, egyben Petőfi Zoltánkának szállása, majd a Káló unokának, Juhász Gyulának szülőháza és otthona. Lebontása a költőt nagyon megindítja:

*Eltűnik egy ház. Alacsony tetővel
Nem ostromolta gőggel az eget,
Míg állt, nem tűnt fel senkinek e tájon,
Öreg anyó volt, élt már eleget,
De nekem a szívembe vág a csákány,
Mely falait lebontja, mert nekem
E ház volt gyermekségem, ifjúságom,
E sűrke ház volt színdús életem . . .*

*Itt virrasztottam álmaim fölött én,
Mint kapitány a süllyedő hajón,
A földet kémlelőn, mely ott dereng már
Egy új hajnalban. És majd hallgatom,
Hogy cseng a csákány, görnyed a gerenda,
Hogy dolgozik, ront, bont a faltörő,
Hogy épül álmon, harcon és kudarcra,
Egy élet romjain túl a jövő!*

(Egy ház)

Az ipartestület déli szárnya mentén húzódott a már középkorban is előforduló *Árokhát* (1522. *Plathea Arokhath*), későbbi nevén *Árokpart*, sőt ragozva *Árkon*, vagyis a Palánkot övező sáncnak déli, belső partja. Egy kétes hitelességű adat szerint az Árokpartot a bevándorló balkáni népelemekről a múlt század elején *Bunyevac-szél* néven is emlegették.

Az Árokpart nyugati vége a Templom térre szolgált. Itt állott a XVIII. század nagy pestisjárványaira emlékeztető, régi Rozália-kápolna (1739). Ezt a barokk kápolnát a tiszai árvíz rombadöntötte. Másik épült a helyén, amelyet a nagy egyetemi építkezések idején a Lechner térre telepítettek át.

Az Árokpartot „a Víz után” feltöltötték és az *Árpád* utca keletkezett a helyén. Ennek utolsó nyomai a Béke-épület emelésével tűntek el. Az Árokhát házsora már ősidők óta lakott volt, déli része azonban csak „a Víz után” épült be. Ide került a piarista gimnázium és vízműtelep.

Az ősi Palánkot nyugaton egészen a Vár délnyugati sarokbástyájáig a *Sáncpart* védelmezte, amelynek a Feketeház tájáig terjedő szakaszát, tehát a mai Kelemen utcát, már régebben betöltötték. Déli szakasza, a mostani Zrínyi utca, csak a Víz után tűnt el. „Szép neve van — írja Tömörkény István — a Zrínyi utcának, de az öreg polgárok ma is csak Sáncpartnak nevezik, aminthogy csakugyan az is volt ezeknek előtte.”

A Sáncpart keleti szélén barokk és klasszicizáló földszintes házak épültek, amelyek csak 1928 táján kerültek lebontásra, hogy a püspöki palotát építsék helyükre. A Sáncpart vizének a Palánk ipari életében is volt jelentősége, mert több képfestő, így az Auer és Wiedermann család háza, illetőleg telepe állott itt. Nem véletlen,

hogy szakmai utódaiknak, a ruhafestőknek és vegytisztítóknak műhelyei most is ott vannak.

A mai Hősök Kapuja táján állott a XVIII. században egy Mária-kápolna, amelyet a bevándorolt német polgárság épített és *Mariabühl-Kapelle* néven emlegetett. A kápolnától származik a *Boldogasszony sugárút* — ma Április 4 útja — vízelőtti neve: *Segítő Boldogasszony út*. Érthető, hogy e közeli régi patika titulusa is Segítő Boldogasszony volt.

A mai Partizán utcának a Segítő Boldogasszony úttól nyugatra eső része *Nagyfesto* utca néven volt ismeretes, mert Nagy Ferenc érdemes festőművész lakott itt a múlt század derekán. A keleti rész a *Háromfejsze* utca nevet viselte, a már említett és három fejszét ábrázoló kocsmáé után. Ide vízenjárók, főleg superok, hajóácsok jártak darvadozni, akiknek *superplacc* néven emlegetett egyik hajóépítő telepük itt volt a mai gyermekklinika tájékán.

A mai Somogyi utca Oskola utcától keletre eső részének *Körösz* utca volt a neve, ami világosan útkereszteződésre utal. A Dugonics tér és Oskola utca közötti rész viszont az itt lakó jómódú, hasonló nevű család után a *Mészáros* utca nevet viselte. A Mészáros utcából északra két ősi, szűk utca nyílt, amelyeknek töredékei máig megvannak. A mai Bajza utcának régebbi neve *Bába* utca volt, amely nyilván családnévi eredetű. Többek között ez volt a neve a múlt század egyik híres szegedi nyomdászfamíliájának, amely Tömörkény első könyvét (Szegedi parasztok és egyéb urak), de Palotás Fausztin, Békefi Antal, Pósa Lajos, Kálmány Lajos számos művét is kiadta. A név különben már az 1522. évi tizedlajstromban is előfordul. A másik, Nádor utcának vízelőtti neve *Palatinus* utca volt, egy már említett kávéház után.

Az Oroszlán utca Klauzál tér felől eső és nagyjából a mai Deák Ferenc utcáig terjedő kis részének az egykori vendéglő cégére után *Ötpacsirta* utca volt a neve és a mai zálogház épületének tájékán kis térbe öblösödött. Egy 1811-ből való tervrajz szerint még két kis zsákutca is ágazott ki belőle. Könnyen lehetséges, hogy a terecskén valami szobor is állott. Az utca folytatásának egészen a Tisza-partig egy oroszlanos pékcégér, esetleg az Aranyoroszlán kávéház után *Oroszlán* utca lett a neve. Az *Oskola* utca és Tisza-part közötti rész az itt lakó Tömörkény István után később a *Tömörkény* utca nevet kapta. Tömörkény háza egyébként azelőtt Ferenczi János néptanítóé, a szegedi népnyelv régi derék kutatójáé volt.

A Tömörkény utcából északra nyíló kis Béla utcának vízelőtti neve *Kéménysöprő* utca volt, mert itt lakott a déltiroli eredetű *Kontraszti* kéményseprőmester. Öregek jól emlékeznek rá, hogy a Piarista utca szerbtemplom körüli részén, továbbá a mai Tömörkény utcában élt az árvíz előtt a szegedi szerb polgárság és értelmiség javarésze. A városnak ez a társadalmi rétege már sok évtizeddel ezelőtt eltűnt: vagy beolvadt a magyarságba, vagy pedig az 1878-ban függetlenné vált Szerbiába vándorolt.

A mai Hugo Victor (azelőtt Aradi) utca táján volt a kanyargós *Kígyó* utca. Az itt elterülő régi Szabadság térről, Kossuth beszédéről már megemlékeztünk.

Eddig az ősi Palánk régi utcáiról volt szó. Most nézzünk szét a Külpalánkban, tehát az Eugenius árkától övezett területen, amely mint mondtuk, a XVIII. században kezd benépesedni.

Először a *Kárász* utca bontakozik, amely a Kárász családnak máig álló, a múlt század első felében (1845) teljesen újjáépített, kúriaszerű lakóháza után kapta a nevét. A gyönyörű épület tervező művészet sajnos nem ismerjük. Iparművészeti munkáit azonban szegedi mesterek végezték. 1849 nyarán Kossuth Lajos kormányzó lakása s a minisztertanácsok színhelye volt. Erkélyéről hangzott el Kossuth utolsó

hazai beszéde. 1857-ben pedig Ferenc József és Erzsébet szállott itt meg. 1918. november 1-én a forradalmat innen jelentette be Móra Ferenc Szeged népének.

A mai Kölcsey utca helyén a *Könyök* utca, amelynek szögben elhajlott az alakja és magában foglalta a mai Kelemen utca Kölcsey és Somogyi utca közé eső részét is. A mostani Kárász, Kölcsey, Kelemen, Somogyi, Nádor, Oroszlán utcától és Klauzál tértől közrezárt terület ugyanis az árvíz előtt egységes telektömböt alkotott. A Könyök utca keleti végén épült 1857-ben a *Feketeház*, amely ezt a népies elnevezését külső vakolatszíne után kapta. Mellette állott a régi *színház*, amelynek emlékét tábla őrzi. A Könyök utca nyugaton a Feketesas (ma Bajcsy-Zsilinszky) utcába torkololt, amely nevét a XVIII. században itt álló Feketesas vendégfogadótól kapta.

Említettük már, hogy a mai Kígyó utcának és folytatásának, a Hajnóczy (Korona) utcának régi együttes neve *Háromkorona* utca volt. A mai Gutenberg utca vonala az árvíz előtt még igen görbe és vízállásos volt: belső részének *Mélyárok* utca, a külsőnek pedig *Ördögluk* utca volt a neve. A Nagy Jenő és Attila utca közös neve *Némöt* utca volt, mert itt a XVIII. század folyamán sok német mesterember épített magának házat. A Püspök tér és Rákóczi tér táján álló *nagykaszárnya* és *kiskaszárnya* ihlette a *Nagykaszárnya* (ma Tábor) és *Kiskaszárnya* (ma a Lenin körút egy része), továbbá a régi törökverő generálisokról elnevezett *Eugén* (ma Püspök) és *Laudon* (ma Mikszáth Kálmán) utcaneveket.

A mai Jósika utcának az árvíz előtt *Kocsonnyás* utca volt a neve. Az elnevezés onnan származik, hogy a múlt század első felében itt volt egy Kovács nevű embernek a *Zöldág* kocsmája, ahol mindig igen jóízű kocsonyát lehetett kapni. A Kovács családnak ez az ága innen kapta aztán a *Kocsonnyás Kovács* melléknevet is. Ennek sarjadéka Kovács István, régi érdemes építőmesterünk is, aki többek között a lebontott vár faragott köveit az utókor számára megmentette.

A Kocsonnyás utca északi folytatásának *Törökfej* utca volt az eredeti neve, egy kőből faragott, turbános török fej után, amely eredetileg nyilván kocsmacégér volt és később az említett Kovács Istvánnak a múlt század hatvanas éveiben épült házára (ma Kossuth Lajos sugárút 27, az utca északi torkolatában) került. Az utca jellegzetes szép nevét az árvíz után Török utcára szürkítették. Ebben az utcában született (1870. márc. 3.) és nevelkedett (a 6. számú házban) Maróczy Géza világhírű sakkmeesterünk, egyébként egy ezermester rókusi lakatos fia. Ő fúrta a Mars téren az első szegedi ártézi kutat.

A Palánk északi részének jellegzetes utcanevei a *Városistálló* (ma Szilágyi) utca. Itt volt a város fogatainak istállója, továbbá a bitang, azaz gazdátlan jószágok őrzőhelye. A mai Madách utcának mély fekvése miatt *Vögy* utca volt a neve. Az Arany János utca árvíz előtti neve *Tükör* utca volt, egy régebben itt lakó *Spiegel* nevű pékmester után. A Takaréktár utcát *Élésház* utca néven ismerték, mert itt, nagyjából a mai fürdőépület helyén állott a katonai élelmiszerraktár, amelyet a nép *Prófontház* néven is emlegetett. A mai Szent Mihály utcának *Szent Mihály köz*, a Kazinczy utcának pedig a vár közelsége miatt *Sánc* utca volt az árvíz előtti neve.

A Palánk régi terei, piagai közül már szóba került a *Halpiac*, vagy *Makaipiac* (Roosevelt tér), középkori nevén *Latrán*. A mai Dugonics tér régi neve *Búzapiac*, a Széchenyi téré *Nagypiac*. Ennek északkeleti, Horváth Mihály és Vörösmarty utca közötti, akkor még beépítetlen részén állott a *Szénapiac*. A mai MÁV Igazgatóság palotája helyén a már említett *Ferenci* piac terült el.

A régi Palánk közlekedésének meggyorsítására szolgáltak a fiákerok. Először 1846-ban egy Burger nevezetű bognár állított ki a városház elé két ódivatú, bőr rugók között himbálódzó fiákert, de senki se mert beleülni, mert szégyelt volna a

városban kocsikázni. A vállalat ekkor megbukott. Amikor azonban 1854-ben megnyílt a Pest és Szeged közötti vasútvonal, amelynek állomása egy ideig a mai *rendező*, öreg szegediek ajkán *randzsér* volt, szükség volt fiákerközlekedésre. Szegeden a legtöbb fiákerba szürke ló volt fogva, hogy szerencsét hozzon hajtójára, s utasára egyaránt.

Meg kell még említenünk, hogy a múlt század derekán voltak csörgős bér-szánkók is. Ezekbe azonban akkoriban inkább csak vidám fiatalurak és *szömlényök* ültek. Hogy a figyelmet magukra irányítsák, ezek a könnyűvérű fehérnépek kikötötték, hogy a hajtók ügyes fölfordulást rendezzenek velük.

A mai villamosközlekedés őse 1883—1908 között a nagyállomás és a rókusi állomás között a *lóvonat* volt.

Tömörkénytől tudjuk, hogy a hordárok régebben arra is vállalkoztak, hogy a színházból, bálakból hazatérő asszony nép előtt lámpával világítsanak a macskaköves, sáros utcákon.

A régi Palánk életének helyszüke miatt nem terjedhetünk ki minden mozzanataira, sajátosságára. Nem szóltunk egykori német, szerb és zsidó polgárságának belső világáról, elmagyarosodásának folyamatáról, egyszóval a palánki újabb két évszázad emberi közösségének sorsáról. Nem került sor a Dömötör-templomhoz fűződő gazdag hagyománykincs, továbbá a répi piarista iskola társadalmának, a zenei életnek és könyvkultúrájának, céhességnek és ünnepeknek bemutatására. Elmaradt öreg házainak, otthonainak részletes méltatása is. Mindezekről egy tervezett munkánkban esik majd remélhetőleg bővebben szó.

Bálint Sándor

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- BAINVILLE JÓZSEF: Sz. Kir. Szeged városának helyzetterve. 1850.
BÁLINT SÁNDOR: Szegedi utcanévek. Délmagyarország, 1943, 98, 127. szám.
BÁLINT SÁNDOR: Szegedi Szótár I—II. Budapest, 1957.
BÁLINT SÁNDOR: Szeged városa. Budapest, 1959.
BALLA ANTONIUS: Mappa ichnographica Liberae Regiaeque Civitatis Szegediensis... 1777.
BECK PISTA: A szegedi régi laci-konyháról. Szegedi Napló, 1905, 131. sz.
BECK PISTA: Régi szegedi cégekről. Szegedi Napló, 1905, 266. sz.
CSERZY MIHÁLY: Öreg Szeged. Szeged, 1922.
CS. SEBESTYÉN KÁROLY: Szegedi utcák. Szeged, 1928.
CS. SEBESTYÉN KÁROLY: A szegedi Palánk. Szeged, 1933.
CS. SEBESTYÉN KÁROLY: Szeged régebbi városképének kialakulása. Szeged, 1933.
JENŐFI ÉVA: Adatok a szegedi német telepések és céheik történetéhez. Budapest, 1932.
KOVÁCS JÁNOS: Szegedi emlékek. Szeged, 1895.
KOVÁCS JÁNOS: Szeged és népe. Szeged, 1901.
KOVÁCS ISTVÁN: Egy szegény pórfiú önéletrajza. Szeged, 1885, Kézirat.
KRÓL OSZVALD: Szeged sz. kir. város térképe. 1931.
PATTERSON, J. ARTHUR: The Magyars Their Country and Institutions. London, 1897.
REIZNER JÁNOS: Szeged története I—IV. Szeged, 1900.
SZIGETHY VILMOS: A régi Szegedből az újba. Szeged, é. n.
TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Az arany pávához. Szegedi Napló, 1914, 81. sz.

SZEGED ÚJ KÉPZŐMŰVÉSZEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

1945—1960

ELŐSZÓ

Szeged új képzőművészetének arculatát még csak vázlatosan megrajzolni is nem könnyű feladat. A nehézségnek több oka van. Legfőbb talán az, hogy az a másfél évtized, melynek helyi képzőművészeti eseményeiről röviden szólni akarunk, túlságosan közel van a mához. Így a szükséges „történelmi távlat”, mely ítéletünket elfogulatlaná teszi, s látásunkat átfogóbbá segíti, ez esetben hiányzik. De vajon emiatt lemondhatunk-e arról, hogy számba vegyünk annak a tizenöt évnek művészeti eredményeit és tanulságait, amelyek Szeged új képzőművészetének alapjait jelentik? Úgy gondoljuk, nem! Nem pedig éppen annak érdekében, hogy az eddig megtett útról visszanezve, erőt és lelkesedést merítsünk a kimutatható pozitívumokból a következő évek művészi küzdelmeihez. Rövid tartozik és követel egyenleget kell készítenünk, lemérve fiatal helyi képzőművészetünk súlyát, hogy életképes-e a további fejlődésre, szocialista társadalmunk egyre gazdagodó, szépülő Tisza-parti jelenének és jövőjének mind kiteljesedettebbé váló ábrázolására.

Ahhoz, hogy a valósághoz híven lemérhessük Szeged képzőművészetének utolsó másfél évtizedes fejlődését, nem lehet említés nélkül hagynunk helyi ábrázolóművészetünk felszabadulás előtti helyzetét sem. A két világháború közti időszak árnyékos évtizedeit jól jellemzik a Tanácsköztársaság bukása utáni helyi művészeti állapotok. Ugyanis a kibontakozó Horthy-ellenforradalom szele szétsodorta akkori művészeink legjobbrait. Gondoljunk csak *Gergely Sándorra* (1888—1932), a lelkes, fiatal szobrászra, aki tizenkét évi emigráció után, hazájától távol, a fasizált Berlinben önkézüleg vetett életének véget. Ő is idegösszeroppanásban lett öngyilkos, mint itthon a művészetszerető *Juhász Gyula*, aki nemcsak költőnek volt nagy, hanem a helyi 19-es forradalmi művészetnek is kiváló esztétikusa volt. Az orosz hadifogságból szocialista eszmékkel hazatért *Hódi Géza* (1881—1942) pedig Szegeden nyomorgó családjához tizenöt évi bécsi bújdosás után merészkedett csak vissza. A poéta lelkű *Károlyi Lajos* (1877—1927) azonban rövid ideig bírta az idegenben való tartózkodást és hazajött, hogy nem sokkal ezután egy budapesti kórházi ágyon elhagyatva, ismeretlenül haljon meg. Rajtuk kívül még többeknek kellett eltávozniuk Szegedről. Akik pedig vállalták a megtorlást és itthon maradtak, mint *Papp Gábor* (1872—1931), *Parobek Alajos* (1896—1947), *Dinnyés Ferenc* (1886—1958) és mások, elismerést nem kaptak és szégyenteljes szegénységben kellett élniük. Nem is beszélve arról a bestiális büntényről, melynek áldozata a fehérterror által meggyilkolt *Kukovetz Nana* (1885—1919) lett, aki a Tanácsköztársaság művészeinek egyik helyi mártírjává vált. Pár évvel később az ő sorsára juttatták *Heller Ödönt* (1878—1921) is, akinek

politikai okokra vezethető halálát a múlt rendszer „szerelmi gyilkoságként” könyvelte el. Művészetük, melyet a szülőföld szeretete és a Szeged-vidéki dolgozó ember ereje ihletett meg, szerves tartozéka nemzeti festészetünk egészének.

I

Ha Szeged képzőművészetének felszabadulás utáni helyzetét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy helyi kulturális életünk gazdagításában festőink és szobrászaink jelentősen kivették részüket. Az országban itt indul meg legelőször a művészeti élet. Már 1944 decemberében megalakult Szegeden az Írók, Újságírók és Művészek Szabad Szakszervezete. „A megmozdulás — amint a híradásból kitűnik —, a szabad szakszervezetbe tömörült kétkézi munkások kezdeményezésére történt.”¹ A vezetőség tagjai: Erdélyi Mihály, Dinnyés Ferenc és Vinkler László festőművészek elhatározták, hogy legfontosabb feladatuknak tekintik, hogy Szeged képzőművészeti életét felendítsék.

Három hónappal később, 1945. március 15-én, születő szocialista kultúránk első hírnökeként, a Szabad Szakszervezet rendezésében megnyílt Szeged, a „Demokratikus Magyarország Első Képzőművészeti Tárlata”. A kiállítás célja, „... hogy a szélesebb néprétegekkel, amelyek eddig nagyjából el voltak zárva a művelőzetektől, megismertesse a szegedi képzőművészek alkotásait és felhívja figyelmüket, érdeklődésüket a művészetekre. Arra is törekszik a kiállítás megrendezésével, hogy Szegedet képzőművészeti centrummá emeljék.”² A tárlaton: Dinnyés Ferenc, Erdélyi Mihály, Forgács István, Gábor Jenő, Kormos István, Lehotay Mátyás, Mihály István, Noel Ferenc, Pintér József, Szőke Győző, Tápai Antal, Tápai Lajos, Tóth Gyula, Vanek Ferenc, Vinkler László és Vlasics Károly vettek részt. A lelkes kollektíva közül az évek során egyesek lemorzsolódtak, vagy sajnálatos módon — mint Dinnyés Ferenc — elhunytak, azonban a tagok többsége ma is itt élő, alkotó művész.

A felszabadulás utáni első tárlat sikerét jól tükrözi az a tény, hogy nyitvatartási idejét, a nagy érdeklődésre való tekintettel, meg kellett hosszabbítani. A közönség igényére helyi képzőművészeink ez évben még két kiállítást rendeztek. Mindez azt bizonyítja, hogy a szép képeket és szobrokat szeretik és kívánják a tömegek és nem rajtuk múltott, hogy eddig nélkülözniük kellett.

Első képzőművészeti rendezvényeink a régi és az új harcát, a vajúdas állapotát mutatják. Ez tükröződik többek között a Dél-Magyarország 1945. március 25-én megjelent cikkéből is, mely e tárlattal foglalkozik. „A kiállítás anyagában — olvashatjuk e cikkben — sokféle stílus mutatkozik meg. Sok a fiatalos, nyugtalan formakeresés. Megállapodott művészeti iránya alig egy-két festőnek van. A képek között felbukkan egy-kettő, mely szakít a l'art pour l'art elvével és irányzatot visz a művészetbe.”³ A fejlődés útja valóban nem mutatkozott könnyűnek, s a kezdeti évek helyi képzőművészeti állapotát a bizonytalanság jellemezte. A Tisza-parti város megváltozott életének realista módon történő ábrázolása még sok művészünk számára kialakulatlan feladat maradt.

¹ Megalakult az Írók, Újságírók és Művészek Szabad Szakszervezete. Dél-Magyarország (továbbiakban: Délm.), 1944. dec. 6.

² Március 15-én nyílik meg a szegedi képzőművészek kiállítása. Délm. 1945. márc. 9.

³ (— i.): A szegedi Írók, Újságírók, Képzőművészek és Színművészek Szabad Szakszervezete színvonalas és érdekes kollektív kiállítást rendezett a DISZ székházában. Délm. 1945. márc. 25.

Pintér József: Krumplivető

Az eszmei tisztázódást szolgálva a szegedi sajtóban egymás után jelennek meg az elvi cikkek. Ide tartozik Háy Károly László: „Szabadságharc és művészet”,⁴ Zsellér Endre: „A képzőművészet szerepe az országépítésben”⁵ és Donászy Kálmán: „Haladás és korszerű művészet”⁶ című írásai. A múlt örökségeként ránkmaradt kispolgári eszmék elleni kulturális küzdelmünkben azonban a legfőbb segítséget a szegedi művészek is a szovjet képzőművésztől kapták. Festőink és szobrászaink a helyi újságban már 1946 nyarán olvashattak kiváló szovjet kollegáik: Nalbandjan, Plasztov, Bogorodszkij, Verejszkij és Jakov munkáiról. Ebből a szempontból tanulságos volt Varsavszkij Lev: „Ismerjük meg a Szovjet művészeit”⁷ című cikke, mely új képzőművészetünk kialakításában irányt mutatott.

A szegedi művészek szervezettségének fokozódását tükrözi, hogy 1946 júliusában megalakult a Szegedi Szépművészeti Céh, mely feladatául tűzte ki a helyi képzőművészek támogatását, valamint Nagybányához és Szolnokhoz hasonlóan, egy szegedi művésztelep létesítését.⁸ Ezenkívül művészettörténeti előadásokat, valamint a közönség és a művészek kapcsolatát kialakító ankétokat rendezett. Elnöke: Dorogi Imre festőművész, főtitkára: Abonyi Tivadar főrendező volt. Ugyanez év őszén alakult meg a Szegedi Művészeti Tanács⁹ is, melynek célkitűzése az volt, hogy az irodalmat és a művészetet közkinccsé tegye, s felkarolja a széles munkás- és paraszt-tömegekből feltörő tehetségeket, akiknek nagy része a múltban elkallódott.

Szegeden a tárlatok egyre sűrűbbé és rendszeresebbé válnak. A kollektív kiállításokon kívül az önálló, egyéni bemutatkozások is helyet kapnak. Sőt külföldi művész, a délszláv Kujundzsics Zs. Dezső, nagy érdeklődéstől kísért szobrászati kiállítást rendez Szegeden, mely a magyar–jugoszláv művészeti kapcsolatok kialakítására ad első reményt.¹⁰ A tárlatok sorából kiemelkedik az 1948 januárjában, a Fórum-klubban rendezett kiállítás, melyet két hónap alatt közel 4000-en látogattak meg. Tizenkét-szer tartottak tárlatvezetést, melyek nagy mértékben hozzájárultak a helyes művészi felfogás kifejlesztéséhez. „A Magyar Kommunista Párt művészeti akciójának keretében rendezett kiállítás úgy mennyiségben, mind minőségben felülmúlja az eddigi kiállításokat” — olvashatjuk a helyi újság tárlatot méltató cikkében.¹¹ Azonban nemcsak sikeres rendezvényekről kapunk tudósítást, hanem művészettörténeti munkástanfolyamok beindításáról is hírt szerzünk.¹²

Amint látjuk, a felszabadulást követő első években — ha egyelőre nagy vonásokban is, de — kialakult Szeged új képzőművészetének arculata. Jóllehet, hogy az indulás időszakának művészeti eredménye még erősen megosztott értékű volt, de ki kívánhat egyértelmű fejlődést olyan korszak kezdetén, melyet a születő új és a haladó régi harca jellemez. Szocializmusunk alapjainak ellentmondásoktól nem mentes, küzdelmek közt történő lerakása, természetszerűleg visszatükröződött a Tiszaparti város gazdasági és kulturális életében is. Azonban kétségtelen, hogy egy sor új pozitív jelenség feltűnése reménykeltően meghatározta az elkövetkező évek fejlődésének lehetőségeit.

⁴ Háy Károly László: Szabadságharc és művészet. Délm. 1945. márc. 15.

⁵ Zsellér Endre: A képzőművészet szerepe az országépítésben. Délm. 1945. ápr. 1.

⁶ Donászy Kálmán: Haladás és korszerű művészet. Délm. 1945. ápr. 8.

⁷ Varsavszkij, Lev: Ismerjük meg a Szovjet művészeit. Délm. 1946. aug. 25.

⁸ Megalakult a Szegedi Szépművészeti Céh. Délm. 1946. júl. 28.

⁹ A zenészek, az írók és a képzőművészek kijelölték képviselőiket a Szegedi Művészeti Tanácsba. Délm. 1946. okt. 18.

¹⁰ [Lőkös Zoltán] (l. z.): Két képzőművészeti kiállítás. [N. Kovács Mária és Kujundzsics Dezső tárlata.] Délm. 1947. ápr. 10.

¹¹ Megnyílt a szegedi képzőművészek kiállítása a Fórum Klubban. Délm. 1947. dec. 16.

¹² Bíró László: Művészettörténet a munkástanfolyamon. Délm. 1948. máj. 26.

Fontos Sándor: A Rózsa TSZ központja

A fordulat évtől kezdve Szeged ábrázoló művészetében — csakúgy mint a város egész gazdasági és kulturális életében —, még fokozottabb fellendülés indul meg. Tárlataink nemcsak számban, de tartalomban is megsűrűsödnek. Képzőművészeink múltbeli zárkózott magatartása mindinkább feloldódott, s kollektívájuk egyre számottevőbb társadalmi testületté növekedett. Ezt igazolja, hogy 1949 tavaszán megalakult Szegeden a „Képzőművészet Baráti Köre”, mely célul tűzte ki a dolgozók és művészek szoros kapcsolatának megteremtését.¹³ Szintén társadalmi ügyé emelkedett a Hungária-szálló nagytermében megrendezett, úgynevezett, „Híd-kiállítás” is, mely nemcsak erkölcsi, de anyagi hozzájárulást is jelentett képzőművészeink részéről, az ekkorra újjáépült szegedi híd javára.¹⁴

Ha az egyesülést követő évek helyi tárlatait vizsgáljuk, feltűnik az ott bemutatott képek és szobrok nemcsak téma-, de ábrázolásbeli gazdagodása is. A két világháború közti egykori szegedi kiállítások jellegtelen arculata helyett, új tárlataink egyre erőteljesebben tükrözték Szeged megváltozott életét. A bágyadt hangulatú csendéletek és a maradiságot szimbolizáló tanyarészletek közhely számba menő sorozatait, mind egészségesebben váltották fel, szocializmusunk építésének sok színben tündöklő életképei. S míg egykor a „tisza művészet” köntösében sikeresen tetszeleghetett a dilettantizmus, most ennek felületes üressége mindinkább lelepleződött. A nép életének nem könnyű, de eredményes hétköznapijait, csak komoly ábrázolásbeli felkészültséggel lehetett méltó formában kifejezni. A mesterségbeli tudás fokozása művészeink számára is elengedhetetlen feladattá vált. A természetben és a műtermekben készült szorgalmas tanulmányok százain át jutottak el legjobbaink a közérthető, realista ábrázolás magas igényű követelményéig.

Úgy az eszmei, tartalmi, mint a formai, technikai feladatok megoldásában hasznos segítséget jelentett képzőművészeink számára, hogy 1950 áprilisában Szegeden is bemutatták a nagyszerű Szovjet Grafikai Kiállítást.¹⁵ A Magyar—Szovjet Társaság székházában megrendezett tanulságos tárlat maradéktalanabb megértéséhez és magas művészi eredményeinek teljesebb felhasználásához hozzájárult Ék Sándor Szegeden tartott előadása.¹⁶ A szovjet képzőművészet példáján kívül nagy jelentőségű volt, hogy pár hónappal később, 1950. augusztus 20-án, megnyitották a szegedi múzeum újjárendezett képtárát.¹⁷ A képtár kiváló alkotásokon keresztül mutatta be Munkácsy Honfoglalás c. művét és az Alföld tájának és népének múltbeli életét.

Mint említettük, Szegeden a tárlatok egymást követik, melyek nemcsak a művészek lelkes, szorgalmas munkássága nyomán jönnek létre, hanem a képzőművészet iránt egyre jobban érdeklődő közönség kívánságára is. Az 1951-től évenként ismétlődő megyei tárlatok, a helyi művészeti élet jelentős eseményeivé válnak. Ezek ösztönzésére a megyei tanács pályázatot szokott hirdetni. Az 50-es évek elején rendezett kiállítások között új színt jelentenek a helyi üzemi-tárlatok.¹⁸ Ebben a vonatkozásban figyelemre méltó kezdeményezés volt a Móra Ferenc Múzeum 1953 tavaszán rendezett új kiállítása: „A múlt és a jelen Szeged képzőművészetében” című

¹³ Képzőművészet Baráti Köre Szegeden. Délm. 1949. ápr. 23.

¹⁴ Híd-kiállítást rendeznek a szegedi képzőművészek. Délm. 1948. nov. 18.

¹⁵ Ma nyílik Szegeden a szovjet grafikai kiállítás. Délm. 1950. ápr. 16.

¹⁶ Vasárnap délelőtt tíz órakor tartja meg előadását Ék Sándor elvtárs. Délm. 1950. máj. 6.

¹⁷ (Bényi László): Népünk szolgálatában. A szegedi múzeum újjárendezett képtára. Délm. 1950. aug. 26.

¹⁸ Szelesi Zoltán: Képzőművészeti kiállítás a szegedi üzemekben. Délm. 1953. febr. 5.

Dorogi Imre: Felhős Tisza

tárlat, melyet a múzeum saját anyagából és a helyi élő festők alkotásainak bevonásával, a Szegedi Textilművekben rendezett meg.¹⁹ A múltat felidéző és a jelent tükröző régi és új képek plasztikusan érzékeltették Szeged és környéke népének hajdani elnyomott és mostani szabad életét.

Nem sokkal ezután nyílt meg városunkban a „Korea a szabadságért” című nagy-szabású tárlat, mely a győzelem felé haladó Korea új eredményeit tárta elénk képekben és szobrokban.²⁰ Jelentős esemény volt, hogy 1953 októberében, a kétemeletes önálló Múzeumi Képtár is kitérte kapuit a szegedi közönség előtt.²¹ A magyar meseterek alkotásait és Szeged képzőművészetének 150 éves fejlődését bemutató képtár nagy segítséget jelentett és jelent ma is helyi képzőművészeinknek a haladó hagyományok tanulmányozásában. A képtárt megnyitása óta Szeged és vidéke dolgozói közül sokan látogatták meg. Az emberek egyre inkább felismerik azoknak a kiállításoknak jelentőségét, melyek hozzásegítik őket ismereteik gyarapításához és nem utolsó sorban a komoly műélvezéshez. A képtár látogatói nemcsak helyi és a környékbeli közönségből áll, hanem értékes anyagával a budapesti és az ország különböző részeiből érkező vendégek érdeklődését is szolgálja. Gyakran külföldi látogatók is felkeresik a gyűjteményt és vendégkönyvünk tanúsága szerint elismeréssel adóznak az itt bemutatott tárlatokról.

III

Pártunk elvi irányítása mellett gyakorlati vonatkozásban is az évek során nem kevésbé nagyjelentőségű volt, a kormányunk által nyújtott különböző segítség, amely a Képzőművészeti Alapon keresztül előlegek folyósításával, az anyagellátás biztosításával, tanulmányutak megszervezésével és egyéb hasonló intézkedésekkel igyekezett elhárítani azokat a külső akadályokat, amelyek a művészek alkotó munkáját a múltban sokszor hátráltatták. Festőink és szobrászaik új erőt merítettek abból is, hogy az üzemekkel kötött szocialista szerződésük révén, kapcsolatuk kölcsönösen szorosabbra kovácsolódott a dolgozókkal.

A szegedi művészek lelkes munkájukat már tizedik éve a Magyar Képzőművészek Szövetsége helyi munkacsoportjának irányításával végzik. A munkacsoport összefogó tevékenysége kapcsán, az alkotók művészi-társadalmi élete sokkal tervszerűbbé és kollektívabbá vált mint azelőtt. Jóllehet a munkacsoport életében egy évtizeden át voltak hibák (itt főleg Szeged és Hódmezővásárhely áldatlan képzőművészeti rivalizációjára, és az egymásközi sekélyes személyeskedésre gondolunk), de ezek a negatívumok nemcsak helyi gyökерűek voltak, hanem az idők során a Képzőművészek Szövetségében végbement dezorganizáltságból is adódtak. Általánosságban azonban el lehet mondani, hogy a munkacsoport — melynek tíz éven keresztül a nem régen elhunyt Jánoska Tivadar festőművész volt a vezetője —, a képzőművészek és a közönség kapcsolatának elmélyítésében ért el eredményeket. A kultúrforradalomért vívott harcban, a maga területén, figyelemre méltóan tudta segíteni tanácsszerveinket. Nem lebecsülendő az a munka, amelyet a munkacsoport az aktuális politikai feladatok segítése érdekében a maga sajátos eszközeivel végzett. Az a tény, hogy városunk dolgozói és társadalmi szerveink ma már egyre jobban látják a kép-

¹⁹ Szelesi Zoltán: A múlt és a jelen Szeged képzőművészetében. Kiállítás a Szegedi Textilművekben. Délm. 1953. máj. 14.

²⁰ Szelesi Zoltán: Korea a szabadságért I. Képzőművészeti kiállítás a Móra Ferenc Múzeum képtárában. Délm. 1953. máj. 24.

²¹ Szelesi Zoltán: Az újjárendezett képtárban. Délm. 1953. nov. 3.

Tápay Lajos: Územi kovácsok

zóművészet jelentőségét és szerepét kulturális életünkben, ez a munkacsoport tevékenységével is magyarázható.

Az alkotási feltételek egyre kielégítőbb megteremtése az évek során mindinkább meghozta a maga gyümölcsét. A rendszeresen bemutatásra kerülő megyei tárlatok azt tükrözték, hogy Dél-Magyarország festészete és szobrászata nemzeti képzőművészetünk egyre aktívabb tényezőjévé válik. Különösen a hét évvel ezelőtt, 1954 októberében megrendezett IV. Megyei Képzőművészeti Kiállítás mutatta jól a fel lendülést.²² A felszabadulásunk 10 esztendősi ünnepi évfordulójának tiszteletére rendezett tárlat híven tolmácsolta egy szabad évtized szorgalmának és lelkeségének eredményeit.

Képzőművészeink érdeklődése nemcsak mai életünk témái felé irányultak, hanem ezzel egyidejűleg mind többüket foglalkoztatta a kifejezés eszközeinek megújulása is. Jóllehet helyi festészetünk két világháború közti arculatát legjobb művészeink józan mértéktartása realista profilúvá formálta. Azonban a társadalmi megújulás időszakában az új mondanivaló eszmeiségét, csak megfelelő erejű, a réginnél átütőbb kifejezőmód volt képes maradéktalanul tükrözni. Szükség volt tehát az eddig meg nem követelt ábrázolóképeség következetes modell-stúdiumok általi újra való tökéletes elsajátítása. Művészeink ebbeli törekvésében azonban nemcsak a manuális gyakorlat beidegzett biztonságának megszerzése volt a végső cél, mely könnyen egyoldalú mechanizmussá merevedett volna, hanem olyan alkotómódszer, szemléleti mód kialakítása, mely által korunk mondanivalóit a nép számára érthető, realista formában fejezhetik ki.

Ebben a vonatkozásban festőinknek hasznos tapasztalatokat nyújtott a Móra Ferenc Múzeum képtára, ahol eredetiben tanulmányozhatták mind a külföldi, mind a magyar mesterek példamutató alkotásait. A Szépművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria Szegeden megrendezett időszakos kiállításai a felszabadulás után rendszeressé váltak. Az előbbi a régebbi európai művészet egy-egy fejlődés-szakaszát mutatta be időközönként a helyi múzeumban, az utóbbi pedig nemzeti festészetünk legutolsó százötven évének keresztmetszetét illusztrálta képtárunkban, válogatott anyagú kiállítás keretében. Ehhez járultak a Múcsarnok vidéki rendezvényei, melyek a népi demokratikus országok képzőművészetével ismertették meg Szeged közönségét és művész társadalmát. A haladó hagyományok helyi vonatkozású értékeinek felmérésére jó szolgálatot tett a Móra Ferenc Múzeum Szeged képzőművészetét bemutató állandó kiállítása.²³

Helyi képzőművészetünk felszabadulás utáni helyzetét vizsgálva, Pogány Ö. Gábor szavaival megállapíthatjuk, hogy „az elmúlt tíz esztendő képzőművészetünk fejlődését a szocialista realizmus irányába terelte. Ez az irány — természetesen — nem jelent merev ragaszkodást előremeghatározott receptekhez, inkább csak magatartásbeli és világnézeti tisztázódást, formálódást. Ha mind a mai napig nem is alakult ki egységes felfogás a szocialista művészet stíláriis jellegzetességéről, általános eszményeiről, nagyjából mégis megindult ez irányban a kijeggedés folyamata. S ha nem is dicsekedhetünk kész eredményekkel, lezárt stílus kategóriákkal, korhatározó képletekkel, a szándék hasonlósága, a képzőművész hivatásának helyes értelmezése nagyjából közös nevezőre hozta alkotótéhtéségeinket. A realizmus igenlése, a szoci-

²² A szegedi képzőművészek új alkotásokkal köszöntik Felszabadulásunk 10. évfordulóját. Délm. 1954. szept. 7.

²³ Múzeumi Képtár (rövid vezető). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Összeáll.: Szelesi Zoltán, Szeged, 1953. Készült a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum rotaprint üzemében. 7 o. — 21 cm.

Erdélyi Mihály: Bodrog-part

alista tartalom helyeslése olyan összefogó erő mai képzőművészetünkben, amelyhez hasonló egység, szintézis több mint félévszázadon át hiányzott kulturális életünk-ből.²⁴

IV

Szeged képzőművészeti életének másfélévtizedes értékelésében nem járunk el helyesen, és reális eredményeink hitelességét is veszélyeztetnénk akkor, ha nem szólnánk azokról a hibákról és nehézségekről, melyek az országos jellegű politikai, gazdasági és kulturális állapotok szegedi vetületeként alkotóművészeink munkásságában is jelentkeztek. Az MSZMP művelődés politikájának irányelvei bátran feltárják azokat a negativumokat, melyek népi demokráciánk kulturális fejlődését akadályozták. Az irányelvek kimutatták, hogy „... egyfelől nem számoltunk eléggé a burzsoá ideológia mély gyökereivel, széleskörű hatásával, azzal, hogy a 25 éves klerikális és fasiszta-nacionalista nevelés eredményeként ennek az ideológiának a maradványai különösen erősek és a proletárdiktatúrával szembenálló, s külső imperialista támogatásban részesülő reakciós elemek révén állandóan újratermelődnek. Másfelől, de ezzel szoros összefüggésben: túlsiettük és túlértékeljük a fejlődést. Nem folytattunk állandó, következetes elvi, elméleti harcot a burzsoá ideológiai hatások ellen, a helytelen nézetek legyőzéséért, hanem gyakran megelégedtünk ezek rendeleti úton történő elhallgattatásával.”²⁵

Mint említettük, az 1954 októberében megrendezett IV. Megyei Képzőművészeti Kiállítás jól tükrözte azt a fellendülést, amely nálunk tíz év alatt kibontakozott. Ezzel kapcsolatban figyelembe kell vennünk azt a fáziseltolódást, mely képzőművészeti fejlődés tekintetében Budapest és Szeged viszonylatában tapasztalható volt. Míg a fővárosban az 1954-ben megrendezett Nyári Tárlat és az V. Magyar Képzőművészeti Kiállítás a művészi öncélúság térnyerési kísérleteiről tanúskodott, addig nálunk a IV. Megyei Képzőművészeti Kiállítás a pártos, szocialista törekvések intenzív jelentkezését mutatta.

Helyi kulturális életünkben, így Szeged képzőművészetében is valamivel később jelentkeztek a jobboldali elhajlás tünetei. Ezek nálunk az 1955-ös Tavasz Tárlat és az ugyanez év októberében létrehozott V. Megyei Képzőművészeti Kiállítás anyagában érződtek leginkább.²⁶ Különösen a Tavasz Tárlat megtekintése során kellett csalódottan megállapítanunk, hogy e kiállítás eszmei és művészi színvonala jóval alatta maradt az eddigi rendezvénynek. Sok olyan kép, főleg csendélet és tájbrázolás előtt kellett megállnunk, melyekből a nyárspolgári derű, kedélyes nyugalom, édeskés levegője áradt. A beszivárgó burzsoá kispolgári szemléletmód hatására egyre nagyobb számban sorakoztak fel a langyos, formai szépségeket kereső munkák. Ezek állapot-szerűségükkel a semlegesség vizein evezve, meggondolt óvatossággal tértek ki napjaink feszült, problémákkal teli életének ábrázolása elől. A Tavasz Tárlat plasztikusan tükrözte azokat a jobboldali, opportunista nézeteket, melyek Csongrád megye képzőművészetében mindinkább elterjedtek. A negativumokhoz az is hozzájárult, hogy képzőművészeink 1955-ben nem kaptak tanácsi megbízásokat és az üzemekkel kötött szocialista szerződések is elmaradtak.

²⁴ Képzőművészetünk a Felszabadulás után. Magyar Nemzeti Galéria. Katalógus. Bev.: Pogány Ö. Gábor. Bp. 1960. Képzőműv. Alap. 8. o.

²⁵ A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei. Társadalmi Szemle, 1958. júl.—aug. 7—8. sz. 126—127. o.

²⁶ Szeles Zoltán: Tavasz Tárlat. Délm. 1955. jún. 30.

Vlasics Károly: Kukoricamorzsolók

A hibák leküzdésére a helyi párt- és tanácsi szervek irányításával, 1955 augusztusában jelentőségteljes anketon vizsgáltuk meg Szeged képzőművészetének helyzetét.²⁷ Feltártuk az egészséges fejlődést gátló hibákat és meghatároztuk azokat a feladatokat, melyeket helyi képzőművészetünk megújulásának érdekében maradéktalanul teljesítenünk kell. Jóllehet, hogy az ezt követő időszakban ismét fellendülés tapasztalható, amihez az SZKP XX. Kongresszusa szellemében hozott 1956 júliusi párthatározat nagyban hozzájárult. Tükrözte ezt az emelkedő politikai és szakmai színvonalú VI. Megyei Képzőművészeti Kiállítás is. De a hibák alapvető és végsősoron való kijavítását, valamint a fellendülés továbbfolytatását az 1956-os októberi ellenforradalom megakadályozta.

V

1956 óta dolgozó népünk országszerte fokozott erőfeszítéssel igyekszik kijavítani az ellenforradalom által okozott károkat, behozni az októberi események során keletkezett lemaradásokat, a tudomány, a kultúra és ezen belül a művészet munkásainak is arra kell törekedniök, hogy sajátos eszközeikkel igyekezzenek szocialista építésünk jelenlegi szakaszában résztvenni. Szeged festői és szobrászai hamar megértették ezt a pártunk és kormányunk által meghirdetett alapvető követelményt, s helyi, de országos viszonylatban is elsőként zárkóztak fel, hogy művészeti életünk vérkeringésének elindításában résztvállalva, új alkotásokkal elégték ki Tisza-parti városunk dolgozóinak képzőművészeti igényét.

Akkor, amikor kulturális életünkben az irodalom mellett a művészet is tetszalottként feküdt és sokak számára, mint ellenállás volt fegyver a „passzív rezisztencia”, helyi képzőművészeink szorgalmasabban dolgoztak mint valaha. Mindez megmutatkozott abban is, hogy már 1957 elején, egyre-másra rendezték meg egyéni kiállításait. Először — az azóta elhunyt — *Jánoska Tivadar*, majd *Vinkler László* és utána *Vincze András* gyűjteményes kiállítása következett. Bemutatott alkotásaiknak sikerük volt és a tárlatlátogatók száma örvedetesen növekedett. Példamutató kezdeményezéseik a mai napig éreztetik hatásukat, mert utánuk mind jobban szaporodtak az egyéni tárlatok. 1958-ban *Tápai Antal*, a következő évben pedig *Dorogi Imre* rendezett sikeres gyűjteményes kiállítást, melyek szinte teljes életművel tárulkoztak a közönség elé. Ő utánuk következett *Buday Lajos*, *Beszédes Kornél*, *Hemmert János*, *Pintér József*, *Hakulinen Aino*, *Kopasz Márta*, *Rimanóczi Géza*, *Szekfű János*, *Szőke Győző*, Cs. *Pataj Mihály*, *Fontos Sándor*, *Csizmazia Kálmán* és *Bánszki Tamás* önálló kiállításai. Ezzel szinte a terület valamennyi tagja aktivizálta magát.²⁸

Az önálló bemutatkozások mellett létrejöttek a Felszabadulási Pályázati Kiállítások, és a rendszeressé váló Szegedi Nyári Tárlatok, melyeken a dél-alföldi képzőművészek is résztvesznek. Ezek nemcsak azt bizonyítják, hogy a helyben és a vidék más részein élő festők és szobrászok lelkesen és termékenyen dolgoznak, hanem azt is, hogy munkásságuk a művészi igényesség tekintetében is figyelemreméltóan gazdagodott. Szeged felszabadulás utáni képzőművészetének egyre hatékonyabb önállósulási törekvését, a Megyei Munkacsoporttól való egészséges különválását tükrözik azok a komoly igényű kollektív tárlatok, melyeket művészeink az utóbbi években megrendeztek. Kiemelendő az 1958-ban létrehozott gazdag anyagú Retrospektív Kiállítás,

²⁷ Szeged képzőművészetének helyzete. Délm. 1955. aug. 7.

²⁸ Szelesi Zoltán: Szeged képzőművészete az ellenforradalom után. Tiszatáj, 1958. júl.

Buday Lajos: Paprikamalomban

mely Szeged képzőművészeinek 1945–1958-ig alkotott legsikerültebb műveit mutatta be.²⁹

Szeged képzőművészetének ellenforradalom utáni fellendülésében jelentős szerepe van a helyi párt- és tanácsi szervek segítségének. Az MSZMP Szegedi Bizottsága több alkalommal önálló napirendi pontként vitatta meg helyi képzőművésztünk helyzetét és értékes elvi segítséget nyújtott a további előrehaladásban. Szeged M. J. Városi Tanács pedig komoly összegű vásárlások és pályázati-díjak kitűzésével, valamint igényes katalógusok, plakátok és meghívók kiadásával támogatja a helyi képzőművészeti élet fellendülését. A Hazafias Népfront Városi Bizottsága a transzmisszió szerepét tölti be a képzőművészeti munkacsoport és a párt és tanácsi szervek kapcsolatának egyre szorosabbá válásában. Nagyrészen ennek köszönhető, hogy Szegeden a képzőművészetet ma már fontos kultúrpolitikai tömegnevelő tényezőként veszik számba.

A kutató, aki szorgalmas aprómunkával összegyűjtött sok kis adatból igyekszik rekonstruálni egy-egy kor művészeti arculatát, sokszor nyomon követheti ennek kialakulását a kezdettől a kifejletig. Összefüggéseket látó tanúja lehet azoknak a jelenségsorozatoknak, melyek egészzé összeállva végső soron a haladást vagy a lemaradást határozzák meg. Aki a múlt helyi képzőművészetével foglalkozik, a kisebb-nagyobb művész-oeuvre megismerésén kívül képet nyerhet azokról az áramlásokról, melyek hol apályt, hol dagályt jelezve, a terület fellendülését vagy lemaradását mutatják. Ha Szeged mai képzőművészetét hagyományfeltáró, a régít és az újat összehasonlító, mérlegelő és különbségeket kimutató szemmel vizsgáljuk, kétségtelen olyan pozitív vonások tükrözését állapíthatjuk meg, melyek helyi képzőművészetünk jövőt formáló mai történetében, annak teljes megújhódását illetően a legszebb reményekre jogosítanak.³⁰

*

„Szeged új képzőművészetének bibliográfiája” c. munkánk csak a helyi napilapok és folyóiratok, valamint szegedi kiállítási katalógusok felszabadulás utáni (1945–1960) képzőművészeti anyagát öleli fel. A Szabad Művészet, a Műterem és a Művészet c. budapesti folyóiratokon kívül, nem vettük figyelembe a fővárosi és vidéki napilapok és folyóiratok, valamint kiállítási katalógusok Szegedre vonatkozó képzőművészeti híreit. Ezek ugyanis rendkívül szórványosak és összességükben sem nyújtanak jelentős kiegészítést Szeged 1945 utáni képzőművészeti életének bemutatásához.

*

Itt mondok köszönetet Pogány Ö. Gábornak és Lisztes Lászlónak, valamint a Somogyi Könyvtár munkatársainak, akik jelen munkában segítségemre voltak.

²⁹ Szelesi Zoltán: Szeged új képzőművészete. Retrospektív kiállítás a Móra Ferenc Múzeum képtárában. Tiszatáj, 1958. nov.

³⁰ Szelesi Zoltán: Ünnepi tárlatok Szegeden. Délm. 1959. dec. 29.

Déry István: Beszélgetők

Bibliográfia

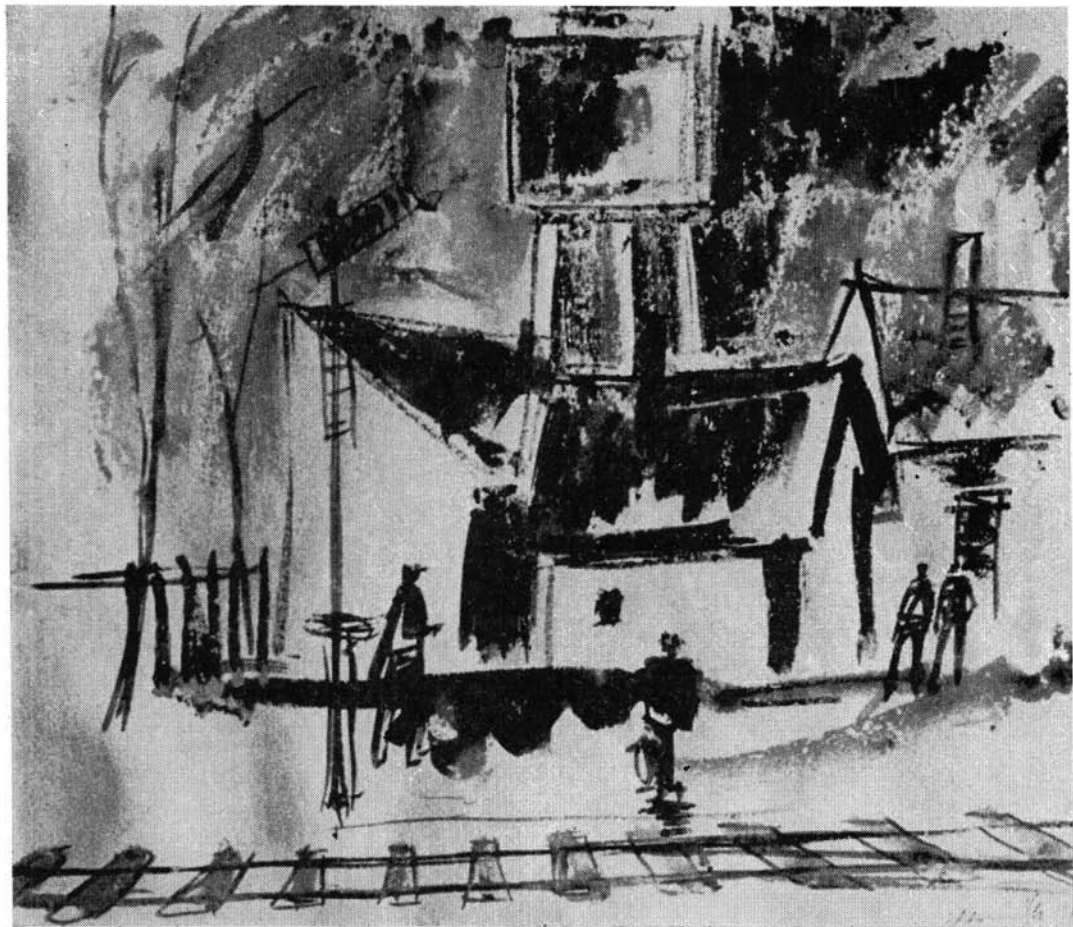
Feldolgozott folyóiratok és hírlapok rövidítési jegyzéke

Dél-Magyarország	=	Délm.
Délvidéki Hírlap	=	Délv. Hírl.
Szabad Művészet	=	Sz. Műv.
Szegedi Friss Újság	=	Sz. F. Újs.
Szegedi Hírlap	=	Sz. Hírl.
Szegedi Kis Újság	=	Sz. K. Újs.
Szegedi Néplap	=	Sz. Népl.
Szegedi Népszava	=	Sz. Népsz.

1945

1. Pályázat plakáttervezésre. Délm. 1945. jan. 26.
2. A plakátpályázat nyertesei. Délm. 1945. febr. 17.
3. Március 15-én nyílik meg a szegedi képzőművészek kiállítása. Délm. 1945. márc. 9.
4. Háry Károly László: Szabadságharc és művészet. Délm. 1945. márc. 15.
5. Megnyílt a képzőművészeti kiállítás. [A DISZ-székházban.] Délm. 1945. márc. 17.
6. (—i): A szegedi Írók, Újságírók, Képzőművészek és Színművészek Szabad Szakszervezete színvonalas és érdekes kollektív kiállítást rendezett a DISZ-székházában. Délm. 1945. márc. 25.
7. A képzőművészeti kiállítás időtartamát április 8-ig közkívánatra meghosszabbították. Délm. 1945. ápr. 1.
8. Zsellér Endre: A képzőművészet szerepe az országépítésben. Délm. 1945. ápr. 1.
9. Bezárul a képzőművészeti kiállítás. Délm. 1945. ápr. 8.
10. Donászy Kálmán: Haladás és korszerű művészet. Délm. 1945. ápr. 8.
11. [Örvös Lajos] Ö. L.: Szegedi kultúrtervek. Délm. 1945. ápr. 22.
12. [Somogyi Árpád] (S—Á): Múterem. Szőke Győző kiállításra készül. Időnk, 1945. jún. 19. o.
13. Álarc nélkül. [Képzőművészeti hírek.] Időnk, 1945. júl. 14—15. o.
14. Távlatok. [Képzőművészeti hírek.] Időnk, 1945. júl. 15.
15. Joachim Ferenc kéпкиállítása a Kultúrpalotában. Délm. 1945. aug. 5.
16. Csejthey Joachim Ferenc képei. Sz. Népsz. 1945. aug. 7.
17. [Szász Ferenc] (sz. f.): Joachim Ferenc kéпкиállítása. Délm. 1945. aug. 9.
18. Szabadtéri kiállítást rendeztek a szegedi képzőművészek, július 29-én. Időnk, 1945. aug. 15.
19. [Szász Ferenc] (szász): Tizenegy szegedi képzőművész kiállítása. Délm. 1945. aug. 24.
20. Dorogi Imrétől képet vásárolt az állam. Délm. 1945. szept. 8.
21. Gárdos Károly: Haladó művészek kiállítása. Időnk, 1945. szept. 9—11. o.
22. Székely Jenő: Két festő. Időnk, 1945. szept. 11—12. o.
23. Néhány pengőért rajzolni tanulhat minden munkás. Esti tanfolyam az ipari rajz, plakáttervezés és grafika elsajátítására. Délm. 1945. szept. 28.
24. Karácsonyi tárlatot rendeznek a szegedi képzőművészek a Klauzál téri Virágh-cukrászda szalonjában. Délm. 1945. nov. 25.
25. Szegedi képzőművészek őszi vására. Sz. Népsz. 1945. nov. 27.

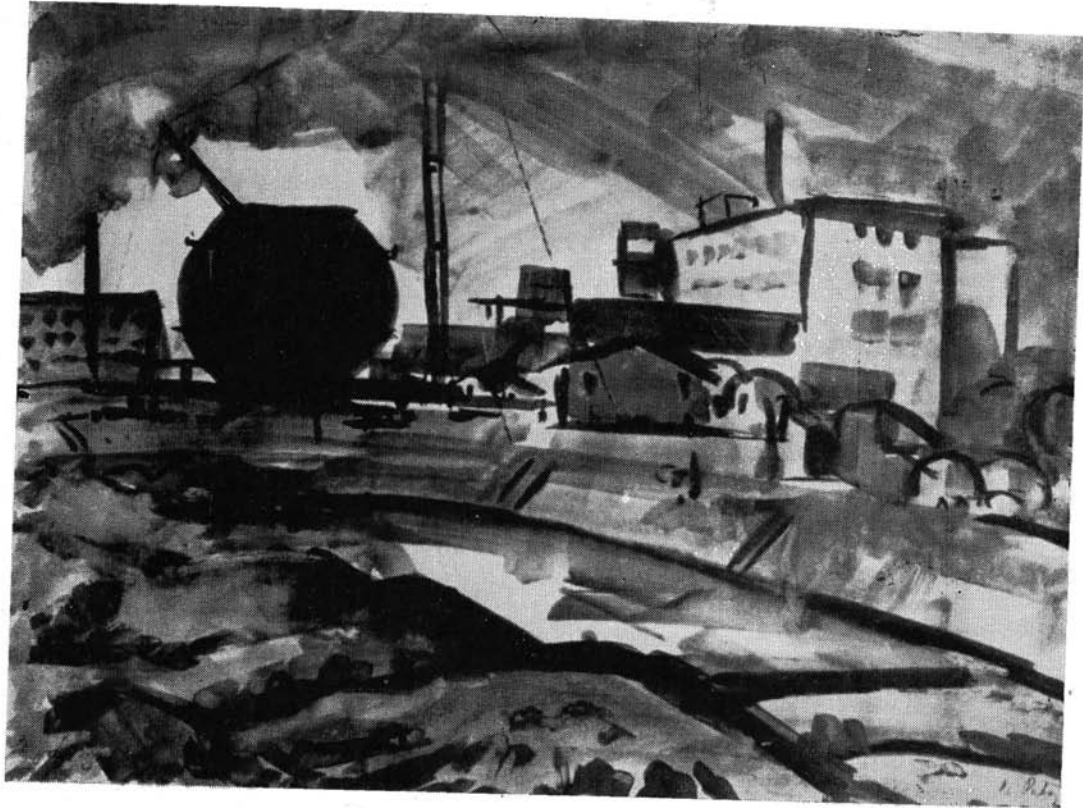

Horváth Mihály: Víztorony

26. Demokrata művészek kiállítása. Sz. K. Újs. 1946. ápr. 19.
27. Az Újságíró Otthon hírei. [Képzőművészeti-díj.] Sz. K. Újs. 1946. máj. 28.
28. Somogyi Árpád: A tavaszi tárlat. Időnk, 1946. máj.—jún. 6—7. o.
29. Megnyílt a szegedi képzőművészek állandó kiállítása. Délm. 1946. júl. 2.
30. [Szegedi Szekeres Erzsébet] Sz. Sz. E.: Szeged művész-élete. Időnk, 1946. júl. 10. o.
31. Megalakult a Szegedi Szépmíves Céh. Délm. 1946. júl. 28.
32. A Szegedi Szépmíves Céh. Sz. K. Újs. 1946. júl. 28.
33. A Szegedi Szépmíves Céh elnöke beszél a tervbevett kultúrunkáról. Sz. K. Újs. 1946. aug. 3.
34. Varsavszkij, Lev: Ismerjük meg a Szovjet művészeit. Délm. 1946. aug. 25.
35. A Szegedi Szépmíves Céh mozgalma a múzeum újjáépítéséért. Sz. K. Újs. 1946. szept. 3.
36. Képzőművészeti kiállítás. Sz. Népsz. 1946. szept. 10.
37. Szegedi Képzőművészek Tárlata ma nyílik meg. Sz. K. Újs. 1946. szept. 11.
38. Nyárvégi képzőművészeti kiállítás Szegeden. Sz. Népsz. 1946. szept. 12.
39. Őszi tárlat Szegeden. Sz. K. Újs. 1946. szept. 15.
40. [Szász Ferenc] (sz): A szegedi képzőművészek őszi szezonnyitó tárlata. Délm. 1946. szept. 15.
41. Továbbra is műtárgyakkal fizethetnek házbért a képzőművészek. Sz. K. Újs. 1946. szept. 21.
42. Mégis megrendezik a szegedi kulturális hetet. Délm. 1946. okt. 4.
43. A zenészek, az írók és a képzőművészek kijelölték képviselőiket a Szegedi Művészeti Tanácsba. Délm. 1946. okt. 18.
44. Demokrácia kultúr-napjai Szegeden. Sz. K. Újs. 1946. okt. 23.
45. Kapunyitás a Kultúrpalotában. Megrongálódott Munkácsy Mihály Honfoglalása. Sz. Népsz. 1946. okt. 23.
46. Toroczkai Oszvald: Bírálólat a kritikáról. Délm. 1946. okt. 25.
47. A demokrácia kultúr-napjai Szegeden. Sz. K. Újs. 1946. okt. 26.
48. Szegedet nem érdekelte Móra Ferenc szobrának átadási ünnepe. Délm. 1946. okt. 26.
49. Megnyílt az angol-kiállítás a múzeumban. Sz. K. Újs. 1946. nov. 26.

50. Szegedi képzőművészek kiállítása. Sz. Népsz. 1947. febr. 16.
51. Megnyílt a képzőművészeti kiállítás. Sz. K. Újs. 1947. febr. 18.
52. [Lőkös Zoltán] (l. z.): Megnyílt a szegedi képzőművészek kiállítása a kultúrpalotában. Délm. 1947. febr. 18.
53. Megkerült a Gettóból ellopott nyolc nagyértékű festmény. Hétfői Újság, 1947. febr. 27.
54. Kovács Mária szobrászművésznő kiállításának ünnepélyes megnyitása. Délm. 1947. ápr. 4.
55. [Lőkös Zoltán] (l. z.): Két képzőművészeti kiállítás. Délm. 1947. ápr. 10.
56. Elloptak egy bronzszobrot a Kujundzsics-kiállításról. Délm. 1947. ápr. 11.
57. Állandó kiállítási csarnokot kérnek a szegedi képzőművészek. Sz. Népsz. 1947. ápr. 16.
58. Képzőművészeti tanfolyam. Szegedi képzőművészek értekezlete. Sz. Népsz. 1947. ápr. 22.
59. 18 művész reprezentatív kiállítása. Hétfői Újság, 1947. jún. 2.
60. [Dinnyés Ferenc] D. F.: A szegedi képzőművészek kiállítása. Délm. 1947. máj. 31.
61. [Lőkös Zoltán] (l. z.): Szegedi képzőművészek reprezentatív kiállítása. Délm. 1947. jún. 4.

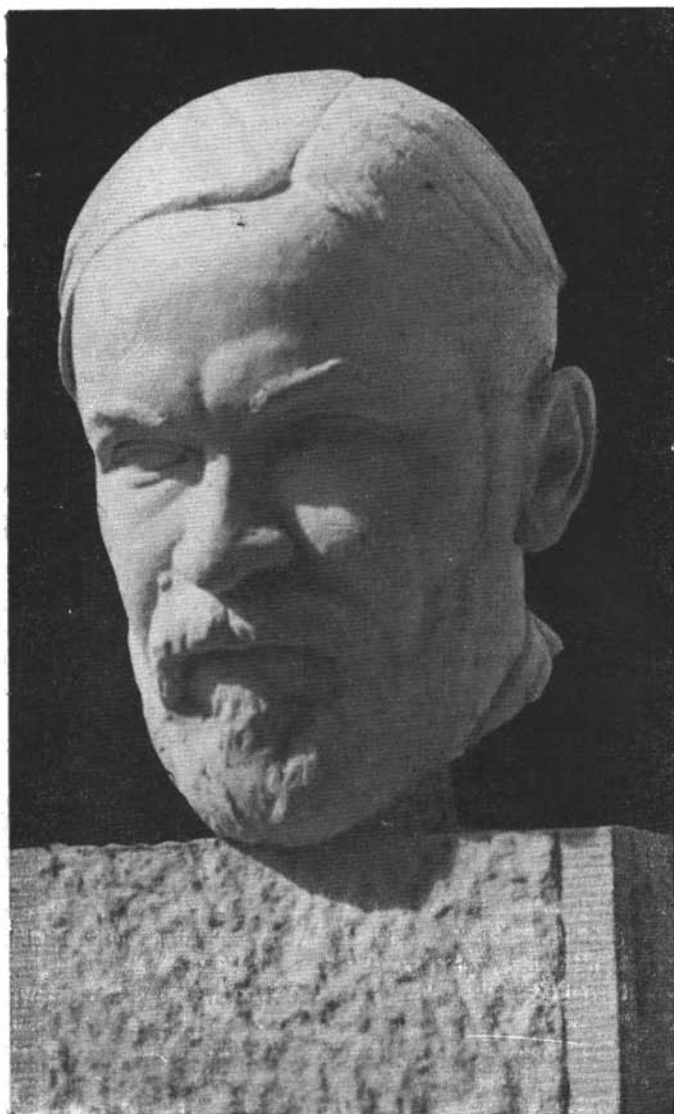

Cs. Pataj Mihály: A gázugyár környéke

62. Egy pesti művészet-kereső. Levél a szegedi képzőművészet érdekében. Délm. 1947. jún. 12.
63. Szegedi képzőművészek a csongrádi művészhezen. Délm. 1947. júl. 18.
64. Nagy Zoltán: Szeged hivatása a délkelet-európai művészetben. Délm. 1947. júl. 27.
65. Szegedi képzőművész országos kitüntetése. [Rozsnyai Zoltán] Délm. 1947. aug. 10.
66. Nagy Zoltán: Régi szegedi művészek. Sz. Népsz. 1947. aug. 24.
67. Miért kell műterem a kádervezetéshez? Nyilasy Sándor műtermét átalakítják a kádervezető számára. Sz. Népsz. 1947. szept. 14.
68. Szobrot Juhász Gyulának. Sz. Népsz. 1947. okt. 9.
69. A Szegedi Művészeti Tanács. Délm. 1947. okt. 18.
70. Leleplezték a szegedi újságírás mártírjainak portréit. Sz. Népsz. 1947. nov. 4.
71. Buday György előadása a szegedi egyetemen. Délm. 1947. nov. 27.
72. Dinnyés Ferenc: A szociáldemokrata képzőművészek kiállítása. Délm. 1947. nov. 27.
73. Ma délután nyílik meg a szociáldemokrata képzőművészeti kiállítás. Sz. Népsz. 1947. nov. 29.
74. Hét festő és egy szobrász remek alkotásai. Sz. Népsz. 1947. nov. 30.
75. Juhász Gyula-szoborbizottság egyhangú lelkesedéssel fogadta el Petri Lajos szobor-tervét. Sz. Népsz. 1947. dec. 4.
76. Elkészült a Juhász Gyula-szobor mintája. Délm. 1947. dec. 4.
77. Óriási értékű freskóval gazdagodott a Mátyás-templom. Sz. Népsz. 1947. dec. 5.
78. A Szociáldemokrata Párt a művészet szabadságáért is harcol. Sz. Népsz. 1947. dec. 8.
79. Képzőművészeti kiállítás Szegeden. Délm. 1947. dec. 12.
80. Új művészettörténeti magántanár. [Nagy Zoltán.] Délm. 1947. dec. 14.
81. Megnyílt a szegedi képzőművészek kiállítása a Fórum Klubban. Délm. 1947. dec. 16.
82. Kritikusokat jutalmaztak a képzőművészek. Délm. 1947. dec. 31.
83. (dengé): Két szegedi portré. Tömörkény István — Nyilasy Sándor. Idők, 1947. 3—4. sz.
84. Dorogi Imre: Szegedi képzőművészeti kiállítások. Tiszatáj, 1947. 1. sz. 57—59. o.
85. Dorogi Imre: Emlékezés Károlyi Lajosra. Tiszatáj, 1947. 3. sz. 62—63. o.
86. Dorogi Imre: Egy művészeti kiállítás a Katolikus Házban. Tiszatáj, 1947. 2. sz. 67—68. o.
87. Dorogi Imre: Parobek Alajos (1896—1947). Tiszatáj, 1947. 6—7. sz. 79—81. o.
88. Szabadszervezeti közlemények. [Szegedi hír.] Szabad Művészet, 1947. 48. o.
89. Rabinovszky Máriusz: Vidéki művészeink. A Képzőművészek Szabadszakszervezete Vidéki Csoportjának I. Kiállítása. [Erdélyi Mihály és Vinkler László.] Sz. Műv. 1947. 154. o.

1948

90. Véget ért a szegedi képzőművészek kiállítása. Sz. F. Újs. 1948. jan. 3.
91. Nagy sikere volt a legutóbbi képzőművészeti kiállításnak. Délm. 1948. jan. 3.
92. Juhász Gyula szobrának elkészítésével Petri Lajos szobrászművészt bízták meg. Sz. Népsz. 1948. jan. 4.
93. Ortutay Gyula avatja fel a Szegedi Pantheonban február 8-án Móra Ferenc szobrát. Sz. Népsz. 1948. jan. 13.
94. Dinnyés Ferenc: Meghalt egy szegedi festőművész. [Váradi Kálmán.] Délm. 1948. febr. 3.
95. Jövő vasárnap avatják a Móra-szobrot. Délm. 1948. febr. 4.
96. Legyen Móra-kultusz. [Felavatták Móra szobrát.] Sz. Népsz. 1948. febr. 10.
97. Díjtalan képzőművészeti tanfolyam a dolgozóknak a Madách-utcai általános iskolában. Délm. 1948. febr. 12.
98. Balázs G. Árpád fesztőművész kollektív kiállítása. Délm. 1948. márc. 18.

Tápay Antal: Juhász Gyula

99. Balázs G. Árpád kiállítása az Újságíró Otthonban. Sz. F. Újs. 1948. márc. 19.
100. Vasárnap leplezték le az újszegedi iskola udvarán a Szabadság-emlékművet. Sz. F. Újs. 1948. márc. 23.
101. Tárlatvezetés Balázs G. Árpád kiállításán. Délm. 1948. márc. 31.
102. (h. gy.): Kisgyermekek, öreg bácsik a rajzlap és az agyag mellett. Képzőművészeti iskola nyílik Szegeden. Sz. F. Újs. 1948. márc. 31.
103. Radnóthy Miklós szoboravatásán Ortutay Gyula kultuszminiszter mondja az ünnepi beszédet. Sz. F. Újs. 1948. máj. 1.
104. Ortutay Gyula kultuszminiszter leplezi le Radnóthy Miklós költő szobrát a Szegedi Pantheonban. Sz. Hírl. 1948. máj. 1.
105. Bíró László: Művészettörténet a munkástanfolyamon. Délm. 1948. máj. 26.
106. Leleplezték József Attila emlékművét. [Szegeden a Pantheonban, Tápai Antal műve.] Sz. Hírl. 1948. jún. 10.
107. Szegedi képzőművészek kiállítása. Délm. 1948. júl. 29.
108. A szegedi képzőművészek vásári tárlata. Délm. 1948. júl. 31.
109. Végre mégis csak felépül a szegedi képzőművészek kiállítási csarnoka. Délm. 1948. aug. 5.
110. A kultuszminiszter kiküldötte. [Pogány Ő. Gábor a szegedi képzőművészek tárlatán.] Délm. 1948. aug. 6.
111. A szegedi képzőművészeket is bekapcsolják a tájszínházba. Délm. 1948. szept. 9.
112. Rajztanár festőművészek kiállítása Szegeden. Délm. 1948. okt. 17.
113. Megnyílt a rajztanár-művészek tárlata. Délm. 1948. okt. 19.
114. Híd-kiállítást rendeznek a szegedi képzőművészek. Délm. 1948. nov. 18.
115. A képzőművészek Híd-kiállítása. [A Kass-szálló termében.] Délm. 1948. nov. 20.
116. Száz műalkotás a Híd-kiállításon. Délm. 1948. nov. 26.
117. Dózsa-szobrát tervezik a szegedi hídra. Délm. 1948. dec. 7.
118. A Szabadszervezet közleményei. [Szegedi Képzőművészek Kiállítása.] Sz. Műv. 1948. jan. 1. sz. 32. o.
119. Művészeti Hírek. [Bortnyik Sándor előadása Szegeden.] Sz. Műv. 1948. jan. 6. sz. 229. o.

1949

120. Sztálin és Rákosi elvtársak arcképkiallítása a múzeumban. Délm. 1949. ápr. 1.
121. Kilenc szegedi festőművész között osztják ki a város pályadíját. Délv. Hírl. 1949. ápr. 17.
122. Képzőművészet Baráti Köre Szegeden. Délm. 1949. ápr. 23.
123. Képzőművészeti Kiállítás. [Szegedi művészek tárlata a Kultúrpalotában.] Délm. 1949. máj. 4.
124. A szovjet művészet ismertetésére nagyszabású kiállítás nyílik meg a Belvárosi Mozi előcsarnokában. Délm. 1949. jún. 2.
125. Erdélyi Mihály. [Szegedi festőművész.] Délv. Hírl. 1949. jún. 18.
126. Szegedi művészek figyelmébe. Délv. Hírl. 1949. jún. 23.
127. A szegedi ifjúság képzőművészeti kiállítása. Délm. 1949. júl. 3.
128. Képzőművészeti szabadiskola nyílik augusztus elsején. Délm. 1949. júl. 17.
129. Képzőművészeti szabadiskola nyílik Szegeden. Délv. Hírl. 1949. júl. 23.
130. A képzőművészeti szabadiskola iránt nagy az érdeklődés. Délm. 1949. szept. 4.
131. Plakátfestési verseny a szegedi iskolák fiataljai között. Délm. 1949. nov. 5.
132. Megnyílt az Iparcsarnokban a „Sztálin-élete” kiállítás. A szegedi dolgozók faliújságjai és a szegedi képzőművészek munkái is megtekinthetők a kiállításon. Délm. 1949. dec. 22.

Tóth Sándor: Szerelmesek

133. [Sebestyén Endre] S. E.: A szovjet plakát nyomán: a képzőművészet fokozott szere-
tetére neveli a dolgozókat a Szegedi Tervező Iroda. Délm. 1949. dec. 31.
134. Szabadszervezeti Közlemények. [Szegedi képzőművészeti életéről.] Sz. Műv. 1949. január,
1. sz. 48. o.

1950

135. Szeged szobrot emel Sztálin generálisszimusznak. Délv. Hírl. 1950. ápr. 4.
136. Rövidesen Szegedre érkezik a „Szovjet Grafika” és a „Szovjet képzőművészet”-i kiállít-
ás anyaga. Délm. 1950. ápr. 6.
137. A szovjet művészet gazdagságát bizonyítja a Szegedre érkezett szovjet grafikai kiállítás
anyaga. Délv. Hírl. 1950. ápr. 12.
138. A Szovjet Grafikai Kiállítás Szegeden. Délm. 1950. ápr. 12.
139. Vasárnap nyílik Szegeden a „Szovjet Grafika” kiállítás. Délm. 1950. ápr. 13.
140. A Szovjetunió magasabbrendű művészetével ismerkednek a szegedi dolgozók. Délv. Hírl.
1950. ápr. 13.
141. Vasárnap délelőtt 11 órakor nyitják meg a „Szovjet Grafika” című kiállítást. Délm.
1950. ápr. 14.
142. A szovjet művészet a népet szolgálja. Nagyszabású kiállításon, vetítettképes előadáso-
kon ismerhetik meg holnaptól kezdve Szeged dolgozói a szovjet képzőművészet leg-
kiválóbb alkotásait. Délm. 1950. ápr. 15.
143. Ma nyílik Szegeden a szovjet grafikai kiállítás. Délm. 1950. ápr. 16.
144. Ma délelőtt nyílik meg Szegeden a szovjet grafikai kiállítás. Délv. Hírl. 1950. ápr. 16.
145. Tömegesen látogatják Szeged dolgozói a „Szovjet Grafika” képkiallítást. Délm. 1950.
ápr. 20.
146. Egyre nő az érdeklődés a „Szovjet Grafika” kiállítás iránt. Délm. 1950. ápr. 21.
147. A szovjet grafikai kiállítás melyik képét szeretné megszerezni? Délm. 1950. ápr. 23.
148. Előadás Szegeden a szovjet képzőművészeti kiállításról. Délm. 1950. ápr. 25.
149. Nagy Zoltán: Szovjet Grafikai Kiállítás. Délm. 1950. ápr. 25.
150. Sebestyén Endre: Képzőművészeti szabadiskola nyílik Szegeden. Délm. 1950. ápr. 26.
151. Hasznos tanulságokat nyújt Szeged képzőművészetének Ék Sándor elvtárs előadása.
Délm. 1950. ápr. 26.
152. Minden szegedi dolgozónak fejleszti művészi érzékét Ék Sándor elvtárs holnapi elő-
adása. Délm. 1950. ápr. 27.
153. Ma tartja előadását Szegeden Ék Sándor elvtárs. Délm. 1950. ápr. 28.
154. Nagy érdeklődéssel várják a szegedi dolgozók Ék Sándor festőművész előadását. Délv.
Hírl. 1950. ápr. 28.
155. Vasárnap délelőtt tíz órakor tartja meg előadását Ék Sándor elvtárs. Délm. 1950. máj. 6.
156. Makóra, Vásárhelyre és Szentesre viszik Szegedről a szovjet grafikai kiállítás anyagát.
Délm. 1950. máj. 12.
157. Június elején megnyílik a szegedi művészek képzőművészeti szabadiskolája. Délv. Hírl.
1950. máj. 20.
158. Készül már a Sztálin-szobor. Szeged dolgozói nagy lelkesedéssel járulnak hozzá az
előállítási anyag költségeihez. Délm. 1950. jún. 16.
159. Szegedi képzőművészek az alkotmány ünnepén megnyíló budapesti kiállításon. Délv.
Hírl. 1950. júl. 2.
160. (Bényi László): Népünk szolgálatában. A szegedi múzeum újjárendezett képtára. Délm.
1950. aug. 26.

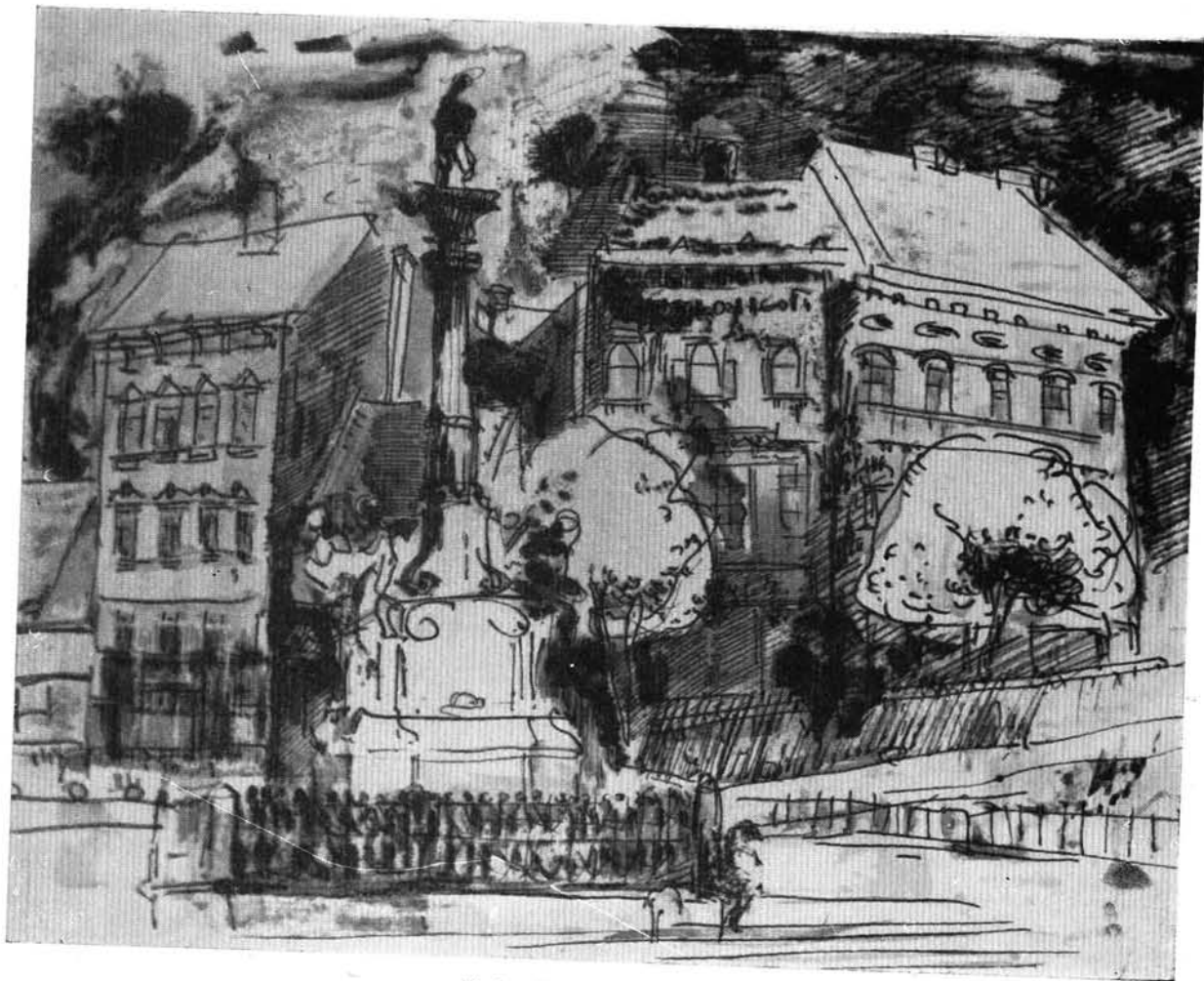

Major Jenő: Szövőnők

161. Képzőművészeti kiállítás. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. — Katalógus. Bev. Bényi László. Szöveg: Végyváry Lajos. Szeged, 1950. Kiadta a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja. Athenaeum Ny. 20 o. képekkel. — 21 cm.
162. Huba László: Ma délelőtt nyílik meg a Munkácsy- emlékkiállítás a múzeumban. Délv. Hírl. 1950. aug. 27.
163. Megnyílt a múzeum újjárendezett képtára. Délv. Hírl. 1950. aug. 29.
164. [Szelesi Zoltán—Pintér István] Szelesi—Pintér: Megnyitották a szegedi múzeum újjárendezett képtárát. Délm. 1950. aug. 29.
165. [Szegei Pál] (szegi): Az újjárendezett szegedi képtár. Sz. Műv. 1950. I. 350—353. o.
166. Moldvay Győző: Nyári látogatás Vlasics Károlynál, a szegedi képzőművészek örökifjú „mindenesénél”. Délv. Hírl. 1950. szept. 3.
167. A Városi Tanács megalakulása képzőművészetünk fellendülését is jelenti. Délm. 1950. okt. 20.
168. Képzőművészeti Szabadiskola karikatúra-kiállítása Szegeden. [Hír.] Sz. Műv. 1950. I. 464. o.
169. [Bálint Alajos] B. A.: A múzeum kapui is kinyíltak a szegedi dolgozók előtt. Délm. 1950. okt. 22.
170. Pezsgő kultúrélet a szegedi múzeum falai között. Délv. Hírl. 1950. nov. 14.
171. Ma avatják fel Lenin—Sztálin szobrunkat. [Tápai Antal szegedi szobrász munkája. Pincsek és Taurit szovjet művészek alkotása után.] Délm. 1950. dec. 29.
172. Ma délután lepezik le a Lenin—Sztálin szobrot. Révai József miniszter mond ünnepi beszédet. Délv. Hírl. 1950. dec. 29.
173. Jelképezze ez a szobor Szeged népének hűségét, ragaszkodását Lenin és Sztálin tanításaihoz. Délm. 1950. dec. 30.

1951

174. A szegedi Lenin—Sztálin szobor. [Címlapkép.] Sz. Műv. 1951. jan. 1. sz.
175. „A művészet és az irodalom szerepe a tömegek nevelésében”. Előadás a Pártoktatás Házában. Délm. 1951. jan. 25.
176. Ma délután előadás a Pártoktatás Házában: „A művészet és az irodalom szerepe a tömegek nevelésében” címmel. Délm. 1951. jan. 26.
177. Rajnai Miklós: Nyilasy Sándor és Heller Ödön kiállítása. Sz. Műv. 1951. 212. o.
178. Megyei képzőművészeti kiállítás Szegeden. Délm. 1951. okt. 2.
179. Ma nyílik a megyei képzőművészeti kiállítás. Délm. 1951. okt. 3.
180. Ünnepelesen megnyílt Szegeden a megyei képzőművészeti kiállítás. Délm. 1951. okt. 4.
181. Ma tárlatvezetés a képzőművészeti kiállításon. Délm. 1951. okt. 7.
182. [Lőkös Zoltán] (l. z.): Megyei képzőművészeti kiállításunkról. Délm. 1951. okt. 13.
183. Bényi Árpád: Hozzászólás a megyei képzőművészeti kiállításához. Délm. 1951. okt. 14.
184. Képzőművészeink teremtsenek szorosabb kapcsolatot a dolgozó tömegekkel. Délm. 1951. okt. 16.
185. [Fejér Tamás] (fejér): Szegedi főiskolások a II. Magyar Képzőművészeti Kiállításon. Délm. 1951. nov. 18.
186. [Szegei Pál] (sz): A vidéken folyó képzőművészeti munka. Sz. Műv. 1951. nov. 11. sz. 522. o.

Fischer Ernő: Városrészlet

187. Képzőművészeti levelező-tanácsadás indul. Délm. 1952. jan. 26.
 188. Elkészült Szeged műemlékeinek jegyzéke. Délm. 1952. febr. 7.
 189. A Magyar—Szovjet Barátság Hónapja. Képzőművészeti előadás Szegeden. Sz. Műv. 1952. 94. o.
 190. Két művészeti előadás az MSZT Barátsági Hónap keretében. Délm. 1952. márc. 4.
 191. Ma Leonardo da Vinci-est az egyetemen. Délm. 1952. ápr. 23.
 192. Mától megtekinthető a Leonardo da Vinci-kiállítás az egyetemen. Délm. 1952. ápr. 24.
 193. Képzőművészeti pályázatot hirdet a Megyei Tanács. Délm. 1952. máj. 8.
 194. Megnyílt a Tavaszi Tárlat. Délm. 1952. máj. 11.
 195. Kiállítások naptára. [Kosztá József-kiállítás, Szeged, Múzeum.] Sz. Műv. 1952. 250. o.
 196. Két év jó munkáját tükrözi a Pedagógiai Főiskola rajzkiállítása. Délm. 1952. jún. 24.
 197. Szelesi Zoltán: A Csongrád megyei művészek kiállítása. Sz. Műv. 1952. 378—380. o.
 198. Beiratkozás a Szegedi Képzőművész Kör iskolájába. Délm. 1952. szept. 4.
 199. Vasárnap nyitják meg a „Tiszatáj képzőművész-pályázat” képeinek kiállítását. Délm. 1952. okt. 3.
 200. Vasárnap délelőtt 10 órakor nyílik meg a Nemzetközi Gyermekrajz Kiállítás. Délm. 1952. okt. 24.
 201. Nemzetközi Gyermekrajz Kiállítás képei. Délm. 1952. okt. 30.
 202. Szegi Pál: „Dunántúli táj” és „Tiszatáj”. [Jánoska Tivadar szegedi festőről.] Sz. Műv. 1952. 557. o.

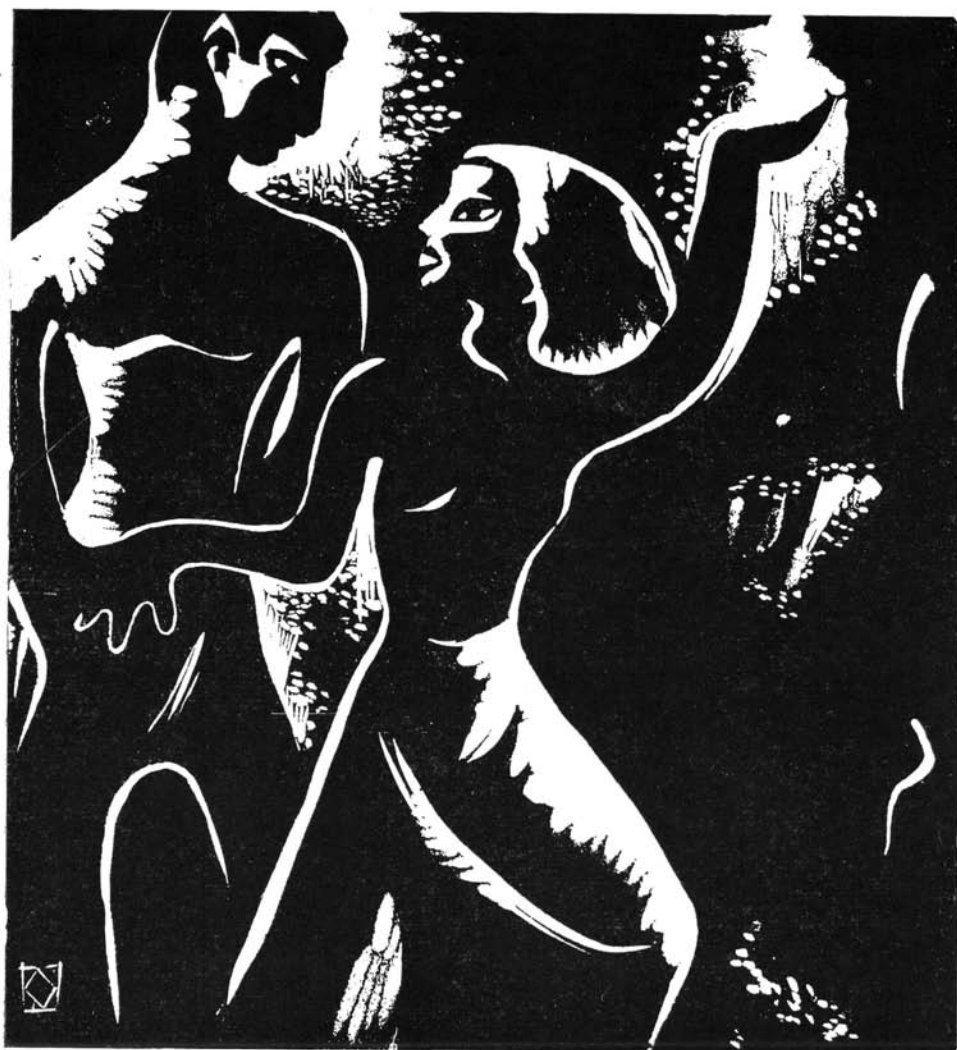
203. Szelesi Zoltán: Képzőművészeti kiállítás a szegedi üzemekben. Délm. 1953. febr. 5.
 204. Szelesi Zoltán: Szeged képzőművészete a népművelés szolgálatában. Délm. 1953. febr. 13.
 205. Szelesi Zoltán Verescsaginról tart előadást az MSZT szegedi képzőművészeti szakosztályában. [Hír.] Délm. 1953. ápr. 11.
 206. Szelesi Zoltán: A múlt és a jelen Szeged képzőművészetében. Kiállítás a Szegedi Textilművekben. Délm. 1953. máj. 14.
 207. Szelesi Zoltán: Korea a szabadságért. I. Képzőművészeti kiállítás a Móra Ferenc Múzeum képtárában. Délm. 1953. máj. 24.
 208. Szelesi Zoltán: Korea a szabadságért. II. Képzőművészeti kiállítás a Móra Ferenc Múzeum képtárában. Délm. 1953. máj. 31.
 209. Állandó képzőművészeti kiállítás nyílik a Horváth Mihály utcai üvegcsarnok épületében. Délm. 1953. aug. 25.
 210. Szelesi Zoltán: III. Megyei Képzőművészeti Kiállítás. Délm. 1953. okt. 15.
 211. Holnap nyílik meg a múzeum állandó képzőművészeti kiállítása. Délm. 1953. okt. 27.
 212. Szelesi Zoltán: Fadrusz János. [A szegedi Tisza Lajos-szoborról.] Délm. 1953. okt. 27.
 213. Szelesi Zoltán: Az újjárendezett múzeumi képtárban. Délm. 1953. nov. 3.
 214. Múzeumi Képtár (rövid vezetõ). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Összeáll.: Szelesi Zoltán, Szeged, 1953. Készült a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Múzeum rotaprint üzemében. 7 o. — 21 cm.
 215. Harmadik Magyar Képzőművészeti Kiállítás Szegeden. Délm. 1953. nov. 18.
 216. Szelesi Zoltán: Képzőművészetünk ünnepi hete. Délm. 1953. dec. 19.
 217. Szerződés a Szegedi Textilművek és a megyei képzőművészeti csoport között. Délm. 1953. dec. 28.
 218. Szelesi Zoltán: Szeged felszabadult képzőművészetéről. Tiszatáj, 1953. 236—237. o.

Vinkler László: Mozaik

210. Szelesi Zoltán: Szeged képzőművészetéből. [Kacziány Odön és Kukovetz Nana.] Délm. 1954. jan. 10.
220. Megőrzik Szeged műemlékeit és műemlékjellegű épületeit. Délm. 1954. jan. 12.
221. [Lódi Ferenc] (I. i.): A jövő szobrászai és festői között. Délm. 1954. jan. 19.
222. Czifka Péter: Bács-Kiskun és Csongrád megye művészeinek kiállítása Kecskeméten. Sz. Műv. 1954. jan.—febr. 1. sz. 47—48. o.
223. Szelesi Zoltán: A „Honfoglalás” Szegeden. Emlékezés Munkácsy Mihály születésének 110. évfordulójára. Délm. 1954. febr. 21.
224. Megnyitották a Móra Ferenc Múzeum új kiállítását. Iparművészeti Múzeum „Európai kerámiaművesség” c. tárlata. Délm. 1954. ápr. 6.
225. [Lódi Ferenc] (I. i.): Jegyzetek egy kiállításról. „Európai kerámiaművesség” c. kiállítás a Móra Ferenc Múzeum Horváth Mihály utcai képtárában. Délm. 1954. ápr. 23.
226. Szelesi Zoltán: A megyei grafikai kiállítás margójára. Délm. 1954. máj. 9.
227. Még ebben az évben elkészül Juhász Gyula szobra. Délm. 1954. máj. 9.
228. Nyilasy-émlékest. [Szelesi Zoltán előadása Nyilasy Sándorról a Juhász Gyula kultúrotthonban.] Délm. 1954. máj. 13.
229. Szelesi Zoltán: Vincze András rajzkiállítása. Délm. 1954. jún. 24.
230. [Szelesi Zoltán] Sz. Z.: Vincze András rajzkiállítása. Sz. Műv. 1954. 192. o.
231. Megnyílt Kádár György Kossuth-díjas festőművész kiállítása a Móra Ferenc Múzeumban. Délm. 1954. júl. 13.
232. Szelesi Zoltán: Szeged festő-poétája: Károlyi Lajos. Délm. 1954. júl. 15.
233. Szelesi Zoltán: Kádár György Kossuth-díjas festőművész grafikai kiállítása. Délm. 1954. júl. 21.
234. A felszabadulást köszöntik képzőművészeink. Szegedi Tükör, 1954. júl.—aug.
235. Kádár György kiállítása Szegeden. [Hír.] Sz. Műv. 1954. 238. o.
236. A szegedi képzőművészek új alkotásokkal köszöntik Felszabadulásunk 10. évfordulóját. Délm. 1954. szept. 7.
237. Két festő, tíz munkás. Szeged felszabadulásának ünnepére készül két szegedi művész. [Hemmert János és Pintér József.] Délm. 1954. szept. 18.
238. Szelesi Zoltán: Méltón köszönti a felszabadulást a IV. Megyei Képzőművészeti Kiállítás. Szegedi Tükör, 1954. okt. 1.
239. Szelesi Zoltán: Szeged felszabadult képzőművészetéről. Tiszatáj, 1954. okt.
240. Szeged felszabadulásának tizedik évfordulója alkalmából rendezett kiállítások. Katalógus. Összeáll.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1954. okt. Csongrád megyei Ny. 8 o. — 20 cm.
241. Szelesi Zoltán: Hogyan vonult be Kopasz néni a művészettörténetbe? [Munkácsy „Honfoglalás” c. képének egyik élő szegedi modelljéről.] Szegedi Tükör, 1954. dec.

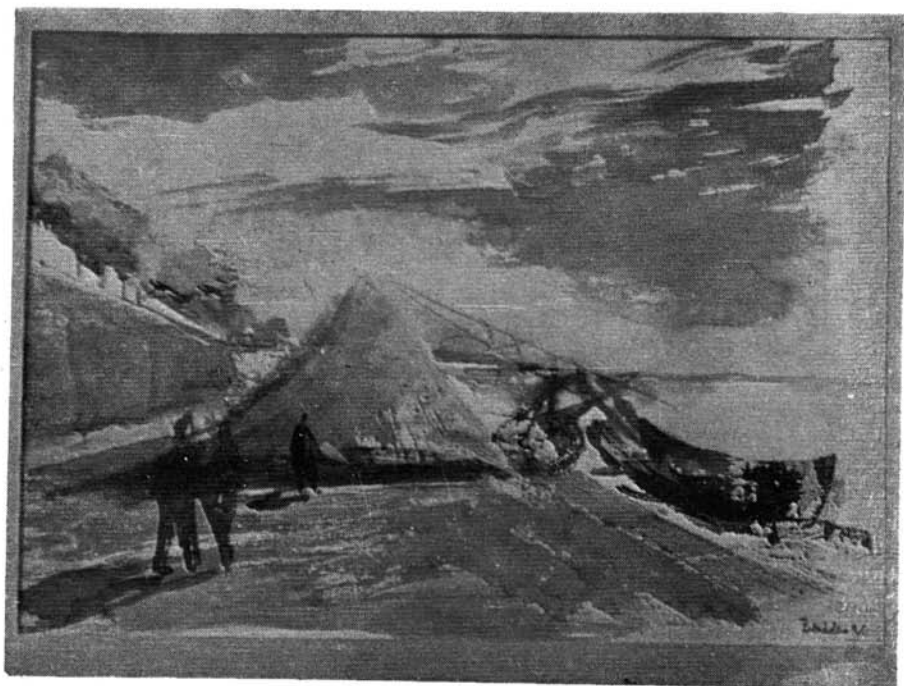
242. Szelesi Zoltán: Szőnyi István kiállítása. A szegedi Móra Ferenc Múzeum képtárában. Délm. 1955. jan. 6.
243. Bálint Alajos: Egy év a szegedi múzeum életében. Délm. 1955. jan. 7.
244. Koppantó. A szegedi szobrokról. Délm. 1955. jan. 22.
245. A szegedi általános és középiskolások vállalták a város műemléceinek gondozását. Délm. 1955. jan. 23.
246. Szőnyi István kiállítása Szegeden. Szegedi Tükör, 1955. jan.

Kopasz Márta: Illusztráció

247. Artner Tivadar: Vidéki művészek kiállítása. Sz. Műv. 1955. 32. o.
248. Szelesi Zoltán: Tölgyessy Artúr emlékezete. Délm. 1955. febr. 2.
249. Szelesi Zoltán: Beszélgetés Herman Lipóttal. Délm. 1955. febr. 20.
250. Szelesi Zoltán: Két szegedi festő: Nyilasy Sándor (1873—1934) és Károlyi Lajos (1877—1927). Tiszatáj, 1955. febr. 43—50. o.
251. Szelesi Zoltán: Nyilasy Sándor. Sz. Műv. 1955. 73—78. o.
252. Szelesi Zoltán: Nyilasy Sándor. Szeged, 1955. Csongrád megyei Füzetek. 14. sz. (TTIT-kiadvány), Szegedi Ny. 25 o., képekkel. 20 cm.
253. Szelesi Zoltán: Készül Katona József és Erkel Ferenc szobra. Szegedi Tükör, 1955. márc.
254. Szelesi Zoltán előadása a Tiszti Klubban: „A magyar festészet és szobrászat története” címmel. [Hír.] Délm. 1955. ápr. 12.
255. Szelesi Zoltán: A szabadság szeretetének kiállítása. Alexander Kobzdej lengyel festőművész kiállítása a szegedi képtárban. Délm. 1955. ápr. 14.
256. [Nagy Dezső] y—ó: Hódi Géza kiállítása elé. Délm. 1955. jún. 9.
257. Szelesi Zoltán: Kiállítás Hódi Géza oroszországi műveiből. Délm. 1955. jún. 14.
258. Kiállítás Hódi Géza (1881—1942) festőművész oroszországi műveiből. Szeged, 1955. MSZT rotaprintes kiadványa, 4 o. 15 cm.
259. Szelesi Zoltán: Tavasz Tárlat. Délm. 1955. jún. 30.
260. Egy szobor védelmében. Délm. 1955. júl. 10.
261. „Szeged felszabadult képzőművészetéről” szóló könyv szerepel a Tiszatáji Magvető jövő évi tervében. [Hír.] Délm. 1955. júl. 12.
262. Szeged képzőművészetének fejlődéséről és problémáiról július végén nagyobb szabású vitát rendez a Népművelési Osztály. [Hír.] Délm. 1955. júl. 12.
263. Németh Ferenc: Látogatás Tápai Antal műtermében. Délm. 1955. júl. 21.
264. Két elfelejtett Parobek-kép került a múzeumba. Délm. 1955. júl. 28.
265. Szelesi Zoltán: A képzőművészeti vita elé. Délm. 1955. aug. 2.
266. Szeged képzőművészetének helyzete. Délm. 1955. aug. 7.
267. A szegedi képzőművészeti ankétról. [Hír.] Szegedi Tükör, 1955. augusztus.
268. Péter László: Juhász Gyula a képzőművészetéről. Sz. Műv. 1955. 379—381. o.
269. Szelesi Zoltán: Nyilasy Sándor. [Könyvismertetés.] Tiszatáj, 1955. 4. sz. 290. o.
270. Sebestyén Endre—Szelesi Zoltán: A német grafikai kiállítással együtt hozzák le Szegedre az NDK műanyag kiállításának anyagát is. Délm. 1955. szept. 4.
271. Szelesi Zoltán: Domján József kiállítása Szegeden. Délm. 1955. szept. 18.
272. Az V. Megyei Képzőművészeti Kiállítás. Délm. 1955. szept. 18.
273. Ma nyílik meg Szegeden a képzőművészeti kiállítás. Délm. 1955. okt. 2.
274. Megnyílt az V. Megyei Képzőművészeti Kiállítás. Délm. 1955. okt. 4.
275. [Szelesi Zoltán] (szelesi): Beszámoló az V. Megyei Képzőművészeti Kiállításról. Délm. 1953. okt. 8.
276. Megnyílt a Bolgár Grafikai Kiállítás. [A Móra Ferenc Múzeum képtárában.] Délm. 1955. okt. 12.
277. Gyóni Dávid: Segítsünk a képzőművészek Klauzál téri műtermének átalakításában. Délm. 1955. okt. 23.
278. Bálint Alajos: Az Új-Kína iparművészete. Kiállítás a szegedi képtárban. Délm. 1955. nov. 22.
279. Képzőművészeti kiállítások. Délm. 1955. nov. 24.
280. [Szelesi Zoltán] (szelesi): Három fiatal szegedi festő. [Hemmert János, Pintér József és Sándor Lajos.] Délm. 1955. dec. 6.
281. Beszélgetés egy szegedi festőművésszel a „Nagy kompozíció”-ról. [Vinkler László műtermében.] Délm. 1955. dec. 8.

Beszédes Kornél: Kikötő

282. Szelesi Zoltán: Egy délután a képtárban. Délm. 1955. dec. 14.
 283. Múzeumi Képtár (rövid vezető). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. — Katalógus. Összeáll.: Szelesi Zoltán. Szeged, 1955. Készült a Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum Rotaprint Üzemében. 12 o. — 21 cm.
 284. Szelesi Zoltán: Szeged új képzőművészete. Tiszatáj, 1955. 5—6. sz. 374—380. o.
 285. Megnyitották a „Festészetünk legszebb alkotásai” c. reprodukciós kiállítást. Délm. 1955. dec. 11.
 286. Szelesi Zoltán: Joó piktor rossz sorsáról. [Emlékezés Joó Ferenc (1832—1880) szegedi festőről.] Délm. 1955. dec. 30.
 287. Szelesi Zoltán: A vidéken élő képzőművészek II. kiállítása. Sz. Műv. 1955. dec. 12. sz. 559—560. o.

1956

288. Terveink az új évre. Szelesi Zoltán művészettörténész: szeretném a képzőművészet és a dolgozók kapcsolatát tovább mélyíteni. Délm. 1956. jan. 1.
 289. Megnyílt Thúry Mária festőművész kiállítása. Délm. jan. 24.
 290. Szelesi Zoltán: Thúry Mária kiállítása Szegeden. Délm. 1956. febr. 2.
 291. Kis kiállítás. [A TTIT Horváth M. utcai klubjában tárlat nyílt a szegedi festők munkáiból.] Délm. 1956. febr. 11.
 292. Hindu festőművészek látogatása Szegeden. Délm. 1956. febr. 12.
 293. Indiai képzőművészeti kiállítás nyílt Szegeden. Délm. 1956. febr. 14.
 294. Szelesi Zoltán: Indiai Képzőművészeti Kiállítás Szegeden. Délm. 1956. febr. 19.
 295. Lódi Ferenc: A szegedi üzemek hívják, várják festőinket, szobrászainkat. Délm. 1956. márc. 2.
 296. India képzőművészetéről. [Baktay Ervin előadása Szegeden.] Délm. 1956. márc. 14.
 297. Előadás India képzőművészetéről. Délm. 1956. márc. 17.
 298. Lódi Ferenc: Egy kiállítás képei. [Balázs G. Árpád grafikai kiállítása a Móra Ferenc Múzeum képtárában.] Délm. 1956. márc. 27.
 299. Szelesi Zoltán: Zichy Mihály és Szeged. Tiszatáj, 1956. 4. sz. 122—124. o.
 300. Vinkler László: Dinnyés Ferenc gyűjteményes kiállítása. Délm. 1956. máj. 11.
 301. Dinnyés Ferenc festőművész gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. — Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szegedi Ny., képpel. 7 o. — 20 cm.
 302. [Morvay Sándor] m—r.: Juhász Gyula-szobor és alkotója. Látogatás Segesdy György műtermében. Délm. 1956. jún. 24.
 303. Megnyílt a VI. Megyei Képzőművészeti Kiállítás. Délm. 1956. aug. 7.
 304. Szelesi Zoltán: Helyi képzőművészetünk eredményei és további feladatai a megyei kiállítás tükrében. Délm. 1956. aug. 29.
 305. Szelesi Zoltán: Képzőművészeti jegyzetek. Parobek Alajosról (1896—1947). — Balázs G. Árpád grafikáiról. Tiszatáj, 1956. aug. 295—298. o.
 306. Szegedi Péter: Szobraink humora. [Anekdoták a szegedi szobrokról.] Délm. 1956. szept. 16.
 307. Vág Sándor: Dózsa-szobortervek Szegeden. Délm. 1956. szept. 20.
 308. Czobor Ágnes: Európai festészet a XVIII. században. Kiállítás nyílik a Móra Ferenc Múzeum képtárában. Délm. 1956. okt. 3.
 309. Bálint Alajos: Képzőművészeti kiállítás nyílik a Múzeumi Képtárban. „Európai festészet a XVIII. században”. Délm. 1956. okt. 7.

Bánszki Tamás: Olajütő

310. Európai festészet a XVIII. században. Az Országos Szépművészeti Múzeum kiállítása a Szegedi Móra Ferenc Múzeumban. — Katalógus. Bev. Czobor Ágnes. Készült: a MNM Történeti Múzeum Rotaprint Üzemében. Bp. 1956. 9. o. — 21 cm.
311. Kiállítások a múzeum képtárában. 1. Európai festészet a XVIII. században. 2. Hódi Géza és Parobek Alajos szegedi festők emlékkiállítása. Délm. 1956. okt. 9.
312. Juhász Gyula szobra. [Segesdy György szegedi J. Gy.-szobrának elhelyezési problémáiról.] Délm. 1956. okt. 17.
313. Dióssy Antal kiállítása. Délm. 1956. okt. 19.
314. Akvarell-kiállítás a Klauzál téri képszalomban. [Dióssy Antal tárlata.] Délm. 1956. okt. 21.
315. A magyar festészet a XIX. században. A TTIT szegedi Titkárságának új előadás-sorozata. Délm. 1956. okt. 23.

1957

316. Juhász Gyula-emlékbizottság alakult Szegeden. Eldőlt a Juhász Gyula-szobor sorsa. Sz. Népl. 1957. jan. 18.
317. A szakmunkások is elkészítették Juhász Gyula szobrát. Segesdy György szobrának elhelyezése Szegeden. Sz. Népl. 1957. jan. 20.
318. Múteremlakásokat építenek a szegedi festőművészeknek. Sz. Népl. 1957. jan. 29.
319. Németh Zoltánné: Nem tétlenkednek a szegedi festőművészek. Kiállításra készülődik Jánoska Tivadar és Vinkler László. Sz. Népl. 1957. febr. 16.
320. Jánoska Tivadar festőművész kiállítása. Sz. Népl. 1957. febr. 28.
321. Ma nyílik meg Jánoska Tivadar grafikai kiállítása. Sz. Népl. 1957. márc. 2.
322. Nagy érdeklődés mellett nyílt meg Jánoska Tivadar grafikai kiállítása. Sz. Népl. 1957. márc. 3.
323. [Lódi Ferenc] (lődi): Beszélgetés egy „eltűnt” szegedi művésszel. [Balázs G. Árpád visszatért Szegedre jugoszláviai tanulmányútról.] Sz. Népl. 1957. márc. 23.
324. Hol legyen Juhász Gyula szobra? Sz. Népl. 1957. ápr. 7.
325. Bálint Alajos: Jean Effel kiállítása Szegeden. Sz. Népl. 1957. ápr. 14.
326. Szelesi Zoltán: Humor a képtárban. Sz. Népl. 1957. ápr. 21.
327. Képkiallítást rendez május 12-én a Móra Ferenc Múzeum kupolacsarnokában Vincze András szegedi festőművész. Sz. Népl. 1957. ápr. 25.
328. Vinkler László kiállítása Szegeden. Sz. Népl. 1957. ápr. 26.
329. Ma nyílik Vinkler László képkiallítása. Sz. Népl. ápr. 27.
330. Szelesi Zoltán: Séta a Tiszántúli Festőművészek Vándorkiállításán. Délm. 1957. máj. 8.
331. Szelesi Zoltán: Egy szegedi rajzkiállításról. [Vincze András tárlata a Móra Ferenc Múzeum kupolacsarnokában.] Délm. 1957. máj. 18.
332. Áll a szobor. [Segesdy György Juhász Gyula-szobra Szegeden.] Délm. 1957. aug. 19.
333. Szeged és Brno képzőművészeti kiállítás-cseréje. Délm. 1957. aug. 25.
334. Holnap nyílik a Szegedi Képzőművészek Kiállítása. Délm. 1957. okt. 9.
335. Szegedi Képzőművészek Kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum Képtára. — Katalógus. Bev. Szelesi Zoltán. Szeged, 1957. Szegedi Ny. 17 o. képekkel. — 15 cm.
336. Szelesi Zoltán: Károlyi Lajos. Délm. 1957. okt. 23.
337. Ma Károlyi Lajos-emlékest a szegedi képtárban. Délm. 1957. okt. 24.
338. Károlyi Lajos-emlékest. Délm. 1957. okt. 27.
339. Károlyi Lajos (1877—1927) emlékkiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. — Katalógus. Bev. Szelesi Zoltán. Szeged, 1957. Szegedi Ny. Leporelló, képpel. — 25 cm.

Jánoska Tivadar: Virágcsendélet

340. Hasznos kezdeményezés. Ma nyílik meg öt szegedi festőművész kiállítása. Délm. 1957. nov. 2.
341. Megnyílt öt szegedi festőművész kiállítása. Délm. 1957. nov. 3.
342. A szobor. [A szegedi Klauzál Gábor-szoborról.] Délm. 1957. nov. 20.
343. Ma nyílik meg Szegeden Vincze Lajos festőművész kiállítása. Délm. 1957. nov. 24.
344. Kínai útirajzok. Vincze Lajos kiállítása a szegedi képtárban. Délm. 1957. nov. 26.
345. Kiállításon mutatták be a Városi Tanács Idegenforgalmi Hivatalának plakátpályázata-ra beérkezett munkákat. [Hír.] Szegedi Tükör, 1957. nov. 2. sz. 14. o.
346. Szelesi Zoltán: Juhász Gyula Károlyi Lajosról. Tiszatáj, 1957. okt.
347. Szelesi Zoltán: Szegedi Képzőművészek Kiállítása. Tiszatáj, 1957. nov.
348. Szelesi Zoltán: Régi szegedi festők. Tiszatáj, 1957. dec.
349. Képzőművészeti figyelő. [Hírek Szeged képzőművészeti életéből.] Tiszatáj, 1957. dec.
350. Szelesi Zoltán: Adatok Szeged XIX. századi képzőművészetéhez. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1957. 179—215. o. — Különlenyomat. Szeged, 1957. Szegedi Ny., képekkel. — 24 cm.

1958

351. „Szép Szegedért” plakátkiállítás. Délm. 1958. jan. 17.
352. Képzőművészeti figyelő. [Hírek Szeged képzőművészeti életéből.] Tiszatáj, 1958. jan.
353. Szelesi Zoltán: Munkácsy modelljei. Tiszatáj, 1958. jan.
354. A plakátkiállítás jelentősen elősegítette a „Szép Szegedért” mozgalom munkáját. Délm. 1958. febr. 4.
355. Egy alkotóművész műtermében. [Tápai Antal szobrászművésznél.] Délm. 1958. febr. 11.
356. Művészettörténeti előadás. [Szelesi Zoltán előadása „Szeged képzőművészete a XIX. században” címmel a TIT Kárász utcai klubjában.] Délm. 1958. febr. 16.
357. [Fejér Rózsa] R. F.: Megbecsüljük szegedi képzőművészeti emlékeinket. Délm. 1958. febr. 20.
358. Nemzetközi Vasutas Képzőművészeti Kiállítást rendeznek Bécsben. [Szegedi festők is részt vesznek a tárlaton.] Délm. 1958. febr. 23.
359. Három festő kiállítása nyílik meg ma Szegeden. [Imre István, Torma Imre és Balázs G. Árpád festőművészek tárlata.] Délm. 1958. márc. 15.
360. Megkezdődött az oktatás a Hazafias Népfrent grafikai szaktanfolyamán. Délm. 1958. márc. 28.
361. A szegedi képzőművészek gazdag kiállítással köszöntik legnagyobb nemzeti ünnepünket. Délm. 1958. ápr. 1.
362. Megjegyzések egy kiállításhoz. Délm. 1958. ápr. 12.
363. Szelesi Zoltán: Dinnyés Ferenc (1886—1958). Délm. 1958. ápr. 19.
364. Nagy részvétellel temették el Dinnyés Ferenc festőművészt. Délm. 1958. ápr. 22.
365. Iskolások gondozzák a Pantheon szobrait. Délm. 1958. ápr. 25.
366. Szelesi Zoltán: Koszta, Tornyai, Nyilasy. Alföldi mesterek kiállítása a szegedi képtárban. Délm. 1958. ápr. 30.
367. Kelemen Ferenc—Szelesi Zoltán: Három kiállításról. [Imre István, Balázs G. Árpád és Torma Imre tárlatairól.] Tiszatáj, 1958. ápr.
368. Szelesi Zoltán: Művészi értékű, biztató reményekre jogosító munkák. A Szegedi Pedagógiai Főiskola rajztanár-szakos növendékeinek kiállítása. Délm. 1958. máj. 18.
369. [Lódi Ferenc] (—i. —c.): Párizs a Széchenyi téren. Délm. 1958. máj. 29.
370. Szelesi Zoltán: Dinnyés Ferenc emlékezete. Tiszatáj, 1958. máj.
371. Imre István kiállítása Szegeden. [Hír.] Múterem, 1958. május, 5. sz. 47. o.

Rimanóczy Géza: Esztergapadnál

372. Öntevékeny képzőművészek kiállítása. Délm. 1958. jún. 1.
373. Szelesi Zoltán: Szeged képzőművészete a múlt század végén. Tiszatáj, 1958. jún.
374. Meghalt Dinnyés Ferenc szegedi képzőművész. [Hír.] Műterem. 1958. június, 6. sz. 46. o.
375. Jegyzet két kiállításról. [1. Tiszántúli Festőművészek II. Vándorkiállítása. 2. Vincze András gyűjteményes kiállítása.] Délm. 1958. júl. 16.
376. Megnyílt Szánthó Imre karikatúra-kiállítása. Délm. 1958. júl. 18.
377. Szelesi Zoltán: Szeged képzőművészete az ellenforradalom után. Tiszatáj, 1958. júl.
378. Megnyílt a Csongrád megyei Művészek VIII. Képzőművészeti Kiállítása. Délm. 1958. aug. 20.
379. Fiatal képzőművészek a megyei kiállításon. Délm. 1958. aug. 28.
380. Vinkler László: Eszmeiség és képzőművészet. Tiszatáj, 1958. aug.
381. Vincze András szegedi festőművész önálló kiállítása a Móra Ferenc Múzeum kupolacsarnokában. [Hír.] Műterem, 1958. aug. 8. sz. 41. o.
382. A szegedi Móra Ferenc Múzeum képtárában megnyílt a tiszántúli képzőművészek gyűjteményes kiállítása. [Hír.] Műterem, 1958. aug. 8. sz. 41. o.
383. A szegedi Textilkombinát előtt felállítják Makrisz Agamennon szoborkompozícióját. [Hír.] Műterem, 1958. aug. 8. sz. 42. o.
384. Porcelánfigurák Szegedről. [Tápai Antal szobrászművész alkotásai.] Délm. 1958. szept. 4.
385. Ünnepi képkiallítás Szeged felszabadulási évfordulóján. Délm. 1958. szept. 12.
386. [Simon István] S. I.: Sorok két kiállításról. Gábor Marianne és Varsányi Pál tárlata Szegeden. Délm. 1958. szept. 17.
387. Papp Lajos: Szeged nagyon sokat adott nekem. [Gyűjteményes kiállításra készül Tápai Antal szobrászművész.] Délm. 1958. szept. 25.
388. Tápai Antal: Élet és művészet. Tiszatáj, 1958. szept.
389. Szegeden, a Hazafias Népfrent klubtermében rendezték meg Szánthó Imre karikatúráinak kiállítását. [Hír.] Műterem, 1958. szept. 9. sz. 43. o.
390. Új szobor Szegeden. Makrisz Agamennon „Fonónők” c. szobra a Szegedi Textilművekben. Délm. 1958. okt. 14.
391. Vincze András szegedi festő kiállításának sikere Gyulán. Délm. 1958. okt. 18.
392. „A magyar festészet haladó hagyományai”. [Szelesi Zoltán előadása a Munkás Szabad Akadémia hallgatói számára.] Délm. 1958. okt. 29.
393. A szegedi múzeum képzőművészeti szalonjában megnyílt a Csongrád megyei művészek VIII. kiállítása. [Hír.] Műterem, 1958. 10. sz. 44. o.
394. Holnap nyitják meg Fritz Cremer szegedi kiállítását. Délm. 1958. nov. 26.
395. Fritz Cremer művészi kiállítása. „Nem ismerek modernebbet, mint a szocializmus”. Délm. 1958. nov. 27.
396. Találkozás Fritz Cremerrel. Délm. 1958. nov. 30.
397. Szelesi Zoltán: Szeged új képzőművészete. Retrospektív kiállítás a Móra Ferenc Múzeum képtárában. Tiszatáj, 1958. nov.
398. Szegedi Képzőművészek Retrospektív Kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. — Katalógus. Bev. Szelesi Zoltán. Szeged, 1958. Szegedi Ny. 51 o. képekkel. — 20 cm.
399. Csongrád megyei képzőművészek VIII. kiállítása Szegeden. [Hír.] Műterem, 1958. nov. 11. sz. 45. o.
400. Szelesi Zoltán: Emlékezés Nyilasy Sándorra. Délm. 1958. dec. 2.
401. Szelesi Zoltán: Jegyzetek Tápai Antal kiállításáról. Tiszatáj, 1958. dec.

Szekfü János: Sóderrakodás

402. Tápai Antal szobrászművész gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. — Katalógus. Bev. Szelesi Zoltán. Szeged, 1958. Szegedi Ny. Leporelló, képekkel. — 22 cm.

1959

403. [Simon István] S. I.: „Tanulmányúton”. A szegedi képzőművészeti élet helyzetéről. Délm. 1959. jan. 15.
404. Horváth Mihály: Gondolatok a Retrospektív Kiállítás után. Tiszatáj, 1959. jan.
405. Öt szovjet művész kiállítása Szegeden. [I. C. Nyekraszov, I. P. Rejner, L. A. Iljina, N. J. Cejtlin és B. A. Szemenov.] Délm. 1959. febr. 19.
406. [Horváth Mihály] (hm): Öt szovjet művész kiállítása. Délm. 1959. febr. 22.
407. Bálint Alajos: Ma Benczúr Gyula-kiállítás nyílik a Móra Ferenc Múzeum képtárában. Délm. 1959. márc. 8.
408. Ünnepelesen megnyitották a Benczúr Gyula-emlékkiállítást. Délm. 1959. márc. 10.
409. Benczúr Gyula-emlékkiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. — Katalógus. Készítette a MNM Történeti Múzeum Házinyomdája, 1959. 11 o. — 19,5 cm.
410. Művészettörténeti könyv készül Szegedről. [Nagy Zoltán és Papp Imre munkája.] Délm. 1959. márc. 10.
411. [Papp Lajos] (P—p): Az ecset műkedvelői. A Vasutas Képzőművészeti Kör kiállítása Szegeden. Délm. 1959. márc. 26.
412. Olasz Grafikai Kiállítás nyílt Szegeden. Délm. 1959. ápr. 1.
413. „Szeged képzőművészete a Tanácsköztársaság idején”. [Szelesi Zoltán előadása a TIT-ben.] Délm. 1959. ápr. 1.
414. Szelesi Zoltán: Szeged képzőművészete a Tanácsköztársaság idején. — Tanácsköztársaság Csongrád megyében. Kiadja az MSZMP Csongrád megyei bizottsága, 1959. Szegedi Ny. 157—168. o. képekkel.
415. Szelesi Zoltán: A Tanácsköztársaság szegedi művészmártírjai. [Kukovetz Nana és Gergely Sándor.] Délm. 1959. ápr. 2.
416. Bálint Sándor: Szeged városa. Bp. 1959. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Athenaeum Ny. 172 o. képekkel.
417. Szelesi Zoltán: Szeged városa. Bálint Sándor új könyvének köszöntése. Délm. 1959. ápr. 19.
418. Lőkös Zoltán: Az alkotó művészet útján. Délm. 1959. máj. 3.
419. Három tavaszi kiállítás. [Dorogi Imre és Bozsó János festőművészek tárlata a képtárban, valamint háziipari kiállítás a múzeumban.] Délm. 1959. máj. 7.
420. [Lőkös Zoltán] (l—z): A tiszai-táj ihletett festője. Dorogi Imre gyűjteményes kiállításáról. Délm. 1959. máj. 20.
421. Dorogi Imre festőművész gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. — Katalógus. Bev. Szelesi Zoltán. Szeged, 1959. Szegedi Ny. 12 o. képekkel. — 24 cm.
422. Képzőművészek és az alkotás közös gondjai. [Fehér Zsuzsa szegedi előadása.] Délm. 1959. máj. 21.
423. Herman Lipót kiállítása Szegeden. Délm. 1959. máj. 21.
424. „Szeged második szülővárosom...” [Herman Lipót levele szegedi kiállítása alkalmából.] Délm. 1959. máj. 23.
425. Képzőművészeti életről előrehaladásáért. Délm. 1959. máj. 30.
426. Eredményesen zárult az Országos Képzőművészeti Konferencia. Délm. 1959. jún. 2.
427. Vinkler László mozaikja. Délm. 1959. jún. 4.

Dinnyés Ferenc: Ásó ember

428. [Szelesi Zoltán] (sz—z): Bozsó János kiállítása. Délm. 1959. jún. 12.
429. A szegedi főiskolások kiállításáról. A Szegedi Pedagógiai Főiskola rajztanár-növendékeinek tárlata. Délm. 1959. jún. 17.
430. —ht—: Dorogi Imre gyűjteményes kiállítása. Tiszatáj, 1959. jún.
431. Dávid Katalin: Vinkler László kiállításáról. Tiszatáj, 1959. jún.
432. Dorogi Imre újabb kiállítása. Délm. 1959. júl. 4.
433. Nyári Tárlat. Csongrád megyei Képzőművészek Kiállítása. Délm. 1959. júl. 24.
434. Csongrád megyei Képzőművészeti Kiállítás a Szegedi Szabadtéri Játékok idején. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. — Katalógus. Bev. Osváth Béla. Szeged, 1959. Hmvhelyi Ny. 6 o. — 20 cm.
435. Telepy Katalin: Bozsó János kecskeméti festőművész kiállítása Szegeden. Tiszatáj, 1959. júl.
436. A Szegedi Pedagógiai Főiskola három hallgatóját meghívták az esztergomi művésztelepre. [Hír.] Délm. 1959. júl. 5.
437. Egy évi kemény munka szép eredménye. Ma nyílt meg a Grafikus Szaktanfolyam kiállítása. Délm. 1959. júl. 10.
438. [Papp Lajos] P.: Villáminterjú — a szegedi szobrokkal. Délm. 1959. júl. 12.
439. Tápai Antal: Szobrot öntünk Szegeden. Délm. 1959. júl. 22.
440. A kiállítások, látningarok. [Hír.] Délm. 1959. júl. 28.
441. Tápai Antal: Üzenet egy szoborcsónkítónak. Délm. 1959. aug. 2.
442. Művészi, sokoldalú kiállítások várják Szegeden a látogatókat. Délm. 1959. aug. 4.
443. [Papp Lajos] (P—p): Ahol a művészi alkotások születnek. [Látogatás Vlasics Károly, Jánoska Tivadar és Tápai Antal szegedi képzőművészek műtermeiben.] Délm. 1959. aug. 30.
444. Előadás és kiállítás Nagy Balogh János művészetéről. Délm. 1959. szept. 9.
445. Halmi János: Három szobor tanulságokkal. Délm. 1959. okt. 24.
446. Szobrok, képek, tanulmányok, versek a munkásmozgalom mártírjáról. [Ságváry Endréről.] Délm. 1959. nov. 6.
447. József Attila-szobor készül Szegeden. Délm. 1959. nov. 12.
448. Az absztrakt művészetéről. [Redő Ferenc előadása Szegeden.] Délm. 1959. nov. 12.
449. [Papp Lajos] P. L.: Arckép Nagy Balogh Jánosról. Délm. 1959. nov. 19.
450. Ma nyílik Buday Lajos festőművész gyűjteményes kiállítása. Délm. 1959. dec. 3.
451. Megnyitották Buday Lajos festőművész kiállítását. Délm. 1959. dec. 5.
452. Buday Lajos gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. — Katalógus. Bev. Szelesi Zoltán. Szeged, 1959. Szegedi Ny. 16 o. képekkel. — 22 cm.
453. Szeged mai képzőművészete. Album. Szeged, 1959. Kiadta a Tiszatáj Írói Munkaközösség és Szeged Város Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya. Bev. Horváth Mihály. Hmvhelyi. Ny. 63 o. képekkel. — 18 cm.
454. [Simon István] S. I.: Szeged mai képzőművészete. A Tiszatáj Kiskönyvtár legújabb kötetéről. Délm. 1959. dec. 6.
455. A képzőművészet ünnepnapjai. [Egyszerre négy festészeti kiállítás Szegeden.] Délm. 1959. dec. 20.
456. Szegedi festőművészek kiállítása. Délm. 1959. dec. 10.
457. Szegedi festőművészek kiállítása. Délm. 1959. dec. 22.
458. Az Alföld a magyar festészetben. Délm. 1959. dec. 23.
459. Szelesi Zoltán: Ünnepi tárlatok Szegeden. Délm. 1959. dec. 29.
460. Szelesi Zoltán: Károlyi Lajos. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1958—1959. 143—189. o. Különlenyomat. Szeged, 1959. Szegedi Ny. képekkel. — 24 cm.

Hemmert János: Tisza-parti táj

461. Beszédes Kornél, Hemmert János, Pintér József kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. — Katalógus. Bev. Szelesi Zoltán. Szegedi Ny. 19 o. képekkel. — 14,5 cm.

1960

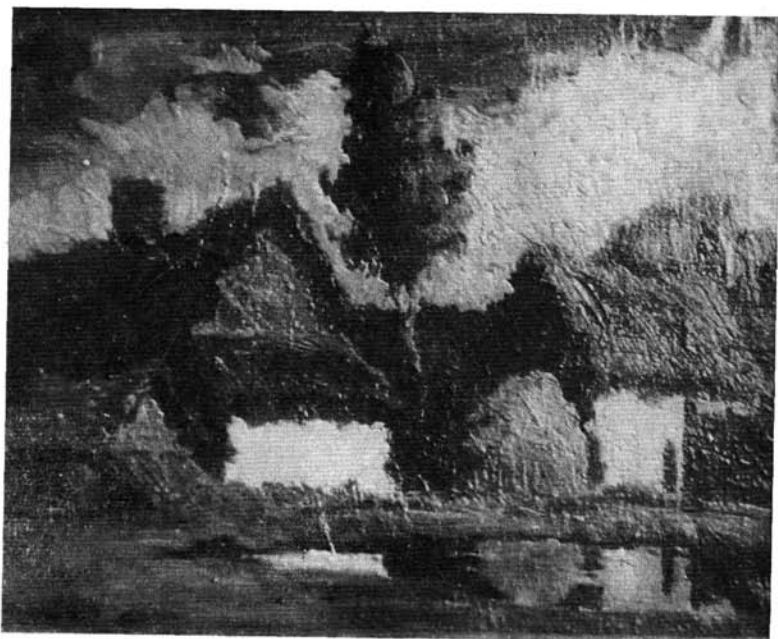
462. Lódi Ferenc: Az újszegedi ligetbe kerül-e „A tavasz”, Tápai Antal szobra. Délm. 1960. jan. 5.
463. [Szelesi Zoltán] Sz. Z.: Domanovszky Endre kiállítása Szegeden. Délm. 1960. jan. 21.
464. Siklós János: Megjegyzések az új szoborról. [Segesdy György szegedi tanácsköztársasági szobra.] Délm. 1960. jan. 31.
465. [Simon István] S. I.: Este a műteremben. Délm. 1960. febr. 2.
466. [Simon István] S. I.: Tárlatvezetés. Délm. 1960. febr. 14.
467. [Csongor Győző] Tiszai Viktor: Költözik a Rákóczi-szobor. Délm. 1960. febr. 21.
468. Lőkös Zoltán: Monumentális alkotásnak készült a szegedi tanácsköztársasági emlékmű. Délm. 1960. febr. 25.
469. Hat szegedi festőművész kiállítása. [Aino Hakulinen, Kopasz Márta, Rimánóczy Géza, Szekfű János, Szőke Győző és Vincze András tárlata.] Délm. 1960. febr. 28.
470. Hat szegedi festőművész műhelyéből. Délm. 1960. márc. 6.
471. Hat szegedi festőművész kiállítása. — Katalógus. Összeáll. Vincze András. Bev. Szelesi Zoltán. Szeged, 1960. Szegedi Ny. 20 o. képekkel. — 20 cm.
472. Siklós János: Megjegyzések az új szoborról. [Segesdy György szegedi tanácsköztársasági emlékműve.] Délm. 1960. márc. 30.
473. Szegedi képzőművészek ünnepi emlékestje az Újságíró-klubban. Délm. 1960. ápr. 1.
474. [Szelesi Zoltán] Sz. Z.: Jánoska Tivadar (1891—1960) Délm. 1960. ápr. 12.
475. Szegeden is bemutatják az országos grafikai kiállítás anyagát. Délm. 1960. ápr. 13.
476. Csizmazia Kálmán gyűjteményes kiállítása. Délm. 1960. ápr. 13.
477. Csizmazia Kálmán kiállításáról. Délm. 1960. ápr. 17.
478. Lehel István: Csizmazia Kálmán kiállításáról. Délm. 1960. ápr. 21.
479. Csizmazia Kálmán festőművész gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. — Katalógus. Bev. Szelesi Zoltán, Szeged, 1960. Szegedi Ny. 12 o. képekkel. — 10 cm.
480. [Szelesi Zoltán] Sz. Z.: A Szegedi Képzőművész Kör jubiláris tárlata. Délm. 1960. ápr. 29.
481. (Szűcs): Beszélgetés Vinkler Lászlóval képzőművészeti életünkről. Tiszatáj, 1960. ápr.
482. [Papp Lajos] P. L.: Figyelmet érdemlő kezdeményezés. Szegedi festőművész tárlata Csanyteleken. [Szőke Győző.] Délm. 1960. máj. 8.
483. Bálint Alajos: Gross Bettelheim művészete. [Grafikai kiállítás a Móra Ferenc Múzeum kupolacsarnokában.] Délm. 1960. máj. 17.
484. Vasárnapi kis tárlat. [Képek Gross Bettelheim kiállításáról.] Délm. 1960. máj. 22.
485. [Lódi Ferenc] L. F.: Képzőművészeink a faluért. Délm. 1960. máj. 29.
486. Holnap nyitják meg Cs. Pataj Mihály kiállítását. Délm. 1960. jún. 3.
487. [Szelesi Zoltán] Sz. Z.: Tisza-parti hangulat... Megjegyzések Cs. Pataj Mihály tárlatához. Délm. 1960. jún. 16.
488. Cs. Pataj Mihály grafikai kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. — Meghívó-katalógus. Bev. Szelesi Zoltán. Szeged, 1960. Szegedi Ny. Leporelló, képekkel. — 12 cm.
489. [Szelesi Zoltán] Sz. Z.: Fiatal alkotó-rajztanárok kiállítása a múzeumban. Délm. 1960. jún. 26.
490. Papp Lajos: A tematikus festészet művészi magatartás. Délm. 1960. júl. 2.
491. Szelesi Zoltán: Szegedi műterem-sarok. Bánszki Tamásnál. Délm. 1960. júl. 17.

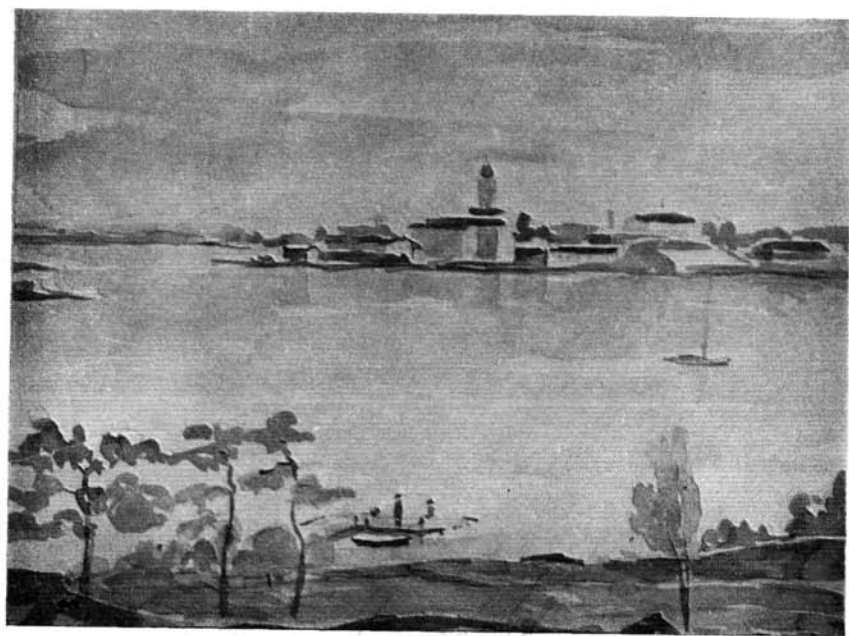
Vincze András: Oskola utca

492. Papp Lajos: Képzőművészetünk a felszabadulás után. A Magyar Nemzeti Galéria szegedi tárlatáról. Délm. 1960. júl. 30.
493. Képzőművészetünk a felszabadulás után c. kiállítás szegedi anyaga. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. — Katalógus. Szeged, 1960. Szegedi Ny. 4 o. — 22 cm.
494. Szegedi művészek a nemzetközi vasutas képzőművészeti kiállításon. Délm. 1960. júl. 31.
495. Fenyvesi István: Cs. Pataj Mihály bemutatkozó kiállítása. Tiszatáj, 1960. júl.
496. Pedagógiát végzett rajztanárok retrospektív kiállítása. Tiszatáj, 1960. júl.
497. Makk József hagyatéki kiállítása elé. Délm. 1960. aug. 28.
498. Lehel István: A Munka Dicsérete Képzőművészeti Kiállításról. Tiszatáj, 1960. aug.
499. A Munka Dicsérete. Kiállítás. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Szeged, 1960. Szegedi Ny. 4 o. képpel. — 21 cm.
500. Kiállítások. [Szegedi tárlatokról híradás.] Művészet, 1960. aug. 1. sz. 40. o.
501. Lehel István: Makk József hagyatéki kiállítása. Délm. 1960. szept. 4.
502. Makk József festőművész hagyatéki kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Katalógus. Bev. Szelesi Zoltán. Szeged, 1960. Szegedi Ny. Leporellő, képpel. 20 cm.
503. Művészeti életünk. [Híradás a szegedi tárlatokról.] Művészet, 1960. szept. 2. sz. 38. o.
504. Lehel István: Képzőművészetünk a felszabadulás után. Tiszatáj, 1960. okt.
505. Szegedi tárlatokról. [Hírek.] Művészet, 1960. okt. 3. sz. 41. o.
506. Fiatal festőművész kiállítása a Képcsarnokban. [Fontos Sándor.] Délm. 1960. szept. 5.
507. Két kiállítás nyílik ma Szegeden. [1. Magyar rajz és akvarell a XIX. században c. tárlat a Móra Ferenc Múzeum képtárában. — 2. Félegyházi László és Bíró Lajos debreceni festők kiállítása a Móra Ferenc Múzeum kupolacsarnokában.] Délm. 1960. szept. 13.
508. Jánoska Tivadar hagyatéki kiállítása. Délm. 1960. dec. 13.
509. Jánoska Tivadar (1891—1960) hagyatéki kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. — Katalógus. Bev. Vinkler László. Szeged, 1960. Szegedi Ny. 16 o. képekkel. — 14 cm.
510. Művészeti életünk. [Szegedi hírek.] Művészet, 1960. dec. 5. 34—35. o.
511. Szelesi Zoltán: A Tanácsköztársaság szegedi művészmártírja, Kukovetz Nana (1885—1919). Művészet, 1960. dec. 5. sz. 18. o.
512. Szegedi Grafikai Kiállítás. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. — Meghívó-katalógus. Bev. Szelesi Zoltán. Szeged, 1960. dec. Szegedi Ny. 4 o. képpel. — 20 cm.

Szőke Győző: Faluvége

Aino Hakulinen: Helsinki kikötő

Tárgymutató

Előadások 71, 148, 155, 176, 190, 205, 228, 279, 303, 347, 362, 375, 385, 397, 404, 456, 254, 296, 297, 357, 392, 413, 422, 444, 448. 459, 489.

Elvi cikkek és megemlékezések 4, 8, 10, 11, 30, 34, 46, 64, 66, 83, 85, 87, 94, 133, 184, 188, 204, 212, 216, 218, 219, 221, 223, 232, 239, 241, 243, 250, 251, 265, 266, 268, 284, 286, 287, 288, 295, 299, 305, 336, 346, 348, 350, 353, 363, 373, 377, 380, 400, 415, 417, 418, 446, 449, 454, 455, 465, 466, 474, 485, 490, 511.

Festészet 12, 15, 16, 17, 22, 77, 83, 85, 87, 94, 98, 125, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 177, 202, 211, 213, 232, 237, 257, 264, 269, 280, 281, 282, 300, 319, 320, 322, 323, 338, 341, 369, 391, 419, 420, 424, 427, 430, 431, 432, 443, 451, 456, 457, 460, 469, 470, 477, 478, 482, 487, 491, 495, 496, 497, 501, 506, 508.

Grafika 1, 2, 99, 101, 131, 168, 226, 229, 230, 233, 298, 326, 331, 351, 354, 376, 512.

Hazai és külföldi kiállítások Szegeden 49, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 201, 207, 208, 224, 225, 242, 246, 249, 255, 271, 276, 278, 290, 294, 308, 309, 313, 314, 325, 330, 344, 366, 367, 378, 379, 386, 393, 395, 396, 406, 407, 412, 423, 428, 433, 435, 444, 458, 463, 483, 484, 492, 498, 504, 507.

Helyi művészek tárlatai 3, 5, 6, 7, 9, 18, 19, 21, 24, 25, 26, 28, 29, 36, 37, 38, 39, 40, 50, 51, 52, 55, 59, 60, 61, 63, 72, 73, 74, 79, 81, 84, 86, 89, 90, 91, 107, 108, 112, 113, 114, 115, 116, 123, 127, 132, 178, 179, 180, 182, 183, 194, 197, 199, 203, 206, 210, 215, 222, 234, 236, 238, 247, 259, 272, 275,

Hírek 13, 14, 42, 44, 45, 47, 53, 56, 70, 71, 80, 88, 118, 119, 120, 124, 126, 134, 136, 142, 151, 152, 153, 154, 156, 159, 170, 175, 181, 185, 187, 189, 192, 195, 200, 209, 220, 231, 235, 256, 261, 262, 267, 270, 273, 274, 285, 289, 291, 292, 293, 311, 315, 321, 327, 328, 329, 334, 337, 340, 343, 345, 349, 352, 356, 358, 359, 361, 364, 371, 374, 381, 382, 383, 389, 394, 399, 405, 408, 410, 436, 440, 442, 450, 475, 476, 486, 494, 500, 503, 505, 510.

Katalógusok 161, 214, 240, 258, 283, 301, 310, 335, 339, 398, 402, 409, 421, 434, 452, 461, 471, 479, 488, 493, 499, 502, 509, 512.

Könyvek, albumok és hosszabb tanulmányok 252, 350, 414, 416, 453, 460.

Műpártolás, képzőművészeti díjak 20, 27, 41, 65, 82, 121, 122, 193.

Szervezeti élet 31, 32, 33, 35, 43, 57, 58, 62, 67, 69, 78, 109, 110, 111, 167, 186, 217, 277, 318, 333, 403, 425, 426, 473, 481.

Szobrászat 48, 54, 56, 68, 72, 75, 76, 92, 93, 95, 96, 100, 103, 104, 106, 117, 135, 158, 171, 172, 173, 174, 227, 244, 245, 253, 260, 263, 302, 306, 307, 312, 316, 317, 324, 332, 342, 355, 365, 384, 387, 390, 401, 438, 439, 441, 443, 447, 447, 462, 464, 467, 468, 472.

Tanfolyamok, szabadiskolák 23, 58, 97, 102, 105, 128, 129, 130, 150, 157, 198, 360, 368, 372, 411, 429, 437, 480.

Szelesi Zoltán

ZÖNOLOGISCHE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN AQUATILE RHYNCHOTEN UND SUMPFPFLANZEN IN DER LEBENDEN TISZA UND IN DEN TOTEN ARMEN VON SZOLNOK BIS CSONGRÁD

(Hydrobiologische Studie)

Es folgt nun eine Aufzählung der 23 untersuchten Rhynchoten-Fundorte mit-
samt den beobachteten Pflanzen- und den gesammelten Tierarten. Die angeführten
Fundorte waren ganz abweichenden Charakters und wiesen die grösstmöglichen Ver-
schiedenheiten auf. Bei der Beurteilung der gesammelten Arten wurde das quantita-
tive ♂♂ und ♀♀ -Verhältnis (mit bezug auf die herausgefischten Exemplare) sowie
deren Entwicklungs- bzw. Larvenzustand mit berücksichtigt.

1. *Tiszapüspöki*. Toter Arm. Sammlung am 19. VII. 1958. Hufeisenförmiger to-
ter Arm oberhalb von Szolnok am rechten Ufer der Tisza, mit dem Fluss durch
einen sehr schmalen Kanal verbunden. Der Wellenraum ist von einer ausgedehnten
übermenschlichen, fast undurchdringlichen Vegetation bedeckt (*Salix alba*, *Popu-
lus nigra*-Pflänzlinge und die für den Wellenraum der Tisza so charakteristischen
Pflanzen wie *Lysimachia vulgaris*, *Lythrum virgatum*, *Solanum dul-
camara* usw.

Die Umgebung des toten Armes verfügt über eine reiche Avifauna, das Flussbett
ist ziemlich verschlammt, es hat eine Breite von etwa 120 m. Von den charakteristi-
schen Pflanzen des Ufers seien erwähnt: *Carex gracilis*, *Oenanthe aquatica*,
Myosotis palustris, am Wasserrande *Sagittaria sagittifolia*, *Alisma lan-
ceolatum* usw.

Sammelstelle: Kniehohes Wasser. Pflanzenassoziation: Lemneto-Utriculari-
etum vulgaris (*Lemna minor* und *Lemna trisulca*; eine fast reine Vegeta-
tion bildete *Polygonum amphibium*).

Wasser-Hemiptera Exemplare:

Mesovelia furcata

1 ♂ und 4 ♀ ausgewachsene Exemplare auf *Polygonum amphibium*-
Blättern.

Gerris lacustris

3 ♂

Sigara lateralis*

1 ♂ 1 ♀

Micronecta meridionalis**

2 ♂

* In den vorangegangenen Mitteilungen als *S. hieroglyphica* und

** als *M. scholtzi* geführt!

2. Szajol. Überschwemmter, sumpfiger, lagunenartiger Inundationsraum. Sammlung am 19. VII. 1958 am linken Ufer der Tisza in dem näher zum Fluss gelegenen Teil der hufeisenförmigen Lagune.

Gesammelt wurde am Rande des Sumpfes. Pflanzenassoziation: Myriophylleto-Potametum (*Sagittaria sagittifolia*, *Sparganium erectum*, *Butomus umbellatus*, *Myriophyllum spicatum*, *Alisma plantago-aquatica*, *Potamogeton pusillus*, *Salvinia natans*, *Riccia fluitans*, *Ricciocarpus natans*, *Lemna trisulca*).

Arten:

Hydrometra gracilentata
das einzige ♂ Exemplar auf dem ganzen Gebiet kam von dieser Stelle zum Vorschein. Rarität!

Gerris lacustris
1 ♂ und 1 ♀ in copula

Larven:
9 apter
1 kryptomikropter
2 mikropter
Gerris argentatus

1 ♂
Gerris paludum

Larven:
2 apter
1 mikropter
1 hypobrachypter
1 brachypter
1 auf niedrigerer Entwicklungsstufe als diese

Corixa punctata

4 ♂ und 2 ♀

Corixa affinis

4 ♂ und 1 ♀

Sigara linnei

1 ♂

Sigara striata

1 ♂ und 3 ♀

Sigara falleni

2 ♂ und 1 ♀

Sigara lateralis

1 ♀

Plea leachi

1 ♂ und 1 ♀

Notonecta glauca

8 ♂ und 6 ♀

Notonecta marmorea

2 ♂ (das eine Exemplar mit auffallend hellen Augen)

Naucoris cimicoides

5 ♂ und 5 ♀ makropter

4 apter

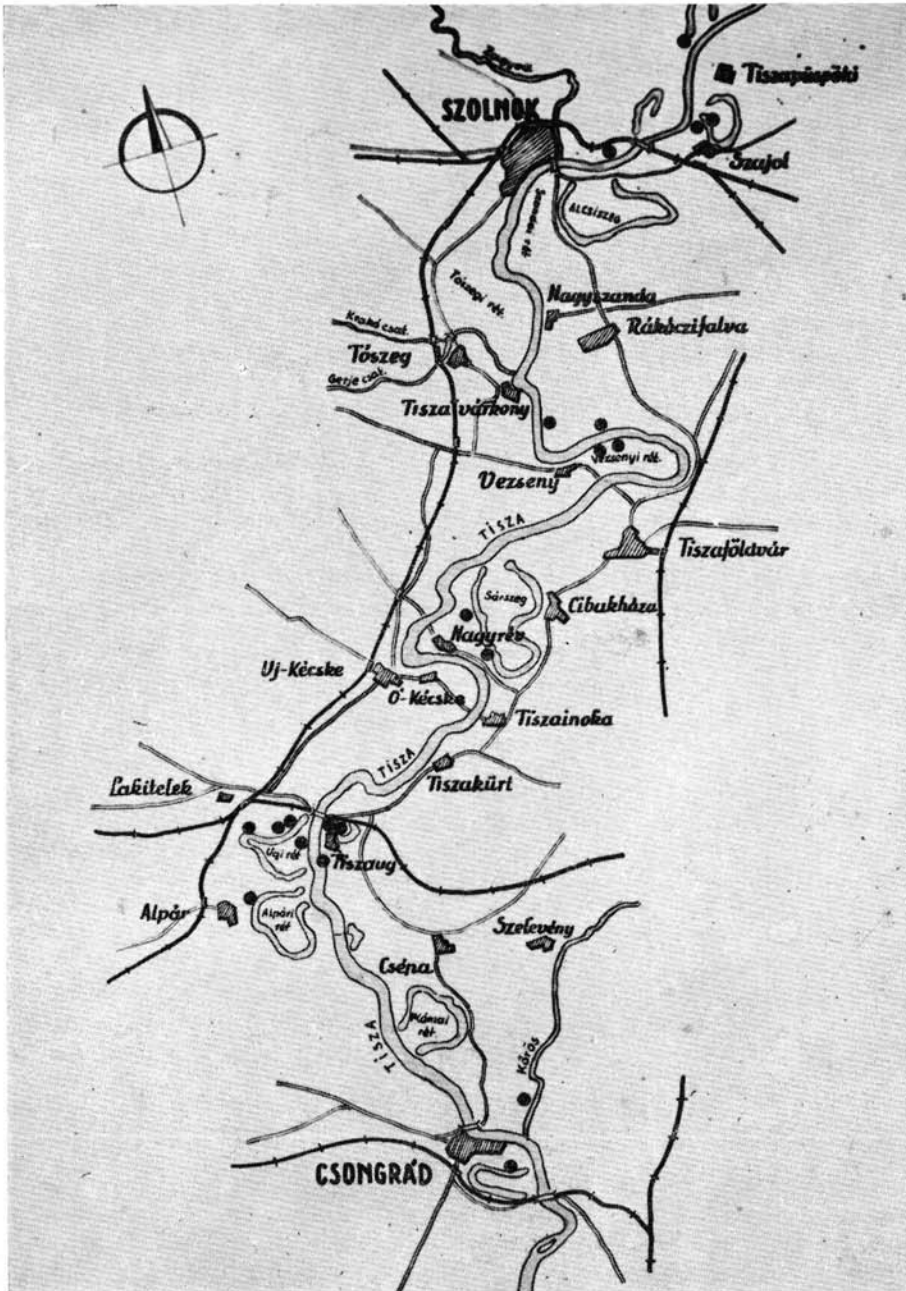

Abb. 1. kép.

A vizsgált Tisza-szakasz. A kerek, fekete pontok a gyűjtőhelyet jelzik
 Der untersuchte Theissabschnitt. Mit den rundlichen, schwarzen Punkten sind
 die Sammelörter bezeichnet

1 kryptomikropter

Nepa rubra

2 Larven

3. *Szajol*. Toter Arm. Sammlung am 24. VII. 1957 am linken Tiszaufer, am Ende der hufeisenförmigen Kurve.

Sammelstelle: entlang dem das offene Wasser des Toten Armes zerteilenden Schutzwalles.

Pflanzenassoziation: *Lemneto-Utricularietum vulgaris*. (*Salvinia natans*, *Trapa natans*, *Ceratophyllum demersum*, *Nymphoides peltata*, *Alisma plantago-aquatica*, *Lemna minor*, *Lemna trisulca*).

Arten:

Mesovelia furcata

3 ♂ und 3 ♀ auf *Trapa natans*-Blättern)

Microvelia schneideri*

1 ♂ apter

Hebrus ruficeps

1 ♀ apter

Gerris argentatus

1 ♂ mikropter

1 ♀ mikropter

Naucoris cimicoides

4 auf verschiedenen Entwicklungsstufen stehende Larven.

Nepa rubra

1 Larve

4. Oberhalb von *Szolnok*, sog. „tiefe Ader“ (Mélyér“). Sammlung am 19. VII. 1958. Bombenrichter, 8×8 m, rund, in der Mitte 1 m tiefe mit Wassergefüllte Grube. Von den Tangarten befinden sich lediglich *Polygonum amphibium* und wenig *Lemna minor* an der Oberfläche. Am Rande des Trichters ins Wasser tauchende *Salix alba*-Exemplare und am Ufersaum schütter *Phragmites communis*. Die Bevölkerung des Bombenrichters geschah offensichtlich aus anderen Erdgruben des Inundationsgeländes (u. a. auf dem Luftwege!)

Arten:

Gerris paludum

2 ♂ davon 1 brachypter

1 hypomakropter

2 ♀ davon 1 brachypter

1 hypomakropter

8 auf verschiedenen Entwicklungsstufen stehende Larven

Gerris lacustris

1 ♀ makropter

1 ♀ mikropter

2 ♀ brachypter

Mesovelia furcata

1 ♀

* In früheren Mitteilungen als *Microvelia reticulata* geführt.

Abb. 2. kép.
Sagittaria bokor a szajoli morotvánál
Sagittaria-Gebüsch bei dem Szajoler totem Arm der Theiss

Abb. 3. kép.
Elöntött fűzes ártér Szolnok fölött
Überschwemmter Weidenwald auf dem Überschwemmungsgebiet oberhalb Szolnok

Microvelia schneideri

- 6 ♀ apter
- 1 auf niedrigerer Entwicklungsstufe befindliche Larve
- Hebrus ruficeps*
- 1 ♂ apter
- Sigara falleni*
- 1 ♂ und 1 Larve
- Notonecta glauca*
- 1 ♂

5. *Cyperninsel*. („Ciprussziget“.) Erdgrube. Sammlung am 21. VII. 1958. Ohne Sumpfpflanzen.

Arten:

Gerris paludum

- 1 ♂ makropter
- 1 ♂ hypomakropter
- 3 ♀ brachypter
- 1 ♀ hypobrachypter
- Sigara lateralis*
- 2 ♂ und 2 ♀
- Sigara striata*
- 1 ♂
- Sigara falleni*
- 1 ♀
- Ranatra linearis*
- 1 ♂ 1 ♀ und 1 Larve

6. *Vezensy*. Erdgrube am rechten Tiszaufer. Sammlung am 21. VII. 1958. Eine von Weiden (*Salix alba*) umstandene, schwach belichtete Grube. Randständig *Typha angustifolia*, im Wasser *Sagittaria sagittifolia*, reichlich mit *Spirogyra* sp.-Gespinsten.

Arten:

Gerris paludum

- 2 ♂ makropter
- 1 ♀ hypobrachypter
- Gerris lacustris*
- 2 ♂ makropter
- 5 auf niedrigerer Entwicklungsstufe stehende Larven
- Notonecta glauca*
- 5 ♂ und 2 ♀
- 3 apter
- Nepa rubra*
- 1 Larve

7. *Vezensy*. Erdgrube. Sammlung am 24. VII. 1957.

Notonecta glauca

- 1 ♂

Abb. 4. kép.
Parti morotvarészlet Tiszaagnál, Angelica-val
Uferabschnitt eines toten Armes bei Tiszaug, mit Angelica Silvestris

Abb. 5. kép.
Kubikgödör Vezsénynél. A vízben Polygonum amphibium és Potamogeton lucens
Überschwemmte Erdgrube bei Vezsény. In dem Wasser: Polygonum amphibium
und Potamogeton lucens

8. *Vezensy*. Erdgrube am linken Tiszaufer. Sammlung am 22. VII. 1958.

a) In der schattigeren Hälfte der Erdgrube gedieh *Polygonum amphibium*, hier waren trotz fleißigsten Sammelns nur an der Oberfläche herumlaufende Gerris-Individuen anzutreffen.

Gerris paludum

3 ♂ brachypter

2 ♂ hypomakropter

1 auf niedrigerer Entwicklungsstufe befindliche Larve.

b) In der anderen Hälfte der Grube bildete *Potamogeton lucens* einen zusammenhängenden Bestand im schlammigen, seichten Wasser. Sofort fiel die Anwesenheit der auf dem Rücken schwimmenden Wasser-Wanzen auf!

Gerris paludum

1 ♀ brachypter

Notonecta glauca

1 ♂ und 2 ♀

9. *Nagyrév*. Röhricht. Sammlung am 23. VII. 1958. Toter Arm, mit Rohr umsäumt. In der Mitte fast tangfreies offenes Wasser. Ein ganz ähnliches Bild zeigte der bei *Cibakháza* sich ausbreitende Tote Arm der Tisza. Die Seegrasvegetation gehört vorwiegend *Lemneto-Utricularietum vulgaris* an (*Myriophyllum spicatum*, *Utricularia vulgaris*, *Salvinia natans* und *Lemna trisulca*).

In dem 8–10 cm tiefen Wasser des uferlichen Rohrbestandes waren Mitglieder der Hebridae-Gruppen die herrschenden Arten, und anderwärts, in den von den Fischern geschnittenen sog. „Eingängen“, und unter Weidenbüschen *Naucoris cimicoides* und *Micronecta meridionalis*.

Arten:

Gerris lacustris

1 ♀ apter

3 auf niedrigerer Entwicklungsstufe befindliche Larven.

Microvelia schneideri

6 ♀ apter

1 ♂ makropter

4 ♂ apter

1 auf niedrigerer Entwicklungsstufe befindliche Larve.

Hebrus pusillus

1 ♂ makropter

4 ♀ apter

Plea leachi

1 ♂ und 1 ♀

Micronecta meridionalis

1 ♂ und 1 ♀

Naucoris cimicoides

1 kryptomikropter

2 auf niedrigerer Entwicklungsstufe befindliche Larven.

Nepa rubra

1 Larve

10. *Nagyrév*. Ende des hufeisenförmigen Toten Armes. Sammlung am 23. VII. 1958. Pflanzenassoziation: Myriophylleto-Potametum (*Myriophyllum spicatum*, *Alisma plantago-aquatica*, *Butomus umbellatus*, *Potamogeton gramineus*, *Glyceria maxima*, *Sparganium erectum*, *Utricularia vulgaris*, *Oenanthe aquatica*, *Riccia fluitans*, *Lemna trisulca*, *Cladophora* sp.).

Arten:

Gerris lacustris

4 ♂ makropter

1 ♀ makropter

1 ♂ hypobrachypter

1 ♀ mikropter

3 auf niedrigerer Entwicklungsstufe befindliche Larven.

Microvelia schneideri

1 ♀ apter

Hebrus pusillus

1 ♂ makropter

Sigara linnei

2 ♂

Sigara lateralis

1 ♂

Notonecta glauca

2 ♂

Plea leachi

1 Larve

Naucoris cimicoides

1 kryptomikropter

2 auf niedrigerer Entwicklungsstufe befindliche Larven.

11. *Tiszaug*. Toter Arm am linken Tiszaufer. Sammlung am 24. VII. 1958. an dem eingeebneten oberen Ende der sog. „Nagyréti“ Lagune. Landschaftlich der schönste Teil der Strecke zwischen Szolnok und Csongrád.

Pflanzenassoziation: *Nuphareto-Castalietum albae* (*Salvinia natans*, *Nymphaea alba*, *Nuphar luteum*, *Ceratophyllum demersum*, *Trapa natans*, *Nymphoides peltata*, *Polygonum amphibium*, *Sagittaria sagittifolia*, *Sparganium erectum*, *Oenanthe aquatica*, *Utricularia vulgaris*, *Lemna trisulca*, am Ufer mit *Typha angustifolia*). Interessant ist, dass sowohl hier als auch an anderen Stellen, reichlich *Hydrocharis morsus ranae* gedieh, das von Timár (5.) als in der Tiszaumgebung ausgestorbene Pflanze angegeben wurde.

Arten:

Gerris lacustris

1 ♀ kryptomikropter

1 ♂ mikropter

3 auf niedrigerer Entwicklungsstufe befindliche Larven.

Mesovelia furcata

8 ♀ mikropter

8 ♂ mikropter

1 Larve

Auffallend ist das völlige Fehlen der Microvelia!!

- Sigara linnei
1 ♂ und 1 ♀
2 Larven
Cymatia coleoptrata
1 ♂
Plea leachi
2 ♂ und 1 ♀
Naucoris cimicoides
1 ♂ imago, macropter
4 apter
2 auf niedrigerer Entwicklungsstufe stehende Larven.
Nepa rubra
1 schön entwickeltes ♂ Exemplar (leg. Dr. A. Horváth).
12. *Tiszaug*. An der gleichen Stelle ein Jahr zuvor. Sammlung am 25. VII. 1957.

Arten:

- Gerris lacustris
1 ♀ mikropter
1 ♂ makropter
1 ♀ apter
1 auf niedrigerer Entwicklungsstufe befindliche Larve.
Gerris argentatus
2 ♂ makropter
Mesovelvia furcata
5 ♂ mikropter
5 ♀ mikropter
Plea leachi
1 ♂
Sigara sp.
1 Larve

13. *Tiszaug*. Runde kleine Grube neben dem toten Arm rechts von der Tisza. Sammlung am 24. VII. 1958.

Pflanzenassoziation: Lemneto-Utricularietum (*Sagittaria sagittifolia*, *Sparganium erectum*, *Myriophyllum spicatum*, *Lemna trisulca*). Umsäumt ist die Grube von einer *Glyceria maxima* Bestand. Auf der Oberfläche des Wassers bilden *Lemna trisulca* und *Hydrocharis morsus ranae* eine Membran. Trotz sorgsamter Suche kamen nur 2 Arten zum Vorschein, diese aber massenhaft.

Plea leachi
♂♂ und ♀♀ im Verhältnis 4 : 2
Larven zahlreich!

Naucoris cimicoides
Vollentwickelte Imago wurden nicht gesichtet!
aptere ♂♂ und aptere ♀♀ im Verhältnis 4 : 4
auf niedrigerer Entwicklungsstufe befindliche Larven zahlreich!

14. *Tiszaug*. Hufeisenförmiger toter Arm am linken Flussufer. Im offenen Wasserraum, mitten in dem Toten Arm hatte sich ein reiner *Trapa natans*-Bestand entwickelt. Sammlung am 25. VII. 1958.

Gerris lacustris

- 1 ♂ mikropter
Mesovelia furcata sehr massenhaft
- 8 ♂ mikropter
- 8 ♀ mikropter
- 6 auf geringerer Entwicklungsstufe stehende Larven.

15. *Tiszaug*. Am gleichen Ort, nahe des Ufers, zur gleichen Zeit. Pflanzenassoziation: *Phragmitetum typhosum* (ang.) (*Trapa natans*, *Ceratophyllum demersum*). Die Hemipterenfauna erwies sich hier bereits als viel reicher. Die Rolle der Mesoveliae hatten die Microveliae übernommen.

Arten:

Gerris lacustris

- 4 ♂ apter
- 2 ♀ apter
- Mesovelia furcata
- 2 ♀ mikropter
- 2 auf niedrigerer Entwicklungsstufe stehende Larven.
- Microvelia schneideri
- 5 ♂ apter
- 1 apter
- Cymatia coleoptrata
- 2 ♂ und 2 ♀

Bei 3 der gefundenen Exemplare handelte es sich um f. brachyptera und bei einem um eine f. makroptera (det. in litt. Dr. Árpád Soós). Im Laufe meiner Sammlungen entlang der Tisza traf ich Brachyptera- und Makroptera-Formen hier gemeinsam zum ersten Male an!

Plea leachi

- 2 ♂
- 3 Larven
- Naucoris cimicoides*
- 1 ♂ apter
- 5 auf niedrigerer Entwicklungsstufe stehende Larven.

16. *Tiszaug*. Erdgrube. Sammlung am 25. VII. 1958.

Notonecta glauca

- 1 ♂
- Naucoris cimicoides*
- 1 Larve

Ranatra linearis

- 1 ♂
- 1 Larve

Nepa rubra

- 1 ♂

17. *Tiszaug*. Grabenartige, versumpfte Endigung des linksseitigen toten Armes.

Sammlung am 23. VII. 1958.

Pflanzenassoziation: *Lemneto-Utricularietum vulgaris* (*Salvinia natans*, *Nymphaea alba*).

Arten:

Microvelia schneideri

- 1 ♂ makropter
- 4 ♀ mikropter
- 1 ♂ mikropter
- Notonecta glauca*
- 1 ♂ und 1 ♀
- Naucoris cimicoides*
- 1 schön entwickeltes ♂

18. *Tiszaug*. Sammlung dortselbst am gleichen Tage in den Abendstunden.

Arten:

Gerris lacustris

- 4 ♂ apter
- 3 ♀ apter
- 1 auf niedrigerer Entwicklungsstufe stehende Larve.

Microvelia schneideri

- 2 ♂ mikropter
- 1 ♀ mikropter
- Corixa affinis*

1 ♂
Sigara linnei

2 ♂
Sigara lateralis

1 ♂
Plea leachi

1 ♂ und 1 ♀

2 Larven
Naucoris cimicoides

4 ♂ apter

3 auf niedrigerer Entwicklungsstufe stehende Larven.
Nepa rubra

1 Larve
Ranatra linearis

1 ♂

19. *Tiszaug*. Dortselbst. Sammlung am 25. VII. 1958. in den Vormittagsstunden.

Arten:

Gerris lacustris

- 1 ♀ mikropter
- 2 ♂ apter
- 2 auf niedrigerer Entwicklungsstufe stehende Larven.

Mesovelia furcata

2 ♂ mikropter
Microvelia schneideri

1 ♂ apter (mikropter ?)

1 ♀ apter
Micronecta meridionalis

1 ♂
Naucoris cimicoides

- 3 Larven
 Nepa rubra
 1 Larve

20. *Tóserdő*. Toter Arm. Sammlung am 26. VII. 1958. Pflanzenassoziation: *Nuphareto-Castalietum albae* (*Nymphoides peltata* consoc.) Ort der Sammlung: im offenen Wasser.

Arten:

- Gerris lacustris*
 4 ♂ mikropter
 3 ♀ mikropter
Mesovelia furcata
 1 ♂ apter (mikropter ?)
 1 ♀ apter
Plea leachi
 1 ♀

21. *Csongrád*. Verschlammter, rohrgesäumter toter Arm mit verureinigtem Wasser. Sammlung am 20. VII. 1957. Pflanzenassoziation: *Lemneto-Utricularietum* (*Myriophyllum spicatum*).

Arten:

- Sigara falleni*
 1 ♂
 1 Larve
Plea leachi
 1 Larve
Micronecta meridionalis massenhaft!
 ♂♂ und ♀♀ im Verhältnis 10 : 8.
Naucoris cimicoides
 1 apter (leg. Dr. M. Marián)

22. Unterhalb von *Csongrád*. Erdgrube im Inundationsraum der Körös (gegenüber von Magyarités). Sammlung am 26. VII. 1958.

Unscheinbar anmutende Erdgrube mit *Polygonum amphibium* und überschwemmten grasbewachsenen Anteil (*Rorippa amphibia*) und sehr interessanter Rhynchota-Fauna!

Arten:

- Gerris paludum*
 1 ♂ brachypter
 3 ♀ hypobrachypter
 3 auf niedrigerer Entwicklungsstufe befindliche Larven.
Corixa affinis
 2 ♂ und 1 ♀
Sigara falleni massenhaft!
 ♂♂ und ♀♀ im Verhältnis 1 : 1
 Larven zahlreich
Sigara distincta
 3 ♂ und 2 ♀
Cymatia rogenhoferi
 1 ♂
Mesovelia furcata

- 1 ♂ apter (mikropter ?)
Microvelia schneideri
- 6 ♂ makropter
- 5 ♀ apter (mikropter ?)
Micronecta meridionalis massenhaft!
- ♂♂ und ♀♀ im Verhältnis 8 : 5
Naucoris cimicoides
- 1 ♂ apter
- 1 ♀ apter
Ranatra linearis
- 1 ♂ und 1 ♀
Larven zahlreich

23. Tiszaug. Lebende Tisza. Die Verteilung der in den Morgenstunden des 25. VII. 1958. an der Wasseroberfläche in der Nähe des Ufers rennenden *Gerris paludum*-Exemplare war folgende:

- 1 ♂ makropter
- 1 ♂ hypomakropter
- 1 ♀ hypobrachypter
- 5 ♀ hypomakropter
- 13 ♀ hypobrachypter

2 auf niedrigerer Entwicklungsstufe befindliche Larven.

Die gesammelten 25 Wanzenarten spiegeln nicht die ganze Rhynchota-Fauna der Tisza und ihrer Umgebung wider; verglichen mit zwei gut erforschten Gebieten Ungarns (Balaton: 28 Arten, Szeged und Umgebung: 32 Arten) mag dies Ergebnis ärmlich erscheinen, was aber verständlich wird, wenn wir bedenken, dass von einem herausgegriffenen Gebiet die Rede ist und die Forschungen noch nicht abgeschlossen sind. Jedenfalls fällt das Fehlen einiger Arten auf, die in nördlicheren und südlicheren Gebieten nachweisbar waren (z. B. *Gerris odontogaster*, *Gerris thoracicus*, *Gerris gibbifer*, *Callicorixa concinna*, *Sigara nigrolineata* u. a.). Relativ selten ist *Cymatia rogenhoferi*, die ich nur an einer Stelle nachweisen konnte, und zwar in einer Erdgrube entlang der Körös. Übrigens kamen die interessantesten Arten aus dieser Erdgrube zum Vorschein, was offensichtlich ist, da ja dieser Gebirgsfluss, wie anderweitig andere (Szamos, Sajó oder im Süden die Maros) neues Leben in die sonst geschlossene, einheitlich erscheinende Fauna der Tisza bringt. Von nur einer Stelle kamen die folgenden Arten zum Vorschein: *Sigara distincta*, *Corixa punctata*, *Notonecta marmorea* und *Hydrometra gracilentata*, von denen nur die letzte als selten vorkommend anzusprechen ist.

Was die zöologische Rolle der untersuchten Arten anbetrifft, ist folgendes festzustellen:

Für die Wasser-Rhynchoten ist die *Myriophylleto-Potametum* Soó-Assoziation (mit reicher Vegetation, submersen Wassergräsern und reichlichem pflanzlichen Detritus) als günstigsten zu betrachten, aus welcher auf meinem Forschungsgebiet (von 3 Stellen) 17 Wanzenarten zu verzeichnen waren. Fast ebensoviel (16 Arten) kamen aus der *Lemneto-Utricularietum vulgaris* Soó-Assoziation hervor (von 6 Stellen), die übrigens die häufigste Assoziation der toten Tiszaarme darstellt. Weit weniger Arten kamen aus der *Nuphareto-Castalietum albae* Koch - Assoziation (8 Arten) und aus dem seichten Wasser der die toten Arme umsäumenden *Phragmitetum typhosum* - Assoziation zum Vorschein (5 Arten).

Eine auffallend grosse Artenzahl (14 Arten) findet sich in den Erdgruben und dies ist um so bemerkenswerter, als dies die neuesten Fundorte sind und als solche auf dem Wellenraum, im Frühjahrswetter mit dem lebenden Wasser, der Tisza, die innigsten Verbindungen aufweisen. Natürlich darf auch das Flugvermögen der Wasserwanzen nicht ausser acht gelassen werden! Interessant ist die Fauna dieser „modernsten“ Biotope, der Bombentrichter, deren Mitglieder identisch mit denen der nahen Erdgruben sind, und die Zahl der hier gefundenen 7 Arten kommt auch in dem Grössenunterschied zwischen den beiden Biotopen zum Ausdruck.

Sehen wir uns nun die Vorkommensverhältnisse der einzelnen Arten in den verschiedenen Pflanzen-Assoziationen an:

Gerris lacustris: Ist in allen Assoziationen heimisch.

Gerris paludum: In den toten Armen mit grosser offener Wasserfläche, in Erdgruben und in der lebenden Tisza überall nachweisbar. (Die Ursache hierfür dürfte teils sein, dass diese Art mit ihrem grösseren Körperformat und ihrer schnellen Bewegung in dem mit Vegetation bestandenen Wasser nicht recht zur Geltung kommen kann.)

Microvelia schneideri: In allen Assoziationen zuhause, ausgenommen die breitblättrigen, auf dem Wasser schwimmenden Tang-Assoziationen (z. B. Nuphareto-Castalietum), wo sie anscheinend der Konkurrenz mit den schneller beweglichen, ähnlich räuberische Lebensweise führenden Mesovelien unterliegen. (Ein Beispiel hierfür ist der Tote Arm bei Tiszaug, wo in der für weite Gewässer charakteristischen reinen Assoziation von *Trapa natans* nur Mesovelien leben, während in Ufernähe die Microvelien ihre Rolle übernehmen.)

Mesovelia furcata: Für sie gilt das gleiche wie für die Microvelien, nur in umgekehrtem Sinne. Auffallend ist ihr Fehlen in den schwebenden bzw. submersen Assoziationen (z. B. Myriophylleto-Potametum), wo ihre Rolle eine untergeordnete gegenüber der Microvelien ist.

Hebrus ruficeps und *Hebrus pusillus*: Für sie gilt das gleiche wie für die Microvelien.

Corixa punctata und *Corixa affinis*: Sozusagen in allen Pflanzenassoziationen heimisch, wo reichlich submerse Wassergräser und reichlich Detritus vorhanden sind, daher wird ihr auffallendes Fehlen aus offeneren, von schwimmenden Pflanzen (Nuphareto-Castalietum) gebildeten Assoziationen verständlich.

Sigara und *Cymatia* Arten: Sie sind sozusagen in sämtlichen wasserbedeckten Gebieten anzutreffen, wo sie einmal durch diese, ein andermal durch jene Art vertreten sind. Ihre höchste Artenzahl erreichen sie in den Wassergras-Assoziationen. [Als interessantes Moment ist hier zu erwähnen, dass sie auch in der oberen Strecke der lebenden Tisza vorkommen, z. B. bei *Tiszabecs*, wo an Kieseln und Steinen haftend oder zwischen diesen Wasserpflanzen — *Najas minor*, *Myriophyllum*, bzw. *Chara*-Arten — leben. Hier sei bemerkt, dass *T. Jaczewski* (Extrait des Archives d'Hydrobiologie et d'Ichthyologie, T. IX. 1935. p. 1–78) in Polen aus neben der Ostsee gelegenen Sümpfen zwei Corixida-Assoziationen nachwies: *a*) eine *Sigara striata*-Assoziation, die für Wässer mit schwächer entwickelter Vegetation bezeichnend ist und *b*) eine *Sigara distincta limitata* — *semistriata* — Assoziation, die eher in stärker bewachsenen Gewässern heimisch ist. In dem meinerseits untersuchten Gebiet hatte lediglich *Sigara falleni* dominanten Charakter, und auch diese war nur an einer einzigen Stelle feststellbar!]

Micronecta meridionalis: In Erdgruben und mit Rohr bewachsenen Toten Armen gemein, stellenweise massenhaft.

Notonecta glauca und *Notonecta marmorea*: In sämtlichen Assoziationen, auf allen wasserbedeckten Gebieten auffindbar. *N. marmorea* ist die seltenere Art.

Plea leachi: In allen Seegras-Assoziationen allgemein. Auf der untersuchten Strecke vermisste ich sie in Erdgruben und temporären Gewässern.

Naucoris cimicoides: Vielleicht die gemeinste aller Wasserwanzen, die in sämtlichen Assoziationen, in Tümpeln und sogar auch in der lebenden Tisza anzutreffen ist.

Nepa rubra: In allen Assoziationen und Stillgewässern heimisch. In den untersuchten Gewässern fand ich hauptsächlich ihre Larven vor — ein ausgewachsene Imago. In unseren Gewässern die langlebigste Wasserwanzenart. Sehr kältebeständig; auch unterm Eise überwinternde Exemplare sind nicht selten.

Ranatra linearis: Teils bodenbewohnende Art, die auch in Seegras bestandenen Lagunen und Erdgruben überall anzutreffen ist.

Győző Csongor

A TISZA FOLYÓ ÉS HOLTÁGAINAK VÍZI HEMIPTERÁI ÉS A HINÁRVEGETÁCIÓ CÖNOLÓGIAI VONATKOZÁSAI SZOLNOK ÉS CSONGRÁD KÖZT

(Hydrobiológiai tanulmány. — Kivonat)

Mint a Magyar Tudományos Akadémia Tiszakutató Bizottságának munkaközösségi tagja, két alkalommal terepbejárást, illetőleg gyűjtéseket végeztem a Tisza Szolnok és Csongrád közötti szakaszán. Céлом az volt, hogy a leendő Tisza-monográfia részére összeállítsam a folyó s a hozzá tartozó hullámterek, kubikgödrök, mellékfolyók s a holtágak vízi Hemiptera faunáját. Feladatom időközben bővült a Tisza virágos növényeinek enumerációjával. Ennek megfelelően jó alkalom nyílt arra, hogy megvizsgáljam a szóban forgó vízipoloskák cönológiai szerepét is. Milyen kapcsolat áll fenn az egyes vízi hinár növényészövetkezetek s a bennük élő Rhynchoták között, lehet-e az egyes asszociációkon belül karakterfajokat felállítani, az egyes poloskafajoknak felelnek-e meg speciális hinárállományok, a növényzet mennyiségi eloszlása mennyiben vonja maga után a szóban forgó állatcsoportnak tömeges megjelenését stb.

Vizsgálatom kiterjedt a Rhynchoták lárva-állapotainak vizsgálatára is, tekintettel arra, hogy jelenlegi szakirodalmunk nélkülözi a meghatározásnál, összehasonlításnál igen fontos határozókulcsot. (A lárvakutatás ma nemcsak nálunk, de külföldön is egészen kezdeti állapotban van, a krakkói egyetem tanára, Jaczewski, a legutóbb nálunk járt tanítványain, entomológusokon keresztül élénken érdeklődik ennek a problémának hazai állása iránt.) Megkezdtem idevonatkozó vizsgálataimat, melyek eredményét más alkalommal ismertetem. Jelen tanulmányomban csupán a faunisztikai eredményeket közlöm, mert ezen a területen hasonló kutatások még nem folytak.

Munkálataimat megkönnyítette, hogy lehetőségem nyílt — a Tisza élővilága tanulmányozása szempontjából legoptimálisabb, júliusi időben — mintegy 23 vízi, vagy vízzel időszakosan elárasztott biotópnak tüzetesebb vizsgálatára. Rendelkezésemre különböző közlekedési eszközök (hajó, ladik, motorcsónak stb.) állottak. A Tisza-expedíció kiszállásain három éven keresztül (1956—1957—1958) összehasonlításokat végezhettem a jelzett szakasztól északabbra, Tiszabecsig, valamint délre, a szegedi Boszorkányszigetet elterülő szakaszok különböző biotópjai között is.

A most vizsgált szakasz hullámterének növényzetét néhai Timár Lajos (l. i. m.) már vizsgálta s 5 táblázatban megrajzolta a Szolnok—Szeged közti Tisza szakasz növénytársulásait, azok komplexeit. Magam is bejártam az általa ismertetett felvételező helyeket, valamint még újabb hullámterei részeket s holtszakaszokat s így tanulmányomban a növényészövetkezetek tagjainak felsorolását mellőzhetem s zárójelben csak azoknak a növényeknek nevét adom, melyek gyűjtési helyemen a vízipoloskainár cönózis szempontjából lényegesek.

Tisza folyónk hazánk területén két jól elkülöníthető szakaszra bontható. Tisza-becstől Tarpáig kavicsos medrű felső szakaszra s innentől kezdve végig, a déli országhatárig — csekély középszakasz átmenettel (Vásárosnamány—Tokaj) alsó szakaszra. Ennek az alsó szakasz jellegnek legszebb területe Tiszafüredtől Szegedig terjed. A legtöbb holtág, a legszebbek, Szolnoktól Csongrádig, tehát az általam ismertetett területen belül található s tanulmányozható. Valamikor ez volt a folyó legkanyar-góbb szakasza, a vízszabályozás következtében ma már eltűntek a hatalmas vízvilágok, s egyes megmaradt morotvák, mint a Szajol, Szolnok, Nagyrév, Tiszaug és Csongrád közelében elterülők, jelenleg csak hírmondói a réginek. Kiveszték a Tisza mellékéről az olyan jellemző hinárok, mint a kolokán (*Stratiotes aloides*), melyet 1950-ben Levélénynél találtam utoljára s jelenleg csak Tokajtól fölfelé (különösen Tiszanagyfalu határában) lelhető meg, továbbá az orvosi kálmogyóké (Acorus calamus), vidrafű (*Menyanthes trifoliata*) és mások s a hinárosok „... a legmélyebb pontokon is csak embertől, állattól állandóan zavartan tengődnek. Igyekezzenek végső menedékként meghódítani a maguk számára az új körülmény kínálta új termőhelyeket: a töltések mentén sorakozó kubikgödöröket, csatornákat, holtágak csendesebb zugait.” (Timár i. m. p. 85.)

Tanulmányom német nyelvű részében felsorolom a bejárt 23 termőhely-, illetőleg Rhynchota lelőhelyet a megfigyelt növény- és gyűjtött állatfajokkal. A felsorolt gyűjtőhelyek (mint a mellékelt fényképek, tájfelvételek is mutatják) egymástól egészen eltérő jellegűek, s a lehető legnagyobb változatosságot mutatták. A gyűjtött fajoknál tekintettel voltam a kihalászott példányok ♂♂ és ♀♀ mennyiségi viszonyaira, és azok fejlődési, lárva állapotára is.

A gyűjtött 25 poloskafaj nem öleli föl a Tisza és környékének teljes Rhynchota-faunáját. Feltűnő egyes fajok hiánya, melyek az északabbra és délebbre eső területekről kimutathatók voltak.

Ami a vizsgált fajok cönológiai szerepét illeti, a vízi poloskafajok számára legkedvezőbbnek a Myriophylleto-Potametum Soó associatió bizonyult, ahonnan kutatási területmről 17 faj került elő. Csaknem ugyanennyi (16 faj) ismeretes a Lemneto-Utricularietum Soó associatióból s jóval kevesebb a Nuphareto-Castalietum albae Koch (8) és a holtágakat szegélyező Phragmitetum typhosum társulás sekély vizéből (5). Feltűnő nagy számban gyűjtöttem a kubikgödörök vizéből (14) s ez annyiból figyelemre méltóbb, mert ezek a legújabb termőhelyek a hullámtéren, tavaszi időben az élő vízzel, a Tiszával a legközelebbi kapcsolatot mutatják. Végezetül, a német szövegben összegeztem az egyes fajok szerepét a növénytársulásokat illetően.

Csongor Győző

IRODALOM — LITERATUR:

1. CZÓGLER KÁLMÁN: *Aphelocheirus aestivalis* (Fabr) a szegedi és hódmezővásárhelyi Tiszában. *Acta Biologica*, Tom. 4. fasc. 2., Szeged (1937).
2. HORVÁTH GÉZA: A Balaton vizében és víztükrén élő Hemipterák. *Magyar Biológiai Kutató Intézet Munkáiból*. IV. köt. Tihany (1931).
3. STICHEL W.: *Illustrierte Bestimmungstabellen der deutschen Wanzen*, Berlin (1925—1938).
4. KIRICSENKO A. N.: *Nasztojascsie polucesztkokriplüe europeszkaj csaszi Sz. Sz. Sz. R. (Hemiptera)* Moszkva—Leningrád (1951).
5. TIMÁR LAJOS: A Tisza hullámtérének növényzete Szolnok és Szeged között. 1. Vízi növényzet (Potametea Br.—Bl. et Tx.), *Botanikai Közlemények* XLV. köt. 1—2. füzet (1948—1953) 1954.

DER WEISS-STORCH IN UNGARN IN DEN JAHREN 1956—58

(Die ungarländischen Ergebnisse der internationalen Storchbestandsaufnahme vom Jahre 1958)

Der Weiss-storch (*Ciconia c. ciconia* L.) gehört zu jenen wenigen Tierarten, in bezug auf deren Leben die Ornithologie über seit Jahrzehnten gesammelte ausführliche Daten verfügt.

Der Storch pflegt in der unmittelbaren Nachbarschaft der menschlichen Siedlungen zu leben, er ist also leicht zu beobachten. Es ist also natürlich, dass eben dieser Vogel zu einem der Hauptobjekte der auf die Population eingestellten biologischen Untersuchungen geworden ist. Leider wies diese Vogelart, die in dem biologischen Schutz gegen die Schädlinge der Landwirtschaft eine bedeutende Rolle einnimmt, in den letzten Jahrzehnten in ganz Europa eine erhebliche Bestandsverminderung auf. Es versteht sich also von selbst, dass die genaue Kenntnis des Storchbestandes und die Erforschung der Gründe der Änderungen in seinem Bestand sowohl in Hinblick auf die Wissenschaft und den Naturschutz als auch mit Rücksicht auf die Landwirtschaft sehr wichtig ist.

Storchbestandsaufnahmen gehen in Europa schon seit mehr als einem halben Jahrhundert vonstatten. (In Schleswig-Holstein wurde eine Storchzählung schon 1901 bewerkstelligt). In Ungarn werden Bestandsaufnahmen seit 1940 ausgeführt; diese verliefen jedoch leider nicht ohne Unterbrechungen und lieferten gewöhnlich nur von bestimmten Teilen des Landes Daten.

Die erste internationale Storchbestandsaufnahme war im Jahre 1934. Die Organisation wurde von der Vogelwarte in Rositten (der Vorgängerin der heutigen von Radolfzell) ausgeführt. Das ganze Gebiet von Österreich, des Tschechoslowakei, von Dänemark, Holland, Deutschland und der Schweiz fanden damals eine Bearbeitung, ausserdem auch Teilgebiete von Frankreich, Polen und Spanien. Ungarn war an dieser Arbeit leider nicht beteiligt.

Die Ergebnisse der bis 1939 ausgeführten internationalen Untersuchungen wurden von Schüz (1940), dann die bis 1955 erfolgten Bestandsänderungen von Sauter und Schüz (1954) veröffentlicht. Zu diesen wurde auch aus Ungarn schon reichlich Material geliefert. Homonnay (1941) veröffentlichte ausführliche Daten über Storchsiedlungen in der Umgebung des Plattensees, dann Hrabár (1942) und Homonnay (1946) über die Horstungsverhältnisse der Störche in Ungarn. Keve veröffentlicht (1957) den Storchkataster unseres Vaterlandes von den Jahren 1949—50, dann Bancsó—Keve (1957) von den Jahren 1950—51. Hier sei noch bemerkt, dass der Storchbestand einzelner Gemeinden von Vönöczy—Schenk in den Berichten über Vogelberingungen in Ungarn seit 1909 bis 1931 durchschnittlich dreijährlich in der *Aquila* veröffentlicht wurde, weiter, dass die Horstungsdaten des Storches von Homonnay 1940 mit Hilfe

der Lehrerschaft fast von dem ganzen damaligen Gebiete Ungarns gesammelt wurden. Diese Arbeit ist aber bisher noch nicht erschienen, nur eine volkstümlich Zusammenfassung (1947).

Die zweite grosse internationale Storchzählung wurde 1958 in der Organisierung der Vogelwarte von Radolfzell veranstaltet. An diese Arbeit haben sich — mit der Ausnahme der Türkei und Albanien — alle diejenigen Länder zugesellt, auf deren Gebiet der Storch zu brüten pflegt.

Es fand Bearbeitung das ganze Gebiet von Bulgarien, Dänemark, Deutschland, Griechenland, Holland, Österreich, Polen, Portugall, der Schweiz, der Sowjetunion, der Tschechoslowakei und Ungarn, dann Teilgebiete von Frankreich, Jugoslawien, Rumänien, Spanien und Schweden. Über das Ergebnis der Bestandsaufnahme gibt ein zusammenfassender Bericht von Schüz und Szijj (1960) Rechenschaft. Es wird in diesem festgestellt, dass 67.209 Brutpaare und 121.588 ausfliegende Jungen auf ungefähr 75% (2.310.000 km²) des europäischen Brutgebietes gezählt wurden. Das erforschte Gebiet war also mehr als zweimal so gross wie das im Jahre 1934 untersuchte. (Abb. 1.) Auch Ungarn erzielte einen grossen Fortschritt auf dem Gebiete der Bestandsaufnahme, da es bei dieser Gelegenheit zum ersten Mal gelang, vom ganzen Gebiet des Landes über die Horstungsverhältnisse des Storches Daten zu verschaffen.

*

Im folgenden sollen die Ergebnisse dieser Storchbestandsaufnahme von 1956—58 angeführt werden. Das Hauptgewicht will ich aber auf die im Jahre 1958 ausgeführte Arbeit und auf die Besprechung der damals gewonnenen Daten legen, weil diese Aufnahme die erste annähernd vollständige Storchzählung in Ungarn war. Daneben ist aber auch die Berücksichtigung der Daten der 1956 und 1957 ausgeführten Bestandsaufnahmen notwendig, damit wir — soweit das möglich ist — auf die in einzelnen Landschaften vor sich gegangenen Änderungen folgen können.

1956, 1957

Die Bestandsaufnahme der Störche wurde in beiden Jahren vor allem von dem Beobachternetz des Madártani Intézet (Ornithologischen Institut), dann von Einzelpersonen und Institutionen (wie Schulen, Gemeinderäten, Forstämtern usw.), die hierzu aufgefordert wurden, ausgeführt. Jeder aufgeforderte Beobachter bekam von dem Ornithologischen Institut einen Aufruf mit den Fragen, auf die eine Antwort erwartet wurde. (Die Fragen bezogen sich nur auf die Brutpaare, aber nicht mehr auf die Nachkommenschaft, trotzdem wurde auch ihre Zahl mancherorts angegeben.) Die Beobachter widmeten sich begeistert dieser Arbeit, doch vermochten sie im Verhältnis zu dem Gebiet des Landes nur wenig Daten zu sammeln; somit können aus diesen allgemeineren Folgerungen keineswegs gezogen werden. Hiervon bilden aber die Komitate Győr-Sopron, Somogy und Szolnok im Jahre 1956 eine Ausnahme, ebenso im Jahre 1957 die Komitate Győr-Sopron und Szolnok, wo nämlich die Daten von unseren Beobachtern bezüglich der grössten Teile dieser Komitate gesammelt wurden.

Der Storchbestand der Jahre 1956 und 1957 soll auf Grund der auf diese Weise gewonnenen Daten unsere Tabelle I. und II. aufzeigen. Die Daten habe ich absichtlich nicht summiert, da ich sie für allzu unvollständig fand dazu, um aus ihnen summierte Schlussfolgerungen ziehen zu können.

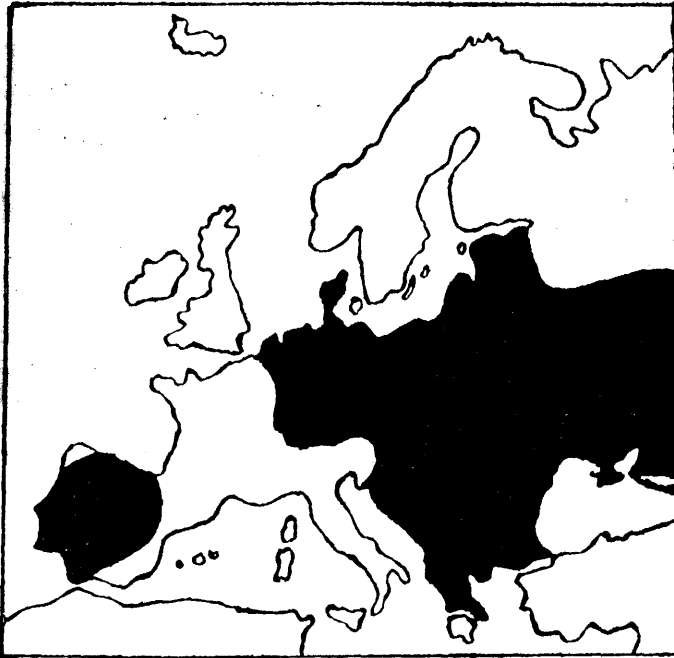

Abb. 1. kép.

Der Weiss-storchbestand in Europa 1958.
 Európa gólyaállománya 1958-ban
 (Peterson—Mounfort—Hollom után, részben helyesbítve)

1958

Ende 1957 bekamen wir den Aufruf des Internationale Komitee für Vogelschutz (International Committee for Bird Preservation) mit der Aufforderung zur Teilname an der für das Jahr 1958 geplanten Storchbestandsaufnahme. Nach den Worten des Aufrufes (Barclay—Smith—G. Olivier, 1957) soll das Komitee mit Rücksicht auf die überall feststellbare schnelle Abnahme der Zahl der Störche auf seiner im Julie 1957 in Bulawayo (Afrika) gehaltenen Sitzung den Beschluss gefasst haben, dass es den Bestand auf dem ganzen Brutgebiet dieser Vogelart zusammenzählen lässt und versuchen wird, die Ursachen dieses Verderbens festzustellen. Zugleich wurde ein ausführlicher Vorschlag des dr. Schüz mitgeteilt in bezug auf den Zeitpunkt und auf die Methode der Bestandsaufnahme.

Die Mitarbeit haben wir gerne auf uns genommen, da auch wir die Überzeugung von Prof. Schüz teilten: „Voraussetzung für den wirkungsvollen Schutz einer Tierart ist es, dass man Genaues den Wechsel des Bestandes weiss.“ (Barclay-Smith — Olivier, 1957). Andererseits ist der Bestand in den Jahren nach dem II. Weltkrieg auch in unserem Vaterlande bedauerlicherweise stark zurückgegangen. Auch damit war man im klaren, dass die Auswertung des Bestandes beim Fehlen der ungarländischen Daten keine Realität haben könnte, weil ja eben das Karpatenbecken den Schwerpunkt des europäischen Storchbestandes bildet.

Die Methode der Aufnahme

Die Bestandsaufnahme wurde mit Leitung des Ornithologischen Institutes in den Monaten Juni und Juli des Jahres 1958 abgewickelt. Bei dieser Gelegenheit wurden die in Ungarn vorher schon verwendeten zwei Methoden, nämlich das Zusammenschreiben „von Amst wegen“ und die Inanspruchnahme der Tätigkeit freiwilliger Beobachter, vereinigt.

1. Das Ornithologische Institut ersuchte auf die Anregung von Dr. Andreas Keve die Generaldirektion der ungarischen Post zur Unterstützung unserer grossen Arbeit. Die Post eilte uns bereitwillig zur Hilfe und das Briefbestellungsnetz der Post hat sich mit der Leitung von Dr. Emil Kindzierszky in unsere Beobachterarbeit eingeschaltet. Das Amtsblatt der Post „*Postaügyi Értésítő*“ (1958) liess allen Postämtern unseren vereinfachten Fragebogen zukommen, mit der Anweisung, dass die Daten der im Amtsbereich horstenden Störche mit Benützung des Fragebogens bis 15. September gemeldet werden sollen. Auf diese Weise ist es gelungen, die Storchpaare auf dem ganzen bewohnten Gebiet des Landes bei Berücksichtigung eines einheitlichen Gesichtspunktes zusammenschreiben. Diese Lösung war nur insofern mangelhaft zu nennen, dass von der Zahl der Jungen nicht immer Daten geliefert wurden und weil die unbewohnten Gebiete meistens unberücksichtigt gelassen wurden. Der letztere Fehler kann jedoch vernachlässigt werden, da der Storch seinen Horst meistens in menschlichen Siedlungen und in deren Umgebung zu bauen pflegt.

Die Postbeamten haben diese Aufgabe mit einem aner kennswerten Erfolg zu Ende geführt und es wurden von ihnen 2,401 ausgefüllte Fragebogen eingesandt.

2. Ausser der Datenlieferungen der Postbeamten wurde von uns auch ein anderes Netz von Beobachtern organisiert. Das Ornithologische Institut ersuchte seine alte Garde von Beobachtern und auch vom Verfasser wurden noch weitere 80 Personen und Institutionen zur Teilnahme an dieser Arbeit einbezogen. Die Mitglieder dieses Beobachternetzes haben ihre Aufgabe mit grosser Begeisterung ausgeführt, zu deren Vereinfachung von uns durch Vervielfältigung hergestellte Fragebogen versandt wurden.

Die Berichterstattungen der Postbeamten bieten uns von dem ganzen Gebiet des Landes ein Bild, aber es werden meist nur die Zahl der Horste und ihre Plätze mitgeteilt. Die Mitglieder des anderen Beobachternetzes boten hingegen von den Horstungsverhältnissen der Störche in je einer ausgewählten Landschaft ein ausführliches Bild und ermöglichten uns — was betreffs der Auswertung der Daten wichtig war — die Kontrollierung der Berichte der Postbeamten, die doch nicht Leute waren, deren Leben mit der Natur verwachsen gewesen wäre. Von den Mitgliedern dieses zweiten Beobachternetzes sind 723 Berichterstattungen eingegangen.

Mit obiger Methode gelang es in der Geschichte der ungarländischen Storchforschungen zum ersten Mal eine so ausgedehnte Datenaufnahme abzuwickeln und einen die Wirklichkeit hinlänglich annähernden Storchkataster, der schon das ganze Gebiet des Landes umfasste, aufzustellen.

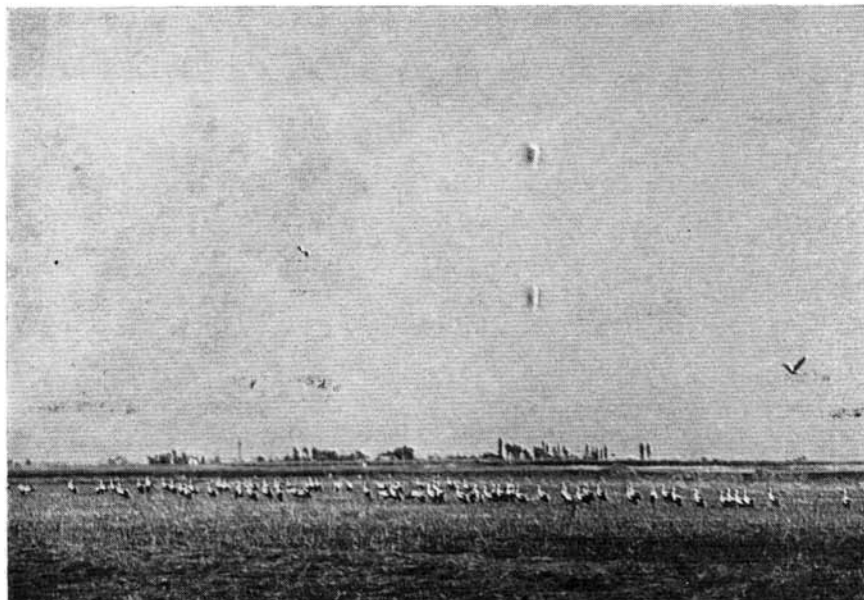
Insgesamt sind 3,124 Fragebogen zurückgekommen. Unter diesen enthielten einen negativen Bericht 726. (Einen grossen Prozentsatz machten unter den letzteren die Berichterstattungen der Postämter der Hauptstadt und unserer grösseren Städte aus, in deren Amtsbereichen Storchhorstungen naturgemäss keine gibt.)

Ankunft, Zug

Von der Überwinterung der Störche haben wir am Anfang und am Ende des Jahres 1958 von mehreren Orten Meldungen erhalten:

Ein einsamer Storch versuchte im Winter von 1957–58 in Tornyosnémeti (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) zu überwintern. Er wohnte in seinem Horst, bis er infolge

Phot. 1.

Ansammlung von Störchen auf dem Fehértó von Szeged
(cca. 250 Exemplar)

Gólyák gyülekezése a szegedi Fehértavon (kb. 250 példány)

Photo: P. Beretzk

der Kälte am 10. Januar verendete. In Dömsöd (Kom. Pest) überwinterte ein Storch, der von der Bevölkerung versorgt wurde, glücklich.

In der Umgebung von Ördöngösmajor in Derekegyháza (Kom. Csongrád) erschienen Anfang Februar vier Störche, die wahrscheinlich zu den Frühangekommenen gehörten. Neben den artesischen Brunnen der seichten Fischteiche vermochten sie die kalte Jahreszeit auszuhalten.

Auch am Ende des Jahres sind bei uns einige Störche zurückgeblieben:

Am 31. Oktober wurde in Nemeskér (Kom. Sopron) ein Storch gesehen. Anfang November wurde eine ungefähr fünfziger Gruppe in der Nähe von Újudvar (Kom. Zala) beobachtet. Am ersten November sah man über Kővágóörs (Kom. Veszprém), einen Storch kreisen, nächsten Tag verendet aufgefunden wurde. Es war ein junges beringtes Exemplar (Helgoland, 244 367), das als Junge am 12. Juli in der Gemeinde Strohasersiel b. Bodenkirchen (53° 24' 08" 27') beringt wurde. Den letzten Storch

des Jahres beobachtete man zwischen 24–28. Dezember in Tárnok (Kom. Fejér); von mehreren wurde hier in diesen Tagen ein vereinzelter Storch gesehen.

Mit dem Zug der Störche wollen wir uns eingehender diesmal nicht befassen, da ja hierüber von Keve (1957) ausführliche Daten veröffentlicht wurden.

Von dem Zeitpunkt der Ankunft bekamen wir aus neun Komitaten Daten. Es lässt sich aus diesen feststellen, dass die Ankunft — obgleich mitunter mit Verschiebungen von 5–6 Tagen — auf dem Gebiet des ganzen Landes im allgemeinen bis 20. April vor sich gegangen ist. Von früherer Ankunft haben wir drei Daten: je ein Exemplar ist angekommen Ende Januar in Szeged-Fehértó, Anfang Februar in Csepreg (Kom. Sopron) und am 19. Februar in Balatonszepezd.

Über den Herbstzug haben wir aus neun Komitaten Berichte. Der Abzug vollzog sich — auch diesmal den bisherigen Erfahrungen entsprechend — bis Mitte September. Nur aus Komitat Nógrád bekamen wir von einem späteren Abzug Nachricht, wo das Gros bis 20. September, die Säumenden bis 29. September abgezogen sind.

Von den häufigen Ansammlungen von Störchen in August sollen zwei erwähnt werden. Auf dem Hortobágy wurden Mitte August öfter aus 50–150, bei einer Gelegenheit aus sogar über 300 Vögeln bestehende Scharen beobachtet. Neben dem Weissensee (Fehértó) von Szeged wurde am 10. August von Dr. Péter Beretzky eine aus 250 Störchen bestehende Versammlung beobachtet (Phot. 1.).

Die Horste

Die Horste der Störche wurden in 2065 Gemeinden beobachtet. Über die Verteilung der 7476 bewohnten Horste soll die Tabelle Nr. III. orientieren. Unter neuen Horsten verstehen wir die 1958 gebauten, die in die vorige Zahl nicht miteinbegriffen sind. Die Zahl der neuen Horste (106) bildet nur einen Bruchteil der verlassenen Horste (788). Hieraus könnte jedoch auf das jetzige Mass der Verminderung des Storchbestandes noch nicht gefolgert werden; denn es ist wahrscheinlich, dass ein Teil von diesen vor mehreren Jahren, noch während des Krieges oder unmittelbar nachher unbewohnt geworden war.

Was nun die Placierung der Horste betrifft (Tabelle Nr. IV.), so lässt sich eine Erscheinung, die in einzelnen Landschaften unseres Vaterlandes schon früher beobachtet wurde, für das gesamte Gebiet des Landes — wie ja das schon zu erwarten war — als gültig anerkennen: Der Storch als ursprünglicher Waldvogel bevorzugt beim Bau seines Horstes immer den Baum (dem lebenden und den verdorrten ohne Unterschied), wenn sich dieser in der Nähe einer menschlichen Siedlung befindet. Die für die Horstung geeigneten Bäume haben sich jedoch vermindert, aber immer weniger werden auch die Häuser mit Strohdach und die mehrere Jahre hindurch stehen gelassenen Schober, die als Horstungsplätze in zweiter Linie bevorzugt wurden.

In Dunántúl (Transdanubien) horstet unser Vogel mancherorts auf den verstreuten Bäumen eines in der Nachbarschaft der Gemeinden sich erstreckenden Waldes, der auch als Weidegrund benützt zu werden pflegt. Dasselbst konnte ich auch die Beobachtung machen, dass der Storch, wenn er zwischen Laubbaum und Kiefer die Wahl hat, seinen Horst meistens auf die Kiefer baut.

Der Storch pflegt bei unseren Verhältnissen bei uns meistens ein Wohngebäude zur Placierung seines Horstes auszuwählen. In erster Linie sucht er die mit Rohr- oder Stroh gedeckten Gebäude und baut hier seinen Horst auf das Dach, einigemal

auf den Schornstein. Mit der Modernisierung des Bauwesens verschwinden aber sehr bald diese Dächer und an ihre Stelle tritt das Ziegel-, seltener das Schieferdach, auf die der Storch (von einigen Ausnahmefällen abgesehen) nicht zu bauen vermag. Bei solchen Gebäuden pflegt er den Schornstein als Basis seines Horstes zu benützen.

Der grösste Teil der Horste ist heute in Ungarn auf Schornsteinen zu finden. Zum Horstbau sind die alten mit Seitenöffnungen versehenen Schornsteine am meisten geeignet. Durch den Abbau dieser und ihr Austausch mit Schornsteinen, die mit Endöffnungen versehen sind, wird die Niederlassung des Storches gehindert und durch die neuartige Anbringung einer Eisenschranke um die Rauchöffnung geradezu unmöglich gemacht. Hierin steckt wohl der Grund der Verminderung unseres Storchbestandes.

Einigemal wählt der Storch ganz absonderliche Plätze für seinen Horstbau. In der Nähe von Csobád (Kom. Borsod-A.-Z.) und Seregélyes (Kom. Fejér) horstete je ein Paar (und brütete auch!) auf die Betonsäule der Hochspannungsleitung. Auf eine Telefonsäule horstete er in Hosszúpereszteg (Kom. Baranya). Auch diese Fälle können uns die Verminderung der Horstungsplätze vom alten Typ und die Anpassungsfähigkeit des Storches an die neuesten Schöpfungen der Technik bezeugen.

Die Anhänglichkeit an den Horstungsplatz will ich nur mit einigen — von vielen ausgewählten — Beispielen bezeugen:

Der auf einen Schornstein gebaute Horst eines Storchpaares wurde von dem Besitzer des Hauses zerstört, die Schornsteinöffnung mit einem umgestülpten schlechten Kessel zugedeckt, um den neuerlichen Horstbau zu verhindern. Der Kessel wurde aber von den Störchen hinuntergeworfen und der Horstbau doch ausgeführt.

Anderswo rauchte der Schornstein in einemfort unterhalb des Horstes, die Störche sassen trotzdem unentwegt auf ihren Eiern. Das Brüten ist aber nicht gelungen (Bár, Kom. Baranya).

In Dunaújváros (Kom. Fejér) wurde der Horst von dem Bauer während des Herbstes nach dem Abzug der Störche von der Gassenseite des Hauses auf die Hofseite desselben Hauses umgelegt. Im Frühjahr angekommen haben die Störche ihren Horst auf seinen ursprünglichen Platz zurückgetragen.

In Baracska (Kom. Fejér) haben die Leute den Horst von einem stumpfen Turm wegen der Bautätigkeit auf einen nahen Baum gebracht. Das Storchpaar setzte sein Horsten weiter.

Auf die Frage, welche Umgebung von dem Storch für seinen Horstbau gesucht wird, so können wir wiederum seine weitgehende Anpassung an die Zivilisation feststellen. Unser Vogel scheut auch vom Horsten auf die verkehrsreichsten, geräuschvollsten Plätze nicht zurück. In Bogádszentmihály (Kom. Baranya) brüten die Störche seit Jahren in einem von dem Lärm des Dampfsägewerkes lauten Holzlager, in Szeged auf der Anlage eines chemischen Unternehmens, in der unmittelbaren Nachbarschaft eines mächtigen Sportplatzes. Als extremster Fall einer solchen Anpassung soll hier ein Sárbogárder (Kom. Fejér) Fall angeführt werden, wo ich den Storch schon seit Jahren auf dem niederen Dach des Heizhauses, zwischen Tag und Nacht hin und herfahrenden Lokomotiven horsten sah.

Das Alter der Horste konnte in 799 Fällen — manchmal nur annähernd — festgestellt werden. Hierüber soll den Leser die Tabelle V. orientieren. (In diesem Ausweis zählen die 106 neue Horste nicht mit, deren Bau 1958 beobachtet wurde.) Am häufigsten sind die 5—20 Jahre alten Horste. Auffallend ist die relativ grosse Zahl jener Horste, die älter sind als ein Menschenalter (sie stammen aus den Jahren 1900—1905). Von den Horsten, die älter sind als 100 Jahre, waren zwei auf dem

Hortobágy seit 1800 ungefähr immer bewohnt. In Gesztely (Kom. Borsod-A.-Z.) wird ein Storchhorst von dem Volksbewusstsein etwa seit 1825 in Evidenz gehalten, welcher also auf diese Weise den Storchgenerationen schon ungefähr 130 Jahre hindurch Quartier gibt.

Das Verderben der Horste wird seltener durch die Witterung, meistens durch den Menschen verursacht.

Von vielen Orten wurde gemeldet, dass die Horste durch einen stürmischen Wind gestürzt wurden, an einigen Stellen wurden sie durch Blitzschlag zerstört.

Die meisten Horste vernichtet der Mensch. Manchmal ist man wegen Bautätigkeit gezwungen, den Horst abzutragen, obgleich befriedigend ist, dass sie bei einer solchen Gelegenheit manchmal auf eine andere Stelle umgelegt werden. Es ist aber traurig, dass auch die bewusste Zerstörung der Horste von vielen Orten gemeldet wurde, was man mit den Schädigungen des Storches zu rechtfertigen sucht. Viele Horste gehen deswegen zugrunde, weil der als Unterlage dienende Baum ausgehackt wird. Einigemal vernichtet der Schornsteinfeger den auf den Schornstein gebauten Horst, weil er ihn für feuergefährlich findet.

Von mehreren Orten wurde über ohne Horste lebende Störche berichtet.

Ein vereinsamter Storch lebte im Kom. Nógrád den ganzen Sommer hindurch auf dem Dach einer Scheuer, ein anderer auf einem Weidenbaum der Wiese.

Interessant ist, dass diese unregelmässige Lebensweise auch bei den Horstpaaren vorkommt. Von Storchpaaren, die auf Strohrüsten oder Bäumen übernachteten, bekamen wir Nachrichten aus den Komitaten Nógrád und Pest. Auf den Bäumen des Waldessaumes übernachteten zwei Paare im Kom. Zala. Ein Storchpaar versuchte auf einen Kirchturm zu bauen, was aber ihnen nicht gelang. Trotzdem suchten sie keinen geeigneteren Platz, sondern übernachteten während des Sommers auf dem Kirchturm (Kom. Vas.).

Der Storchbestand

Über die Verteilung unseres Storchbestandes bietet die Figur Nr. 2 und die Aufzählung der Horstungsorte (Tabelle Nr. VIII.) eine ausführliche Orientierung. In dem jetzigen Abschnitt der ungarländischen Storchforschung hat es eine grundlegende Wichtigkeit, dass das verhältnismässig vollständige Fundortenverzeichnis vom Jahre 1958 festgelegt und publiziert werden soll. Das gibt uns jene Grundlage, mit der die Ergebnisse der weiteren Bestandsforschungen verglichen werden können und bei deren Berücksichtigung die in der Storchpopulation Ungarns vor sich gegangenen Änderungen sowohl auf eine Landschaft als auch auf das ganze Land bezogen ausgewertet werden können. Im Besitz des auf diese Weise gewonnenen richtigen Bildes wird es erst möglich Verfügungen im Schutze des Bestandes zu treffen, was die Erhöhung des Storchschutzes und die Steigerung der biologischen Schutztätigkeit gegen die Schädlinge der Landwirtschaft bedeuten soll. (Die Summierung der Fundorte nach Komitaten bietet keine sichere und ständige Möglichkeit zu Vergleichen, da die Flächen der Komitate öfter — so auch in der nahen Vergangenheit — verändert wurden, und für diese sogar wahrscheinlich neue Umänderungen bevorstehen.)

Von der Zahl der Storchpaare und ihrer Verteilung soll uns die Tabelle Nr. VI. orientieren.

In 2065 Gemeinden unseres Vaterlandes gibt es Storchhorste; der Storch hat sich also in 63,46% der Gemeinden angesiedelt. Von 7473 Brutpaaren (HPa) sind Berichte eingekommen.

Die meisten Störche leben in den östlichen, nordöstlichen Komitaten des Landes, dann in den südlich vom Plattensee gelegenen Landschaften Transdanubiens. Die meisten horstenden Storchpaare wurden gemeldet aus: Tiszafüred (Kom. Szolnok) 27, Hosszúpályi und Konyár (Kom. Hajdú-Bihar) 87 und 62, Tarpa (Kom. Szabolcs-Szatmár) 25, Akasztó (Kom. Baranya) 25, Somogyszentpál (Kom. Somogy) 27, Miklósfalva (Kom. Zala) 40. Das sind die grössten Storchsiedlungen, die heute in einer Gemeinde und ihrer Umgebung anzutreffen sind.

Mit Ausnahme des Börzsöny- und Bakonygebirges kommt der Storch auf der ganzen Fläche des Landes vor und wo er nicht horstet, dort sieht man ihn während der Durchreise, auf dem Zuge.

Die grossen Populationen von Störchen folgen nicht immer enganschliessend den Flussläufen. Der Grund hierfür ist, dass sich die ständigen Gewässer, die Sümpfe infolge der Flussregulierungen vermindert haben. Die ständigen Gewässer (Lehm- und Sandgruben) entlang der Flüsse befinden sich in den Auenwäldern, die der Storch nicht besonders gerne hat. Er scheint in erster Linie auf nassen Wiesen und in den Pfützen der Weidegründe herumzugehen. Auf diese Weise findet er in der Nähe der menschlichen Ansiedlungen (d. h. seiner Horstungsmöglichkeit) die wässrigen Nährböden, neben welchen ihm auch die Fauna an Insekten und Nagetieren der trockenen Flächen (Acker) zur Verfügung steht. Ein gutes Beispiel ist hierfür Tiszafüred, eine unserer Gemeinden mit der grössten Storchpopulation: die Störche ernähren sich hier nicht auf den Gebieten entlang der Tisza (Theiss), sondern auf den von ihr weiter abseits liegenden Feldern.

Als neuer Nährboden erscheinen jetzt auch die Reisfelder, die im letzten Jahrzehnt in Ungarn auf immer grösseren Flächen eingerichtet wurden. Von den Reisfeldern, die entlang des Östlichen Hauptkanals (Keleti-Főcsatorna) und im Kom. Szolnok angebaut wurden, wird von vielen und ständig sich dort ernährenden Störchen berichtet.

Der Ausflug der Jungen erfolgte — entsprechend dem ausserordentlichen Gang der Witterung — zwischen dem 10. Juli (Kom. Nógrád) und dem 8. August (Kom. Borsod-A.-Z.).

Die Gestaltung der Zahl der Jungen lässt sich auf Tabelle VII. studieren.

Die Gesamtzahl der neuen Generation gelang es uns in ungefähr einem Viertel der Horste (in 1812 Horsten) festzustellen. Auf die 1958 beobachteten Brutpaare entfielen 2,5 Jungen (JZa). Wenn wir mit diesem Durchschnitt rechnen, so mag die Gesamtzahl der Jungen (JZG) 18 295 gewesen sein.

Die Gestaltung des Bestandes vom Jahre 1958 wurde durch die Witterung unvorteilhaft beeinflusst. Auf den trockenen Frühling folgte ein kalter Juni, mit langdauernden kalten Regenfällen besonders in Transdanubien mit häufigem Hagel vermischt, wovon die Folge ein Verderben der Jungen von katastrophalem Ausmass war. Von dem Verenden von 675 Jungen haben wir Kenntnis erhalten. Daneben wurden auch viele erwachsene Störche vom Hagelschlag und Sturm getötet.

Der Untergang der Jungen wurde ausser den extremen Witterungsverhältnissen noch durch folgende Ursachen hervorgerufen:

Dem chemischen Schutz gegen pflanzliche Schädlinge sind alle Jungeninsassen eines Horstes (4) in Osztopán (Kom. Somogy) zum Opfer gefallen. Die ganze Nachkommenschaft eines Horstes (4) ist in Nemesgörszöny (Kom. Veszprém) an der von einer vergifteten Rübensafte gebrachten Nahrung zugrunde gegangen. In Alap (Kom. Fejér) verendeten die Jungen zweier Horste (5,4) von der Nahrung, die ihnen von einer eingestäubten Kartoffelfafte gebracht worden war. Gleichfalls unter Vergif-

tungssymptomen ist ein alter Vogel mit allen seinen Jungen (4) in Abaliget (Kom. Baranya) hingestorben.

Der auf einen Schornstein gebauter Horst ging in Flammen auf und die Jungen verbrannten (in Told, Kom. Hajdú-Bihar). Die Jungen wuhden von der Katze gefressen (in Homorogd, Kom. Borsod-A.-Z.).

Auch dieses Jahr wurden viele (wahrscheinlich abgeschwächte, kranke) Jungen durch die Eltern aus den Horsten hinausgeworfen und viele sind den Kämpfen für den Horst zum Opfer gefallen.

Von einem solchen Fall haben wir nicht gehört, dass jemand die Jungen absichtlich vernichtet hätte, das wurde jedoch leider von mehreren Orten gemeldet, dass die Eier zerstört oder herausgenommen wurden, sogar auf dem Markt wurden sie als Gänseeier verkauft (Szeged).

Zwei ausgewachsene Störche haben ihr Leben durch den Anflug einer Hochstromleitung verloren, einer wurde von einem Hund zerrissen (Kübekháza, Kom. Csongrád).

*

Versuchen wir den Storchbestand vom Jahre 1958 mit denen der vorhergehenden Jahre zu vergleichen.

Die Bestandsaufnahme von den Jahren 1956 und 1957 war — Wie schon erwähnt — unvollständig. Zum Vergleich sind nur die Daten aus den Komitaten Győr-Sopron, Somogy und Szolnok geeignet, wo auch in diesen Jahren ausgedehntere Bestandsaufnahmen abgewickelt wurden. Gut sind noch zu benützen die summierten Ergebnisse aus den Jahren 1950—52 (Bancsó-Keve, 1957. p. 251).

Wenn wir die Daten von 1958 mit den Ergebnissen der vorhergehenden sechs Jahre (1951—57) vergleichen, so lässt sich das Folgende feststellen:

Die Zahl der Brutpaare erscheint als zweimal so gross wie im Jahre 1951, was als Folge der ausgedehnteren Forschungen zu werten ist. (Es wurde über Brutpaare aus mehr als dreimal so viel Gemeinden berichtet als im Jahre 1951.)

Die Storchdichte (StD, 8,0) ist nicht ganz zweimal so gross wie die ehemalige (4,1), obgleich ungefähr zweimal so viel Brutpaare gezählt wurden. Der vorkommende kleine Mangel lässt sich zwar auch der durch die ungünstige Witterung des Jahres 1958 verursachten jährliche Fluktuation zuschreiben, mit einer geringen Abnahme des Bestandes ist dennoch zu rechnen. Dasselbe zeigen die Komitate Győr und Szolnok (es sind also jene Komitate, in welchen wir aus allen den obigen Jahren über Daten verfügen, die dem Realen nahestehen): in Kom. Győr macht sich eine Abnahme von 0,5%, in Kom. Szolnok eine Zunahme von 0,5% bemerkbar.

Es scheint wahrscheinlich zu sein, dass sich der Storchbestand in Ungarn von den während des zweiten Weltkrieges erlittenen Verlusten im grossen und ganzen erholt hat und dass der Bestand im letzten Halbjahrzehnt stagniert, oder höchstens in kleinem Masse abgenommen hat. Über die etwaige Änderung des Bestandes werden wir eine entschiedene Ansicht erst nach einer späteren, der vom Jahre 1958 ähnlichen, ausgedehnteren Nachforschung äussern können.

Unzweifelhaft wird die ständige Verminderung des Storchbestandes durch die in immer grösserem Masstab erfolgten Ableitungen des Grundwassers verursacht, was die nassen Nährflächen vermindert. Besonders auffallend macht sich diese Erscheinung in der grossen Zahl der leeren Horste in den Komitaten Szabolcs-Szatmár und Szolnok bemerkbar, wo nämlich die Entwässerungen sehr intensiv bewerkstelligt werden.

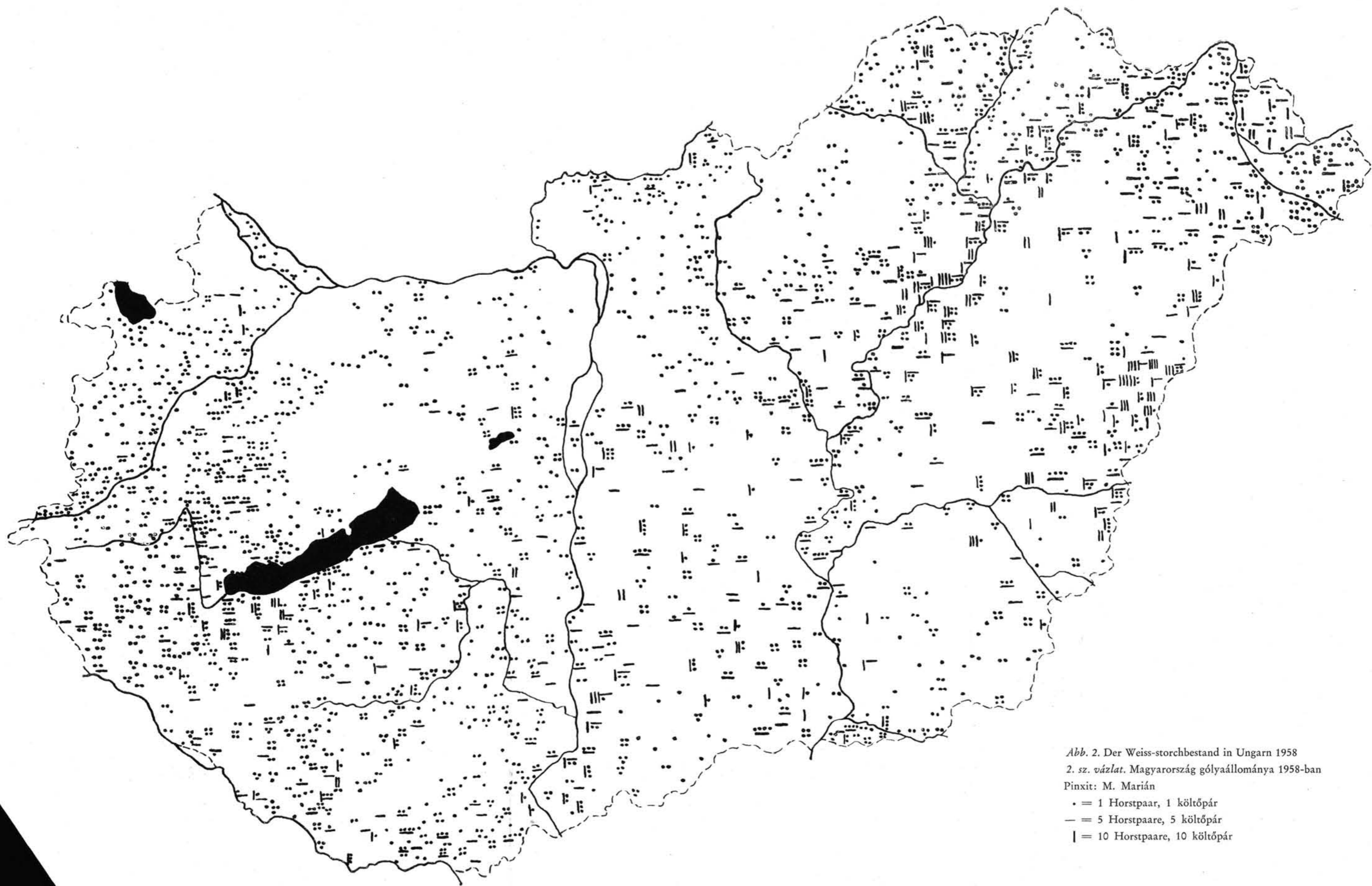

Abb. 2. Der Weiss-storchbestand in Ungarn 1958
 2. sz. vázlat. Magyarország gólyaállománya 1958-ban
 Pinxit: M. Marián
 • = 1 Horstpaar, 1 költőpár
 — = 5 Horstpaare, 5 költőpár
 | = 10 Horstpaare, 10 költőpár

Der mit der Modernisierung der Gebäude verknüpfte Mangel an geeigneten Horstungsplätzen — wovon schon die Rede war — vermindert mittelbar den Storchbestand: Auch aus den Berichten lässt sich feststellen, dass die Zahl der für die Horstungsplätze ausgefochtenen Kämpfe anwächst. Dieses Jahr bekamen wir aus 39 Ortschaften Meldungen von solchen Gefechten. Bei der Ankunft im Frühjahr kommt es öfter vor, dass zwei Storchpaare denselben Horst besetzen wollen. Bei solchen Gelegenheiten können die Streitigkeiten eventuell wochenlang dauern. Der Horst wird verwüstet, das Brüten bleibt aus oder die gelegten Eier gehen in den Raufereien zugrunde.

Auch der ohne Paar gebliebene Storch kann Schaden anrichten: ein vereinsamter Storch hat in der Abwesenheit der Altvogel alle Jungen (4) eines Horstes getötet (Kom. Vas.).

Von Lökösháza (Kom. Békés) wurde gemeldet, dass der Horstbau der Störche durch Dohlen (*Coloeus monedula* L.) gehindert wurde. Die auf einem Schornstein horstenden Dohlen haben in Abwesenheit der Störche das Material eines Horstes, den diese auf dem anderen Schornstein aufbauen wollten, hinuntergeworfen. Menschliche Einmischung hat diesem interessanten Wettstreit ein Ende bereitet.

Die Sicherung des Schutzes

Die Stellungnahme des Menschen dem Storch gegenüber, der mit ihm in derselben Siedlung wohnt, kann die Bestandsänderung bei unserem Vogel erheblich beeinflussen. Nebst den Meldungen über Betreuung und Schutz der Störche haben wir leider auch auffallend viele Nachrichten von ihrer Verwüstung erhalten.

Verschulte, kränkliche Exemplare wurden in mehreren Orten von den Schülern in den Schulen (Kom. Borsod-A.-Z., Vas), sogar auch in der Wohnung betreut (Szenta, Kom. Somogy).

Als künstliche Basis für den Horst wurde öfter auf lebenden Bäumen ein Wagenrad angebracht (so in den Komitaten Borsod-A.-Z., Heves, Vas, Pest, Nógrád) und diese Hilfeleistung wurde von den Storchpaaren auch angenommen. Einen aus Weiden geflochtenen Korb hat man zu demselben Zweck auf einem Baum befestigt in Kom. Fejér. Ein Bauer in Kom. Vas hat die Spitze eines Baumes abgehackt, damit der Storch seinen Horst auf diesen Stumpf bauen könne. Es gelang damit tatsächlich den Vogel in den Hof zu locken.

Mit Besorgnis können wir hingegen feststellen, dass der Storch 1958 in sehr vielen Ortschaften mit Absicht vernichtet wurde. Aus fast allen Komitaten sind öfter uns in Berichten mitgeteilt worden, dass man die Störche auszurotten pflegt. Die Anklagen gegen den Storch sind verschiedenartig. Die häufigsten: er soll Verheerungen anrichten im Geflügel, unter den nützlichen Fischen und im Wild, dann soll er den Schornstein, das Dach beschädigen und der Storchhorst viele Sperlingen Unterkunft. Hierfür nur ein grelles Beispiel: in einer Gemeinde des Kom. Bács hat man 1958 8 Horste vernichtet mitsamt den in diesen befindlichen Eiern.

Es ist allerdings zuzugeben, dass einzelne Störche hier und da in einer bestimmten Periode Schaden anzurichten pflegen. Der Grund ist hiervon, dass die durch die Entwässerungen entstandene trockene Fläche in der Zeit der Jungenerziehung zu ihrer Fütterung nicht genug Nahrung bietet. Obgleich die Störche auch in solchen Fällen immer versuchen, sie mit den kleinen Nagetieren der trockenen Flächen zu füttern, es finden sich unter ihnen aber auch solche, die hierfür die leicht-

tere Lösung wählen und dann und wann ein Kleingeflügel erwischen. Jedenfalls ist dieser Schaden verschwindend gering im Vergleich zu dem Nutzen, den der Storch mit der massenhaften Vertilgung von Mäusen und Ratten, dann von Heuschreckenarten und von anderen Insekten bringt. Hiergegen können wir Schutz finden, wenn wir das Geflügel in Sicherheit bringen und nicht wenn wir die Störche ausrotten.

Die Vertilgung der Störche ist anscheinend eine immer mehr sich verbreitende Erscheinung bei uns. Wenn wir nicht auf das Schicksal Dänemarks, Holland und der Schweiz kommen wollen, welche Länder in den letzten 24 Jahren 78, 79 bzw. 100% ihres Storchbestandes verloren haben (Schüz-Szjz, 1960), so müssen wir von einem wirksameren Schutz als der heutige für die Störche sorgen. Die Aufklärung der Jäger — deren Verhalten bedauerlicherweise zu der Verminderung unseres Storchbestandes beiträgt — ist wohl die dringendste Aufgabe.

*

Das Gesagte zusammenfassend kann folgendes festgestellt werden:

1958 wurde eine auf das ganze Gebiet des Landes sich erstreckende Storchbestandsaufnahme durchgeführt, auf Grund deren wir über die jetzigen Horstungsverhältnisse des Weissstorches in unserem Vaterlande ein annähernd reales Bild bekamen.

Es liess sich feststellen, dass der Bestand die während des zweiten Weltkrieges erlittenen Verluste überwunden hatte und sich ihre Menge in den letzten 6 Jahren wahrscheinlich nicht viel änderte; es kann höchstens von einer Abnahme in kleinerem Ausmass die Rede sein. Das Bestehen des Bestandes wird besonders durch die sehr hochgradige Anpassung des Storches an die Zivilisation begünstigt. Die wichtigsten Gründe, die die Abnahme des Bestandes verursachen, sind die folgenden: Die Entwässerungen auf nassen Böden, der Übergang zum Bau von modernen Gebäuden und — welche Gefahr sich in den letzten Zeiten bemerkbar machte die Verbreitung des chemischen Schutzes gegen Schädlinge aus der Pflanzenwelt. Es scheint von grösseren Ausmass zu sein und eine Tendenz sich auszubreiten zu haben die absichtliche Verwüstung der Horste und der Störche. Es ist also notwendig baldige Vorkehrungen zu treffen zum Schutz dieser nützlichen Vogelart unseres Vaterlandes, die ja auch im biologischen Schutz gegen sie Schädlinge der Landwirtschaft eine Wichtigkeit hat.

Zur Erforschung der Änderungen im Storchbestand wären in der Zukunft zwei Arten Aufnahmen notwendig: 1. In 5–10 Jahren, eine ähnliche, sich auf das Gebiet des ganzen Landes erstreckende Storchzählung, wie die vom Jahre 1958. — 2. In den dazwischenliegenden Jahren scheint die ununterbrochene Evidenzhaltung je einer grösseren Population auf Alföld (Ungarische Tiefebene), in Dunántúl (Transdanubien) und auf Északi-Hegyvidék (Nördlichen Bergland) hinreichend zu sein. Auf diese Weise wären wir über unseren Bestand ständig orientiert. Und das ist nicht nur in Hinblick auf die ungarländliche, sondern auch auf die europäische Forschung wichtig, da ja ein bedeutsamer Teil des europäischen Storchbestandes im Karpatenbecken lebt.

Zuletzt will ich meinen Dank aussprechen Dr. András Keve, der die Ingangsetzung der Organisationsarbeiten auf sich genommen hatte und von dem ich auch während der Bestandsaufnahme ständig unterstützt wurde, desgleichen Dr. Emil Kindzierszky, von dem die Arbeit der Briefträger von seiten der Post geleitet wurde. Die Briefträger der Ungarischen Post haben anerkennenswerte Ergebnisse erzielt. Dank gebührt denjenigen, die ihre Beobachtungen in der Form von Berichten uns zukommen liessen. Von den grössten Teilen ihrer Komitate haben Berichte gesandt:

Jenő Radetzky (Kom. Fejér), Károly Almássy und Ervin Köves (Kom. Borsod-Aba-uj-Zemplén), Dr. Mihály Ruzsik (Kom. Nógrád), Iván Szász (Kom. Szolnok), Imre Nagy, Iván Király, Antal Smuk, Elemér Zselló (Kom. Győr-Sopron). Unsere Arbeit wurde noch mit Berichten begeistert unterstützt durch János Annók Szabó, dr. György Bernáth, dr. Péter Beretzk, József Csaba, János Darázsi, András Dénes, dr. Geláz Gál, dr. Viktor Korompay, dr. Gábor Kölüs, dr. Dezső Lukács, Ottó Radványi, István Sipos, dr. László Studinka und noch von vielen anderen.

M. Marián

LITERATUR

- BANCSÓ, L.—KEVE, A.: White-Stork-Census in Hungary in the years 1950 and 1951. (*Aquila*, 63—64, 1957, pp. 227—232).
- BARCLAY—SMITH, PH.—OLIVIER, G.: Proposal for an International Census of the White-Stork, 1958. (*Vogelwarte* 19, 1957, pp. 164—168).
- HOMONNAY, N.: Nistgewohnheiten und ökologische Einheiten des Weissen-Storches in der Umgebung des Balaton-Sees. (*Magyar Biológiai Kutató Intézet Munkái*, XIII. 1941. pp. 74—101).
- HOMONNAY, N.: A gólyáról. *Műveltség*. II.
- HRABÁR, S.: A fehér gólya elterjedése Kárpátalján 1933—34-ben. Die Verbreitung des Weissen Storches (*Ciconia c. ciconia* L.) in nordungarischen Karpathenvorland in den Jahren 1933—34. (*Aquila*, XLVI—XLIX, 1939—42, p. 303—306).
- KEVE, A.: White-Stork-Census in Hungary in the years 1948 and 1949. (*Aquila* 63—64, 1957, pp. 211—225).
- MARČETIČ, M.: The Stork in Vojvodina (*Travaux des Musées de Voivodina*, 6, Novi Sad, 1957, p. 163—196).
- MARIÁN, M.: Angaben für die Nistgewohnheiten des Weissstorches im Komitate Somogy im Jahre 1956. (*Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 1956, pp. 1—5).
- Postaügyi Értesítő (Budapest, 25, 1958, juli. 21., p. 118).
- SAUTER, U.—SCHÜTZ, E.: Bestandsveränderungen beim Weiss-Storch: Dritte Übersicht, 1939—1953. (*Vogelwarte*, 1954, 17, pp. 81—100).
- SCHÜZ, E.: Bewegungen im Bestand des Weissen-Storches seit 1943. (*Orn. Mber.* 1940. 48, pp. 1—14).
- SCHÜZ, E.—SZIJJ, J.: Bestandsveränderungen beim Weiss-Storch: Vierte Übersicht, 1954 bis 1958 (*Vogelwarte* 20, 1960, pp. 258—273).
- SCHÜZ, E.—SZIJJ, J.: Vorläufiger Bericht über die Internationale Bestandsaufnahme des Weiss-Storch 1958. (*Vogelwarte* 20, 1960, pp. 253—257).
- SCHÜZ, E.—SZIJJ, J.: Vom Weissstorchbestand in Deutschland 1934—1958. (*Journ. f. Orn.*, 102. 1961, p. 28—33).
- SCHENK (VÖNÖCZKY), J.: Országos gólyakataszter. (*Aquila*, XXXII—XXXIII, 1925—26, p. 309).
- THÓBIÁS, GY.—SCHMIDT, E.—WARGA, K.: Adatok a fecskék és a fehér gólya településéről. — Mitteilungen über die Ansiedlung Ortstreue der Schwalben und des weissen Storches in NO Ungarn. (*Aquila*, LXV, 1958., p. 241—255).

Megye Komitat	Községek száma Zahl der Gemeinden	Lakatlan fészkek Unbewohnte Horste	Költőpár Brutpaare	Gólya- sűrűség Storch- dichte	Egy költőpárra hány fióka esik? Die auf ein Brutpaar entfallende Jungen
			HPa	StD	JZa
<i>Duna—Tisza köze:</i>					
Bács-Kiskun	27	4	90		
Pest	8	5	35		
<i>Tiszántúl:</i>					
Csongrád	4		5		
Békés	12		53		
Szolnok	88	36	497	8,9	1,9
Hajdú-Bihar	12		63		
Szabolcs-Szatmár	34	18	109		
<i>Északi Hegyvidék:</i>					
Borsod-Abauj-Z.	69	13	180		
Heves	20	4	52		
Nógrád					
<i>Dunántúl:</i>					
Komárom	3		12		
Fejér	32		53		
Tolna	9	5	26		
Baranya	39	7	73		
Somogy	188	20	451	7,4	3,0
Zala	42	9	115		
Veszprém	53	4	75		
Győr-Sopron	97	5	176		2,0
Vas	24		29		

¹ Az egyes karakterisztikák jelölésére a következő — immár nemzetközivé vált — betűjelzéseket használom (Schüz, 1952):

Zur Bezeichnung der einzelnen Charakteristika werden von mir folgende — schon international geworden — Buchstabensignale verwendet (Schüz, 1952):

Költőpár (Horstpaare allgemein): HPa. Költőpár fiatalokkal (Horstpaare mit Jungen): HPm. Költőpár fiatalok nélkül (Horstpaare ohne Junge): HPo. Fészkek magános gólyával (Horst mit Einzelstörchen): HE. A fiatalok összes száma (Gesamtjugendzahl): JZG. Egy költőpárra eső fiatalok száma (Jugendzahl auf ein Horstpaare): JZa. Gólyasűrűség (Storchdichte): StD.

Megye Komitat	Községek száma Zahl der Gemeinden	Lakatlan fészkek Unbewohnte Horste	Költőpár Brutpaare	Gólya- sűrűség Storch- dichte	Egy költőpárra hány fióka esik? Die auf ein Brutpaar entfallende Jungen
			HPa	StD	JZa
<i>Duna—Tisza köze:</i>					
Bács-Kiskun	7	2	29		
Pest	14		45		
<i>Tiszántúl:</i>					
Csongrád	4	1	5		
Békés	15	1	83		
Szolnok	76	39	491	8,9	2,6
Hajdú-Bihar	11	6	31		
Szabolcs-Szatmár	13	6	45		
<i>Északi Hegyvidék:</i>					
Borsod-Abauj-Z.	45	20	212		
Heves	11	22	85		
Nógrád	13		15		
<i>Dunántúl:</i>					
Komárom					
Fejér	30	5	50		
Tolna	24	9	70		
Baranya	23	2	54		
Somogy	15	3	48		
Zala	7	2	33		
Veszprém	64	1	132		
Győr-Sopron	94	2	143	3,5	2,6
Vas	11	1	14		

Megye Komitat	Községek száma Zahl der Gemeinden	Lakott fészkek Bewohnte Horste	Elhagyott fészkek Verlassene Horste	Új fészkek Neue Horste
<i>Duna—Tisza köze:</i>				
Bács-Kiskun	126	546	68	1
Pest	91	312	25	1
<i>Tiszántúl:</i>				
Csongrád	59	218	21	5
Békés	53	267	25	
Szolnok	95	551	92	2
Hajdú-Bihar	76	835	80	
Szabolcs-Szatmár	185	860	172	
<i>Északi Hegyvidék:</i>				
Borsod-Abauj-Z.	204	919	60	19
Heves	63	210	31	
Nógrád	75	141	11	5
<i>Dunántúl:</i>				
Komárom	28	56	6	
Fejér	106	225	20	22
Tolna	81	252	10	4
Baranya	126	403	35	1
Somogy	158	549	51	4
Zala	113	337	25	1
Veszprém	152	367	31	15
Győr-Sopron	145	214	2	20
Vas	129	214	23	6
Összesen: Insgesamt:	2065	7476	788	106

IV. sz. táblázat.

A fészkek megoszlása tartó aljzat szerint. 1958

Tabelle Nr. IV.

Verteilung der Horste nach ihren Basen. 1958

Aljzat Basis	Fán Baum	Épületesen Gebäude	Gyár- kéményen Schornstein einer Fabrik	Tornyos Turm	Romon Ruine	Pajtatetőn, boglyán Scheunen- dach, Triste	Egyéb helyen Andere Plätze	Mester- séges aljzaton Künstliche Basis	Kút- gémén Brunnen- schwen- gel	Összesen Insgesamt
A fészkek száma Zahl der Horste	1919	4630	20	26	3	359	832	14	1	7473

V. sz. táblázat.

A fészkek kor szerinti megoszlása. 1958.

Tabelle Nr. V.

Verteilung der Horste nach Alter. 1958

A fészkek kora években Alter der Horste in Jahren	1	2	3	4—5	6—10	11—20	21—30	31—40	41—50	51—60	60—100	100 évesnél idősebb Alter als 100 Jahre
A fészkek száma Zahl der Horste	65	89	75	103	161	134	73	40	12	16	28	3

Megye Komitat	Költőpár fiókéval Brutpaare mit Jungen	Költőpár fióka nélkül Brutpaare ohne Jungen	Költőpárok összesen Brutpaare insgesamt	Magányos gólya Verein- zelter Storch	Sűrűség Storch- dichte
	HPm	HPo	HPa	He	StD
<i>Duna—Tisza köze:</i>					
Bács-Kiskun	546		546		6,5
Pest	307	5	312	1	4,8
<i>Tizántúl:</i>					
Csongrád	217	1	218	9	5,2
Békés	266	1	267		4,7
Szolnok	551		551		9,8
Hajdú-Bihar	835		835		13,4
Szabolcs-Szatmár	855	5	860	1	14,4
<i>Északi Hegyvidék:</i>					
Borsod-Abauj-Z.	880	36	916	8	13,0
Heves	203	7	210	4	5,7
Nógrád	133	8	141	3	5,5
<i>Dunántúl:</i>					
Komárom	55	1	56		2,4
Fejér	211	14	225	8	5,1
Tolna	243	9	252	1	7,0
Baranya	396	7	403		9,2
Somogy	543	6	549	3	9,9
Zala	335	2	337	3	10,2
Veszprém	330	37	267	7	7,1
Győr-Sopron	214		214	3	5,3
Vas	202	12	214		6,4
Összesen:	7322	151	7473	51	8,0
Insgesamt:					

Megye Komitat	Fiókák számáról hány fészekből van adat? Zahl der Horste mit Daten über die Jungen- zahl	A kikelt fiókák száma Zahl der ausgebrü- teten Jungen	A kirepült fiókák száma Zahl der ausgeflog- enen Jungen	Az el- pusztult fiókák száma Zahl der zugrunde gegan- enen Jungen	Hány fióka esik egy költőpárra? Durch- schnitt- liche Zahl der Jungen eines Brut- paares	A fiatalok feltételez- hető összes száma Ansetzbare Gesamt- Zahl der Jungen
					JZa	JZG
<i>Duna—Tisza köze:</i>						
Bács-Kiskun	41	142	137	5	3,3	1801
Pest	35	80	45	35	1,2	368
<i>Tiszántúl:</i>						
Csongrád	67	183	177	6	2,6	564
Békés	38	116	110	6	2,9	771
Szolnok	501	1554	1554		3,1	1708
Hajdú-Bihar	49	132	132		2,6	1336
Szabolcs-Szatmár	129	347	334	14	2,5	2137
<i>Északi Hegyvidék:</i>						
Borsod-Abauj-Z.	320	913	836	91	2,5	2200
Heves	31	68	68		2,1	446
Nógrád	62	171	157	14	2,5	332
<i>Dunántúl:</i>						
Komárom	6	16	11	5	3,0	165
Fejér	138	442	315	112	2,2	464
Tolna	25	70	48	22	3,0	729
Baranya	26	107	93	14	3,5	1410
Somogy	50	150	90	60	1,8	977
Zala	28	71	66	5	2,3	760
Veszprém	68	200	108	92	1,5	495
Győr-Sopron	152	433	248	185	1,6	342
Vas	46	121	112	9	1,7	343
Összesen: Insgesamt:	1812	5316	4641	675	2,5	18 295

VIII. A fehér gólya fészkelő helyei Magyarországon. 1958.
 Tabelle VIII. Horstungsorte des Weiss-storches in Ungarn. 1958.

(A helységnevén után álló szám a gólyapárok számát jelöli.)

(Die nach dem Ortsnamen stehende Zahl bezieht sich auf die Zahl der Storchpaare.)

Duna—Tisza köze	Soltvadkert, 6	Jászszentlászló, 11
BÁCS-KISKUN MEGYE	Tázlár, 4	Kömpöc, 5
(Komitat)	Kecskeméti járás	Kiskunfélegyháza, 10
Dunavecsei járás	(Bezirk)	Kiskunmajsa, 22
(Bezirk)	Ágasegyháza, 9	Kunbábony, 1
Apostag, 2	Bugac, 5	Kunszállás, 6
Kunadacs, 2	Jakabszállás, 6	Móricgát, 5
Solt, 3	Fülöpháza, 13	Pálmonostora, 6
Dunaegyháza, 7	Helvécia, 3	Petőfiszállás, 6
Dunavecse, 1	Izsák, 5	Szank, 3
Kunszentmiklós, 5	Kecskemét, 6	Kiskunmajsa határa, 11
Szabadszállás, 14	Kerekegyháza, 7	Bácsalmási járás
Kiskunhalasi járás	Külsőballószög, 4	(Bezirk)
(Bezirk)	Lajosmizse, 5	Bácsalmás, 2
Balotaszállás, 11	Méntelek, 2	Csikéria, 1
Borota, 1	Nyárlőrinc, 2	Katymár, 3
Jánoshalma, 1	Orgovány, 4	Kunbaja, 1
Harkakötöny, 3	Tizsakécske, 7	Mélykút, 1
Kelebia, 3	Halasi járás	Tataháza, 1
Kéleshalom, 5	(Bezirk)	Bajai járás
Kiskunhalas, 13	Bástya, 2	(Bezirk)
Kisszállás, 3	Drágszél, 2	Baja, 2
Kunfehértó, 1	Dunaszentbenedek, 1	Bajaszentiván, 6
Rém, 1	Dunapataj, 5	Bácsszentgyörgy, 5
Tompa, 1	Dusnok, 2	Csátalja, 5
Zsana, 7	Fajsz, 7	Érsekcsanád, 17
Kiskőrösi járás	Foktő, 2	Felsőszentiván, 1
(Bezirk)	Hajós, 17	Gara, 1
Akasztó, 25	Homokméggy, 5	Hóduna, 1
Bócsa, 6	Géderlak, 1	Nagybaracska, 2
Császártöltés, 5	Kalocsa, 5	Nemesnádudvar, 36
Csengőd, 3	Miske, 2	Sükösd, 5
Fülöpszállás, 9	Ordas, 1	Szeremle, 17
Gátér, 3	Öregcsertő, 2	Vaskút, 13
Kaskantyú, 2	Szankmár, 8	Dávod, 11
Kiskőrös, 4	Kiskunfélegyházi	Csávoly, 4
Kecel, 5	járás (Bezirk)	Bácsborsod, 3
Soltszentimre, 1	Alpár, 3	Bácsbokod, 3
	Csólyospálos, 8	Hercegszántó, 13
		Hajós, 2

Miske, 1
Uszod, 5

PEST MEGYE (Komitat)

Aszódi járás
(Bezirk)

Acsa, 1
Galgamácsa, 1
Domony, 2
Galgahévíz, 1
Galgagyörk, 1
Hévízgyörk, 4
Tura, 4
Vácegres, 1
Verseg, 1

Ceglédi járás
(Bezirk)

Abony, 4
Albertirsa, 4
Cegléd, 11
Ceglédbercel, 1
Jászkarajenő, 5
Mikebuda, 1
Nagykőrös, 11
Törtel, 3

Dabasi járás
(Bezirk)

Alsónémedi, 6
Bugyi, 8
Dabas, 4
Dabas-Felsőtelep, 1
Gyón, 2
Hernád, 37
Inárcs, 4
Kakucs, 8
Ócsa, 20
Örkény, 1
Sári, 4
Táborfalva, 1
Újhartyán, 1
Alsóhernád, 4
Pusztavacs, 11
Tatárszentgyörgy, 5

Váci járás
(Bezirk)

Alsógöd, 1
Fót, 2
Órszentmiklós, 1
Penc, 1
Sződ, 1
Sződliget, 1
Vác, 4
Váchartyán, 1

Monori járás
(Bezirk)

Ecser, 2
Gomba, 1
Gyömrő, 2
Káva, 1
Mende, 1
Monor, 5
Nyáregyháza, 3
Pilis, 1
Tápiósüly, 2
Tápiósáp, 1
Úri, 1
Üllő, 1

Ráckevei járás
(Bezirk)

Apaj, 19
Bankháza, 2
Dunavarsány, 3
Dömsöd, 15
Kiskunlacháza, 2
Makád, 2
Ráckeve, 3
Szigetújfalu, 2
Szigetszentmárton, 5

Szobi járás
(Bezirk)

Bernecibaráti, 1
Ipolytölgyes, 2
Letkés, 1
Vámosmiklós, 1

Szentendrei járás
(Bezirk)

Csobánka, 1

Nagykátai járás
(Bezirk)

Farmos, 4
Nagykátá, 5
Pánd, 1
Szentlőrinc-kátá, 2
Szentmártonkátá, 1
Tápióság, 1
Tápióbicske, 2
Tápiógyörgye, 7
Tápiószentmárton, 3
Tápiószecső, 2
Tápiószele, 9
Tóalmás, 3
Újszilvás, 1

Gödöllői járás
(Bezirk)

Gödöllő, 1
Magyaród, 1
Nagytarcsa, 2
Zsámbók, 3

Budai járás
(Bezirk)

Budajenő, 1
Páty, 1
Sóskút, 1
Tinnye, 1
Zsámbék, 1

Tiszántúl

CSONGRÁD MEGYE
(Komitat)

Makói járás
(Bezirk)

Apátfalva, 2
Ambrózfalva, 3
Csanádpalota, 1
Ferencszállás, 1
Földeák, 1
Óföldeák, 2
Klárafalva, 1
Kiszombor, 4
Kövegy, 2
Magyarcsanád, 1
Maroslele, 1

Makó, 14
Nagyér, 2
Nagylak, 2
Pitvaros, 2

Hódmezővásárhelyi
járás (Bezirk)

Hódmezővásárhely, 15
Kakasszékfürdő, 1

Szentesi járás
(Bezirk)

Bokros, 2
Cserebökény, 1
Csongrád, 7
Derekegyház, 9
Eperjes, 4
Felgyő, 2
Mártély, 1
Mindszent, 3
Nagymágocs, 2
Ördögősmajor, 1
Szentes, 6
Székkutas, 1
Tömörkény, 4
Szegvár, 1
Nagytőke, 3

Szegedi járás
(Bezirk)

Algyő, 2
Ásotthalom, 9
Baks, 2
Balástya, 4
Bogdány, 1
Deszk, 9
Domaszék, 6
Forráskút, 3
Kiskundorozsma, 1
Kistelek, 4
Kübekháza, 4
Mórahalom, 5
Pusztamérges, 2
Pusztaszeri tanyák 6
Röszke, 6
Ruzsa, 1
Sándorfalva, 1
Szatymaz, 11

Szőreg, 5
Tápé, 1
Tiszasziget, 3
Újszentiván, 14
Üllés, 10
Zákányszék, 7
Zsombó, 1
Szeged, 1

BÉKÉS MEGYE (Komitat)

Békési járás
(Bezirk)

Békéscsaba, 8
Békés, 5
Bélmegyer, 10
Köröstarcsa, 3
Mezőberény, 31
Tarhos, 1

Gyomai járás
(Bezirk)

Déaványa, 9
Endrőd, 3
Gyoma, 3
Szarvas, 7

Gyulai járás
(Bezirk)

Doboz, 1
Elek, 11
Gyula, 4
Gyulavári, 1
Kétegyháza, 4
Lökösháza, 2
Újkígyós, 4
Szabadkígyós, 5

Mezőkovácsházi
járás (Bezirk)

Almáskamarás, 1
Battonya, 4
Kevermes, 1
Kunágota, 2
Mezőhegyes, 1
Mezőkovácsháza, 1
Medgyesegyház, 1
Nagybánhegyes, 1

Ref. Kovácsháza, 1
Végegyháza, 1

Orosházi járás
(Bezirk)

Békéssámon, 1
Gádosros, 1
Kardoskút, 3
Nagyszénás, 1
Orosháza, 1
Szentetornya, 2
Tótkomlós, 1

Sarkadi járás
(Bezirk)

Biharugra, 3
Geszt, 5
Körösnagyharsány, 14
Kötegyán, 1
Mezőgyán, 20
Okány, 2
Sarkad, 4
Zsadány, 17

Szeghalmi járás
(Bezirk)

Bucsa, 5
Füzesgyarmat, 8
Körösladány, 4
Szeghalom, 30
Vésztő, 21

SZOLNOK MEGYE
(Komitat)

Abádszalók, 5
Alattyán, 1
Ágó, 6
Besenyszög, 9
Csépa, 4
Cserkeszőllő, 3
Csataszög, 2
Cibakháza, 1
Fegyvernek, 3
Felsőszászberek, 4
Hék, 1
Jászkisér, 10
Jászsószentgyörgy, 2
Jánoshida, 2
Jászladány, 7

Jászárokszállás, 5
Jákóhalma, 1
Jásztelek, 9
Jászdózsa, 7
Jászboldogháza, 3
Jászberény, 5
Jászfelsőszentgyörgy, 1
Jászapáti, 5
Jásziván, 4
Jászfényszaru, 10
Karcag, 6
Kisújszállás, 15
Kenderes, 9
Kőtelek, 6
Kunhegyes, 17
Kunmadaras, 15
Kunszentmárton, 6
Kungyalu, 5
Kuncsorba, 1
Kócs, 6
Mezőtúr, 7
Mesterszállás, 3
Martfű, 3
Nagykőrű, 4
Nagyiván, 12
Nagyrév, 3
Ócsöd, 4
Rákóczi falva, 4
Szapárfalu, 1
Rákócziújfalú, 4
Szelevény, 5
Szandaszőlős, 3
Szolnok, 11
Szajol, 18
Tiszasas, 3
Tiszaug, 7
Tiszainoka, 5
Tiszakürt, 5
Tiszaföldvár, 13
Tiszabó, 2
Tiszaderzs, 4
Tiszaszőlős, 16
Tomajmonostora, 7
Tiszaszentimre, 11
Tiszasüly, 7
Tiszaörs, 35
Tiszaörvény, 7
Tiszaigar, 24
Tiszaroff, 6

Tiszabúra, 3
Tiszagyenda, 3
Tószeg, 5
Tiszavárkony, 3
Tiszapüspöki, 8
Tenyő, 1
Törökszentmiklós, 6
Turkeve, 6
Újszász, 7
Vezeny, 7
Zsagyvarékas, 7

HAJDU-BIHAR MEGYE

(Komitat)

Püspökladányi járás
(Bezirk)

Biharnagybajom, 1
Nádudvar, 22
Püspökladány, 12
Hajduszoboszló, 9
Földes, 13
Kaba, 22
Sárrétudvari, 2
Szerep, 4
Tetétlen, 5

Derecskei járás
(Bezirk)

Derecske, 12
Eszlár, 12
Kismarja, 26
Kokad, 1
Konyár, 62
Hajdubagos, 11
Hajduszovát, 2
Hosszúpályi, 87
Monostorpályi, 6
Nagyléta, 9
Pocsaj, 30
Sáránd, 4
Tépe, 16
Vértes, 39
Báránd, 5

Biharkeresztúri járás
(Bezirk)

Ártáng, 3
Bedő, 2

Berekbősörmény, 5
Biharkeresztes, 11
Bojt, 12
Komádi, 18
Körösszegapáti, 7
Körösszakál, 1
Mezőpeterd, 1
Mezősas, 11
Nagykerek, 10
Told, 4

Polgári járás
(Bezirk)

Egyek, 28
Görbeháza, 20
Polgár, 19
Tiszacsege, 12
Tiszagyaluháza, 7
Újtikos, 3

Berettyóújfalusi
járás (Bezirk)

Bakonszeg, 11
Berettyóújfalu, 10
Bihardancsháza, 3
Bihartorda, 27
Gáborján, 6
Csökmő, 9
Furta, 4
Henczida, 30
Nagyráb, 6
Sáp, 7
Újiráz, 1
Váncsod, 11
Vekerd, 3
Zsáka, 8

Debreceni járás
(Bezirk)

Aradványpuszt, 1
Balmazújváros, 10
Bagamér, 1
Fülöp, 23
Debrecen-Bánk, 1
Debrecen-Tégláskert, 1
Hajdúdorog, 7
Hajdúhatház, 1

Hajdúböszörmény, 4
Hajdúnánás, 17
Hajdúsámson, 3
Hajdúvid, 4
Hortobágy, 3
Hortobágyi, halastó, 2
Mikepércs, 2
Nyiracsád, 4
Nyirábránd, 15
Nyirmártonfalva, 1
Újléta, 5
Vámospércs, 5

SZABOLCS-SZATMÁR
MEGYE (Komitat)

Mátészalkai járás
(Bezirk)

Fülpösdaróc, 1
Fábiánháza, 3
Györtelek, 1
Kántorjánosi, 2
Kocsord, 4
Nyirmeggyes, 2
Nyirkáta, 21
Nyircsaholy, 9
Nagyecsed, 10
Nagydobos, 2
Mérk, 4
Mátészalka, 7
Szamosszeg, 5
Szamoskér, 3
Vállaj, 3
Tiborszállás, 1
Ökörítőfülpös, 1
Opályi, 2

Csengeri járás
(Bezirk)

Császló, 2
Csenger, 2
Csengersima, 1
Gacsály, 6
Csengeriújfalu, 2
Ura, 2
Csegöld, 3
Komlódtótfalu, 2
Méhtelek, 1

Kishódos, 3
Nagygéc, 1
Porcsalma, 2
Pátyod, 2
Rozsály, 4
Szamostatárfalva, 1
Szamossályi, 1
Szamosbecs, 2
Tyukod, 4
Tisztaberek, 8
Zajta, 3

Vásárosnaményi járás
(Bezirk)

Aranyosapáti, 3
Berekdaróc, 5
Barabás, 7
Bereksurány, 10
Gelénes, 11
Csaroda, 3
Gulács, 10
Gergelyiugornya, 3
Gyüre, 1
Hete, 2
Jánd, 6
Kisvarsány, 1
Lónya, 17
Mátyus, 3
Nagyvarsány, 1
Tizzaszalka, 9
Tiszaadony, 8
Tákos, 5
Tarpa, 25
Tiszavid, 2
Vásárosnamény, 1
Aporliget, 17
Terem, 6
Máriapócs, 6
Nyirgelse, 2
Nyirbéltek, 3
Nyirvásári, 2
Nyirbogát, 7
Nyirpilis, 1
Nyirbátor, 1
Nyirlugos, 16
Nyirgyutaj, 3
Penészlek, 11
Piricse, 5

Kisvárdai járás
(Bezirk)

Ajak, 14
Anarcs, 1
Dombrád, 1
Döge, 6
Benk, 1
Jéke, 1
Fényeslitke, 1
Gégény, 11
Gyulaháza, 1
Dombrád, 8
Eperjéske, 2
Kisvárdai, 5
Karkhalom, 1
Kékcse, 1
Mezőladány, 8
Mándok, 1
Tiszamogyorós, 3
Szabolcsvermesmart, 2
Szabolcsbáka, 4
Patroka, 17
Tuzsér, 1
Tornyospáka, 2
Tiszszentmárton, 4
Tiszakonyár, 2
Tiszabezded, 4
Záhony, 1
Rétközberencs, 5
Zenk, 6

Tiszalöki járás
(Bezirk)

Tiszadada, 17
Tiszadob, 7
Tiszalök, 12
Tiszaeszlár, 5
Tiszavasvári, 20

Nyíregyházi járás
(Bezirk)

Balsa, 3
Buj, 1
Beszterec, 2
Bacsa, 4
Demecser, 3
Gáva, 3
Napkor, 7

Ibrány, 2
Kotáj, 2
Kék, 2
Kemece, 5
Nagyhalász, 49
Nyírtelek, 1
Nyírpazony, 3
Nyíregyháza, 5
Nyírtura, 1
Oros, 1
Rakamaz, 5
Paszab, 1
Sóstóhegy, 5
Sényő, 3
Szabolcs, 3
Timár, 6
Tiszanagyfalu, 3
Tiszabercel, 4
Taszarád, 1
Újfehértó, 9
Vasmegyer, 3
Vencselő, 4
Balkány, 7
Biri, 2
Bököny, 9
Érpaták, 2
Geszteréd, 8
Kallósemlén, 2
Nagykálló, 5
Szakoly, 2

Fehérgyarmati járás
(Bezirk)

Botpalád, 2
Fülesd, 2
Fehérgyarmat, 1
Jánkmajtis, 2
Kisar, 3
Kölcse, 11
Kömörö, 1
Kisszekeres, 9
Kisnamény, 2
Kérsemjén, 2
Kispalád, 29
Mánd, 2
Nábrád, 2
Nagyar, 2
Nagyszekeres, 2
Penyige, 3

Panyola, 1
Szatmárcseke, 3
Sonkád, 2
Tivadar, 1
Tunyogmatolcs, 3
Turistvándi, 2
Turricse, 6
Tiszabecs, 3
Uzka, 2
Vámosoroszi, 1
Zsarolyán, 2

Baktalórántházi
járás (Bezirk)

Apagy, 5
Baktalórántháza, 1
Besenyőd, 4
Levelek, 4
Nyirjákó, 1
Nyirma, 2
Nyiribrány, 1
Nyirtét, 5
Ófehértó, 3
Petneháza, 1
Rohod, 1
Ramocsháza, 1
Székely, 1
Vaja, 1

Északi-Hegyvidék

BORSOD-ABAÚJ-
ZEMPLÉN MEGYE
(Komitat)

Mezőkövesdi járás
(Bezirk)

Borsodivánka, 4
Borsodgeszt, 1
Bükkábrány, 5
Csincsetanya, 12
Egerlövő, 14
Mezőkeresztes, 11
Mezőkövesd, 5
Mezőnagymihály, 31
Mezőnyárad, 4
Négyes, 6
Sály, 3
Szentistván, 15
Tard, 1

Tiszadaróc, 2
Tiszavalk, 28

Sátoraljaújhelyi
járás (Bezirk)

Alsóberecki, 5
Alsócegmec, 1
Bodroghalom, 14
Bodrogolaszi, 2
Cigánd, 2
Damóc, 4
Dorkó, 1
Erdőhorváti, 1
Felsőberecki, 2
Felsőregmec, 2
Karcsa, 2
Kovácsvágás, 1
Károlyfalva, 1
Kenézlő, 1
Lócacséke, 3
Mikóháza, 1
Nagyrózvág, 5
Olaszliszka, 5
Pácín, 6
Pálháza, 1
Ricse, 2
Révleányvár, 1
Rudabányácska, 2
Sárospatak, 14
Bogrodkalász, 1
Széphalom, 2
Tiszacsermely, 1
Tolcsva, 1
Tiszakarád, 3
Vajdácska, 9
Véghárd, 7
Vilyvitány, 1
Viss, 18
Zalkad, 3
Zemplénagárd, 4

Edelényi járás
(Bezirk)

Abod, 1
Bodvaszilás, 2
Boldva, 33
Borsodlak, 2
Borsodsurák, 2

Edelény, 7
Finke, 3
Hangács, 1
Hidvégdó, 5
Lak, 5
Martonyi, 1
Mucsony, 32
Perkupa, 3
Rakaca, 2
Rakacaszend, 1
Rudabánya, 1
Szalonna, 23
Szendrő, 12
Szendrőlád, 1
Szin, 2
Szinpetri, 1
Szögliget, 1
Szuhakálló, 1
Szuhagy, 1
Tornanádaska, 1
Tornaszentjakab, 2

Szikszói járás
(Bezirk)

Alsóvadász, 5
Csobád, 2
Felsővadász, 1
Felsődobsza, 1
Gadna, 1
Homorogd, 3
Kupa, 1
Léh, 1
Ináncs, 7
Hernádkércs, 1
Halmaj, 4
Hernádszentandrás, 2
Nagykinizs, 3
Monaj, 2
Szikszó, 9
Tomor, 1

Mezőcsáti járás
(Bezirk)

Ároktő, 17
Emőd, 1
Helyőkeresztúr, 1
Hejőbába, 5
Hejőszalonta, 1
Mezőcsád, 18

Sajóőrös, 6
Nemesbikk, 3
Tiszapalkonya, 4
Tiszaszederkény, 9
Tiszatarján, 23
Tiszakeszi, 19
Tiszabábolna, 10
Tiszadorogma, 48

Putnoki járás
(Bezirk)

Aggtelek, 1
Bánréve, 2
Dubicsáj, 2
Dövény, 1
Felsőkekcsény, 1
Jákfalu, 2
Gömörszöllős, 1
Kelemér, 1
Nagybarca, 1
Serényfalva, 2
Putnok, 2
Ragály, 1
Sajópüspöki, 6
Vadna, 1
Szuhafő, 1
Zádorfalva, 1

Miskolci járás
(Bezirk)

Alsószolca, 1
Arnót, 8
Bükkaranyos, 3
Bócs, 5
Felsőszolca, 3
Harsány, 1
Geszthely, 1
Girincs, 1
Hernádkak, 2
Kéked, 1
Kisgyőr, 1
Nyékládháza, 4
Mály, 1
Miskolc-Görömböly, 8
Parasznya, 1
Sajóvámos, 7
Sajóhidvég, 1
Sajókeresztúr, 1
Sajószentpéter, 3

Sajókápolna, 1
Sajósenye, 1
Onod, 1
Szirmabesenyő, 4

Encsi járás
(Bezirk)

Abaújveveser, 1
Alsóméra, 1
Büttös, 1
Csenyéta, 1
Detek, 1
Encs, 1
Forró, 3
Falcsal, 1
Felsőméra, 2
Fügöd, 2
Garadna, 1
Gagyvendégi, 1
Hernádszentandrás, 1
Hernádvécsé, 1
Ináncs, 5
Krasznokvajda, 3
Méra, 4
Novajidrány, 1

Abaújszántói járás
(Bezirk)

Abaújszántó, 1
Abaújkér, 1
Abaújvár, 1
Boldogkővára, 1
Gönc, 2
Göncruszka, 5
Gibárt, 1
Zsujta, 1
Hernádszurdok, 1
Hidasnémeti, 2
Hernádcéce, 3
Korlát, 1
Kiskinizs, 1
Pere, 1
Tornyosnémeti, 12
Vilmány, 1
Vizsoly, 2
Kazincbarcika, 6
Miskolc-Szirma, 5

Szerencsi járás
(Bezirk)

Alsódobza, 1
Bekecs, 3
Bodrogkeresztúr, 19
Bodrogkisfalud, 3
Bodrogszegi, 1
Erdőbénye, 1
Csobaj, 1
Legyesbénye, 1
Megyaszó, 1
Mad, 1
Monok, 1
Prügy, 11
Rátka, 1
Szerencs, 13
Szegilong, 1
Taktabáj, 1
Tardos, 1
Tiszaladány, 5
Taktaharkány, 6
Tokaj, 6
Tiszaluc, 11
Tarcál, 12
Taktakenéz, 2
Taktaszada, 6
Tiszaladány, 6
Tiszatardos, 2
Újcsanáros, 1

Ózdi járás
(Bezirk)

Arló, 1
Center, 1
Csermely, 1
Járdánháza, 1
Sajónémedi, 2

NÓGRÁD MEGYE
(Komitat)

Balassagyarmati
járás (Bezirk)

Cserhátsurány, 1
Balassagyarmat, 1
Csesztve, 1
Dejtár, 3
Drégelypalánk, 15
Érsekvadkert, 2
Galgaguta, 1

Herencsén, 1
Hont, 2
Hugyag, 2
Ipolyvece, 4
Ipolyszög, 1
Magyarnándor, 1
Mohora, 2
Nógrádmarcál, 3
Órhalom, 5
Patak, 2
Patvarc, 1
Szügy, 7
Terény, 1

Pásztói járás
(Bezirk)

Csécse, 2
Cserhátszentiván, 1
Ecseg, 1
Erdőtarcsa, 1
Jobbágyi, 3
Hehalom, 2
Palotás, 3
Szirák, 1
Bér, 1
Egyházsdengeleg, 1
Szurdokpüspöki, 1
Tar, 1

Rétsági járás
(Bezirk)

Bánk, 2
Berkenye, 1
Borsosberény, 1
Diósjenő, 5
Keszeg, 1
Szente, 2
Nagyoroszi, 1
Nógrád, 1
Nőtincs, 1
Rétság, 1
Romhány, 1
Tolmács, 1
Nezsa, 1

Salgótarjáni járás
(Bezirk)

Etes, 1
Karancskeszi, 2

Mátraszele,
Nádújfalu, 1
Fogony, 1
Sóshartyán, 1
Zabor, 1

Szécsényi járás
(Bezirk)

Endrefalva, 3
Hollókő, 1
Ipolytarnóc, 2
Karancsság, 1
Litke, 6
Ludány, 2
Ludányhalászi, 12
Mihálygerge, 1
Nagylóc, 1
Nógrádmegyer, 1
Rimóc, 1
Ságújfalu, 1
Szécsény, 1
Varsány, 3
Rád, 1

HEVES MEGYE
(Komitat)

Hevesi járás
(Bezirk)

Átány, 7
Boconád, 2
Kisköre, 4
Kömlő, 5
Sarud, 3
Tarnabod, 1
Tarnaméra, 6
Tarnaszentmiklós, 12
Tarnaszadány, 4
Tenk, 1
Tiszanána, 6
Zaránk, 1
Erk, 5

Hatvani járás
(Bezirk)

Apc, 2
Csány, 2
Heréd, 2

Hort, 7
Nagykökényes, 2
Rózsaszentmárton, 1

Pétervásári járás
(Bezirk)

Bodony, 1
Bátor, 1
Fedémes, 1
Kisfüzes, 1
Mátraballa, 1
Recsk, 3
Sirok, 1
Tarnalelesz, 2
Tepres, 1

Gyöngyösi járás
(Bezirk)

Adács, 2
Atkár, 1
Detk, 1
Gyöngyöshalász, 1
Halmajugra, 2
Karácsond, 1
Kisnána, 1
Ludas, 2
Nagyfüged, 6
Vámosgyörk, 3
Visonta, 1
Hatvan, 2

Füzesabonyi járás
(Bezirk)

Besenyőtelek, 4
Dormánd, 3
Egerfarmos, 5
Feldebrő, 1
Füzesabony, 3
Kál, 2
Kápolna, 7
Mezőszemere, 4
Mezőtárkány, 2
Poroszló, 29
Kompold, 1
Nagyút, 2
Sarud, 22
Szihalom, 8
Tódebrő, 1

Egri járás
(Bezirk)

Balaton, 2
Egercsehi, 1
Maklártálya, 3
Mikófalva, 1
Mónosbél, 1

Dunántúl

KOMÁROM MEGYE
(Komitat)

Tatai járás
(Bezirk)

Bokod, 5
Gyermely, 1
Herég, 1
Kecskéd, 1
Kocs, 2
Kömlöd, 2
Környe, 3
Szomód, 1

Komáromi járás
(Bezirk)

Komárom, 1
Ács, 2
Ászár, 2
Bakonybánk, 1
Bana, 2
Bársonyos, 1
Csép, 3
Kerékteleki, 2
Kisbér, 1
Nagyigmánd, 3
Szend, 3
Szőny, 3

Dorogi járás
(Bezirk)

Bajna, 2
Epöl, 1
Esztergomtábor, 3
Kisigmánd, 1
Mocsa, 4
Sárisáp, 1
Tát, 2
Uny, 1

Fejér megye (Komitat)

Bicskei járás
(Bezirk)

Alcsutodoboz, 2
Bicske, 7
Csapdi, 1
Csákvár, 4
Etyek, 1
Mány, 1
Szár, 1
Vál, 4
Tabajd, 1
Vértesacsfa, 1
Vértesboglár, 1

Enyingi járás
(Bezirk)

Enying, 2
Felsőbörzsök, 1
Igaz, 2
Kisláng, 1
Kulcs, 1
Lajoskomárom, 1
Lepsény, 4
Mezőkomárom, 2
Mezőszentgyörgy, 2
Mezőszilas, 1
Perkáta, 2
Pákozd, 4
Pázmánd, 19
Sárbogárd, 1
Szabadhidvég, 1
Pélpusztá, 1
Dunaújváros-Óváros, 1

Dunaújvárosi járás
(Bezirk)

Adony, 3
Adony-Alsócikola, 1
Besenyő, 2
Előszállás, 1
Előszállás-Daruhegy, 1
Ercsi-Rácszentpéter, 1
Mezőfalva, 1
Mezőfalva-
Kisvenyimpusztá, 1

Mélykútpuszta, 1
Adony-Dajapuszta, 5
Ercsi, 4
Iváncsa, 1
Nagykarácsony, 2
Nagyvenyim, 2
Pusztaszabolcs, 3
Rácalmás, 1
Ráckeresztúr, 1

Móri járás
(Bezirk)

Bakonycsernye, 1
Bakonycsernye-
Dobozpuszta, 1
Bodajk, 1
Fejérvárcsurgó, 5
Magyaralmás, 1
Mór-Sövénykút, 2
Pusztavám, 1
Söréd, 1

**Székesfehérvári
járás (Bezirk)**

Baracska, 1
Belsőbáránd, 1
Gyuró, 1
Csósz, 2
Dinnyés, 1
Gárdony, 2
Kajászó, 1
Kápolnásnyék, 1
Lovasberény, 5
Nádasdladány, 5
Pátka, 3
Aba, 5
Apátszállás, 1
Polgárdi, 1
Sárkeresztes, 4
Sárkeszi, 1
Seregélyes, 7
Soponya, 11
Tác, 3
Tordas, 1
Zsámoly, 1
Csór, 1
Csalapuszta, 2

Sárbogárdi járás
(Bezirk)

Alap, 4
Cece, 10
Hantos, 1
Kálóz, 4
Sárbogárd, 5
Sáregres, 1
Sárhatvan, 1
Sárkeresztúr, 8
Sárosd, 1
Sárszentágota, 3
Sárszentmiklós, 7
Szabadegyháza, 1
Vajta, 1

Tolna megye (Komitat)

Tamási járás
(Bezirk)

Értény, 3
Felsőnyék, 1
Iregszemcse, 1
Koppányszántó, 4
Magyarkeszi, 1
Nagykónyi, 16
Nagyszokoly, 3
Ozora, 1
Pári, 1
Pinchely, 2
Regöly, 12
Tamási, 4

Paksi járás
(Bezirk)

Bikács, 5
Bölcske, 3
Dunaföldvár, 2
Dunakomlód, 1
Gerjén, 1
Györköny, 1
Kajdacs, 2
Madocsa, 2
Nagydorog, 3
Pusztahencse, 2
Urd, 1

Gyönki járás
(Bezirk)

Belecska, 18
Borjád, 1
Diósberény, 1
Gyöng, 1
Högyész, 1
Keszőhidegkút, 3
Kistormás, 1
Kölesd, 2
Mizla, 1
Pálfa, 2
Sárszentlőrinc, 4
Simontornya, 4
Tolnanémedi, 5

Bonyhádi járás
(Bezirk)

Bonyhád, 4
Cikó, 3
Grábóc, 3
Izsmény, 2
Kakasd, 2
Kisdorog, 1
Lengyel, 1
Mórág, 3
Möcsény, 1
Nagymányok, 1
Szálka, 1
Tevel, 1
Váralja, 1
Zomba, 2

Mohácsi járás
(Bezirk)

Udvari, 1
Csibrák, 2
Dalmand, 4
Dombóvár, 14
Döbrököz, 5
Duzs, 2
Gyulaj, 1
Kurd, 3
Lápfő, 1
Várong, 1
Nagykonda, 5
Szakcs, 3

Szekszárdi járás
(Bezirk)

Szekszárd, 5
Alsónána, 1
Alsótengelic, 1
Báta, 7
Bátaszék, 8
Bogyiszló, 5
Decs, 2
Fadd, 1
Fácánkert, 3
Medina, 2
Mőzs, 7
Öcsény, 3
Szedres, 2
Sárpilis, 1
Sióagárd, 7
Tengelic, 2
Tolna, 5
Dunaszentgyörgy, 4
Németkér, 1

BARANYA MEGYE
(Komitat)

Nagyatádi járás
(Bezirk)

Segesd, 5

Siófoki járás
(Bezirk)

Siópit, 1
Siófok, 1

Sárvári járás
(Bezirk)

Hosszúpereszteg, 3

Sellyei járás
(Bezirk)

Bogárdmindszent, 1
Baranyhidvég, 2
Káros, 1
Kelemenliget, 1
Majlátpuszta, 1
Kiszentmárton, 1
Csányoszló, 5
Drávafok, 6
Felsőszentmárton, 5

Gyöngyösmellék, 3
Hegyszentmárton, 4
Királyegyháza, 9
Kétújfalu, 2
Magyarmecske, 5
Teklafalu, 5
Ókorág, 2
Vajszló, 11
Zalata-Kemse, 13
Zádor, 3
Kisszékely, 1
Mohács, 11

Mohácsi járás
(Bezirk)

Babarc, 3
Bár, 1
Bezedek, 2
Boly, 3
Borjád, 5
Dunaszekcső, 7
Himesháza, 2
Homoród, 3
Kölked, 11
Lippó, 1
Majs, 7
Marok, 1
Nagynyárad, 4
Palotabozsok, 2
Somberek, 3
Töttös, 3
Udvar, 1
Lánycső, 2

Siklósi járás
(Bezirk)

Beremend, 5
Diásviszló, 2
Rátfalva, 1
Drávacsepely, 1
Drávaszabolcs, 1
Egyházasharaszti, 1
Harkány, 2
Kémes, 5
Kováchida, 9
Magyarboj, 4
Mátty, 9
Máriagyüd, 8
Nagyharsány, 5

Siklós, 2
Siklós-Nagyfalu, 4
Szarva, 1
Palkonya, 1
Terekegy, 2
Villány, 3
Villány-Kövesd, 1

Pécsvárad i járás
(Bezirk)

Apátvarasd, 1
Berkesd, 1
Ellend, 4
Erzsébet, 2
Fazekasboda, 1
Feked, 1
Hidas, 3
Máriakéménd, 2
Nagypall, 1
Pereked, 1
Szellő, 1
Szébeny, 1

Szigetvári járás
(Bezirk)

Boldogasszonyfa, 1
Botykapeterd, 1
Csertő, 22
Dencsháza, 5
Görösgálpusztá, 9
Görösgál, 9
Ibafa, 2
Kisdobsza, 1
Mozsgó, 11
Nagydobsza, 1
Rózsafa, 1
Somogyhatvan, 3
Somogyhárságy, 2
Szentdénés, 2
Somogyapáti, 5
Szentlászló, 2
Szerescenypusztá, 2
Szigetvár, 2
Vásárosbéc, 3

Pécsi járás
(Bezirk)

Bükkösd, 2
Garély, 1

Görzsöny, 1
Helesfa, 1
Hird, 2
Kiskassa, 1
Kozármislény, 1
Pogány, 1
Csonkamindszent, 2
Újpetre, 2
Vasas, 1
Áta, 2
Kistótfalu, 2
Baksa, 7
Belvárdgyula, 6

Sásdi járás
(Bezirk)

Abaliget, 1
Alsómocsolád, 1
Baranyajenő, 1
Bikal, 1
Csikostöttös, 1
Gödreszentmárton, 2
Hedrehely, 4
Felsőmindszent, 12
Kaposzsekcső, 13
Mágocs, 1
Magyarszék, 1
Nagyhajmás, 1
Sásd, 4
Szászvár, 1
Tormás, 3
Vásárosdombó, 7

SOMOGY MEGYE
(Komitat)

Kaposvári járás
(Bezirk)

Attala, 1
Baté, 2
Bánya, 4
Báradvarnok, 1
Bodrog, 2
Csoma, 3
Drávatamási, 1
Fonó, 1
Gige, 1
Gölle, 15
Hedrehely, 3
Hencse, 2

Igal, 1
Jákó, 2
Juta, 2
Kadarkút, 4
Kaposfő, 2
Kaposfüred, 1
Kapospula, 1
Kazsok, 2
Kercseliget, 1
Kiskorpád, 3
Magyaregres, 1
Mernye, 1
Mezőcsokonya, 2
Mosdós, 1
Nagybajom, 4
Nagyberki, 3
Osztopán, 1
Polány, 1
Ráksi, 2
Somogyjád, 2
Somodor, 1
Somogyeszti, 1
Somogyegyes, 1
Somogyaszaló, 1
Somogyszil, 2
Kaposzzerdahely, 2
Szenna, 1
Zselickisfalud, 1
Szentbalázs, 4
Taszár, 1
Toponár, 6
Várda, 1

Tabi járás
(Bezirk)

Andocs, 2
Bábonymegyer, 2
Bedegkér, 1
Bonnya, 1
Gamás, 1
Karád, 2
Kánya, 1
Kisbárapáti, 1
Miklói, 1
Nagyberény, 1
Somogyacsa, 2
Somogydöröcske, 1
Tab, 2
Törökköppány, 2

Barcsi járás
(Bezirk)

Babócsa, 16
Barcs, 4
Bolhó, 6
Csokonyavisonta, 3
Darány, 1
Drávaszentés, 1
Homokszentgyörgy, 2
Istvándi, 2
Kastélyosdombó, 7
Kálmánca, 6
Lad, 3
Lakócsa, 4
Patosfa, 4
Somogytárnóca, 1
Szulok, 2

Nagyatádi járás
(Bezirk)

Bolhás, 4
Csököly, 1
Görgeteg, 2
Háromfa, 3
Kisbajom, 3
Lábod, 4
Nagyatád, 1
Mike, 3
Nagykorpád, 1
Ötvöskonyi, 3
Rinyaszentkirály, 5
Somogyszob, 2
Szabás, 10

Fonyódi járás
(Bezirk)

Balatonberény, 1
Balatonboglár, 5
Balatonlelle, 4
Balatonkeresztúr,
Balatonújlak, 35
Balatonszentgyörgy, 2
Buzsák, 7
Táska, 1
Fonyód, 2
Hács, 1
Látrány, 11
Lengyeltóti, 5

Ordacsehi, 3
Óreglak, 2
Pusztaberény, 3
Somogybabod, 2
Somogyvár, 1
Somogytúr, 2
Somogyvámos, 1
Szőlőgyörök, 12
Vörs, 8

Csurgói járás
(Bezirk)

Berzence, 6
Csurgó, 5
Gyékyenes, 1
Iharos, 4
Inke, 3
Pogányszentpéter, 4
Porrog, 3
Somogyudvarhely, 6
Szenta, 4
Zákány, 2

Marcali járás
(Bezirk)

Balatonkeresztúr, 2
Balatonújlak, 22
Bize, 2
Böhönye, 3
Csákány, 4
Kéthely, 3
Marcali, 7
Mesztegyő, 10
Nagyszakácsi, 2
Nemesdéd, 1
Nemesvid, 7
Nikla, 17
Pusztakovácsi, 6
Sávoly, 8
Somogyfajsz, 1
Somogysámson, 2
Somogysimoni, 3
Somogyszentpál, 27
Szőkedencs, 23
Varásló, 2
Vése, 3

Siófoki járás
(Bezirk)

Ádánd, 6
Balatonkiliti, 3
Balatonendréd, 1
Balatonszabadi, 2
Balatonszárszó, 2
Balatonszemes, 3
Bálványos, 1
Kereki, 1
Köröshegy, 2
Kötcese, 1
Nagycepepy, 1
Szántód, 2
Szólád, 2
Zamárdi, 5

ZALA MEGYE (Komitat)

Letenyei járás
(Bezirk)

Bánokszentgyörgy, 2
Becsehely, 3
Bocfölde, 1
Dobri, 2
Karkaszentkirály, 2
Letenye, 1
Lipseszentadorján, 2
Lovászi, 1
Molnári, 2
Muraszemenye, 5
Oltárc, 1
Pusztamagyaród, 1
Szentlászló, 2
Tótszentmárton, 1
Tótszerdahely, 3

Zalaegerszegi járás
(Bezirk)

Alsónemesapáti, 1
Andráshida, 3
Bagodvitisnyéd, 1
Bak, 3
Becsvölgye, 1
Búcsúszentlászló, 1
Csácsbozsok, 1
Csonkahegyhát, 1
Gelénháza, 1
Kemendollár, 1

Nagykapornok, 2
Nagylengyel, 3
Nemesapáti, 1
Pacsa, 3
Petrikeresztúr, 2
Pókaszepetk, 1
Pölöske, 8
Pusztaszentlászló, 3
Salomvár, 1
Sagod, 1
Söjtör, 5
Teskand, 1
Vaspör, 2
Zalabesenyő, 2
Zalaistvánd, 1
Zalalövő, 2
Zalatárnok, 3
Zalaszentmihály, 3
Nagykanizsa, 2
Zalaegerszeg, 1

Zalaszentgróti járás
(Bezirk)

Aranyod, 3
Batyk, 3
Bezeréd, 1
Bókaháza, 1
Dióskál, 1
Esztergály, 6
Gyülevész, 7
Kehida, 6
Ormánd, 3
Pakod, 2
Szentpéterúr, 7
Tófej, 3
Türje, 2
Zalaszentpáhi, 2
Zalabér, 1
Zalakoppány, 9
Zalaszentgrót, 9
Zalaszentlászló, 4
Zalavég, 1
Zalaudvarnok, 2

Lenti járás
(Bezirk)

Csesztreg, 3
Csömödér, 1
Gáborjánháza, 5

Gutorföldre, 2
Iklódbördecse, 4
Lenti, 4
Mikekarácsonyfa, 4
Nova, 1
Ortaháza, 3
Páka, 4
Resznek, 3
Rédics, 7
Szentgyörgyvölgy, 1
Szentpéterföldre, 1
Szécsisziget, 2
Tormaföldre, 1
Zalabaksa, 2
Keszthely, 1
Nagykanizsai
járás (Bezirk)

Balatonmagyaród, 12
Belezná, 2
Felsőrajk, 6
Galambok, 3
Gelse, 2
Habót, 4
Hosszúvölgy, 4
Kerecseny, 1
Kiskomárom, 3
Komárváros, 2
Magyarszerdahely, 6
Miklósfalva, 40
Nagybakónak, 1
Nagyrada, 3
Nagyrecse, 2
Orosztony, 3
Palin, 2
Rigyác, 1
Sormás, 2
Surd, 1
Szepetnek, 2
Zalakaros, 1
Zalaszabor, 14
Zalaszentbalázs, 2
Zalaszentjakab, 2
Bárándpuszta, 3

VEZSPRÉM MEGYE
(Komitat)

Veszprémi járás
(Bezirk)
Aszófő, 1

Balatonakali, 1
Balatonudvari, 1
Örvényes, 11
Berhida, 7
Dörgicse, 1
Gyulafirátót, 1
Nagyvázsony, 3
Ösi, 4
Óskü, 1
Pécsely, 3
Pula, 1
Veszprém (tanya), 1
Tihany, 1
Vilonya, 1

Tapolcai járás
járás (Bezirk)

Badacsonytomaj, 2
Balatoncsicsó, 2
Balatonederics, 5
Balatonrendes, 1
Diszel, 1
Gulács, 1
Gyulakeszi, 1
Hegymagos, 1
Káptalantóti, 4
Kővágóörs, 2
Kékkút, 1
Köveskál, 2
Lesencsentsistvánd, 1
Lesenctomaj, 2
Monostorapáti, 1
Nemesgulács, 1
Kisapáti, 1
Nemesvita, 2
Raposka, 1
Szentbékálló, 1
Szigliget, 7
Tapolca, 4
Vigándpetend, 1
Zalahaláp, 1

Zirci járás
(Bezirk)

Bakonypeterd, 1
Bakonycsérnye, 1
Bakonygyirót, 1
Lázi, 2

Sümegei járás
(Bezirk)

Bazsi, 3
Csabrendek, 7
Dabronc, 4
Gógánfa, 4
Hettyefő, 2
Káptalanfa, 5
Nemeshang, 4
Bodorfa, 1
Kisgörbő, 1
Nagygörbő, 1
Megyer, 2
Mihályfa, 4
Nagytárkány, 1
Ohíd, 8
Ötvös, 1
Sümege, 3
Sümegecsehi, 1
Sümegeprága, 1
Szentimrefalva, 4
Vindornyaszőlős, 3
Zalaerdőd, 1
Zalaszegvár, 2
Zalagyömörő, 8
Zalagalsa, 2

Keszthelyi járás
(Bezirk)

Alsópáhok, 7
Balatongyörök, 1
Felsőpáhok, 2
Fenekpuszta, 7
Karmacs, 5
Keszthely-Fenekpuszta, 6
Gyenesdiás, 1
Hévíz, 2
Külsővat, 5
Rezi, 1
Sármellék, 6
Várvölgy, 2
Vindornyalak, 2
Vonyarc-vashegy, 1
Zalaszántó, 1
Zalavár, 5
Kis Balaton környéke, 7

Pápai járás
(Bezirk)

Adásztevel, 1
Bakonyszűcs, 1
Bakonytamási, 1
Béb, 1
Békás, 1
Csót, 1
Dáka, 1
Egyházaskesző, 2
Gyarmat, 1
Homokbödöge, 1
Ihász, 1
Kelemenhőgyész, 12
Kéttornyúlak, 1
Kúp, 1
Lovászipatona, 3
Magyargencs, 12
Malomsok, 3
Marcalgergelyi, 3
Marcaltó, 1
Nagyacsád, 1
Nagydém, 1
Nagygyimót, 1
Nagytevel, 1
Nemesgörzsöny, 2
Nemesszalók, 2
Nyárad, 2
Pápaderecske, 1
Pápasalamon, 4
Pápateszér, 5
Szerecseny, 1
Takácsi, 1
Tapolcafé, 1
Ugod, 1
Vanyola, 1
Vaszar, 4

Devecseri járás
(Bezirk)

Adorjánháza, 6
Bakonygyepes, 1
Bakonypölöske, 1
Borszörcsök, 5
Csékút, 1
Csögle, 5
Dabrony, 2
Devecser, 2
Halimba, 1

Iszkáz, 2
Kamond, 2
Karakószörcsög, 2
Kiscsász, 3
Kolontár, 1
Magyarpolány, 1
Nagyalásony, 4
Nagypirit, 2
Noszlop, 1
Nyírad, 1
Oroszi, 1
Padrag, 1
Pusztamiske, 1
Somlójenő, 1
Somlószőlős, 3
Somlóvásárhely, 8
Tásokberénd, 3
Táskavár, 6
Daba, 1
Inota, 1

GYÖR-SOPRON MEGYE
(Komitat)

Mosonmagyaróvári
járás (Bezirk)

Ásványráró, 2
Csikólasziget, 3
Darnószeli, 2
Dunakiliti, 1
Doborgasziget, 1
Hédervár, 1
Kisbodak, 1
Rébény, 1
Lipót, 1
Mecsér, 1
Mosonszentmiklós, 1
Pusztasomorja, 1
Sérfenyősziget, 1

Győri járás
(Bezirk)

Abda, 1
Bácsa, 1
Börcs, 1
Dunaszeg, 1
Dunaszentpál, 1
Gönyü, 1
Gyirmót, 3
Gyömöre, 1

Győrladamér, 2
Győrszemere, 2
Győrszentiván, 1
Győrújfalú, 4
Győrzámoly, 3
Kajárpéc, 1
Kisbajcs, 6
Koroncó, 3
Kunsziget, 2
Mezőőrs, 1
Nagybajcs, 1
Nagybarát, 1
Nyalka, 1
Pázmándfalú, 1
Tét, 1
Töltéstava, 1

Sopron-Csorna-Ka-
pುವári járás
(Bezirk)

Acsalag, 2
Árpás, 3
Babot, 1
Barbacs, 3
Bágyog, 1
Beled, 1
Bezi, 1
Bodonhely, 1
Bogyoszló, 1
Bősárkány, 7
Cakóháza, 1
Csatári, 1
Csorna, 2
Dör, 1
Egyed, 1
Enese, 1
Farád, 1
Fehértó, 7
Földsziget, 3
Győrsövényháza, 3
Kapuvár, 2
Kóny, 13
Maglóca, 1
Magyarkeresztúr, 1
Markotabödöge, 2
Mérgecs-Fudi pusztá, 2
Mihályi, 1
Osló, 2
Páli, 1
Pásztori, 1

Rábacsanak, 1
Rábakecöl, 1
Rábapordány, 1
Rábasebes, 1
Rábaszentandrás, 1
Rábaszovát, 10
Rábatamási, 1
Rábcakapi, 2
Sobor, 1
Sopronnémeti, 1
Szany, 4
Szárföld, 1
Szil-Kistata, 3
Szilsárkány, 2
Tárnokréti, 6
Veszvény, 1
Zsebeháza, 1
Balf, 1
Ebergőc, 1
Egyházásfalú, 1
Fertőboz, 1
Fertőrákos, 1
Hegykö, 3
Hidegság, 1
Magyarfalva, 1
Nagylós, 1
Nemeskér, 1
Peresztég, 1
Pinnye, 1
Röjtökmuzsaj, 1
Sopron, 1
Újkér, 1
Zsira, 1
Agyagosszergény, 1
Círák, 1
Csapod, 1
Csáfordjánosfa, 1
Csér, 1
Dénesfa, 1
Fertőd, 1
Fertőszéplak, 1
Gyóró, 1
Répcszemere, 2
Vitnyéd, 1
VAS MEGYE (Komitat)
Szombathelyi
járás (Bezirk)
Acсад, 1
Balogunyom, 1

Csempeszkopács, 1
Csepreg, 2
Gyöngyösújfalú, 1
Horvátlövő, 1
Ják, 2
Gencsapáti, 1
Kisunyom, 1
Kőszegszerdahely, 1
Lukácsháza, 1
Meszlen, 1
Narda, 1
Nárai, 1
Nemesbőd, 1
Nemescsó, 1
Pornaapáti, 1
Szentpéterfa, 2
Szombathely, 1
Tanakajd, 1
Tormápuszta, 2
Tömörd, 1
Vasasszonyfa, 1
Vaskeresztes, 1
Vasszécsény, 1
Vasvári járás
(Bezirk)
Andrásfa, 2
Alsóújlak, 1
Bérbaltavár, 1
Csehimindszent, 1
Egervölgy, 1
Gersekarát, 1
Győrvár, 3
Kám, 3
Kismákfa, 1
Olaszfa, 3
Oszkó, 3
Pácsony, 1
Püspökmolnári, 2
Rábahídvég, 3
Rum, 2
Sorkifalud, 7
Szemenye, 1
Telekes, 1
Vasvár, 3
Alsószőlőnk, 1
Bajánsénye, 5
Csörötnek, 1
Gasztony, 4
Karcaszomor, 1

Szentgothárdi
járás (Bezirk)
Magyarlak, 2
Rábafüzes, 2
Rábagyarmat, 2
Rátót, 1
Szentgothárd, 3
Vasszentmihály, 1
Sárvári járás
(Bezirk)
Balozsamegyes, 1
Bő, 4
Bögöt, 1
Bögöte, 1
Csánig, 1
Csenye, 2
Felsőkaty, 1
Gerce, 2
Hegyfalu, 1
Ikervár, 2
Jákfa, 1
Lócs, 1
Nagyerezsd, 2
Nemesládony, 1
Nick, 1
Nyőgér, 1
Ölbő, 1
Pecöl, 3
Rábakovácsi, 1
Rábataty, 1
Rábasömjén, 1
Répcszentgyörgy, 1
Répcelak, 2
Sárvár, 3
Sitke, 2
Szeste, 1
Tompaládony, 3
Urainyfalú, 3
Vasegerszeg, 2
Vashosszúfalú, 1
Vámoscsalád, 1
Kőszeg, 1
Bük, 3
Csákánydorozsló, 3
Döbörhegy, 1
Egyházashollós, 3

Körmen di járás
(Bezirk)

Halógy, 1
Horváthnádajla, 1
Ivánc, 1
Kisrákos, 2
Körmend, 2
Málnaszecsőd, 2
Nádasd, 2
Nemesrempehollós, 2
Órsimagyarosd, 1
Pankasz, 1
Pinkaminszent, 2
Rádockölked, 3

Döröske, 1
Nagynúzdó, 1
Vasalja, 4

Celdömölki járás
(Bezirk)

Celdömölk, 8
Duka, 2
Egyházashetye, 3
Iszákfa, 1
Jánosháza, 3
Karakó, 3
Keléd, 1
Kemenesmagas, 2

Kemenesmihályfa, 2
Kemenespálfa, 1
Kemenessömjén, 1
Kemenesszentmárton, 2
Kenyeri, 1
Kissomlyó, 1
Mersevát, 2
Mesteri, 1
Nagysimonyi, 1
Nemeskeresztúr, 4
Ostffyasszonyfa, 1
Szergény, 4
Vönöck, 1

A FEHÉR GÓLYA MAGYARORSZÁGON AZ 1956–1958. ÉVEKBEN

Az 1958. évi nemzetközi gólyaállomány-felvétel magyarországi eredményei

A fehér gólya (*Ciconia ciconia* L.) — amelynek állománya az elmúlt évtizedben erős csökkenést mutatott — fontos szerepet játszik a populációs biológiai vizsgálatokban, valamint a mezőgazdaság állati kártevői elleni biológiai védekezésben. Értethető tehát, hogy tudományos és mezőgazdasági, valamint természetvédelmi szempontból egyaránt igen fontos a gólyaállomány teljes ismerete, az állományváltozás okainak kikutatása.

Gólyaállomány felvételek Európában több mint fél évszázada folynak. Magyarországon az elmúlt húsz év alatt voltak vizsgálatok, ezek azonban többnyire csak az ország egyes vidékeiről szolgáltatott adatokat.

1956 és 1957-ben az állományfelvételezést a Madártani Intézet megfigyelőhálózata, valamint erre az alkalomra felkért személyek, intézmények végezték. Sajnos a megfigyelők lelkes munkája ellenére is — az ország területéhez mérten — kevés adat gyűlt össze. Így általános következtetést levonni nem tudunk. Kivétel 1956-ban Győr-Sopron, Somogy és Szolnok megye, 1957-ben Győr-Sopron és Szolnok megye, ahol a megye nagy részéből összegyűjtötték az adatokat.

Az 1956. és 1957. évi gólyaállományt az I. és II. táblázatok mutatják. Az adatokat nem összegeztem, miután hiányosak ahhoz, hogy belőlük összesített következtetéseket vonhassunk le.

1958 június-júliusában az állományfelvételt a Madártani Intézet vezetésével bonyolítottuk le:

I. A Madártani Intézet dr. Keve András kezdeményezésére felkérte a Magyar Postavezérgazgatóságot, hogy támogassa munkánkat. A posta készséggel sietett segítségünkre és dr. Kindzierszky Emil vezetésével a kézbesítő hálózat bekapcsolódott a megfigyelő munkába. A postások feladatukat elismerésre méltó eredménnyel oldották meg és 2401 kérdőívet küldöttek be.

II. A Madártani Intézet felkérte régi megfigyelő gárdáját, szerző pedig további 80 személyt és intézményt a munkában való részvételre. A hálózat nagy lelkesedéssel dolgozott és 723 jelentést küldött be.

Míg a postások jelentése az ország egész területéről adott képet, de inkább csak a fészkek számát és helyét közli, a megfigyelőhálózat jelentései egy-egy kiválasztott terület fészkelési viszonyairól sok részletre kiterjedő képet szolgáltatottak.

Fenti módszerrel, hazai gólyakutatásunk történetében először, sikerült ilyen kiterjedt adatfelvételt lebonyolítani és a valóságot eléggé megközelítő, az ország egész területét magában foglaló gólyakatasztert felállítani.

A hazai gólyaállomány 1958. évi elterjedési, szaporodási viszonyairól a III.–VIII. táblázatok tájékoztatnak. Ezekhez itt — helyhiány miatt — csak a legszüksé-

gesebb kiegészítéseket fűzöm: Új fészkek alatt az 1958-ban épülteket értjük, melyek nem foglaltnak a lakott fészkek számában. Magyarországon a fészkek legtöbbször keményen található. Fészkeképítésre legalkalmasabbak a régi, oldalnyílású kémények. Ezek lebontása, végnyílásúakkal való kicserélése akadályozza, legújabbban a kéménynyílás körül alkalmazott vaskorlát lehetetlenné teszi a golya megtelepedését. Golyaállományunk csökkenésének egyik oka itt rejlik.

A fészkek korát 799 esetben tudtuk — gyakran csak hozzávetőleges adattal — megállapítani.

Az 1958. évi fészkelőhelyek jegyzéke adja meg azt az alapot amelyhez a további állományvizsgálatok eredményei hasonlíthatók lesznek és amelynek alapján a végbemenő változások akár egy tájra, akár az egész országra vonatkoztatva értékelhető klesznek. Az így nyert kép birtokában lehet majd megfelelő intézkedéseket tenni az állomány védelmére, a golyák védelme és a mezőgazdasági kártevők elleni biológiai védekezés fokozására.

Hazánk 2065 községében van golyafészkek, vagyis községeink 63,46%-ában telepedett le a golya. Legtöbb golya él az ország keleti, északkeleti megyéiben, valamint a Dunántúlnak a Balatontól délre eső tájain. A Börzsöny és Bakony hegységek kivételével az ország egész területén előfordul — legalább vonulás alatt — madarunk. A nagy golyapopulációk nem követik mindig szorosan a folyókat. Ennek oka, hogy a folyószabályozás következtében kevés az állandó állóvíz, pocsolya. Viszont új tápterületként jelentkeznek a rizsföldek.

Ha megkísérelnénk kiszámítani — a nyert adatok alapján — Magyarország teljes golyaállományát 1958 július—augusztusra, mintegy harmincháromezer golya egyed (33 292) lenne az eredmény.

Az 1958. év adatait az előző hat év (1951—1957) eredményeivel összehasonlítva megállapíthatjuk a következőket: A költőpárok száma kétszer olyan nagy, mint az 1951-ben, ami a kiterjedtebb vizsgálat következménye. (Több mint háromszor annyi községből mutattunk ki költőpárt, mint 1951-ben.) A település-sűrűség (StD, 8,0) nem egészen kétszerese az 1951. évének (4,1), ami a népesség kis mértékű csökkenésére mutat.

Általában elmondhatjuk, hogy golyaállományunk a II. világháborúban elszenvedett veszteségeket kiheverte és mennyisége az utóbbi 6 év alatt valószínűleg nem sokat változott, legfeljebb kismértékű csökkenésről lehet szó. Az állomány fennmaradását jól elősegíti a golyáknak a civilizációhoz való nagyfokú alkalmazkodása. Az állomány csökkenését előidéző főbb okok: a vadzajok lecsapolása, a korszerű épületek előállítására való áttérés és, mint legújabbban jelentkező veszedelem, a növényi kártevők elleni vegyi védekezés elterjedése.

Ügyszólván minden megyéből számos jelentés közli, hogy irtják a golyákat. A leggyakoribb vád ellenük: pusztítják az apró baromfit, a hasznos halat és vadat. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a kár elenyészően csekély a haszonhoz képest, amelyet a golya az egerek és pockok, meg a szöcskefélék és más rovarok tömeges pusztításával hajt. A baromfiak biztonságba helyezésével és nem a golyák kiirtásával kell védekeznünk.

A vadászok, akiknek eljárása sajnálatos módon járul hozzá az állomány csökkenéséhez, felvilágosítása a legsürgősebb teendő. A községi tanácsoknak kellene elsősorban a madárvédelmi rendelet betartását szorgalmazni, a védelmet biztosítani. A fészkeképítésre alkalmas helyek szaporítása céljából elláthatnák a középületek (tanácsház, iskola, kultúrház stb.) és állami gazdaságok, termelőszövetkezetek egy-egy épületének tetejét fészektartó állvánnyal. E megoldás, melyet Ausztriában és Német-

országban már régóta alkalmaznak, nemcsak fészkelési lehetőséget biztosítana, de a tetőt is megvédené az igénybevételtől.

A golyaállomány vizsgálatára a jövőben kétféle felvételt lenne szükség: 1. 5–10 évenként, az 1958. évihez hasonló, az egész ország területére érvényes golyaszámlálás. 2. A közbeeső esztendőkből egy-egy az Alföldön, a Dunántúlon és az Északi-Hegyvidéken kiválasztott nagyobb populáció folyamatos számontartása.

Végezetül köszönetemet fejezem ki dr. Keve Andrásnak, aki a szervező munka megindítását vállalta és az állomány felvétel alatt is állandó támogatást nyújtott, valamint dr. Kindzierszky Emilnek, aki a posta részéről irányította a kézbesítők munkáját. A Magyar Posta kézbesítőinek munkája teljes elismerést érdemel. Köszönet illeti mindazokat, akik megfigyeléseiket jelentések formájában eljuttatták hozzánk. Radetzky Jenő (Fejér m.), Almássy Károly, Karády István és Köves Ervin (Borsod-Abauj-Zemplén m.), dr. Ruzsik Mihály (Nógrád m.), Szász Iván (Szolnok m.), Nagy Imre, Nagy József, Király Iván, Smuk Antal, Zselló Elemér (Győr-Sopron m.) megyéjük nagyrésztől küldtek jelentést. Annók F. Szabó János, dr. Bernáth György, dr. Beretzk Péter, Csaba József, Darázsi János, Dénes András, dr. Gál Geláz, dr. Korompay Viktor, dr. Kölös Gábor, dr. Lukács Dezső, Radványi Ottó, Sipos István, dr. Studinka László és még sokan mások jelentéseikkel lelkesen támogatták munkánkat.

Marián M.

A SZEGEDI MÚZEUM RECENS MOLLUSCA GYŰJTEMÉNYE

A gyűjtemény 1896-ban, a milleneum évében alakult meg a Praznovszky—Mihelyes-féle értékes és sokoldalú természetrajzi gyűjtemény Szegedre jutásával. Nem sokkal később a Brancsik-féle gyűjtemény csatlakozása értékes gyarapodást jelentett. A gyűjteményt először Móra Ferenc rendezte, amikor 1904-ben a múzeum alkalmazottja lett. Kézírása a gyűjteményben nagyon sok helyen megtalálható. Később a gyűjteményt Czögler Kálmán gimnáziumi igazgató kezelte. A város tágabb értelemben vett környékének csigáit és kagylóit éveken keresztül szorgalmasan gyűjtögette, s ezek a gyűjtései a múzeumban külön szekrényt foglalnak el. A gyűjtemény kisebb gyűjtésekkel és adományokkal azóta is gyarapodott, így Deák Ábrahám Ferenc kárpitosmester Montevideoból hozott anyagot. A gyűjteményt magam is többször vizsgáltam, s megállapítottam, hogy érdemes foglalkozni vele, érdemleges munkába azonban ezen a téren csak ebben az évben (1961) kezdtem. Az anyagot gondosan átnéztem, s abban a hazai fajok mellett a világ különféle pontjain gyűjtött külföldi fajokat is bőségesen találtam. Itt egyebek között Brancsik balkáni Clausilida gyűjteménye s a különféle Stylommatophora anyag figyelemre méltó. Helyenként feltűnő egyes közönséges, kisebb gyűjteményekben is szereplő fajok hiánya, amiket a jövőben meg kell szereznünk. Elődeim munkája igen tiszteletre méltó, mert a determinálások általában jók. A gyűjtemény rendszere és nomenclaturája azonban az idők múltával erősen elavult, ezért modern rendszerbe rendezése és cédulázásának csaknem teljes átírása szükséges. Determinálatlan anyag is elég bőven akad.

A gyűjteményben található fajokról cédulakatalógust készítettem s a rendezés munkáját erre támaszkodva folytatom. Az anyag tudományos feldolgozását is tervezem, erről a munkámról később szándékozom beszámolni. A Mollusca gyűjtemény anyagát osztályok, rendek, családok s családokon belül a fajok száma szerint, Johannes Thiele rendszerét követve az alábbiakban tekintem át:

Classis: Loricata

Ordo: Chitonida. Cryptoplacidae 1, Chitonidae 2. Összesen tehát csak 2 család és 3 faj.

Classis: Gastropoda

Ordo: Archaeogastropoda. Haliotidae 7, Fissurellidae 5, Trochidae 28, Turbinidae 17, Neritidae 25, Patellidae 13, Hydrocoenidae 1. Összesen 7 család, 96 faj.

Ordo: Mesogastropoda. Viviparidae 6, Ampullariidae 7, Valvatidae 3, Littorinidae 12, Pomatiasidae 1, Hydrobiidae 10, Rissoidae 5, Turritellidae 2, Solaridae 2, Vermetidae 3, Melaniidae 17, Planaxidae 1, Potamididae 2, Cerithiidae 19, Scalidae 2, Janthinidae 3, Pyramidellidae 1, Calyptraeidae 4, Xenophoridae 1, Aporrhaidae

1, Strombidae 23, Naticidae 14, Cypraeidae 47, Cassididae 13, Cymatiidae 11, Bur-sidae 12, Doliidae 8. Összesen 27 család, 230 faj.

Ordo: Stenoglossa. Muricidae 44, Columbelloidae 5, Buccinidae 22, Nassidae 18, Galeodidae 6, Fasciolaridae 15, Olividae 34, Mitridae 13, Vasidae 5, Harpidae 2, Volutidae 13, Marginellidae 7, Pleurotomidae 2, Conidae 29, Terebridae 6. Összesen 15 család, 221 faj.

Ordo: Pleurocoela. Actaeonidae 2, Bullariidae 4. Összesen 2 család, 6 faj

Ordo: Basommatophora. Ellobiidae 2, Chilinidae 1, Limnaeidae 7, Physidae 4, Planorbidae 14, Ancyliidae 2. Összesen 6 család, 30 faj.

Ordo: Stylommatophora. Succineidae 3, Achatinellidae 6, Cochlicopidae 1, Ver-tiginidae 13, Valloniidae 2, Enidae 8, Clausiliidae 72, Subulinidae 1, Achatinidae 7, Oleacinidae 2, Endodontidae 3, Polygyridae 11, Zonitidae 15, Vitrinidae 1, Ario-phantiidae 8, Acavidae 3, Caryodidae 1, Macrocyclidae 1, Bulimulidae 2, Cerion-idae 1, Pleurodontidae 13, Fruticicolidae 13, Helicidae 80. Összesen 23 család, 267 faj.

Classis: Scaphopoda

Ordo: Solenoconchae. Dentaliidae 4 faj.

Classis: Bivalvia

Ordo: Taxodonta. Nuculidae 1, Arcidae 5, Glycymeridae 3. Összesen 3 család, 9 faj.

Ordo: Anisomyaria. Mytilidae 12, Vulsellidae 2, Pteriidae 3, Pinnidae 2, Pectin-idae 8, Spondylidae 1, Limidae 2, Anomiidae 3, Ostreidae 5. Összesen 9 család, 38 faj.

Ordo: Eulamellibranchiata. Margaritanidae 1, Unionidae 10, Carditidae 3, Cor-biculidae 1, Sphaeriidae 6, Isocardiidae 1, Dreissenidae 1, Lucinidae 3, Chamidae 1, Cardiidae 13, Tridacnidae 2, Veneridae 44, Petricolidae 2, Mesodesmatidae 1, Mact-ridae 3, Donacidae 4, Psammobiidae 2, Semelidae 1, Tellinidae 21. Összesen 19 család, 120 faj.

Classis: Cephalopoda

Ordo: Nautilidea. Nautilidae 1.

Ordo: Decapoda. Spirulidae 1, Sepiidae 1.

Végösszesítés: Classis: Loricata. Ordo 1, familia 2, faj 3. Classis: Gastropoda. Ordo 6, familia 80, faj 850. Classis: Scaphopoda. Ordo 1, familia 1, faj 4. Classis: Bivalvia: Ordo 3, familia 31, faj 167. Classis: Cephalopoda. Ordo 2, familia 3, faj 3. Mindösszesen: classis 5, ordo 13, familia 117, faj 1027.

Horváth Andor

TARTALOMJEGYZÉK

СОДЕРЖАНИЕ SOMMAIRE INHALT

<i>Trogmayer Ottó: Népvándorláskori telepnyomok Bokros határában</i>	3
<i>Siedlungspuren aus der Völkerwanderungszeit im Gebiet von Bokros</i>	8
<i>Trogmayer Ottó: X—XII. századi magyar temető Békésen</i>	9
<i>Ein ungarischer Friedhof in Békés</i>	38
<i>Bálint Alajos: A középkori Nyársapát lakóházai</i>	39
<i>Kirche und Wohngebäude in mittelalterlichen Nyársapát</i>	112
<i>Juhász Antal: A tiszai hajózás és a szegedi super-mesterség</i>	117
<i>Das Flössenauf der Theiss und Szegeder Schiffbauhandwerk</i>	146
<i>Bálint Sándor: Palánk</i>	147
<i>Szelesi Zoltán: Szeged új képzőművészetének bibliográfiája 1945—1960</i>	161
<i>Csongor, Győző: Zöologische Beziehungen zwischen Aquatile Rhynchoten und Sumpfpflanzen in der lebenden Tisza und in toten Armen von Szolnok bis Csongrád</i> ...	213
<i>A Tisza folyó és holtágainak vízi hemipterái és a hínárvegetáció cönológiai vonatkozásai Szolnok és Csongrád között (kivonat)</i>	229
<i>Marián, Miklós: Der Weiss-storch in Ungarn in der Jahren 1956—1958.</i> <i>A fehér gólya Magyarországon az 1956—1958. években (kivonat)</i>	267
<i>Horváth Andor: A szegedi múzeum recens mollusca gyűjteménye</i>	271

Kiadásért felelős a Szegedi Móra Ferenc Múzeum igazgatója
Példányszám: 600 — Terjedelem 24 (A/5) ív
Szegedi Nyomda Vállalat 62-3900